

**ABSOLIUTINIS NAUDININKAS XVI—XVII a.
LIETUVIŲ KALBOS PAMINKLUOSE**

V. AMBRAZAS

Įvadinės pastabos

Šiame darbe siekiama nušviesti absoliutinio naudininko (dativus absolutus) ir su juo susijusių padalyvinių konstrukcijų struktūrą bei vartoseną pačiu seniausiu laikotarpiu, į kurį leidžia išvelgti lietuvių raštija. Skirtingai nuo daugelio kitų giminingų kalbų absoliutinių konstrukcijų, kurios ilgainiui išnyko, lietuvių kalbos absoliutinis naudininkas, nors ir gerokai pakitęs, yra vartojamas ligi šių dienų. XVI—XVII a. lietuvių kalbos paminklų duomenys ne tik įgalina geriau suprasti šios konstrukcijos raidą bei vaidmenį lietuvių kalbos sintaksinių raiškos priemonių sistemoje, bet ir padeda spręsti absoliutinių konstrukcijų problemą kitose (ypač slavų ir germanų) kalbose.

Absoliutinis naudininkas turėjo didelę reikšmę naujos gramatinės kategorijos — padalyvio susiformavimui. Itin glaudžiai susiję su kitomis padalyvinėmis konstrukcijomis absoliutiniai naudininkai, neturintys išreikšto subjekto. Todėl šiame darbe apžvelgiami ne tik absoliutiniai naudininkai, bet ir kitos aplinkybinės bei įterptinės padalyvinės konstrukcijos, randamos senuosiuose raštuose. Visų pirma aptariami absoliutiniai naudininkai, turintys išreikštą subjektą, paskui aplinkybinės konstrukcijos be subjekto ir pagaliau — įterptinės padalyvinės konstrukcijos. Darbo apimtis vertė tuo tarpu atsiriboti nuo suvestiniu papildiniu einančių padalyvinių konstrukcijų, kurios įsigalėjo vėliausiai, ir kai kurių kitomis kalbos dalimis virtusių padalyvių (pvz., *norint* „nors“).

Šiam darbui autoriaus buvo ištisai peržiūrėti ir išrinkti visi XVI—XVII a. kalbos paminklai (išskyrus žodynus), kurių originalai, fotokopijos ar pakartotiniai leidimai buvo prieinami respublikos bibliotekose. Vėlesnių raštų, tautosakos bei tarmių medžiaga panaudojama tik tiek, kiek ji padeda išryškinti specifinius absoliutinio naudininko bruožus ar nurodyti jo raidos tendencijas. Tik tuo tikslu vietomis pateikiami ir kitų giminingų kalbų (daugiausia sen. slavų ir gotų) duomenys. Plačiau aptarti absoliutinio naudininko ir kitų padalyvinių konstrukcijų vartojimą dabartinėje lietuvių kalboje numatoma atskirame darbe.

Senieji lietuvių kalbos paminklai sintaksės tyrinėjimams kelia didelių sunkumų. Jų didžioji dalis yra versta iš kitų kalbų, kartais pažodžiui laikantis originalų. Be to, tai buvo daugiausia religiniai raštai, savo turiniu svetimi liaudies gyvenimui,

pilni abstrakčių sąvokų bei scholastinių samprotavimų, išreikštų painiais periodais. Versdami tokią literatūrą, senųjų raštų autoriai visų pirma siekė konfesinių tikslų. Tačiau kartu jie stengėsi savo raštus padaryti liaudžiai suprantamus, nenutolti nuo šnekamosios kalbos. Greta sintaksinių svetimybių, XVI–XVII a. lietuvių kalbos paminkluose randame daugybę senajai lietuvių kalbai būdingų žodžių junginių, posakių bei konstrukcijų, kurios įgalina mus tirti sintaksinių raiškos priemonių sistemos raidą. Atskirti knyginius skolinius nuo gyvosios kalbos faktų čia padeda lyginimas su originalais. Todėl šiame darbe panaudotų verstinių XVI–XVII a. raštų pavyzdžius buvo stengtasi palyginti su visais tais originalais, kurie tik buvo autoriui prieinami. Kalbos paminklai, versti iš įvairių šaltinių, buvo sugretinti su keliais originalų tekstais. Aptariant absoliutinio naudininko ir kitų padalyvinių konstrukcijų ypatybes XVI–XVII a., visų pirma remiamasi tais pavyzdžiais, kurie nepriklauso nuo originalų įtakos ir savo struktūra atspindi gyvąją to meto kalbą.

Be absoliutinio naudininko, literatūroje kartais kalbama ir apie kitas lietuvių kalbos absoliutines konstrukcijas — absoliutinį įnagininką ir absoliutinį vardininką. Tačiau iš tikrųjų absoliutinis įnagininkas lietuvių kalboje neegzistuoja¹, o vadinamasis absoliutinis vardininkas (nominativus absolutus) yra anakoliutinio pobūdžio konstrukcija, visiškai kitos prigimties, negu absoliutinis naudininkas. Todėl šiame darbe, kalbant apie lietuvių kalbą, absoliutinio naudininko ir absoliutinės konstrukcijos terminai vietomis vartojami kaip sinoniminiai. Kitų indoeuropiečių kalbų absoliutinės konstrukcijos (kaip ir atskiri linksniai) žymimi tarptautiniais terminais (absoliutinis genetyvas, datyvas, lokatyvas ir pan.).

Senųjų kalbos paminklų pavyzdžiai cituojami originalų rašyba ir skyryba, tik vadinamosios „gotiškos“ raidės pakeistos atitinkamomis lotyniškoms; raidės *β, f, ʒ, ʃ* rašomos *sz, s, z, ʒ*. Pavyzdžiai, surinkti iš XIX–XX a. tekstų, tautosakos rinkinių bei tarmių transponuojami į literatūrinę kalbą, išskyrus tuos atvejus, kai svarbi pati tarminė žodžių forma, rašyba ar skyryba. Pavyzdžiuose, surinktuose iš rankraščių kalbos paminklų, aptariami tik tie autoriaus ar redaktorių taisymai, kurie turi reikšmės nagrinėjamų konstrukcijų ar viso sakinio interpretavimui; apskritai, tokiais atvejais vadovaujamasi paskutiniąja autoriaus redakcija.

Darbas parašytas 1957–1958 m. laikotarpiu. 1961 m. jis perredaguotas ir papildytas naujais XVI–XVII a. kalbos paminklų duomenimis.

I. ABSOLIUTINIO NAUDININKO SĄVOKA IR KILMĖS KLAUSIMAS

1. Du lietuvių kalbos absoliutinio naudininko tipai

§ 1. Absoliutinėmis konstrukcijomis paprastai vadinamos dalyvinės (retkarčiais — vardažodinės) žodžių grupės, kurios įeina į sakinio sudėtį, bet nėra nei derinamos su kitomis sakinio dalimis, nei jų valdomos. Predikatyvaus turinio dėka jos gali atstoti šalutinius sakinius. Šių konstrukcijų aptikta beveik visose indoeuropiečių kalbų šeimose. Ypač plačiai jos buvo vartojamos sen. indų, graikų, lotynų kalbose.

¹ Žr. V. Ambrazas, Dėl vadinamojo „absoliutinio įnagininko“ XVI–XVII a. lietuvių kalbos paminkluose, LKK, 2, Vilnius, 1959, p. 47–54.

Absoliutinės konstrukcijos branduolį dažniausiai sudaro daiktavardžio arba įvardžio junginys su dalyviu ar veiksmažodiniu būdvardžiu¹. Šios pagrindinės absoliutinės konstrukcijos dalys derinamos gimine, skaičiumi ir linksniu, bet santykis tarp jų yra predikatyvus ir panašus į veiksnio santykį su tariniu šalutiniame sakinyje. Todėl dalyvis ar veiksmažodinis būdvardis, einantis pagrindine absoliutinės konstrukcijos dalimi, lygtinai vadinamas absoliutinės konstrukcijos predikatu, o vardažodis ar įvardis, kuriam priskiriamas dalyvio žymimas veiksmas ar būseną — subjektu. Linksni, kuriuo derinamos šios pagrindinės absoliutinės konstrukcijos dalys, įvairiose kalbose yra skirtingas. Sen. graikų kalboje randame absoliutinį genetyvą ir akuzatyvą, lotynų kalboje — absoliutinį ablatyvą, sen. indų kalboje — lokatyvą ir genetyvą, slavų ir germanų kalbų šeimose — datyvą. Lietuvių ir latvių kalbose nuo seniausių rašto paminklų iki šių dienų vartojamas absoliutinis naudininkas (dativus absolutus).

§ 2. Dabartinėje lietuvių kalboje pagrindinių absoliutinės konstrukcijos dalių derinimas yra išnykęs. Vietoj linksniuojamos dalyvio lyties prie naudininko jungiamas esamojo arba būtojo kartinio laiko padalyvis, pvz.:

Mums bežaidžiant, užaina debesėlis, ir pradeda retais, dideliais lašais lyti CvR II 16. Kodėl *miežiams plaukiant* nekukuoja gegutė? Dkš. Nekelk martelės anksti rytėlį, *gaidžiam gystant* NS 165. *Mirus tėvui*, abu broliai tuojau ir pradėję dalybas VnA 147. Nors jau buvo pradėję aušti, bet pirkioj, *mėnuliui nusileidus*, buvo dar tamsiau, klaikiau VnR I 154.

Absoliutiniai naudininkai su padalyviais yra plačiai vartojami dabartinėje literatūrinėje kalboje ir tarmėse. Jie sudaro ir didžiąją dalį visų senuosiuose raštuose randamų absoliutinių konstrukcijų, pvz.:

Ó kad tey kalbejo, atymtas ira *jemus tey beregint*, ir debesis ateme ghi nog ju akiu ChB₁ Apd 1,9. Io pasiuntinei nakti ateie / ghi pawage / *mums bemiegant* BrP I 402₁₄. *O Sauley nusilaydus*, wisi kurie turejo lignonius (suimtus) tulomis negalėmis, atgabeno jop ChB₁ Luk 4,40.

Šiose konstrukcijose padalyvis jau nebederinamas su naudininku, o tiesiog jungiamas su juo kaip tam tikras aplinkybės žodis. Tačiau toks absoliutinės konstrukcijos pagrindinių dalių santykis nėra pirminis. Absoliutinės konstrukcijos predikatu einantys padalyviai yra išriedėję iš sustabarėjusių linksnio formų. Greta konstrukcijų su padalyviais XVI–XVII a. kalbos paminkluose dar vartojamas ir absoliutinis naudininkas su linksniuojamais dalyviais, pvz.:

Nesa czesu rudens daugesni ira dregnumo ir schlapumo nei wassaros czesu / *Saulei dregnuma isch dziawinanczei* BrP II 406₆. Ir kaip sukure ugnį widui dwara, *ir sedintiemus iemus aplinkui*, buwa Petras terpei ių BrB Luk 22,55.

Šiose absoliutinėse konstrukcijose dalyviai turi tokią pačią reikšmę, kaip padalyviai aukščiau minėtuose pavyzdžiuose. Taigi, XVI–XVII a. lietuvių kalbos paminkluose absoliutinis naudininkas esti dviejų tipų: su padalyviais ir su linksniuojamomis dalyvių lytimis.

§ 3. Konstrukcijos su linksniuojamomis dalyvių lytimis savo struktūra yra artimos atitinkamoms absoliutinėms konstrukcijoms kitose senosiose indoeuro-

¹ Kai kuriose kalbose — ir su kitais vardažodžiais, plg. lot. *Caesare imperatore* Cic. Prov. 32 „Cezariui valdant (vadovaujant)“; *Hannibale vivo* Nep. 23, 12, 2 „Hanibalui gyvam esant“ ir pan., žr. R. Kühner, C. Stegmann, *Ausführliche Grammatik der lateinischen Sprache*, II, 1, Hannover, 1912, p. 779–780.

piečių kalbose ir padeda mums suprasti lietuvių kalbos absoliutinio naudininko susidarymą. Jų predikatu einantis dalyvio naudininkas formaliai nieku nesiskiria nuo tų dalyvių, kurie yra jungiami prie vardažodžių ar įvardžių, priklausančių nuo sakinio tarinio, plg.: Tadda kalbeia Dowidas *Wirams*, *pas sawe stowintiams* BrB I Sam 17,26; O staghisi est, *eiantiemus iemus kieliu*, bilaia niekursai iapi BrB Luk 9,57. Pirmajame sakinyje dalyvio žymimas veiksmas yra priskiriamas papildiniui (*Wirams*) kaip tam tikra ypatybė (*kokiems* vyrams kalbėjo?). Antrajame sakinyje absoliutinės konstrukcijos dalyvis, visai praradęs ypatybės reikšmę, drauge su įvardžiu (*iemus*) ir daiktavardžio įnagininku (*kieliu*) sudaro nuo kitų sakinio dalių nepriklausomą žodžių grupę, o jo žymimas antraeilis veiksmas rodo sakinio pagrindinio veiksmo aplinkybę (*kada* bylojo?). Tad absoliutiniame naudininke dalyvio vaidmuo panašus į asmenuojamos veiksmožodžio formos vaidmenį šalutiniame aplinkybės sakinyje. Tokia absoliutinio naudininko predikatu einančio dalyvio reikšmė yra susijusi su tam tikromis senovinėmis dalyvių vartosenos ypatybėmis.

2. Absoliutinių ir apozicinių dalyvinių konstrukcijų ryšys

§ 4. Lietuvių kalbos dalyviai sakinyje gali reikšti antraeilį veiksmą, subordinuotą pagrindiniam, tarinio žymimam veiksmui. Dažniausiai taip vartojamas veikiamosios rūšies būtojo kartinio laiko dalyvių, padarytų iš įvykio veikslo reikšmės veiksmožodžių, vardininkas (vienas ar su priklausomais žodžiais), pvz.:

Ožys *įsibėgėjęs* vožė į tvorą raguota kakta Db. Šuo *pribėgęs* tik amtelėjo, įkando į pakinkį ir nubėgo Plv. O tuo metu senis *apsimąstęs*, *pagalvojęs*, sugrįžo skiedrynan KrvR 93. Štai Ensksys tuoju, *ištraukęs* didelį peilį, virtas ir keptas mėsas jau pradeda piaustyt DnR 129. Vyrai, *pasikloję* apsiaustus, valgė priešpiečius Kv. Karalius, *atėjęs* maudytis, pamatė labai gražią ančiukę BsP III 30. Mamytė dar arčiau priėjo prie lovos, pasilenkė ir, *sukryžiuvusi* ant krūtinės vaško rankas, prabilo VienR I 196².

Panašią reikšmę būtojo kartinio laiko dalyvis dažnai turi ir senuosiuose raštuose, plg.:

Ghi potam *ischeyusi* biloya motinosp sawa VEE 179₁₁. Esch klonus (arrods) sawa *ischardens* didesnius budawosiu BrP II 377₁₁. A *pakiely* akis sawo, [mokitiniey] nieko ne izwido SP II 21. (žr. dar § 83).

Tokie dalyviai, derinami su vardažodžiais bei įvardžiais, o savo funkcija susiję su sakinio tariniu ir reiškiantys antraeilį veiksmą bei pagrindinio veiksmo aplinkybes, toliau vadinami apoziciniais dalyviais³.

² Daugiau pavyzdžių iš dabartinės kalbos žr. J. Jablonskis, Rinktiniai raštai, II, Vilnius, 1957, p. 303—304, 478, 483, 516—517; J. Žiugžda, Lietuvių kalbos gramatika, II, Kaunas, 1961, p. 33, 62.

³ Tradicinis apozicinių (arba apozityvinių) dalyvių terminas yra paremtas vad. *predikatyviaja apozicija* (seniau vadinta tiesiog *apozicija*), t. y. tokiu priedėliu, kuris nesudaro vienos sąvokos su pažymimuoju žodžiu, turi tam tikrą predikatyvų krūvį ir dėl to yra siejamas su tariniu, plg. A. A. Потёбня, Из записок по русской грамматике. I—II, М., 1958, p. 109—110, 122, 185; K. Brugmann, B. Delbrück, Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen, V, p. 197; W. Vondrák, Vergleichende slavische Grammatik, II, Göttingen, 1928, p. 402; H. Hirt, Indogermanische Grammatik, VII, Heidelberg, 1937, p. 56—57; Ю. В. Фоменко, К исторической проблематике русского причастия и деепричастия, «Уч. зап. Московского

§ 5. Dabartinėje lietuvių kalboje apozicinių būtojo kartinio laiko veikiamųjų dalyvių vardininkas laiko ir veiksmo atžvilgiu santykiauja ne su atitinkamų esamojo laiko dalyvių vardininku, bet su pusdalyviu (plg. *eidamas : nuėjęs; mėsdamas : numėtęs; rašydamas : parąšęs; dirbdamas : padirbęs* ir pan.). Tačiau toks aplinkybės ir pažyminio funkcijas turinčių dalyvinių formų diferenciacijavimas lietuvių kalboje yra naujas, tik iš dalies tegavęs morfologinę išraišką. Pusdalyvio kategorija, susidariusi rytinių baltų kalbose, dar palyginti neseniai užėmė apozicinių esamojo laiko dalyvių vardininko vietą (plg. APh VI 104 tt). Tarmėse ir senesniuose raštuose pasitaiko pavyzdžių, kuriuose es. l. veikiamųjų dalyvių vardininkas turi apozicinę reikšmę, pvz.:

Ateit Šeirys paskui šilkų tinklą *nešąs* Klvd 317. Išeit mergytė graudžiai *verkianti* NsV 204. Lokys trimitavo, o vilkelis linksmas *ėšąs* vesis ožką šokti LCh 1631 Vyrs, vaikų iš pradžios gyvą pragarą *matąs*, juokės, bet paskui beveik raudoti pradėjo VČR 98⁴.

Būtojo kartinio laiko dalyvių vardininko atributyvinė ir aplinkybinė funkcija dabartinėje lietuvių kalboje irgi dar nėra galutinai diferencijuotos. Tas ypač gerai matyti sakiniuose, kuriuose įvykio veiksmo reikšmės būtojo kartinio laiko dalyvių vardininkas eina prieš pažymimąjį žodį, pvz.:

Pasibėgioję vaikai daug gardžiau valgo Gs. *Išsigandęs* vagis bėga, kiek kojos neša LM 125. *Įsibuvęs* svečias nebenori nė namo kakti Š (DŽ I 995). *Pabudęs* bernas nuėjo ant rytojaus pas kunigą BsV 189. *Nudegęs* kūdikis bijo ugnies B (DŽ II 251). *Pripuolęs* šeimnininkas su vaikais jį nuima CvR II 63.

Šiuose sakiniuose būtojo kartinio laiko dalyvių vardininkas nėra praradęs ypatybės reikšmės, bet kartu yra susijęs su tariniu ir nusako jo žymimo veiksmo aplinkybę. Panašią reikšmę gali turėti ir kiti veikiamųjų (dažniausiai esamojo laiko) dalyvių linksniai, pvz.:

a) Aš tave *skęstantį* pagelbėjau, tu mane skandini VP 6. Juos *bevakarojančius* apaūšo Pg. Sutikom sešėlę *pareinančią* Lzd. Rapolas Dovydui nė vieno karto nepriminė to, kuo jį priveikė *nenorintį* įsileisti VaižgRR I 133. Jomarke jį *pasigėrusį* smarkiai vagys apgrėbstė Žvr.

b) Gailėkis jauno *miršančio*, seno *dūkšančio* KrvP II 83. Dreba, kad jo nesugautų nieko *nemokančio*! Gmž. Šyvoji gerai suprato, kad daugiau ji negirdės vaiko žvangimo ir nepasitiks kemuliukas jos, *grįžusios* iš laukų darbo, linksmi strakaliuodamas CvR II 59..

c) Vienas ėmė už rankelės, antras už antrosios, o trečiam *gailinčiam* net širdelė plyšo MŽš. Kam tu man *geriančiam* vandenį drumsti? D (DŽ II 526). Žmonėms *klausantiems* net ašaros spaudžiasi ŽemR II 48. Ne mergužė būčiau, kad aš nežinočiau, ko man reikia mergužei *esančiai* JsD 936. Ko tujen, kunigėli, sudaiciu,

гос. пед. ин-та им. В. И. Ленина», т. 132, р. 301. Rusų kalboje, kaip ir kitose slavų kalbose, apozicinę funkciją paprastai turi tik dalyvių vardininkas, derinamas su veiksmu, todėl jis dažnai vadinamas tiesiog antraeilio tariniu (второстепенное сказуемое), plg. А. А. Потебня, *мин. veik.*, 185 tt.; А. А. Шахматов, *Синтаксис русского языка*, Л., 1941, р. 471; В. И. Боровский, *Синтаксис древнерусских грамот*, Львов, 1949, р. 205—206; Ю. В. Фоменко, *мин. veik.*, р. 300 tt. su literatūra. Kitiems apozicinių dalyvių linksniams antraeilio tarinio terminas netinka.

⁴ Panašiai ir latvių kalboje (retkarčiais), plg. viņš jautā ļaunprātīgi, labi *zīnuots* (=zinādams); meita, luopus *sarguoti* (=sarguot, sargādama), krūmuos apgulās, žr. J. Endzeliņš, *Latviešu valodas gramatika*, Rīgā, 1951, p. 1009.

sudaičiutėle, ilgai pamiegėli? Miegą *bemiegančiam* iškirto karelius, išpylė pilelę JD III, Priedai I 4. Aš to seno seniai nemylėjau, *atjojančiam* vartelius užkėliau Vlk (TŽ I 176). Jam *persigėrusiam* veidas tulžti pradeda J (DŽ III 267). Tai matai, ką šėtons daro — su savo botagu visus galvijus prikel', man nenor nei *atsisėdusiam* pavalgyt duot Klp (BsV 348).

Kaip ir aukščiau minėtuose pavyzdžiuose, apoziciniai dalyviai čia žymi antraeilį, subordinuotą veiksmą, tačiau jo atlikėjas yra reiškiamas ne veiksnio vardininku, bet nuo tarinio priklausomais galininko, kilmininko bei naudininko linksniais.

§ 6. Apozicinė dalyvių funkcija yra senovinė, būdinga daugeliui giminingų kalbų, turinčių išplėtotą dalyvinių formų sistemą, ir senųjų kalbų sintaksės tyrinėtojų kartais vadinama tiesiog pagrindine, tikrąja ide. dalyvių funkcija⁵. Sen. indų, indoiraniečių, graikų, lotynų kalbose dalyviai bei veiksmožodiniai būdvardžiai labai dažnai vartojami antraeilio (subordinuoto) veiksmo sąvokai sieti su įvairiomis sakinio dalimis einančiais daiktavardžių bei įvardžių linksniais ir gali atstoti šalutinius sakinius⁶. Panašias, tik jau gerokai siauresnes, funkcijas dalyviai turi ir sen. slavų bei gotų kalbose. Nors jų vartoseną šių kalbų raštijoje smarkiai veikė graikiški originalai, bet daugelis apozocinių dalyvių čia yra paremti gyvąja kalba ir kartais netgi gali eiti vietoj originalo asmenuojamų veiksmožodžio formų⁷. Apozicinę funkciją šiose kalbose irgi dažniausiai turi veikiamųjų dalyvių vardininkas, pvz.: s. sl. *śbǫže vь gradъ vьzvěstīšє vьsě* Zogr Mat 8, 33 „atėję į miestą papasakojo viską“; *мънози бо придѣтъ вь мое имє glagoljōšte* Zogr Mork 13,6 „nes daugelis ateis mano vardu kalbėdami (paž.: kalbą); got. *quap du im visands in Galilaia „tarē jiems būdamas (paž.: esantis) Galilėjoje“ ir pan.; žymiai rečiau kiti linksniai, pvz.: s. sl. uzbręť syna člověčьskaago idōšta na oblacěxъ* Mat 24,30

⁵ Plg. „Die eigentlich partizipiale Funktion der alten Partizipialformen“, „Die wirklich partizipiale Gebrauch“. J. Wackernagel, Vorlesungen über Syntax, I, Basel, 1926, p. 290 tt.; „Die echt partizipiale Funktion... welche es ermöglicht, die Nebenhandlungen, ohne sie durch eigentliche Nebensätze auszudrücken, der Haupthandlung unterzuordnen“. J. S. Speyer, Vedische und Sanskrit Syntax, p. 63; žr. dar B. Delbrück, Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen, II, p. 478 tt., 490, 492; dėl apozicinių dalyvių funkcijos archaiškumo plg. A. A. Потёбня, Из записок... I—II, М., 1958, p. 185 tt., 191, 197 tt.

⁶ Plg.: „Le participe est normalement apposé à un nom (pronom, exprimé ou implicite), figurant à une forme casuelle quelconque, pour introduire une clause temporelle, concessive, causale, etc., ou simplement „accompagnante“. L. Renou, Grammaire de la langue Védique, Lyon-Paris, 1952, p. 357; dėl sen. indoiraniečių k. žr. dar B. Delbrück, Altindische Syntax, Halle, 1888, p. 368 tt., 382 tt., 393 tt.; Vergleichende Syntax... II, p. 494; J. S. Speyer, min. veik., p. 63; Sanskrit Syntax, Leyden, 1886, p. 279, 284 tt.; dėl graikų ir lotynų kalbų žr. P. Chantraine, Grammaire Homérique, t. 2, Syntaxe, Paris, 1953, p. 320—323; F. Sommer, Vergleichende Syntax der Schulsprachen, Leipzig und Berlin, 1931, p. 100—105; J. Wackernagel, min. veik., I, p. 290 tt.; H. Hirt, Indogermanische Grammatik, VII, Heidelberg, 1937, p. 8 tt.

⁷ Dėl gotų k. žr. H. Gering, Über den syntaktischen Gebrauch der Participia im Gotischen, ZZ, 5, p. 401; W. Streitberg, Gotisches Elementarbuch, Heidelberg, 1920, p. 215. Dėl sen. slavų k. žr. A. Grünenthal, Die Übersetzungstechnik der altkirchenslavischen Evangelienübersetzung, AfslPh, 32, p. 8; A. Margulies, Der altkirchenslavische Codex Suprasliensis, Heidelberg, 1927, p. 141—143; V. Jagić, Beiträge zur slavischen Syntax, Wien, 1899, p. 58 tt.; G. Lunt, Old Church Slavonic Grammar, Hague, 1955, p. 137—138; H. Birnbaum, Zur Aussonderung der Syntaktischen Gräzismen im Altkirchenslavischen, „Scandoslavica“, 4, Copenhagen, 1958, p. 245—246.

„pamatys sūnų žmogaus einantį debesyse“⁸; got. fairra *wisandan gasah* ina atta is Luk 15,20 „toli esantį pamatė ji jo tėvas“ (originale gen. absol.: αὐτοῦ μακρὰν ἀπέχοντος N) ir pan.⁹ Apozicinės dalyvių funkcijos senumą rodo ir tai, kad daugelyje kalbų ji ilgainiui nyksta, o antraeiliam veiksmui bei su veiksmu susijusioms aplinkybėms reikšti imamos vartoti artimos prieveiksmiams sustabarėjusios dalyvinės formos (plg. dabartinės graikų kalbos formas su -οντας: φέροντας „nešant“, γράφοντας „rašant“ ir pan., slavų kalbų „gerundijus“, arba padalyvius, lietuvių bei latvių pusdalyvius ir padalyvius).

§ 7. Iš apozicinių dalyvių junginių su vardažodžių bei įvardžių naudininko linksniais veikiausiai ir išriedėjo lietuvių kalbos absoliutinė konstrukcija. Senuosiuose raštuose vietomis randame pasakymų, kuriuose tokie junginiai dar priklauso nuo tarinio (paprastai verbum finitum), bet savo vaidmeniu sakinyje yra gana savarankiški, pvz.:

Vnt gálo páti Sunu sáwo atsiūte žiemen | idant iu ápsakitu | ir kiekvienas iam tiesu *sakunciam* be iokio abeioiimo tiketu SP II 138₂₂ (ná powieść iego). Ghissai szmoniu giminei nūg io *atpūlusei* ir ing griekus bei amszina paskindinima *isibridusei* ir wissu biauriausei *nusideiusei* | isch loskos susimilsta BrP I 235₂. Kursai Tiewas waikui sawam *praschancziam* istrowos | akmeni alba szalti dūst? BrP II 401₈. Koksai Diewas buti nor | Grieschnamuiem pakuta *daranczam* BrP II 219. A Ponui ... isch rubeszu Szemes szidu *ischeiusiam* | ir ing pustine *ischkakusiam* didis pulkas szmoniu | wiru | moteru ir waiku | per marias ing tha puszcze seke BrP I 308 (plg. vok. *folgen* + Dativ). Ir kaip Nabotas sa tiesa galeia uschginti | karalui *praschanczem* winniczes sawa: taipo neteisei dara karalus negadnasis | ždrodliwai grobdams winnicze MT 218₁₅. Draugu sawam ganna *meldziancziam* sawe, nenari — atleisti WP 243₁₃.

Valdymo ryšį tarp tarinio ir vardažodžių (įvardžių) naudininko junginio su dalyviu tokios rūšies pasakymuose silpnino šios aplinkybės:

a) Dalyvio naudininkas juose reiškė antraeilį veiksmą, o vardažodžio ar įvardžio naudininkas, valdomas tarinio, — jo atlikėją. Taigi tarp šio junginio narių jau glūdėjo absoliutinei konstrukcijai būdingo predikatyvaus santykio užuomazga.

b) Turėdamas apozicinę funkciją, dalyvis buvo siejamas ne tik su daiktavardžio ar įvardžio naudininku, bet ir su sakinio tariniu, reiškė pagrindinio veiksmo ap-

⁸ Plačiau apie apozicinę dalyvių funkciją sen. slavų kalboje žr. A. A. Потёбня, *min. veik.*, p. 191 tt.; F. Miklosich, *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen*, IV, Wien, 1864—1874, p. 824 tt., 835 tt.; B. Delbrück, *Vergleichende Syntax...*, II, p. 493; W. Vondrák, *Vergleichende slavische Grammatik*, ²II, p. 402 tt.; A. Мейе, *Общеславянский язык*, М., 1951, p. 270—271; G. Lunt, *min. veik.*, p. 137 tt.; T. Leher-Splawiński, Cz. Bartula, *Zarys gramatyki języka staro-cerkiewno-słowiańskiego na tle porównawczym*, Wrocław-Kraków, 1959, p. 120—121. Dėl sen. rusų kalbos plg. A. A. Потёбня, *min. veik.*, p. 185 tt.; В. И. Борковский, *Синтаксис древнерусских грамот*, Львов, 1949, p. 205 tt.; М. Т. Шатух, *Краткие действительные причастия и их синтаксические функции в письменных памятниках XI—XII вв.*, Прага, Одеського державного університету, т. 148, 1958, p. 195 tt.; Я. А. Спринчак, *очерк исторического синтаксиса русского языка*, Киев, 1960, p. 76 tt.; žr. dar § 21 nurodytą literatūrą.

⁹ Žr. H. Gering, *min. veik.*, p. 394 tt.; W. Streitberg, *Gotisches Elementarbuch*, p. 170; dėl apozicinių dalyvių vartojimo sen. anglų kalboje žr. В. Н. Ярцева, *Исторический синтаксис английского языка*, М., 1961, p. 154 tt.

linkybę. Absoliutinės konstrukcijos formavimosi laikais dalyvių atributyvinė ir adverbialinė funkcijos veikiausiai buvo žymiai mažiau diferencijuotos, negu rašytinės tradicijos laikotarpiu. Todėl dalyvio aplinkybinė reikšmė lengvai galėjo pasidaryti vyraujanti, pagrindinė.

c) Naudininko junginys su dalyviu ilgainiui suaugo ne tik į prasminį, bet ir į intonacinį vienetą. Aukščiau minėtuose pavyzdžiuose tarp naudininko linksniu einančių daiktavardžių ar įvardžių ir dalyvių nejaučiame intonacinių pauzių (tokiais atvejais jos niekur ir nežymimos). Antra vertus, kaip matome iš pavyzdžių, naudininko junginiai su dalyviais nuo sakinio tarinio senuosiuose raštuose dažnai skiriami skyrybos ženklais.

d) Senovėje, kai hipotaktiniai sakinių ryšiai turėjo mažesnę vaidmenį, apozicinės žodžių grupės veikiausiai buvo dar savarankiškesnės, dar dažniau galėdavo atstoti dabartinius šalutinius sakinius (plg. § 11).

Dėl šių priežasčių vardažodžių bei įvardžių naudininko junginiai su apoziciniais dalyviais galėjo būti suprasti kaip tam tikros savarankiškos žodžių grupės, turinčios aplinkybinę reikšmę ir artimos šalutiniams sakiniams. Kokia nepastovi ir svyruojanti netgi XVI a. raštuose kartais esti riba tarp apozicinių ir absoliutinių konstrukcijų, matome iš sakinių, kuriuose naudininko junginys su dalyviu, dar priklausomas nuo tarinio, savo reikšmę beveik prilygsta absoliutiniam naudininkui, pvz.:

*Bet Petruī ataiūsiam*¹⁰ *ing Antiochia*, passistengiau esch *ing akis*, nes buwa ant ia skunsta BrB Gal 2,11 (*da aber Petrus gen Antiochian kam* LB; *cum autem venisset Cephas Antiochiam* Vulg; ὅτε δὲ ἦλθεν Ν). *Ir kalbantiemus nekuriemus ape baszniczen kaip gierais akmeneis ir dawanamis apgraszinta buwa*, bilaia BrB Luk 21,5 (*Vnd da etliche sagten von dem Tempel... sprach er* LB; *Et quibusdam dicentibus de templo... dixit* Vulg; καὶ τινῶν λεγόντων περὶ τοῦ ἱεροῦ... εἶπεν Ν). Esch tawe wadzosiū tikru taku idant, *taw kieliauiencziam* nebutų sunku, ir *taw tekancziam*, ieib ne issitiktumbei BrB Pat 4,12 (*Das | wenn du gehest | dein gang dir nicht sawr werde | vnd wenn du lauffest | das du nicht anstossest* LB; *cum ingressus fueris... et currens non habebis offendiculum* Vulg). A mes... kalbesim... Ka szmones Kristui ateiusiam kalti esti dariti BrP I 4₂₆ (kontekstas rodo: po to, kai atėjo)¹¹.

§ 8. Predikatyvus turinys, aplinkybinė funkcija ir intonacijos vieningumas taip silpnina tokios rūšies konstrukcijų priklausomumą nuo tarinio, jog, norint parodyti valdymo santykį tarp veiksmažodžio ir pačioje konstrukcijoje naudininko linksniu einančių daiktavardžių ar įvardžių, jie kartais pakartotinai reiškiami sakinyje, pvz.:

Ir Ponas passirode i e m Girioie Mamre, *sedinczam iam pas angą sawa Schętro didzausiamie karschtije dienos* BrB I Moz 18,1 (*Da er sas an der thür seiner Hütten* LB; *Apparuit autem ei... sedenti in ostio tabernaculi sui* Vulg). Kas iusų turre-dams tarną arėtį alba gananti iauczus, *kuriam pareijusiam isch lauka tartų i a m*: Eik graitei ir seskessi BrB Luk 17,7 (*qui regresso de agro dicat illi* Vulg; *wenn er heim komt vom felde* LB)¹². *Inencziam tadda Iosephui namūsna*, atnesche anis

¹⁰ Galūnė -iam, rodos, prirašyta vėliau.

¹¹ Plg. vadinamąjį „pusiau absoliutinį“ genetyvą („Semi-absoluter Genetiv“) veduose, žr. J. S. Speyer, *Vedische und Sanskrit Syntax*, p. 64; dėl s. slavų ir gotų k. žr. §§ 24, 27.

¹² Plg. s. sl. *i prišodšju emu sę sela* rečētъ emu Sav (ὅς εἰσελθόντι ἐκ τοῦ ἀγροῦ ἐρεῖ αὐτῷ Ν).

iem Dowanas ing Namus rankosu sawa, ir parpuole po akim io ant Szemes BrB I Moz 43,26 (*Da nu Ioseph zum Hause eingieng* brachten sie jm... LB; *Igitur ingressus est Ioseph domum suam*, obtuleruntque ei munera Vulg). *O Powilui norinczam 'eiti ing Szmones*, ne prileido (powiele) tai i a m [pabraukta] Mokintinei BrB Apd 19,30 (*Da aber Paulus wolt vnter das Volck gehen* | liessens jm die lünger nicht zu LB; *Paulo autem volente intrare in populum*, non permiserunt discipuli Vulg). *Kristui atejusiam isch szidu Szemes | ing szeme pagoniu | skundes i a m wiena moterischke | iog Welinas ios dukteri apsedens* BrP I 279¹³. *Aba kas [pd do?] ira zmogus terp jusu, kad praszanciamuy [taisytą iš bepraszanį] Sunuy sawo donos*, dotu j a m akmeni? ChB₁ Mat 7,9 (*ktorego prošilliby syn jego o chleb* | izali mu da kámień? GdB; *quem si petierit filius suus panem*, numquid lapidem porriget ei N). *A iau iem beeiūmciām [sic!] ziemin | tarnáy vztiekieio i a m | ir pásakie biłodami iog sunus io giwas irá* Ev 132¹³.

Šios konstrukcijos savo reikšmę artimos atitinkamiems pasakymams su pada-lyviais (žr. § 74). Naudininko linksniu pakartotinai išreikštas dalyvio veiksmo atlikėjas čia pabrėžia dalyvinės konstrukcijos savarankiškumą. Visiškai analogiškų dalyvinės konstrukcijos subjekto pakartojimo atvejų pasitaiko ir sen. slavų¹⁴ bei gotų¹⁵ kalbose, kurių absoliutinis datyvas yra taip pat susijęs su tarinio valdomomis dalyvinėmis žodžių grupėmis. Plg. s. sl. *сѣбѣравѣшемъ же сѣ имѣ*. rečė i m ъ Zogr Mat 27,17 „O jiems susirinkus, tarė jiems“, got. *inatgaggandin imma in Kafarnaum dua-tiddja imma* hundafas GB Mat 8,5 „įeinant jam į Kafarnaumą priėjo prie jo (paž. *jam*) šimtininkas“ (abiem pastaraisiais atvejais graikiškame originale – absoliutinis genetyvas).

Virtęs predikatyviu žodžių junginiu, savo reikšmę atitinkančiu šalutinį aplin-kybės sakinį, absoliutinis naudininkas buvo pradėtas vartoti ir tokiuose sakiniuose, kurių tariniu einantis veiksmožodis negalėjo valdyti naudininko, pvz.: *Ir regintiemus aniemus* ghissai ussenge danguna BrP II 10₂₃ (daugiau pavyzdžių žr. § 54 tt.)

Taigi, lietuvių kalbos absoliutinės konstrukcijos pamatą veikiausiai sudarė nuo veiksmožodžių ar būdvardžių priklausomas naudininko linksnis, jungiamas

¹³ Plg. *Iam nuencziam*, uszutekeio i a m io Tarnai BrB Jon 4,51 (*Vnd in dem er hinab gieng* / begegneten jm LB; *Iam autem eo descendente*, servi occurrerunt ei N); *Ir kad iissai lipo žemimū / passitekėio i a m' tarnai io* DP 3554. Vokiškojo originalo pa-vyždžiu J. Bretkūno biblijoje retkarčiais panašiai pakartojamas ir vardininkas, pvz.: *Ir Dowidas pabengens Sudegamas afieras, ir Diekawoghima affieras*, perszegnoia ghissai Szmones II Sam 6,18 (*Vnd da David hatte ausgeopfert...* segenet er LB). *Ir ghis ing Samariq ischkakens* pamusche ghis [pabraukta] wiss kas buwa atlikkę II Kar 10,17 (*Vnd da er gen Samaria kam / schlug er* LB); panašiai I Mak 4,35, I Mak 13,14, Iz 37,10 ir kt.

¹⁴ Žr. J. Stanislav, *Dativ absolutný v starej cirkevnej slovančine*, Bzsl, 5, p. 15, 47, 79; L. Nečásek, *Staroslověnské dativní vazby participální a jejich předlohy v řeckém textu evangelií*, „Slavia“, 26, Praha, 1957, p. 13 tt.

¹⁵ Žr. K. Brugmann, *Grundriss...*, II, 3², p. 966–967; O. Lücke, *Absolute Participia im Gotischen und ihr Verhältniss zum griechischen Original*, Magdeburg, 1876, p. 14 (interpretacija abejotina); H. Winkler, *Germanische Casussyntax*, I, Berlin, 1896, p. 120–121. Kai kur panašiai pakartojamas ir galininkas, pvz.: *ingaggandan ina in skip baþina* GB Mork 5,18 „įeinantį jį į laivą prašė jį (ἐμβαίνοντος αὐτοῦ... παρακάλει αὐτὸν N), žr. E. Kieckers, *Zum Accusativus absolutus im Gotischen*, IF, 39, p. 125–126; W. Streitberg, *Gotisches Elementarbuch*, p. 170. Dėl atitinkamų atvejų graikų (ypač NT) kalboje plg. E. H. Spieker, *On the so-called Genitive absolute and its use especially in the Attic orators*, AJPh, VI, 3, p. 329–331.

su apoziciniais dalyviais¹⁶. Naudininko linksnio parinkimui, matyti, buvo palanki ta aplinkybė, kad vardažodžių bei įvardžių naudininkas lietuvių kalboje ir šiaip labai dažnai turi loginio subjekto funkciją (pvz., beasmeniuose, infinityviniuose sakiniuose). Be to, naudininko linksniu paprastai reiškiamas ne tiesioginis, o tolimesnis veiksmo objektas (skirtingai nuo galininko ar kilmininko linksnių, lietuvių kalboje galinčių turėti veiksmo tiesioginio objekto reikšmę).

§ 9. Nors XVI–XVII a. ir vėlesnių kalbos paminklų duomenys mums padeda suprasti absoliutinio naudininko genezę, negalima pamiršti, jog šis procesas vyko žiloje senovėje, daug amžių prieš pasirodant pirmiesiems lietuviškiems raštams. Aukščiau cituoti tie pavyzdžiai įgalina mus hipotetiškai rekonstruoti šio proceso etapus. Tačiau absoliutinių ir apozicinių dalyvinių konstrukcijų sąsają rodo ir daugelis bendrų ypatybių, išlikusių po to, kai absoliutinis naudininkas virto nuo sakinio tarinio nepriklausomu žodžių junginiu. Kaip jau minėta, abiejose konstrukcijose dalyvis žymi antrąjį, subordinuotą veiksma. Absoliutinių ir apozicinių konstrukcijų funkcinės reikšmės taip pat yra labai panašios. Būtojo kartinio laiko apoziciniai dalyviai lietuvių kalboje dažniausiai vartojami laiko, priežasties, sąlygos, būdo, retkarčiais – nuolaidos aplinkybės reikšmėmis. Tokias pačias reikšmes turi ir absoliutinio naudininko konstrukcijos (plg. §§ 83 tt., 111). Pažymėtina, jog su apoziciniais dalyviais sutinka netgi šių reikšmių tarpusavio santykiai ir absoliutinio naudininko vartojimo viena ar kita reikšmė dažnumas. Panašiai, kaip apozicinių dalyvių junginiai su priklausomais žodžiais, absoliutinės konstrukcijos paprastai sudaro išskirtines sakinio dalis. Panaši ir dalyvio padėtis: abiejose konstrukcijose dalyvis dažniausiai eina po vardažodžių ar įvardžių, su kuriais yra derinamas (postpozicinę padėtį paprastai išlaiko ir absoliutinėse konstrukcijose vartojamas padalyvis). Pagrindinis absoliutinių ir apozicinių konstrukcijų skirtumas yra tas, kad apozicinio dalyvio veiksmo atlikėjas yra išreikštas veiksmu ar kita sakinio dalimi, o absoliutinės konstrukcijos veiksmo atlikėjas – nuo kitų sakinio dalių nepriklausomu naudininko linksniu.

§ 10. Formuojantis absoliutiniam naudininkui, turėjo įvykti tam tikras sintaksinių santykių tarp sakinio dalių pakitimas, kurį lygtinai galima vadinti sakinio pergrupavimu¹⁷: naudininkas pasidarė nebe nepriklausomas nuo tarinio ir drauge su apoziciniu dalyviu buvo pradėtas vartoti kaip savarankiška žodžių grupė¹⁸. Panašaus pergrupavimo reiškinį pastebime ir sakiniuose su kitais apozicinių dalyvių linksniais. Iš apozicinių dalyvių junginių su papildinio galininku lietuvių kalboje, kaip ir daugelyje giminingų kalbų, susidarė vad. *accusativus cum participio* konstrukcija¹⁹, pvz.: Girdžiu *poną mirusį* JD II 753; Sakė *tave arti nemokantį* KlvD 107; Tu per mane ne eisi, jei ne nori *mane su kallawiju prisch tawe entį* BrB IV Moz 20, 18; plg. s. sl. vėdė *tę synō imōšta* Supr 185₁₃ „žinau tavę sūnų turintį (= turint)“. Šiuose sakiniuose įvardžių galininko santykis su dalyvio galininku yra panašus į veiksnio santykį su tariniu šalutiniame papildinio sakinyje. Tarinio veiksmas čia

¹⁶ Plg. E. Fraenkel, *Syntax der litauischen Kasus*, p. 133; E. Tangl, *Der Accusativus und Nominativus cum Participio im Altlitauischen*, Weimar, 1928, p. 54.

¹⁷ Plg. vok. *Gliederungsverschiebung*, pranc. *le regroupement de l'articulation syntactique*.

¹⁸ Plg. W. Havers, *Handbuch der erklärenden Syntax*, Heidelberg, 1931, p. 81–82.

¹⁹ Plačiau apie šios konstrukcijos kilmę bei ypatybes žr. E. Tangl, *Der Accusativus und Nominativus cum Participio im Altlitauischen*, Weimar, 1928.

visų pirma siejamas ne su įvardžio galininko, bet su dalyvio reiškiamą sąvoka. Panašiai lietuvių kalboje gali būti vartojami ir kilmininko junginiai su dalyviu, pvz.: Ar neįunti, mergužėle, *manęs parjojančio*? Ak; Esch negaliu weisdėti *Bernelio mirschtanczio* BrB I Moz 21, 16. Senuosiuose raštuose randame vieną kitą pavyzdį, kuriame šalutinio papildinio sakinio reikšmę turi įnagininko ir net naudininko junginiai su dalyviais, pvz.: Ir *tikédamies iu sąncziu draugeiė* atėjo kėlą dienós DP 63₂₄ (mniemiaiç že on byl w towarzystwie W 64); Nesa Welinas pawideia *szmogui sanczam sutwertam ant Diewo weido* BrP I 270₂₀. Visi šie pavyzdžiai rodo, jog var-
dažodžių bei įvardžių junginiai su apoziciniais dalyviais apskritai yra linę virsti predikatyviomis konstrukcijomis, turinčiomis šalutinių sakinių vaidmenį.

§ 11. Su apozicine dalyvių bei veiksmažodinių būdvardžių vartoseną yra susijusios ir kitų indoeuropiečių kalbų absoliutinės konstrukcijos²¹. Tose senosiose kalbose, kuriose aptikti absoliutiniai linksniai, plačiai vartojamos ir įvairios dalyvinės žodžių grupės, turinčios sakinyje daugiau ar mažiau savarankišką vaidmenį. Klausimas, kada absoliutinės konstrukcijos atsiskyrė nuo kitų apozicinių žodžių grupių, virto savarankiškais sintaksiniais vienetais, kol kas dar nėra visai aiškus. Kai kurie tyrinėtojai (H. Hirtas, J. Vakernagelis) absoliutinių konstrukcijų susidarymo laikotarpį bandė nukelti į indoeuropiečių prokalbę²². Tačiau šiai prielaidai prieštarauja ta aplinkybė, kad atskirose kalbose absoliutinių konstrukcijų linksniai labai įvairuoja, o jų išvesti iš vieno ar kito indoeuropiečių prokalbės linksnio neįmanoma. Linksnių reikšmės, kurių pagrindu vystėsi absoliutinės konstrukcijos įvairiose kalbų šeimose, taip pat nebuvo vienodos (plg. § 83). Skiriasi ir įvairiose kalbose randamų absoliutinių konstrukcijų struktūra. Be to, pačiuose seniausiuose indoeuropiečių kalbų paminkluose jų arba visiškai nerasta (pvz., hetitų, tocharų kalbose), arba palyginti retą. Veduose, Avestoje, seniausiuose lotynų kalbos įrašuose, Homero epuose absoliutinės konstrukcijos pasitaiko daug rečiau, negu vėlesniuose tų pačių kalbų raštuose²³, o kai kurios iš jų sunkiai atribojamos nuo apozicinių. Absoliutinių konstrukcijų negalutinį susiformavimą seniausiuose tekstuose rodo ir tai, jog kai kuriuose iš jų nepriklausomai nuo kitų sakinio dalių gali būti pavartoti įvairūs linksniai (pvz., Avestoje aptiktos net trijų linksnių absoliutinės konstrukcijos — absoliutinis lokatyvas, genetyvas ir ablatyvas)²⁴. Absoliutinės konstrukcijos labiausiai suklesti vadinamaisiais „klasikiniais“ senųjų kalbų

²⁰ Žr. Dėl šių pavyzdžių interpretacijos žr. E. Tangl, *min. veik.*, p. 52—53.

²¹ Dėl sen. indoiraniečių kalbų absoliutinių konstrukcijų genezės žr. B. Delbrück, *Altindische Syntax*, p. 389—390; *Vergleichende Syntax...*, II, p. 494; K. Brugmann, *Grundriss...*, II, 3², p. 961—962; J. S. Speyer, *Vedische und Sanskrit-Syntax*, p. 63—64. Dėl graikų k. absoliutinio genetyvo santykio su apoziciniais dalyviais plg. E. H. Spieker, *On the so-called Genitive absolute and its use especially in the Attic orators*, *AJPh*, VI, 3, p. 310—343; P. Chantraine, *Grammaire Homérique*, t. II, Paris, 1953, p. 324. Dėl sen. slavų, sen. rusų ir gotų k. žr. §§ 24—27.

²² Žr. J. Wackernagel, *Vorlesungen...*, I, p. 929; H. Hirt, *Indogermanische Grammatik*, VII, p. 92 tt.; *Handbuch des Urgermanischen*, III, 180 tt.

²³ Plg. Г. С. Кнабе, *Еще раз о двух путях развития сложного предложения*, *ВЯ*, 1955, № 1, p. 115—116.

²⁴ Žr. H. Hübschmann, *Zur Casuslehre*, München, 1875, p. 280; H. Reichelt, *Awestisches Elementarbuch*, Heidelberg, 1909, p. 332—333. Dėl pusiau absoliutinio genetyvo ir instrumentalio Veduose žr. J. Speyer, *Vedische und Sanskrit-Syntax*, p. 64—65; *Sanskrit Syntax*, p. 290—291; K. Brugmann, *Grundriss...*, II, 3², p. 961—962.

raidos laikotarpiais (pvz., Atikos prozoje, I a. pr. m. e. – II a. m. e. lotynų kalboje, klasikiniame sanskrite)²⁵. Visa tai leidžia manyti, jog absoliutinės konstrukcijos, kaip speciali sintaksinė raiškos priemonė, susidarė jau atskirose kalbų šeimose²⁶. Tačiau tie dalyvių bei veiksmažodinių būdvardžių vartojimo polinkiai, kurie parengė joms dirvą, yra neabejotinai paveldėti iš indoeuropiečių prokalbės. Apocinės dalyvių bei veiksmažodinių būdvardžių konstrukcijos yra paremtos vardažodine šių formų prigimtimi²⁷ ir veikiausiai išriedėjo iš archaiškų nominalinių sakinių²⁸, kurie dar prieš rašytinės tradicijos laikotarpį buvo įtraukti į kitų sakinių sudėtį, tačiau išlaikė predikatyvų turinį ir dalinį savarankiškumą. Apskritai, senosiose kalbose sakiniai yra mažiau centralizuoti, negu dabartinėse, ir juose didelį vaidmenį turi įvairūs priedėliai bei prišlietos žodžių grupės, kurios gali būti gana savarankiškos ir silpnai susijusios su kitomis sakinio dalimis²⁹. Žymiai laisvesni juose ir žodžių valdymo santykiai (pavyzdžiui, seniausiuose indoeuropiečių kalbų paminkluose – hetitų kalbos tekstuose, Veduose – tas pats veiksmažodis dažnai gali būti jungiamas su įvairiais linksniais be kokio pastebimo reikšmės skirtumo)³⁰. Tokia sakinio struktūra įgalino kai kurias dalyvines konstrukcijas galutinai atsiriboti nuo kitų sakinio dalių, virsti absoliutinėmis.

²⁵ Plg. absoliutinio genetyvo vartojimo Homero epuose ir klasikiniame Atikos prozoje statistinius duomenis šiuose darbuose: J. Classen, *Beobachtungen ueber den Homerischen Sprachgebrauch*, Frankfurt a. M., 1867, p. 180 tt.; E. H. Spieker, *On the so-called Genitive absolute and its use especially in the Attic orators*, *AJPh*, 6, Baltimore, 1885, p. 316 tt., 323 tt., žr. dar Г. С. Кнабе, *min. veik.*, p. 115.

²⁶ Plg. K. Brugmann, B. Delbrück, *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen*, II, 3², Göttingen, 1913, p. 960; IV, Strassburg, 1897, p. 493 tt.; W. Havers, *Handbuch der erklärenden Syntax*, Heidelberg, 1931, p. 7 su literatūra.

²⁷ Dėl dalyvių vardažodinės prigimtės ir būdvardinės reikšmės ide. prokalbėje žr. Э. Бенвенист, *Индоевропейское именное словообразование*, М., 1955, p. 156–157; *Тохарский и индоевропейский*, кн.: «Тохарские языки», сб. статей, М., 1959, p. 97; T. Burrow, *The Sanskrit language*, London, 1959, p. 366 tt.; P. Kovaliv, *The Development of Verbal Adjectives with the Formant *-nt in Slavonic Languages*, „*The Slavonic and East European Review*“, 35, 1957, p. 562 tt.

²⁸ Plg. J. Zubatý, *Studie a články*, II, Praha, 1954, p. 126 tt.; F. Trávniček, *Historická mluvnice česká*, 3, Skladba, Praha, 1956, p. 180 tt.; J. Bauer, *Staročeská věta a staročeské souvětí na základě srovnávacím*, кн.: „*K historickosrovnávacímu studiu slovanských jazyků*“, Praha, 1958, p. 108 tt.; R. Večerka, *Ke genezi slovanských konstrukcí participia praes. act. a praet. act. I*, „*Sborník prací filosofické fakulty Brněnské university*, R. 7, Řada jazykovědná (A), 7, Brno, 1959, p. 43 tt.: Dėl nominalinio sakinio ide. kalbose plg. A. Meillet, *Introduction a l'étude comparative des langues indo-européennes*, Paris, 1934, p. 356 tt.; E. Benveniste, *La phrase nominale*, BSL, 46, Paris, 1950, p. 19 tt., 32 tt.

²⁹ Žr. А. Потёбня, *min. veik.*, p. 109–110, 121 tt., 516; J. Classen, *min. veik.*, p. 19 tt.; H. Hirt, *Indogermanische Grammatik*, VI, p. 196–197; VII, p. 28; *Handbuch des Urgermanischen*, III, p. 7; A. Meillet, *min. veik.*, p. 359 tt.; P. Chantaine, *Grammaire Homérique*, II, *Syntaxe*, Paris, 1953, p. 8, 16–17, 232, 319 tt.; Г. С. Кнабе, *min. veik.*, p. 116.

³⁰ Žr. И. Фридрих, *Краткая грамматика хеттского языка*, М., 1952, p. 133–134; L. Renou, *Grammaire de la langue Védique*, Lyon-Paris, 1952, p. 355–356.

3. Absoliutinio naudininko su padalyviais susidarymas

§ 12. XVI–XVII a. lietuvių kalbos paminkluose absoliutinis naudininkas vartojamas kaip visiškai susiformavęs sintaksinis vienetas. Daugumos absoliutinių konstrukcijų predikatais jau eina ne linksniuojamųjų dalyvių naudininkai, o sustabarėjusios dalyvinės formos – padalyviai. Norint išsiaiškinti absoliutinio naudininko su padalyviais susidarymą, reikia panagrinėti pačias padalyvių formas ir jų kilmę.

Absoliutinio naudininko konstrukcijoje dažniausiai vartojami esamojo laiko pada yviai su priesaga *-ant (-int)*, pvz.: *einant, lėkiant, tylint*, rečiau – būtojo kartinio laiko padalyviai su priesaga *-us*, pvz.: *ėjus, lėkus, tylėjus* (dėl retkarčiais pasitaikančių konstrukcijų su būsimojo laiko padalyviais žr. § 60). Latvių kalboje taip pat randame absoliutinį datyvą, kurio predikatu einantis nelinksniuojamas dalyvis su priesaga *-uot* atitinka lietuvių kalbos esamojo laiko padalyvį su priesaga *-ant (-uot < *-ant)*, pvz.: *ceļot* „keliant“, *nākot* „einant“, *lecot* „šokant“, plg.: *Dēlam ienākot*, tēvs sēdēja pie galda B1 110 „sūnui įeinant, tėvas sėdėjo prie stalo“³¹. Būtojo laiko padalyvis yra nevartojamas; jo liekanomis galima laikyti prieveiksnius su galūne *-us*, pvz.: *sedus* „sėdint, sėdom“, *zvilus* „pasilenkus“³², kurie savo forma sutampa su lietuvių kalbos būtojo kartinio laiko padalyviais.

§ 13. Greta minėtų padalyvio lyčių, atitinkančių esamojo ir būtojo kartinio laiko veikiamųjų dalyvių gryną kamieną, lietuvių kalbos tarmėse dar aptinkame ir esamojo laiko padalyvių su galūne *-i*, pvz.: *dūrunti* Rš, *aiñunti, atvārunti* Bržn, *patekunti, einunti* (Sutrinko, trinko, tėvelio grindos, a kam *einunti*, kam *patekunti* NS 341, Brž); *enti* (nė czėsas kūrťą lākint *enti* medžot Schl 86); *beplaukianti* JsD 283 ir pan. XVI–XVII a. raštų absoliutinėse konstrukcijose randame šiuos esamojo laiko padalyvius su galūne *-i*: kaipagi tai drensi s: Angelamus preg sawens *santi* A tai regint WP 295 a (Gaig 234); kaipagi *liepianti* panu Dewu welija nukirsti sunu sawu wenaturrintį WP 109 (Gaig 234); nessą mokitinei io | dabar iam' giwām' *santi* | atstōiē nūg io Zwingliuszoř ... pristōio DP 302₃₃; vrėdui kokiām nōrint' *santi* DP 366₂₃; Iōnų īscioi *szokinėianti* DP 472₁₁; ape dūszia rupinamės ... iau ne *santi* ne wiēno paduksio ižgīdimo DP 356₄₄; idant iamuy *atenti* ir tuskiañant tuoiaus iamui atdāritu MP III 148. Būtojo kartinio laiko nesangrąžinių padalyvių su galūne *-i* šio laikotarpio raštuose nepastebėta.

Galūnė *i* daugelyje tarmių nutrupėjo dar prieš pasirodant pirmiesiems lietuviškiems raštams, nes aukščiau minėtos lytys juose aptinkamos tik sporadiškai ir greta lyčių be galūnės. Padaly io lytis be galūnės jau tuo metu buvo vyraujanti ir „norminė“. Tai matyti ir iš senųjų lietuvių kalbos gramatikų: nei D. Kleinas,

³¹ Plačiau apie latvių kalbos absoliutinį datyvą žr. A. Bielenstein, *Lettische Grammatik*, Mitau, 1863, p. 370; J. Endzelins un K. Mūlenbachs, *Latviešu gramatika*, Rīgā, 1934, p. 177; J. Endzelins, *Latviešu valodas gramatika*, Rīgā, 1951, p. 1011; I. Freidenfelds, *Divdabja teiciens*, RKr, p. 457 tt., 473 tt.; A. Bojāte, *Dativa locijuma nozīmes tiešajā verbālajā pārvaldījumā jaunstrāvnīku publicistiskajos darbos* („Dienas lapā“), LUZR, 25, Rīgā, 1958, p. 107–108; A. Ozols, *Vards datīvā kā teikuma loceklis*, LUZR, 26, Rīgā, 1957, p. 55 t.; *Latviešu tautasdziesmu valoda*, Rīgā, 1961, p. 160 tt.

³² Žr. J. Endzelins, *min. veik.*, p. 948.

nei K. Sapūnas ir T. Šulcas, nei kiti XVII–XIX a. gramatikų autoriai padalyvių su galūne *-i* visiškai nemini.

Nutrupėjusį balsį *i* rodo ir galūninio priebalsio *t* minkštumas, girdimas daugelyje Pietų ir Rytų Lietuvos tarmių, pvz.: *dāranī* Krn, *bėganī* Btr, *aīnunī* Ut, *atvārunī* Gaid³³ ir pan. Galimas dalykas, kad padalyvio galūnė buvo minkšta ir M. Daukšos tarmėje, nes „Postilėje“ padalyvių galūninė priebalsė dažnai žymima tašku arba apostrofu³⁴, pvz.: *besedint’* wienuolika mokitinių 225₂₃; *wēdant’* āugsztaici szwie-sībei 590₂₁; *sukąkqant’* ketwirtiēmus liēkiemus mētamus 563₄₄; *sukąkqant’* szęsziomis deszimtims metų 494₁; dabar giwīemus *sqnī* 605₂₉; ing dāgų *ęnī* iam 228₃₆; *bēkalbantī* liemus ir tarp’ sawēs *beklausinėient* 189₇; *storastauiant* ... Cyrinui 37₃₆.

Džukų tarmėse esamojo laiko padalyviai turi priesagą *-anc*, *-inc*, dažnai su aiškiai girdimu priebalsio *c* minkštumu; priebalsis *c* čia irgi rodo kitados buvusį balsį *i*; dabartinėse džukų tarmėse jis visur yra nukritęs, palikdamas pakeistą galūninį priebalsį, pvz.: mum *žiūrinē* Mrk, niekam *nežīnanc* Lp ir pan.

Galūninį balsį *i* geriausiai išlaikė esamojo ir būtojo laiko padalyvių sangražinės lytys, kuriose jis buvo apsaugotas postpozicijos *-si* ir išliko tiek tarmėse, tiek ir literatūrinėje kalboje, pvz.: *sūkantis*, *praūšiantis*, *sūkusis*, *praūšusis* ir pan. Tokių atvejų nemaža ir senuosiuose raštuose, pvz.: net’ sāulei *leidžētī* DP 108₄₉; tiemus dāiktamus | *pradēdantī* DP 12₄₀ (*pradeduntis* SP 1₁₁); *maszinantis* ischmintie žmogischkaiei MT LĖ 11₂₁; *kelentissi* schirdies sopeghimams MT 136₉; *ilginantis* czesui MT 26₁₆; *laikantis* Politiiei MT 48a₁; Rebekai ... nieszcia *staiusis* BrB Rom 9, 10; *kiehūsis* Christusuy SE 82₁₄; neta kokei bīaurjbei tame tarpe *radusissi* MT 229a₂ ir pan.

Latvių kalboje galūnė *-i* neišliko dėl fonetinių priežasčių. Prūsų kalbos paminkluose aptiktas vienas padalyvis su galūne *-i*: *stāninti* „stovint“³⁵, kuris pavartotas tame pačiame puslapyje ir tokiaime pačiame kontekste, kaip padalyvis *stānintei* ir, gal būt, koreguotinas į *stānintei*³⁶.

§ 14. Sangražinės formos rodo, kad padalyviai galėjo turėti ir galūnę *-ie*, pvz.: *lėidanties* LŽT 52, *drāskunties* Jnš (LM I 162), *elganties*, *lažinanties* Pabr, *mūšontēis* ∼ *mušanties*, *rokūjēntēis* ∼ *rokūojanties*, *sōkōntēis* ∼ *sūkanties*, *prāušontēis* ∼ *prausanties* KTV 141, *mūšontēis* ∼ *mušanties* Slnt, *mūšanti’s* ∼ *mušanties*³⁷ PgrT 68; panašiai ir būtojo kartinio laiko padalyviai, pvz.: *oždēngōsēs* ∼ *uždeņgusies* KTV 141, *mūšpsēis* ∼ *mūšusies* Slnt, *mūšuši’s* ∼ *mūšusies* PgrT 68. Tokios lytys būdingos žemaičių tarmėi; jos, gal būt, atitinka latvių kalbos tarmėse randamus padalyvius su galūne *-i*, pvz.: *doncojuti* Mag. XIV 2, 195 „šokant“, *vēduoti* „vedant“, *skaituoti* „skaitant“ ir pan. (*-ti* < **-tie*); sangr. *vēduoties*, *ceļuoties*³⁸. Sen. prūsų

³³ Taip pat tariama Švenčionėliuose, Adutiškyje, Vilučiuose, Sekanuose, Tolimėnuose, Kačergiškėje, Vyžuonose, Kiemonyse ir kt. Rytų Lietuvos vietovėse.

³⁴ Dėl taško ir apostrofo reikšmės Daukšos Postilėje plg. B. K. Поржезинский, ХАΡΙΣΤΗΡΙΑ, Москва, 1896, p. 524.

³⁵ Nostan poquelbton adder *stāninti* ... massi tu schin madlikan prēistan gerbt (=knieendt oder stehend) ASpr 51₃₂.

³⁶ Plg. J. Endzelynas, Baltų kalbų garsai ir formos, Vilnius, 1957, p. 201 (§ 414).

³⁷ Iš galūnės *-ie* veikiausiai kilusi ir lietuvių žvejų tarmės Prūsijoje padalyvių galūnė *-y*: *sūkanti-s*, *lėidanti-s* ∼ *sūkantys*, *lėidantys* PŽT 52 < **sūkanties*, *lėidanties*.

³⁸ Žr. J. Endzelins, Latviešu valodas gramatika, p. 934; J. Endzelynas, Baltų kalbų garsai ir formos, p. 128, 201.

kalboje aptikti padalyviai *stānintei*, *giwāntei*³⁹ taip pat rodo, kad šalia galūnės *-i* baltų kalbose esamojo laiko padalyvis galėjo turėti ir galūnę *-ei*, lietuvių ir latvių kalbose pavirtusią į *-ie*⁴⁰.

§ 15. Šie duomenys įgalina baltų prokalbei rekonstruoti dvejopas esamojo laiko padalyvių prototipų formas: su galūnėmis *-i* ir *-ei*, jungiamomis prie esamojo laiko veikiamųjų dalyvių kamieno *nt-*. Atitinkamas būtojo kartinio laiko formas (pvz., **rādusi*, **rādusei*) atstatyti sunkiau, nes nei latvių, nei sen. prūsų kalbose jos nėra paliudytos. Senuosiuose lietuvių kalbos paminkluose bei tarmėse galūnės *-i*, *-ie*, išskyrus retas išimtis⁴¹, paprastai turi tik sangražiniai būtojo kartinio laiko padalyviai.

Padalyviai su galūne *-i* (liet. *stovinti*, *nešanti-s(i)*, gal ir s. prūs. *stāninti*) atitinka priebalsinio kamieno daiktavardžių naudininką, pvz.: *ākmeni*, *piemeni*, *šūni*, *dūkteri*, *sėseri* Grl, Jz, Prn, Pun, Pšlv, Ūt, Dkš, Klvr, Lz, Grv, NmJ, kuris vartojamas pietvakarių dzūkų bei pietų vidurio aukštaičių ir kt. tarmėse⁴² bei senuosiuose raštuose, plg. *piemeni* DP 209₃, 209₅, 209₁₅; *akmeni* SG 27₁₇, SP II 1₁₅, Ev 45; *liemeni* DP 603₃₁; *dūktēri* DP 1₁₄; *dukteri* SP II 144₂, SE 74₂₄; *szuni* SP II 71₈. Kaip ir dabartinės padalyvių formos, šie daiktavardžių naudininkai kartais eina ir visai be galūnės, pvz.: *šūn* (plačiai visame kapsų plote), *ākmen*, *piemen*, *sėser* Nm, Kps,⁴³ *diever* JD II 660, plg. atitinkamus *i* kamieno daiktavardžius *smērt* Grl (LB 229), KN 171₂, *iszmint* MP 58₅, *Wieszpāt* SP I 21₃, 35₁₄, 17, 268₁₇ ir pan. Panašias formaturi ir veiksmazodžių bendratis, pvz.: *vēsti*, *vēst*, *vēstis*, plg. lat. *vest* < **vesti*, s. pr. *dāt* < **dāti*.

Padalyviai su galūne *-ei* (liet. *kėlianties*, lat. *ceļuoties*, s. pr. *giwāntei*) irgi atitinka priebalsinio ir *i* kamieno vardažodžių naudininko formas, labiausiai būdingas žemaičių tarmei, pvz.: *sėserēi* ~ *sėserie*, *šērdēi* ~ *širdie* Krtn, BgŽ XXVII, *dōntēi* Rt, Mos, *dōnī* Kv ~ *dañtie* (TŽ I 432), *ākmeņei* Als, Slnt, *ākmiñi* Kv, Erž ~ *ākmenie* BgŽ 44, *vagei*, *avei* Tl, Rs ~ *vāgie*, *āvie* JnR 34; *ā'kēi* Pln, Krt (BgŽ 36), tačiau pasitaikančias ir kitur, pvz.: *dukterie*, *piemenie*, *seserie* Grv, *akmenie* MT 69₁₂, *moterie* 232₂₁; *schirdie* SG 91₁₁; *ischmintie* MT XXXII₂₁; plg. s. pr. *nautēi* ir veiksmazodžių bendratis liet. *nėštie*, *nėšties* (vartojama ne tik žemaičių, bet ir dalies vakarinių bei rytinių aukštaičių ir dzūkų), lat. (tarm.) *dzerti*, *vesti* Endz Gr 917, sangr. *vestiēs*, *gribētiēs*; ta pati galūnė (prie kito kamieno) ir s. pr. *dātwei*. Pažymėtina, kad sangražinės padalyvių formos su *-ie* paplitusios kaip tik tose lie-

³⁹ Nostan poquelbton adder *stānintel...* massi tu schin madhikan prēistan gerbt (=knieendt oder stehend...) ASprd 51₁₄; kawida adder en labbaiquoitisnan giwa/sta ast *giwāntei auslausē* (=Welche aber in wollſten lebt/die ist lebendig tod) 61₂₃.

⁴⁰ Plg. R. Trautmann, Die Altpreussischen Sprachdenkmäler, Göttingen, 1910, p. 254; F. Solmsen, Zur Geschichte des Dativs in den indogermanischen Sprachen, KZ, 44, p. 181—182; J. Endzelin, Altpreussische Grammatik, Riga, 1944, p. 194; J. Endzelinas, Baltų kalbų garsai ir formos, p. 128.

⁴¹ Plg.: Visus darbus pametusi reiks šaudyklė šveisti Jabl RR I 323. Vakar *sutemusi* parėjau Pc.

⁴² Žr. K. Būga, Lietuvių kalbos žodynas, sąs. 1, Kaunas, 1924, p. XXIX, 44; J. Kazlauskas, Lietuvių kalbos daiktavardžių priebalsinio linksniavimo tipo nykimas, kn.: „Kai kurie lietuvių kalbos gramatikos klausimai“, Vilnius, 1957, p. 7—8; J. Senkus, Daiktavardžių priebalsinio kamieno linksniavimas kapsų ir zanavykų tarmėse, „LTSR MA darbai“, ser. A, 2(7), Vilnius, 1959, p. 170.

⁴³ Žr. J. Jablonskis, Rinktiniai raštai, I, Vilnius, 1957, p. 204; J. Senkus, min. veik., p. 170—171.

tuvių kalbos tarmėse, kuriose vartojamos ir atitinkamos vns. naudininko formos bei iš jų kilusios veiksmažodžių bendratys. Padalyvių paprastųjų ir sangražinių formų santykis yra panašus į atitinkamų bendraties formų santykį — *nėšant*, *nėšanti* (plg. *šūn*, *šūni*): *nėšantis* = *nėšt*, *nėšti*: *nėštis*⁴⁴; **nėšantie* (s. pr. *gīwantei*, plg. *šūnie*): *nėšanties* = *nėštie*: *nėšties*.

§ 16. Prabaltiškos priebalsinio kamieno vienaskaitos naudininko formos su galūnėmis *-i* | *-ei*, kurios tarp savęs veikiausiai skiriasi tik abliauto laipsniu⁴⁵, yra indoeuropietiškos kilmės. Dėl galūnės *-i* plg. gr. φέρωντι „nešančiam“, ποιμῆνι „piemeniui“, het. *pahweni* (*pa-aḥ-hu-e-ni*) „ugniai, ugnyje“, *nepesi* (*ne-pi-ši*) „dangui, danguje“⁴⁶; dėl **-ei* plg. s. sl. *kameni* „akmeniui“, *materi* „motinai“, s. ind. *bharate* „nešančiam“, *pitṛé* „tėvui“, *śūne* „šuniui“, av. *piḍre* „tėvui“, gr. kipr. Δι-φει-φίλος. atik. Δι-ε-τρέφει, osk. *paterei*, *regaturei* „valdovui“, lot. įraš. *regei*, vėliau *regī*, *patri*, *ferenti* (*-ī* < **-ei*) ir kt.⁴⁷. Su šiomis priebalsinio kamieno formomis glaudžiai siejasi *i* kamieno vardažodžių datyvas, plg. s. sl. *kosti* „kaului“, *pōti* „keliui“ (< **kosteī*, **pōtei*), lot. *ovī* „aviai“, *turri* „bokštui“ (< **ovei*, **turrei*), kuris daugelyje kalbų atitinka grynąjį kamieną su pilnuoju abliauto laipsniu (kaip ir liet. žem. *avei*, *vagei*) ir tik indoiraniečių kalbose neabejotinai turi papildomą flektyvinį elementą (plg. skr. *agnāye*)⁴⁸. Baltų kalbose galūnė *-i*, matyt, buvo labiausiai būdinga priebalsiniam kamienui, o galūnė *-ei—i* kamienui⁴⁹, nors kiekvienu atveju jų išdiferencijuoti nebeįmanoma dėl labai seno šių kamienų mišimo⁵⁰.

⁴⁴ Kai kuriose tarmėse greta paprastųjų bendračių su *-i(i)* (*nėšt(i)*) vartojamos sangražinės bendratys su *-ties* (*nėšties*), plg. В. К. Поржезинский, Возвратная форма глаголовъ въ литовскомъ и латышскомъ языкахъ, М., 1903, p. 7; tai leidžia manyti, jog galūnė *-i(i)* kai kur gali būti sutrumpėjusi ir iš *-tie*. Padalyvių galūnė *-i* absoliučiaime žodžio gale tam tikrais atvejais irgi galėtų būti kilusi iš *-ie* (*einant(i)* < **einantie*), tačiau ši prielaida nėra būtina, plg. Chr. S. Stang, Die Sprache des litauischen Katechismus von Mažvydas, Oslo, 1929, p. 113—114.

⁴⁵ Plg. A. Meillet, De quelques innovations de la déclinaison latine, Paris, 1906, p. 35 tt.; Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes, Paris, 1934, p. 294; BSL, 32 p. 188; E. Benveniste, Questions de morphologie baltique, St. Balt., 4, p. 72 tt.; Э. Бенвенист, Индоевропейское именное словообразование, М., 1955, p. 126. Kitaip F. Specht, KZ, 63, p. 78, 11, F. Solmsen, KZ, 44, p. 167.

⁴⁶ Plačiau apie šias formas žr. E. H. Sturtevant, A comparative grammar of the Hittite language, Philadelphia, 1933, p. 172; И. Фридрих, Краткая грамматика хеттского языка, М., 1952, p. 58, 65 tt., 129—130; H. Kronasser, Vergleichende Laut- und Formenlehre des Hethitischen, Heidelberg, 1956, p. 131.

⁴⁷ Plg. A. Meillet, Introduction..., p. 294; F. Solmsen, Zur Geschichte des Dativs in den indogermanischen Sprachen, KZ, 44, p. 161 tt., 181—182, 195; J. Wackernagel, A. Debrunner, Altindische Grammatik, III, 1, Göttingen, 1929, p. 36—37, 205; T. Borrow, The Sanskrit language, London, 1959, p. 231—232; A. Ernout, Historische Formenlehre des Lateinischen, Heidelberg, 1920, p. 32; П. Шантрэн, Историческая морфология греческого языка, М., 1953, p. 44.

⁴⁸ Žr. J. Wackernagel, A. Debrunner, min. veik., p. 149—150; dėl indoiraniečių formos antrinės kilmės galimumo plg. П. С. Кузнецов, Развитие индоевропейского склонения в общеславянском языке, ИСЯ, p. 131—132.

⁴⁹ Plg. Chr. S. Stang, Die Sprache des litauischen Katechismus von Mažvydas, Oslo, 1929, p. 114. Kitaip F. Specht, LM, II, p. 98—99; KZ, 63, p. 75, 80—81.

⁵⁰ N. van Veiko manymui, kad galūnė *-i* būdinga tik priebalsiniam kamienui (žr. N. van Wijk, Zu einigen Dativ- und Lokativformen der litauischen *i*- und *u*-Deklination, ZfslPh, 12, p. 241 tt.), prieštarauja daugelio senųjų raštų duomenys, plg. *iszminti* DP 239₆, *száli* DP 172₂, *Wieszpati* DP 117₁₈, SP I 155₂₆, II 71₁₉, PK 154₂₅, BrP II 108₁₄.

§ 17. Galūnę *-i*, kuri būdinga priebalsinio kamieno naudininkui, turi ir senosios priebalsinio bei *i* kamieno vietininko formos, pvz.: *šuni-p*, *piemeni-p* Zt, *schirdi-pi* Mž 446₆, 448₁₄, BrB I Kar 2,44, II Mak 3,17, *ugni-p* DP 158_{6,41}, *ligoni-p* DP 369₁₄, *Wieszpai-p* DP 133₁₄, 357₂₁, 389₂₈ ir kt., Mž 477₁₇, AK 80₃₃ ir pan.⁶¹ Greta naudininko su galūne **-ei* vartojamos vietininko formos, turinčios galūnę *-ie*, paprastai kildinamą iš ilgojo diftongo *ēi*⁶², plg. *Wieszpai-p* ChB I Sam 2,21, *Wieschpate-je* VEE 122₄, 176₆, *szirdie-ie* Mž 524₆ ir pan.⁶³ Šių abiejų linksnių formų artimumą pastebime ir kitų kamienų paradigmose, plg. *mergai-p*, *mamai-p*, *bobai-p* Zt, *motinay-p* VEE₁ 115₂₉, *žmonai-p* DP 369₁₄, *skomiāi-p* DP 485₃₄ ir vns. naud. *meḡgai*, *bobai*, *mōtinai*, *žmōnai* (abiems atvejais **-āi*); *katei-p* Zt, *kalinei-p* DP 523₁₂, *deschinei-p* MT 174₅₄, plg. vns. naud. *kātei*, *dēšinei* (abiems atvejais **-ēi*)⁶⁵; čia galima pridurti ir žemaičių vns. viet. *sūnuo(jen)* – vns. naud. *sūnuo*, nors šių formų kilmė ir senumas nėra visai aiškūs. Seniausios lokatyvo formos, randamos kitose indoeuropiečių kalbose, arba sutampa su grynų vardžodžių kamieniu ir yra heteroklitinio linksniavimo liekanos, kaip s. ind. *āhan*, *āhar* „dieną“, *udān* „vandenyje“, *hemān* „žiemą“, *vanar* „miške“, av. *zəmar* „žemėje“, gr. *νύκτωρ* „naktį“, *ἡμαρ* „dieną“, het. *lammar* „tuojau“, plg. *lammar* „akimirksnis“⁶⁶, s. sl. *kamen-e* „akmenyje“, *mater-e* „motinoje“⁶⁷ ir pan., arba daromos su senuoju iš casus indefinitus kilusiu formantu *-i*, kaip s. ind. *āhani*

BrB Ps 32,5; 33,2; 89,7; 92,2 ir kt. (J. Bretkūno taisyta iš *Wiesschpaczu*), plačiau žr. И. Казлаускас, Сокращение употребления имен существительных с основой на *-i* в литовском языке, «Вопросы славянского языкознания», вып. 5, М., 1961, p. 96–97. Sunkiai įtikimas ir N. van Veiko aiškinimas, jog priebalsinio kamieno datyvas su *-i* atsiradęs dėl analogijos su vns. adesyvu (*širdi-p* ir pan.), žr. N. van Wijk, min. veik., p. 244.

⁶¹ Žr. P. Arumaa, Untersuchungen zur Geschichte der litauischen Personalpronomina, Tartu, 1933, p. 148 tt.; N. van Wijk, Die pronominalen Adessivformen des Altlitauischen, Aph, 4, p. 47 tt.; Chr. S. Stang, Die litauische Mundart von Zasėčiai im Gebiet von Wilna, NTS, 18, p. 183 tt.; A. Laigonaite, Pašalio vietininkai dabartinėje lietuvių kalboje, kn.: „Kai kurie lietuvių kalbos gramatikos klausimai“, Vilnius, 1957, p. 24 tt.

⁶² Žr. J. Endzelin, Zur baltischen Deklination der „ablautehenden“ (i)lo-Stämme, KZ, 50, p. 30 tt.; Latviešu valodas gramatika, p. 412, 432.

⁶³ Žr. J. Kazlauskas, Lietuvių kalbos vienkaskaitos įnagininko ir vietininko formų kilmės klausimu, „Kalbotyra“, 1, Vilnius, 1958, p. 64–65.

⁶⁴ Žr. P. Arumaa, min. veik., p. 149; Chr. S. Stang, NTS, 18, p. 185.

⁶⁵ Dėl *ā* ir *ē* kamienų vienkaskaitos datyvo ir lokatyvo formų sutapimo indoeuropiečių prokalbėje plg. K. Brugmann, Grundriss..., II, 2, p. 168–169, 180 tt.; F. Specht, Lituanica, KZ, 63, p. 76–77.

⁶⁶ Žr. J. Wackernagel, A. Debrunner, Altindische Grammatik, III, Göttingen, 1929, p. 42, 207, 273–274; Э. Бенвенист, Индоевропейское именное словособразование, М., 1955, p. 116 tt., 120, 127; T. Burrow, The Sanskrit language, London, 1955, p. 233; В. Н. Топоров, Локатив в славянских языках, М., 1961, p. 283. Pažymėtina, kad kai kurios tokio pobūdžio formos hetitų kalboje gali turėti ir datyvo reikšmę, žr. И. Фридрих, Краткая грамматика хеттского языка, М., 1952, p. 58; В. Н. Топоров, min. veik., p. 277.

⁶⁷ Plg. J. Schmidt, KZ, 27, p. 306; A. Meïe, Общеславянский язык, М., 1951, p. 341; В. Н. Топоров, min. veik., p. 283. Gryną kamieną be formantų atitinka ir *i* bei *u* kamienų vns. lokatyvo senosios formos, plg. s. ind. *Agnāy-i* „Agni žmona“, paž. „kuri prie Agni“, gr. *πρόλη*, gal ir got. *anstai* „malonei“; s. ind. *Mānāv-i* „Manu žmona“, paž. „kuri prie Manu“, lot. *noctū* „naktį“. Ar visais atvejais čia buvo ilgieji dvibalsiai **-ēi*, **-ōu* (**-ēu*) (J. Wackernagel, A. Debrunner, min. veik., p. 155–156; П. С. Куз-

„dieną“, *āsāni* „burnoje“, *pitāri* „tėve“, *rājani* „karaliuje“ [panašiai ir dalyviai *adati* „valgančiame“, *vidūši* „žinančiame“, savo galūne atitinkantys minėtas lietuvių kalbos padalvyių formas *einanti*, *praususi(s)*], av. *asni* gr. *ἥρι* ir pan.⁵⁸ Visišką datyvo ir lokatyvo reikšmės turinčių formų sutapimą matome dantiraščio hetitų kalboje; panašūs graikų, italikų bei germanų kalbų faktai⁵⁹ leidžia spręsti, jog tai veikiausiai nėra anatolikų kalbų inovacija, o senovinis reiškinys.

§ 18. Taigi, baltų kalbų padalvyius formaliai galima sieti ne tik su priebalsinio kamieno datyvu, bet bent iš dalies ir su lokatyvu. Kad lietuvių ir latvių kalbų abso-
liutinėse konstrukcijose randamos priebalsinio kamieno dalyvių formos su galūnėmis *-i*, **-ei* šių konstrukcijų susidarymo metu turėjo datyvo reikšmę, visų pirma rodo jų jungimas su naudininko linksniu. Lietuvių (resp. latvių) kalbos padalvyviai su naudininko linksniu jungiami ne tik absoliutinėse, bet ir apozicinėse konstrukcijose (kartais net tebeturėdami galūnes, plg.: Kodelgi dusia māna taw Ponuy sawamuy | Ne turi but pawāna teyp sānti giarāmuy? PK 64₁₅, toliau žr. § 129 tt.). Beasmeniuose bei infinityviniuose sakiniuose padalvyviai savo reikšme labai artimi atitinkamų dalyvių naudininkui, o tie pasakymai, kuriuose jie yra siejami su kitais vardažodžių ar įvardžių linksniais, yra neabejotinai naujos kilmės (plg. §§ 132, 141). Be to, naudininko linksnio formą turi ir atitinkamų absoliutinių konstrukcijų predikatais einantys linksniuojamieji dalyviai. Iš to galima spręsti, jog absoliutinės konstrukcijose vartojami padalvyviai (su galūnėmis *-i*, *-ie* ar be jų) yra seni priebalsinio kamieno vyriškosios giminės vienaskaitos naudininkai⁶⁰. Tačiau ši prielaida

нецов, Развитие индоевропейского склонения в общеславянском языке, ИСЯ, p. 130), ar jie kaitaliojosi su trumpaisiais **-ei*, **-ou(*-eu)*, atitinkanciais dvibalsius datyvo formose (tai rodytų s. iran. *gāθav-ā* „vietoje“, *Bābiraūv* „Babilone“ ir kt. žr. K. Brugmann, Grundriss..., II, 2, § 172, A. Ме́йе, Общеславянский язык, p. 312, 332), nėra visai aišku (baltų ir slavų formos su *-i* ir *-u* gali būti traktuojamos abiejaip; tolimesnę literatūrą šiuo klausimu žr. J. Wackernagel, A. Debrunner, min. veik., p. 155–156). Su grynuoju kamienu sutampa ir s. ind. *ī* bei *ū* kamienų formos, žr. ten pat, p. 188, 170. Dėl baltų ir slavų kalbų datyvo ir lokatyvo formų santykio plg. dar B. B. Ив а н о в, В. Н. Т о п о р о в, К постановке вопроса о древнейших отношениях балтийских и славянских языков, ИСЯ, p. 284 tt.

⁵⁸ Žr. J. Wackernagel, A. Debrunner, min. veik., p. 42, 273–274; Э. Бенвенист, min. veik., p. 116 tt., T. Burrow, min. veik., p. 233.

⁵⁹ Pvz., graikų kalbos priebalsinio kamieno daiktavardžių formos su galūne *-i* (ποιην „piemeniui“, φύλαξι „sargui“ ir pan.) gali būti kildinamos tiek iš lokatyvo, tiek iš datyvo, plg. A. Meillet, De quelques innovations de la déclinaison latine, Paris, 1906, p. 36–37; П. Шантрен, Историческая морфология греческого языка, М., 1953, p. 15, 44; panašiai gali būti interpretuojamos ir germanų kalbų datyvo formos. Dėl italikų kalbų žr. B. H. Т о п о р о в, min. veik., p. 281 tt.

⁶⁰ Plg. J. Schmidt, Das Suffix des Partizipium perfecti activi, KZ, 26, p. 360 tt.; Die Pluralbildungen der indogermanischen Neutra, Weimar, 1889, p. 426; F. de Saussure, Recueil des publications scientifiques, Lausanne — Genève, 1922, p. 516; O. Wiedemann, Handbuch der litauischen Sprache, Strassburg, 1897, p. 73–74; K. Brugmann, Grundriss..., II, 3, Strassburg, 1913, p. 967; J. Endzelīns, Latviešu valodas gramatika, Rīgā, 1951, p. 933–934; J. Otrębski, Gramatyka języka litewskiego, III, Warszawa, 1956, p. 277. F. Spechtas, kuris sangražinių padalvyių (pvz., *vējantis*) galūnę *-i* kildina iš lokatyvo galūnės *-ē(i)* (got. *anstai*, ved. *agnā*, žr. F. Specht, Lituanica, KZ, 63, p. 75), lokatyvinę formą mato ir absoliutinėje konstrukcijoje *baigijantis dienai*, žr. F. Specht, LM, II, p. 116. Tačiau tokiu atveju labai sunku paaiškinti, padalvyių vartoseną su vardažodžių bei įvardžių naudininkais baltų kalbose, kuriose naudininko linksnis tik labai retai tegali turėti vietos ir laiko reikšmės.

nepaneigia galimumo su lokatyvinės reikšmės vardažodžių formomis sieti kai kuriuos savarankiškai vartojamus padalyvius, žyminčius laiko sąvokas (žr. §§ 20, 116).

§ 19. Lietuvių kalbos absoliutinis naudininkas galėjo susidaryti tada, kai padalyvio kategorijos pamatą padėjusios dalyvinės formos su galūnėmis *-i*, **-ei* dar turėjo linksnio reikšmę ir, panašiai kaip atitinkami graikų kalbos dalyvių datyvai (φέρωντι, γράφοντι ir kt.), buvo derinamos su vyriškosios giminės daiktavardžių bei įvardžių vienaskaitos naudininku. Kadangi visose baltų kalbose vyriškosios giminės esamojo laiko veikiamųjų dalyvių vienaskaitos naudininkas turi naujas formas su pronominalinėmis galūnėmis (plg. liet. *verdančiam*, lat. *verduošam* < **verdontjamui*, s. pr. *emprikisentismu* „(čia) esančiam“, o senasis priebalsinio kamieno naudininkas išliko tik kaip sustabarėjęs aplinkybinės reikšmės žodis, galima manyti, kad absoliutinis naudininkas susidarė jau prabaltiškuoju laikotarpiu.

Esamojo laiko veikiamųjų dalyvių paradigmoje vis labiau išgalint *jo* kamieno linksniavimui, atsirado naujos vyriškosios giminės vienaskaitos naudininko lytys **bėgantju(i)*, **bėgantjamui*, kurios tam tikrą laiko tarpą turėjo būti vartojamos pagrečiui su senosiomis. Panašų reiškinį pastebime priebalsinio kamieno daiktavardžių linksniavime: daugelyje tarmių, kuriose išliko senasis priebalsinio kamieno naudininkas su galūne *-i*, jis vartojamas lygiagrečiai su naujosiomis *jo* kamieno formomis, pvz.: *piemeni* || *piemeniu* Jz, Grl, *šūni* || *šūniu* Grl⁶¹. Kyla klausimas: kodėl absoliutinio naudininko konstrukcijoje senasis vyr. g. priebalsinio kamieno vienaskaitos naudininkas išliko, o kitais atvejais buvo pakeistas naujomis formomis? Absoliutinio naudininko konstrukcijos predikatu einantis dalyvis savo reikšme ryškiai skyrėsi nuo kitų dalyvių, derinamų su daiktavardžiais bei įvardžiais ir einančių pažyminiais. Tuo tarpu naujoji vyr. g. vienaskaitos naudininko forma esamojo laiko veikiamųjų dalyvių paradigmoje išgalėjo ne tik dėl kitų linksnių (ypač moteriškosios giminės, kur nuo seno buvo *iā* kamienas) įtakos⁶², bet ir dėl analogijos su *jo* kamieno būdvardžiais. Keičiantis fleksijai, dalyvis gavo iš būdvardžių ir pronominalinę naudininko galūnę (plg. **platjamui* — **einantjamui*)⁶³. Tad naująsias naudininko formas pirmiausia turėjo gauti būdvardiškai, atributyviai vartojami dalyviai. Kadangi absoliutinėje konstrukcijoje dalyvis buvo predikatyvus ir savo reikšme artimas verbum finitum, todėl *jo* kamieno naudininko formoms į absoliutines konstrukcijas buvo sunkiau prasiskverbti. Senąją priebalsinio kamieno formą veikiausiai išlaikė ir kai kurie apozicinių dalyvių naudininkai, turėję predikatyviųjų aplinkybių reikšmę. Tuo būdu dėl linksnio formos kitimo susidarė palankios sąlygos diferencijuoti atributyvinius ir predikatyvinius aplinkybinius santykius reiškiančias dalyvių lytis.

Po to, kai atributyviniai veikiamieji dalyviai galutinai perėmė naująsias vyriškosios giminės formas, absoliutinėse konstrukcijose išlikęs priebalsinio kamieno

⁶¹ Žr. J. Senkus, Daiktavardžių priebalsinio kamieno linksniavimas kapsų ir zanavykų tarmėse, „LTSR MA darbai“, ser. A, 2(7), 1959, p. 170.

⁶² Plg. A. Meillet, Recherches sur l'emploi du genitif — accusatif en vieux-slave, Paris, 1897, p. 46—47.

⁶³ Tose tarmėse, kuriose *jo* kamieno būdvardžiai turi daiktavardines vns. naudininko galūnes, jas dažniausiai turi ir dalyviai, pvz.: *nėšančiu*, *dirbančiu* Skp, Šmn, Všn; *bėgančiu* Pnd; *keřpančiu*, *vālgančiu* Plš ir pan.

naudininkas ėmė stabarėti. Kaip jau minėta, absoliutinėje konstrukcijoje tarp dalyvio ir daiktavardžio ar įvardžio naudininko nebuvo atributyvinio ryšio, ir dalyvio linksniuojama forma bei derinimas su subjektu buvo netekę sintaksinio-semantinio pamato. Todėl stabarėjanti priebalsinio kamieno vyriškosios giminės vienaskaitos naudininko forma ilgainiui buvo apibendrinta ir kitų giminių bei skaičių reikšme.

§ 20. Prie senosios naudininko formos apibendrinimo galėjo prisidėti ir esamojo laiko dalyvių lokatyvinės reikšmės lytys, kurios, kaip minėta § 17, bent iš dalies sutapo su priebalsinio kamieno datyvu. Iš tokių lokatyvinės reikšmės lyčių galėtume kildinti lietuvių kalbos pavienius (ypač beasmenių veiksmažodžių) padalyvius, einančius be daiktavardžių ar įvardžių naudininko ir žyminčius tam tikras laiko sąvokas, pvz.: *auštant, temstant, sningant, lyjant* ir pan., dėl reikšmės plg. lokatyvinės kilmės prieveiksnius *artì, toli, anksti; artiž, toliž, ankstiž*, o taip pat žemaičiuose vartojamas formas *šáltie* Kv, Rt, Ms, *dárganotie, spéiguotie* Ms, Šts (= *spejgoutj*)⁶⁴ ir ypač *lynantie, dulkantie* Šts (pvz.: Geriau *lynantie*, ne ką *dulkantie* važiuoti Šts). Su lokatyvu arba datyvu-lokatyvu kartais siejami ir sen. slavų kalbų „gerundijai“, turintys galūnes *-e* (pvz.: *vlačęšte* „velkant“, *mlčęšte* „tylint“, *sovęzavšę* „surišus“)⁶⁵ arba *-i* (pvz.: *sęšti* „esant“, *byvęši* „buvus“)⁶⁶. Tačiau formos su *-e* gali būti apibendrinti daugiskaitos vyriškosios ir bevardės giminės nominatyvai, kurie jau seniausiuose slavų kalbų paminkluose pradeda stabarėti ir kartais pavartojami kitų linksnių ar skaičių reikšme⁶⁷. „Gerundijai“ su *-i*, kurie formaliai atitinka baltų kalbų padalyvius, turinčius galūnę *-ei* (*sęšti* < **son-tei*), vartojami tik retuose, frazeologiškai sustingusiuose posakiuose, pvz.: *sęšti pozdě* Mar, Ass Jon 20, 19 „vėlai esant“, *pozdě byvęši* „vėlai esant (paž. — buvus)“ Zogr Mork 1, 32, Supr 341₂₀⁶⁸ ir taip pat gali būti aiškinami kitaip (pavyzdžiui, kai kurie tyrinėtojai čia mato moteriškosios giminės vienaskaitos datyvą)⁶⁹. Tad

⁶⁴ Žr. K. Būga, TŽ, I, p. 432—433.

⁶⁵ Plg.: podoba mi jestь sędęti *mlčęšte* Supr „man pridera sędęti tylint“, povėlę vojevoda *sovęzavšę* za vyję vesti vsę Supr „liepę vaivada, surišus už karklo, vesti visus“ ir pan. Tokio tipo posakiuose vartojamas dalyvinės formos su galūne *-e* J. Zubatis yra linkęs laikyti senoviniais vyriškosios giminės dalyvių vienaskaitos lokatyvais. Kadangi šios dalyvinės formos vartojamos panašiai, kaip baltų kalbų padalyviai, J. Zubatis mano, kad pastarieji taip pat gali būti kildinami iš lokatyvo tais atvejais, kai eina be naudininko linksnio, žr. J. Zubatý, Studie a članky, II, Praha, 1954, p. 142—145.

⁶⁶ A. Vajano manymu, čia gali būti *i* kamieno datyvai-lokatyvai su galūne **ěi*, žr. A. Vaillant, Grammaire comparée des langues slaves, II, p. 548; senas priebalsinio arba *i* kamieno formas čia mato ir daugelis kitų tyrinėtojų, žr. J. Schmidt, KZ, 26, p. 369; J. Zubatý, RSL, 2, p. 2—3; Studie a članky, II, p. 277; J. Stanislav, Bzsl, 5, p. 16 tt.; J. Endzelīns, Latviešu valodas gramatika, p. 948.

⁶⁷ Plg. A. Meje, Общеславянский язык, Москва, 1951, p. 268, 270; W. Vondrák, Vergleichende slavische Grammatik, II, Göttingen, 1928, p. 402; P. Diels, Altkirchenslavische Grammatik, I, Heidelberg, 1932, p. 233, 241.

⁶⁸ Dalyvinę formą *svitajęšti* (sakinyje: Въ вецєрѣ же сѣботьнѣ. *svitajęšti* въ прѣвѣжѣ сѣботѣ. pride Marjē Zogr, Mar, Assem, Sav Mat 28, 1), kurią J. Stanislavas sieja su minėtais „gerundijais“ ir laiko beasmene (žr. J. Stanislav, Bzsl, 5, p. 17, 86), L. Nečas sekas aiškina kaip mot. g. vns. datyvą, atsiradusį dėl graikiško originalo įtakos, žr. L. Nečas ek, S. aroslovčské dativni vazby participální a jejich předlohy v řeckém textu evangelii, „Slavia“, r. 26, Praha, 1957, p. 22.

⁶⁹ Žr. V. Jagić, Mar, p. 554; W. Vondrák, Vergleichende slavische Grammatik, II, 1908, p. 409; L. Nečas ek, min. veik., p. 21—22. P. Langas ir N. van Veikas

sen. slavų kalbos faktai lietuvių kalbos padalyvių lokatyvinės kilmės neįrodo. Bet jeigu kai kurios lietuvių kalbos veikiamųjų dalyvių formos su galūnėmis *-i*, *-ei* kitados tikrai buvo vartojamos kaip lokatyvai (arba, tiksliau sakant, kaip tam tikri laikorieveiksmiai)⁷⁰, jos turėjo labai prisidėti prie atitinkamų dalyvių, einančių absoliutinio naudininko predikatais, vartimo nelinksniuojamais aplinkybiniais žodžiais.

§ 21. Dėl es. l. veikiamųjų dalyvių vyr. g. vns. naudininko formos apibendrinimo visų giminių ir skaičių reikšmė greta senojo tipo absoliutinės konstrukcijos su linksniuojamaisiais dalyviais susiformavo naujo tipo absoliutinis naudininkas, kurio predikatu ėjo nelinksniuojama dalyvio forma. Ši nelinksniuojama forma, praradusi sisteminį ryšį su atributyviniais dalyviais, buvo žymiai paranesnė priemonė predikatyviems aplinkybiniams santykiams reikšti. Todėl naujojo tipo konstrukcijos ilgainiui pasidarė vyraujančios, o senosios ėmė nykti. Tas procesas turėjo trukti ilgą laiką. Kaip tik tuo metu į absoliutinę konstrukciją veikiausiai ir buvo įvesta *jo* kamieno dalyvių vyr. g. vns. naudininko forma (plg. liet. *bėgančiam*, *nėšančiam*), nes priebalsinio kamieno vyr. g. vns. naudininkas, virtęs nekaitomu žodžiu, turėjo iškristi iš senojo tipo absoliutinėje konstrukcijoje vartojamų linksniuojamų dalyvių sistemos. Absoliutiniame naudininke su linksniuojamais dalyviais ilgą laiką išlikti greta konkuruojančių konstrukcijų su padalyviais, matyt, padėjo ir jo glaudus ryšys su atitinkamomis apozicinėmis dalyvių konstrukcijomis, kuriose naujosios *jo* kamieno vyr. g. dalyvių vns. naudininko formos, nors ir kiek skirtinga reikšmė (žr. § 129), taip pat vartojamos pagrečiui su padalyviais. Dviejų absoliutinio naudininko tipų pagretaus vartojimo pabaiga užfiksuota senuosiuose lietuvių kalbos raštuose.

Skirtingas funkcijas turinčių dalyvinių formų morfologinio diferenciacavimo procesą matome ir slavų kalbose. Atributyviniai dalyviai jose yra linke būdvardėti ir dažnai praranda savo veiksmažodines ypatybes (plg. rus. *могучий* „galingas“ sena reikšmė — „galintis“, *летучий* „skraidantis, skraidomas“, lenk. *gorący* „karštas“ ir pan.). Antra vertus, predikatyviasias aplinkybes reiškiančios veikiamųjų dalyvių priebalsinio kamieno vardininko formos jau pačiuose seniausiuose slavų kalbų paminkluose pradeda stabarėti ir vėliau virsta nelinksniuojamais aplinkybės žodžiais — vad. „gerundijais“ ar padalyviais (plg. s. sl. *idōšte* „eidamas, einant“, s. rus. *уда*, *идучи*, *идеѡ*, *идеѡиши*, s. lenk. *biorę* „imdamas, imant“, *rzekę* „kalbėdamas, kalbant“, serb. *moge* „galėdamas, galint“ ir pan.)⁷¹.

mano, kad žodis *pozde* minėtose konstrukcijose galėjo būti suprastas kaip moteriškosios giminės daiktavardžio **pozda* dalyvas. Tuo atveju dalyvius *spšti*, *byvōši* būtų galima laikyti moteriškosios giminės dalyvo formomis, žr. P. Lang, LF, 47, p. 28 tt., 88 tt., 175 tt.; H. Ван-Вейк, История старославянского языка, М., 1957, p. 273.

⁷⁰ Gali būti, kad prabaltiškuoju laikotarpiu lokatyvas kaip linksnis dar nebuvo galutinai išsikristalizavęs, plg. В. В. Иванов, В. Н. Топоров, К постановке вопроса о древнейших отношениях балтийских и славянских языков, ИСЯ, p. 286; В. Н. Топоров, Локатив в славянских языках, М., 1961, p. 283—284.

⁷¹ Žr. W. Vondrák, Vergleichende slavische Grammatik, II, Göttingen, 1928, p. 402; A. Меѣе, Общеславянский язык, М., 1951, p. 268 tt., A. Vaillant, Grammaire comparée des langues slaves, II, Paris, 547 tt. Dėl veikiamųjų dalyvių, turėjusių apozicinę funkciją, vartimo nelinksniuojamais aplinkybės žodžiais sen. rusų kalboje plg. А. А. Потебня, Из записок по русской грамматике, М., 1958, p. 163 tt., 185 tt., 314; Е. С. Истрина, Синтаксические явления Синодального списка I-ой Новгородской

Taigi, nors absoliutiniame naudininke su padalyviais randame senąją priebalsinio kāmieno vyr. g. vienaskaitos naudininko formą nutrupėjusia galūne, bet savo struktūros tipu absoliutinė konstrukcija su dalyviais yra žymiai archaiškesnė. Todėl, mūsų manymu, koreguotinas yra kai kurių tyrinėtojų formulavimas, jog baltų kalbose absoliutinis naudininkas išriedėjęs iš naudininko linksnio junginių su apoziciniais padalyviais⁷². Absoliutinio naudininko struktūra rodo, jog jis veikiausiai susidarė iš daiktavardžių ar įvardžių naudininko junginių su linksniuojamomis dalyvių formomis, kurios padalyviais virto daug vėliau.

§ 22. Absoliutinio naudininko predikato sustabarėjimas, virtimas padalyviu, buvo veikiausiai pagrindinė priežastis, dėl kurios ši konstrukcija neišnyko, bet išliko ligi dabarties. Daugelyje indoeuropiečių kalbų absoliutinės konstrukcijos, kitados plačiai vartojamos, dabar yra sunykę. Pavyzdžiui, lotynų kalbos absoliutinio ablatyvo nūdienėse romanų kalbose tėra likučiai⁷³, o slavų kalbose absoliutinis datyvas nepaliko beveik jokių pėdsakų. Prancūzų, italų, vokiečių, anglų ir kitose kalbose dabar vartojamos absoliutinės konstrukcijos yra daugiausia naujos kilmės ir tiek savo struktūra, tiek vaidmeniu sakinyje skiriasi nuo absoliutinių konstrukcijų lotynų, gotų ir kitose senosiose indoeuropiečių kalbose⁷⁴.

Dabartinės lietuvių kalbos absoliutinis naudininkas taip pat yra jau kitoks, negu tais laikais, kai jo predikatu einantys dalyviai buvo derinami su subjektu gimine, skaičiumi ir linksniu. Po to, kai vietoj šių dalyvių įsigalėjo padalyviai, pakito ne tik absoliutinio naudininko struktūra, bet ir jo vieta lietuvių kalbos sintaksinių priemonių sistemoje.

летописи, ИОРЯС, т. 24, СПб, 1919, р. 79 tt.; В. И. Борковский, Синтаксис древнерусских грамот, Львов, 1949, р. 205 tt.; А. Г. Руднев, Обособленные члены предложения в истории русского языка, Л., 1959, р. 105 tt.; И. С. Кузнецов, Историческая грамматика русского языка, Морфология, Москва, 1953, р. 159 tt.; С. П. Обнорский, Очерки по морфологии русского глагола, М., 1953, р. 213; Я. А. Спринчак, Очерк русского исторического синтаксиса, Киев, 1960, р. 77 tt.; Ю. В. Фоменко, К исторической проблематике русского причастия и деепричастия, «Уч. зап. Московского гос. пед. ин-та им. В. И. Ленина», т. 132, М., р. 300 t; žr. dar § 6, 8 išnašą.

⁷² Užuominą apie tokią absoliutinio naudininko kilmę randame K. Miulenchach'o sintaksėje, žr. J. Endzelins, K. Mūlenbachs, Latviešu gramatika, Rīgā, 1934, p. 176—177; ja remiasi J. Freidenfelds, Divdabja teiciens, kn.: „Rakstu krājums, veltījums akad. prof. Dr. J. Endzelinam“, Rīgā, 1959, p. 474. J. Endzelyno gramatika tokiam spėjimui pamato neduoda. Plg. dar E. Frenkelio nuomonę šiuo klausimu: „Im Lit. ist beim Dat. absol. für das flektierte Partic. act. frühzeitig die erstarrte Gerundiumform üblich geworden (ebenso im Lett. für das Partic. praes. act.). Dies geschah vor allem, als man sich gewöhnt hatte, den Dativ nicht mehr als abhängig vom Hauptverb zu fassen“. E. Fraenkel, Syntax der litauischen Kasus, Kaunas, 1928, p. 132.

⁷³ Daugumas romanų kalbose vartojamų absoliutinių konstrukcijų su „gerundijais“ veikiausiai yra kilę ne iš absoliutinio ablatyvo, bet iš absoliutinio akuzatyvo, kuris nuo ankstyvųjų viduramžių pradėjo smarkiai skverbtis į literatūrinę kalbą, plg. J. M. Biese, Der spätlateinische Akkusativus absolutus und Verwandtes, Helsingfors, 1928, p. 85 tt.; D. Norberg, Syntaktische Forschungen auf dem Gebiete des Spätlateins und des früheren Mittellateins, Uppsala-Leipzig, 1943, p. 87 tt.

⁷⁴ Plg. H. Paul, Deutsche Grammatik, Bd. III, Halle (Saale), 1956, p. 278 tt.; J. M. Biese, min. veik., p. 96 tt.; O. Behaghel, Deutsche Syntax, I, p. 727 tt., II, p. 430 (su literatūra); В. Г. Адмони, О предикативности, «Уч. зап. Ленингр. гос. пед. ин-та», т. 28, 1957, p. 32—33.

Senojo tipo absoliutinėse konstrukcijose veikiamosios rūšies dalyvis su daiktavardžiais ar įvardžiais sudarė vardažodinį žodžių junginį, kuris turėjo naudininko linksnio formą, bet nebuvo priklausomas nuo kitų sakinio dalių. Imkime, pavyzdžiui, absoliutinį naudininką šiame sakinyje: *Holofernui potam Patale begulentziam girtu*, bילוia Iudithe sawa Tarnaitei BrB Judit 13,4. Tokios konstrukcijos buvo visiškai natūralios archainio tipo sakiniuose, kuriuose valdymo ryšiai buvo silpnėsi, veiksnio ir tarinio grupės mažiau diferencijuotos, o įvairūs vardažodiniai junginiai galėjo sudaryti papildomus predikatyvinius centrus ir turėti gana savarankišką vaidmenį. Tačiau dabartinės kalbos požiūriu daiktavardžio (*Holofernui*) ir dalyvio (*begulentziam*) junginys su priklausomais žodžiais čia atrodo lyg atplyšęs nuo kitų sakinio dalių, nesuderintas su sakiniu. Be to, absoliutiniuose naudininkuose su dalyviais jaučiame tam tikrą prieštaravimą tarp vardažodinės dalyvio formos ir prėdikatyvaus veiksmožodinio turinio.

Kiek kitaip suprantamos kalboje padalyvinės konstrukcijos. Absoliutinis naudininkas su padalyviu yra jau ne vardažodinė, bet greičiau veiksmožodinė-prieveiksminė žodžių grupė, kurioje prie nelinksniuojamo aplinkybės žodžio – padalyvio yra jungiamas daiktavardžio ar įvardžio naudininkas. Pavyzdžiui, sakinyje *mums einant, užtekėjo saulė* jau nebejauciame padalyvio *einant* gramatinio priklausomumo nuo įvardžio *mums*. Padalyvis čia gali būti pavartotas ir be įvardžio naudininko (plg. *einant užtekėjo saulė*). Dabartinės lietuvių kalbos požiūriu įvardis *mums* aukščiau minėtame sakinyje papildo padalyvio reiškiamą antraeilį veiksmą, aiškiai nusakydamas jo vykdytoją. Priklausomai nuo padalyvio formos bei reikšmės gali kisti ir absoliutinės konstrukcijos subjekto linksnis (žr. § 72). Padalyvis, kurio žymimas veiksmas yra semantiškai siejamas su tarinio veiksmu, turi prieveiksmiams būdingą nelinksniuojamą formą. Todėl absoliutinis naudininkas su padalyviu neprieštarauja įprastiniams lietuvių kalbos žodžių derinimo bei valdymo polinkiams ir neardo sakinio struktūros vieningumo.

Pažymėtina, kad ir kitų dabartinių kalbų absoliutinėse konstrukcijose paprastai vartojamos nelinksniuojamos dalyvių lytys.

4. Dėl absoliutinio naudininko santykio su atitinkamomis giminingų kalbų konstrukcijomis

§ 23. Lietuvių kalbos absoliutiniame naudininkui artimiausias yra latvių kalbos absoliutinis datyvas, kurio predikatu eina nelinksniuojama esamojo laiko veikiamojo dalyvio forma su priesaga *-uot*, pvz.: *man braucot vilks skrieja par ceļu Biel 370* „man važiuojant, vilkas bėgo per kelią“; *Gaismai austot Rīgā braucu, saulei lecot Vāczemē LTV 163* „Aušrai auštant, Rygon važiuoju, saulei tekant – vokiečių žemėn“, žr. dar § 12. Tokios absoliutinės konstrukcijos yra plačiai vartojamos tiek rašomojoje, tiek šnekamojoje latvių kalboje. XIX a. raštuose kartais pasitaiko ir absoliutinių konstrukcijų su linksniuojamomis dalyvių formomis (žr. § 59). Lietuvių ir latvių kalbų absoliutinės konstrukcijos yra bendros kilmės reiškinys, veikiausiai paveldėtas iš baltų prokalbės. Šių konstrukcijų struktūra bei funkcijos, kiek galima spręsti iš dabartinės latvių kalbos tekstų ir latvių kalbininkų darbuose randamų duomenų⁷⁵, abiejose kalbose yra labai artimos, tik latvių kalbos absoliu-

⁷⁵ Žr. A. Bielenstein, *Die lettische Sprache nach ihren Lauten und Formen*, II, Berlin, 1864, p. 178; *Lettische Grammatik*, Mitau, 1863, p. 456; J. Endzelins, *K. Mū-*

tinis datyvas, matyt, yra kiek daugiau pakitęs (pavyzdžiui, jame visiškai nevartojami būtojo laiko padalyviai).

Sen. prūsų kalbos paminkluose absoliutinio datyvo konstrukcijų nėra. Žinoma, iš to negalima spręsti, kad jų sen. prūsų kalboje ir nebuvo, nes dėl pažodinio vertimo iš vokiečių kalbos jos vargu būtų patekusios į raštus. Senovinę datyvo formą išlaikiusios esamojo laiko veikiamųjų dalyvių formos (žr. § 13–14) rodo, jog absoliutinis datyvas galėjo būti vartojamas ir sen. prūsų kalboje⁷⁶.

§ 24. To paties linksnio absoliutinę konstrukciją, kaip lietuvių bei latvių kalbose, randame ir įvairių slavų kalbų senuosiuose raštuose. Ypač svarbūs baltų kalbų absoliutinių konstrukcijų tyrimui yra sen. slavų kalbos duomenys. Sen. slavų kalbos absoliutinis datyvas savo struktūra yra labai panašus į lietuvių kalbos absoliutinį naudininką su linksniuojamais dalyviais (pavyzdžiui, plg. Luk. 20, 1: Ir stagįsi est... *makinanczam iam baszniczoi ir sakanczam Euangelią*, kaip sussesija wioresnej Kaplanu BrB; ... *učęštju jemu ljudi vō crkōve. i blagovęstivujōštju sęstašę sę ar'xieri Zogr*). Kadangi sen. slavų kalbos tekstuose absoliutiniu datyvu dažniausiai verstas graikiškų originalų absoliutinis genetyvas, o dabartinėse slavų kalbose aiškių šios konstrukcijos pavyzdžių nepavyko aptikti⁷⁷, kai kurie tyrinėtojai abejoja, ar ji nebus atsiradusi dėl graikų kalbos įtakos⁷⁸. Apskritai, sen. slavų kalbos absoliutinio datyvo genezės klausimas, nors ir daug kartų svarstytas, ligi

lenbachs, Latviešu gramatika, Rīgā, 1934, p. 176–177; J. Endzelīns, Latviešu valodas gramatika, Rīgā, 1951, p. 1010 tt.; LPSR ZA Latviešu valodas un literatūras institūts, Latviešu valodas gramatika, I, Rīgā, 1959, p. 661 tt.; Autoru kolektīvs, Latviešu valodas gramatika VIII–XI klasei, II, red. A. Jankevics, Rīgā, 1954, p. 194; J. Freidenfelds, Divdabja teiciens, RKr, p. 456–457, 460–461, 473 tt.; A. Bojāte, Datīva locījuma nozīmes tiešajā verbālajā pārvaldījumā jaunstrāvnīku publicistiskajos darbos („Dienas Lapā”), LVU ZR, 25, Rīgā, 1958, p. 107–108; A. Ozols, Vārds datīvā kā teikuma loceklis, LVU ZR, 26, Rīgā, 1957, p. 55 t.; Latviešu tautasdziesmu valoda, Rīgā, 1961, p. 160 tt.

⁷⁶ Plg. F. Solmsen, Zur Geschichte des Dativs in den indogermanischen Sprachen, KZ, 44, p. 181–182.

⁷⁷ Literatūroje ne sykį buvo minėtos absoliutinio datyvo liekanos dabartinėse ukrainiečių ir bulgarų kalbose (dėl ukrainiečių kalbos žr. И. И. Срезневский, Мысли об истории русского языка и других славянских наречий, СПб, 1887, p. 71; F. Miklosich, Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen, IV, p. 616; W. Vondrák, Vergleichende slavische Grammatik, II, Göttingen, 1928, p. 403; dėl bulgarų k. žr. St. Mladenov, Geschichte der bulgarischen Sprache, Berlin und Leipzig, 1929, p. 265, 286; J. Stanislav, Bzsl, 5, p. 41). Tačiau minėti pavyzdžiai su padalyviais, kurių subjektas sutampa su sakinio veiksmu, yra labai abejotini ir gali būti išaiškinti kitaip (žr. J. Stanislav, min. veik., p. 41; Л. А. Булаховский, Исторический комментарий к русскому литературному языку, 3-е изд., Киев, 1950, p. 378–379). Įtikinamesni yra šiaurinių rusų k. tarmių duomenys, užfiksuoti priešrevoliuciniu laikotarpiu (pvz.: *закатившись солнцу, еще не отошедши обедне* ir pan., žr. В. И. Борковский, Синтаксис древнерусских грамот, 1949, p. 79), tačiau ir jie gali būti įvairiai interpretuojami, žr. В. П. Воробьев, К вопросу об употреблении дательного самостоятельного в древнерусском языке, ВТМ, p. 237–238.

⁷⁸ Žr. L. Nečásek, Staroslověnské dativní vazby participální a jejich předlohy v řeckém textu evangelií, „Slavia“, r. 26, Praha, 1957, p. 29–30; R. Ruzicka, Griechische Lehnsyntax im Altslavischen, ZfSl, Bd. 3, Hft. 2–4, p. 184; E. Dvořáková, Syntaktické grecismy v církevní slovanštině a ve staré ruštině, ČR, IV, № 2, p. 119; T. Lehr-Splawinski, Cz. Bartula, Zarys gramatyki języka staro-cerkiewno-słowiańskiego na tle porównawczym, Wrocław-Kraków, 1959, p. 136–137.

šiол dar nėra galutiniai ir visapusiškai išspręstas. Vis dėlto atliktų tyrinėjimų duomenys rodo, jog sen. slavų kalbos absoliutinio datyvo negalima laikyti dirbtiniu, mechanškai išverstu posakiu. Versdami graikiškų originalų absoliutines konstrukcijas, sen. slavų kalbos tekstų autoriai jas keitė pagal gimtosios kalbos polinkius. Tai visų pirma matyti iš nuoseklaus datyvo linksnio vartojimo absoliutinėse konstrukcijose⁷⁹. Be to, absoliutiniu datyvu sen. slavų kalbos tekstuose vietomis išversti ir kitokie originalų sintaksiniai vienetai (apozicinės dalyvinės konstrukcijos, *ἐν τῷ* su infinityvu ir *παν*)⁸⁰. Originalų absoliutinis genetyvas taip pat ne visada verčiamas absoliutiniu datyvu – vietoj jo kartais eina šalutiniai sakiniai⁸¹. Pažymėtinas ir didelis absoliutinio datyvo gajumas – jis ne tik vartojamas visuose didesniuose sen. slavų kalbos tekstuose, bet paplito ir daugelio kitų slavų kalbų raštinėje. Šios aplinkybės, o taip pat ir atitinkamų konstrukcijų buvimas baltų bei germanų kalbose leidžia manyti, kad absoliutinis datyvas turėjo šaknis sen. slavų kalbos dirvoje⁸². Graikiški originalai veikiausiai tik stimulavo sen. slavų kalbos vardažodžių bei įvardžių datyvo junginių su dalyviais savarankišką vartojimą⁸³ (panašų, tik gerokai silpnesnį absoliutinio datyvo poveikį pastebime ir kai kuriuose iš lotynų kalbos verstuose lietuviškuose tekstuose, žr. § 47). Kad konstrukcijos su

⁷⁹ Graikiškų originalų absoliutinis genetyvas pažodžiui (t. y. genetyvu) į sen. slavų kalbą išverstas tik keliais atsitiktiniais atvejais (Supr 332²¹, 415⁵, 419⁷), žr. F. Miklosich, *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen*, IV, p. 616; A. Margulies, *Der altkirchenslavische Codex Suprasliensis*, Heidelberg, 1927, p. 143; J. Stanislav, *Bzsl*, 5, p. 40.

⁸⁰ Žr. Ф. И. Буслаев, *Историческая грамматика русского языка*, Москва, 1959, p. 446; И. Бѣлоруссовъ, *Дательный самостоятельный падежъ в памятникахъ церковно-славянской и древне-русской письменности*, РФВ, т. 41, Варшава, 1899, p. 73–74; S. Słowski, *Die Übertragung der griechischen Nebensatzkonstruktionen in den altbulgarischen Sprachdenkmälern*, Kirchhain N.-L., 1908, p. 53–54; O. Grunenthal, *Die Übersetzungstechnik der altkirchenslavischen Evangelienübersetzung*, *AfslPh*, Bd. 31, 1910, p. 356; Bd. 32, 1911, p. 4; A. Margulies, *min. veik.*, p. 143; J. Stanislav, *Bzsl*, 5, p. 30–31. Nuoseklią visuose kodeksuose vartojamą absoliutinio datyvo konstrukcijų santykio su graikiškuoju originalu analizę, paremtą J. Vajso rekonstruotu graikišku tekstu, žr. L. Nečásek, *min. veik.*, p. 14–29. Pažymėtina nauja Mork 4,6 (pagal J. Vajso 4,14) absoliutinio datyvo interpretacija (originale – gen abs., o ne šalutinis sakiny su *ѣте*, kaip manė kai kurie minėti autoriai, žr. L. Nečásek, *min. veik.*, p. 21).

⁸¹ Žr. S. Słowski, *min. veik.*, p. 61; L. Nečásek, *min. veik.*, p. 16–17, 26–27, 28; I. Belorusovo išvada, kad graikų kalbos absoliutinis genetyvas visada verčiamas absoliutiniu datyvu, tinka tik kai kuriems jo peržiūrėtiems sen. slavų kalbos tekstams. L. Nečásekas tokius atvejus ev. kodeksuose aiškina vertėjų naudoto Vulgatos teksto įtaka, žr. L. Nečásek, *min. veik.*, p. 28–29.

⁸² Originaliu sen. slavų kalbos faktų absoliutinį datyvą laiko daugelis šio klausimo tyrinėtojų, plg.: F. Miklosich, *min. veik.*, IV, p. 617; Н. К. Грунский, *Очерки по истории разработки синтаксиса славянскихъ языковъ*, *УЗЮ* № 11–12, p. 149 tt.; W. Vondrák, *Vergleichende slavische Grammatik*, II², p. 403; J. Stanislav, „Byzantinoslavica“, 5, p. 33; H. Birnbaum, *Zur Aussonderung der syntaktischen Gräzismen im Altkirchenslavischen*, „Scandoslavica“, 4, Copenhagen, 1958, p. 245; P. Trost, *О дательномъ абсолютномъ, kn.: „Сборникъ slavistickýchъ prací“*, Praha, 1958, p. 33; В. П. Воробьев, *К вопросу об употреблении дательного самостоятельного в древнерусскомъ языке*, *ВТМ*, p. 239 (santrauka – «Тезисы докладовъ научной конференции», вып. IV, Саратов, 1957, p. 130–131).

⁸³ Plg. J. Stanislav, *min. veik.*, p. 33; H. Birnbaum, *min. veik.*, p. 245; В. П. Воробьев, *ВТМ*, p. 239.

apozicinių dalyvių datyvais sen. slavų kalboje galėjo turėti šalutiniams aplinkybių sakiniams artimą reikšmę, rodo ir tos tekstų vietos, kur jomis išversti graikų kalbos absoliutiniai genetyvai arba konstrukcijos $\acute{\epsilon}\nu\ \tau\acute{\omega} + \text{ifinityvas}$, npvz.: $\acute{\zeta}\acute{\iota}\nu\theta\acute{\iota}\sigma\tau\acute{\iota}\mu\grave{\alpha}\ \acute{\zeta}\epsilon\ \nu\acute{\beta}\ \gamma\alpha\lambda\iota\lambda\epsilon\iota$ reče Sav Mat 17,22 „gyvenantiems (=kada gyveno) Galilėjoje tarė“ – $\Sigma\upsilon\sigma\tau\rho\epsilon\phi\omicron\mu\acute{\epsilon}\nu\omega\upsilon\upsilon\ \delta\acute{\epsilon}\ \alpha\upsilon\tau\acute{\omega}\nu\ \acute{\epsilon}\nu\ \tau\eta\ \Gamma\alpha\lambda\iota\lambda\alpha\iota\alpha\ \epsilon\acute{\iota}\pi\epsilon\nu\ \alpha\upsilon\tau\omicron\iota\varsigma$ N⁸⁴; i sėjōštumu.ova ubo padō pri pōti Mar Mat 13,4 „ir sėjančiam (=kada sėjo) štai šita (t. y. sėkla) puolē prie kelio“ – $\kappa\alpha\iota\ \acute{\epsilon}\nu\ \tau\acute{\omega}\ \sigma\pi\epsilon\acute{\iota}\rho\epsilon\iota\nu\ \alpha\upsilon\tau\omicron\nu\ \alpha\ \mu\acute{\epsilon}\nu\ \acute{\epsilon}\pi\epsilon\sigma\epsilon\nu\ \pi\alpha\rho\acute{\alpha}\ \tau\eta\nu\ \omicron\delta\omicron\nu$ N⁸⁵. Šiuose sakiniuose dalyvio datyvas, savo reikšme artimas absoliutinės konstrukcijos predikatu⁸⁶, veikiausiai dar yra priklausomas nuo sakinio tarinio. Tokios konstrukcijos, kaip ir § 8 minėti pasakymai su pakartotu dalyvinės konstrukcijos subjektu, kai tarinys valdo datyvo linksnį, yra labai artimos tiems pereinamiesiems atvejams tarp apozicinių ir absoliutinių konstrukcijų, kuriuos pastebime lietuvių kalbos senuosiuose raštuose (plg. §§ 7–8).

§ 25. Sen. slavų kalbos pavyzdys padarė didelę įtaką absoliutinio datyvo paplitimui kitų slavų kalbų raštijoje. Kai kurioms iš jų (pvz., čekų⁸⁷, lenkų⁸⁸) absoliutinis datyvas, matyt, buvo svetima konstrukcija, tačiau kitose jis ne tik prigijo, bet buvo įjungtas į sintaksinių išraiškos priemonių sistemą ir per ilgus amžius turėjo savitą raidą. Ypač tai pasakytina apie sen. rusų kalbos absoliutinį datyvą, vartojamą nuo Nestoro kronikos laikų ligi XVII a. (sporadiškai ir XVIII a.) ir kai kurių kalbininkų laikomą vietinės kilmės reiškiniu⁸⁹. Sen. rusų kalbos absoliutinis datyvas pasižymi specifinėmis ypatybėmis – pavyzdžiui, jis dažnai turi savarankiško sakinio funkciją, vartojamas iš veiksnio kylančiam antraeiliam veiksmui reikšti ir pan.⁹⁰

⁸⁴ Kituose kodeksuose (Mar, Ostr, Assem) konstrukcija jau su įvardžio datyvu: $\acute{\zeta}\acute{\iota}\nu\theta\acute{\epsilon}\mu\grave{\alpha}\ \acute{\zeta}\epsilon\ \acute{\iota}\mu\acute{\alpha}\ \nu\acute{\beta}\ \gamma\alpha\lambda\iota\lambda\epsilon\iota$. reče $\acute{\iota}\mu\acute{\alpha}$ Mar, žr. J. Stanislav, min. veik., p. 16, 61.

⁸⁵ Iš 38 $\acute{\epsilon}\nu\ \tau\acute{\omega} + \text{inf.}$ konstrukcijų, esančių originaluose, datyvo formą turinčiomis apozicinėmis bei absoliutinėmis dalyvių konstrukcijomis išversta net 13. Pažymėtina, kad trimis atvejais absoliutinio datyvo subjektas čia sutampa su sakinio veiksmiu (žr. L. Nečásek, min. veik., p. 24–25). Absoliutinės konstrukcijos su sutampančiu subjektu, visai nebūdingos graikų kalbai (visuose NT tekstuose – tik 1 pavyzdys, žr. Blass–Debrunner, Grammatik des neutestamentlichen Griechisch, Göttingen, 1913, § 423), itin gausiai vartojamos sen. rusų kalbos paminkluose.

⁸⁶ J. Stanislavas abi minėtas konstrukcijas laiko absoliutiniais datyvais, kurių subjektas sakinyje neišreikštas, ir cituoja jas sen. slavų kalbos absoliutinio datyvo pavyzdžių sąrašė, žr. J. Stanislav, min. veik., p. 60–61.

⁸⁷ Žr. J. Gebauer, Historická mluvnice jazyka českého, IV, Skladba, Praha, 1929, p. 397; W. Vondrák, Vergleichende slavische Grammatik, II², p. 404; J. Stanislav, min. veik., p. 42.

⁸⁸ Plg. J. Stanislav, min. veik., p. 42 su literatūra.

⁸⁹ Žr. A. A. Потеня, Из записок по русской грамматике, I–II, М., 1958, p. 325 tt.; O. V. Güldenstübbe, Gebrauch der Kasus im Altrussischen, AfslPh, 39, 1925, p. 242; И. С. Свенцицкий, Язык Галицко-Волынской летописи, «Вопросы славянского языкознания», 2, Львов, 1949, p. 135; Л. А. Коробчинская, Дательный самостоятельный в Суздальской летописи по Лаврентьевскому списку 1377 г., «Доповігі та повідомлення, Львівський Державний Університет», вып. 3, ч. 1, 1952, p. 20–21; Л. В. Перегонцева-Граве, Дательный самостоятельный в русском литературном языке XII–XVII вв., Автореф. дисс., Л., 1955, p. 13–14.

⁹⁰ Žr. И. Бѣлоруссовъ РФВ, т. 41, p. 89 tt., 101 tt.; И. С. Свенцицкий, min. veik., p. 131; Л. А. Коробчинская, min. veik., p. 19–20; Л. В. Граве, Две разновидности дательных самостоятельных в древнерусском языке, «Уч. зап. Смоленского гос. пед. ин-та им. К. Маркса», вып. 9, 1958, p. 70 tt.; Е. М. Ушакова, Дательный самостоятельный в древнерусском языке, Ставрополь на Кавказе, 1959,

Antra vertus, absoliutinių konstrukcijų nebuvimas liaudies šnekamajai kalbai artimiausiuose XI–XII a. tekstuose (pvz., „Сказание о полку Игореве“, „Русская правда“, „Моление Данила Заточника“ ir kt.)⁹¹, reikalų raštuose⁹² bei dabartinėse tarmėse kalba už tai, kad absoliutinis datyvas patekęs į sen. rusų kalbos raštus ne iš liaudies lūpų, o iš sen. slavų kalbos paminklų⁹³. Tačiau beveik neabejotina, kad jis turėjo tam tikrą pamatą sen. rusų kalbos sintaksinėje sandaroje, nebuvo jai visiškai svetimas reiškiny.

§ 26. Sen. rusų kalbos absoliutinio datyvo predikatu galėjo eiti ne tik linksniojamieji dalyviai, bet ir sustabarėjusios dalyvių formos, vad. „gerundijai“, pvz.; *Данилови же крепко борюцися, избиваючи татары*, видѣвъ то Мьстиславъ Нѣмъй Ип 164 „Danilai smarkiai kovojant, mušant totorius, matė tai Mstislavas Tylusis“; *прибѣгли же ему...* бысть брань Ип 186 „o jam atbėgus... buvo kova“; *свитаючи же дни...* сторожеве рекоша Ип 36 „o auštant dienai... sargai kalbėjo“ ir pan.⁹⁴.

Panašių konstrukcijų, dar nevartojamų sen. slavų kalboje⁹⁵, pasitaiko taip pat baltarusių⁹⁶, o retkarčiais ir kitų slavų kalbų⁹⁷ senuosiuose raštuose. Kai kurie tyrinėtojai jas lygino su lietuvių bei latvių kalbų absoliutiniu naudininku, turinčiu padalyvinį predikatą⁹⁸. Nors struktūrinis šių konstrukcijų artimumas abiejose kalbų šeimose yra akivaizdus, tačiau jose vartojamų dalyvinių formų kilmė buvo skirtinga. Sen. rusų kalbos absoliutiniame datyve randami „gerundijai“ yra išriedėję ne iš dalyvių datyvo, bet iš nominatyvo. Neįvardžiuotinių (vad. trumpųjų veikiamųjų dalyvių nominatyvo formos, turinčios apozicinę funkciją, sen. rusų

p. 5; В. П. Воробьев, Дательный самостоятельный в русских оригинальных повестях XVII века, «Уч. зап. Саратовского пед. ин-та», вып. 30, Саратов, 1958, p. 233–234; Я. А. Спринчак, Очерк русского исторического синтаксиса, Киев, 1960, p. 220 tt.

⁹¹ Жр. С. П. Обнорский, Очерки по истории русского литературного языка старшего периода, М.-Л., 1946, p. 115. Visuose minėtuose paminkluose S. Obnorskis teranda 1 absoliutinio datyvo pavyzdį, esantį tik viename iš 15 «Моление...» nuorašų. Pasak V. Vorobjovo, jis turėjęs būti įterptas vėliau, žr. В. П. Воробьев, ВТМ, p. 238.

⁹² Жр. В. И. Борковский, Синтаксис древнерусских грамот, I, Львов, 1949, p. 361.

⁹³ Рг. И. Бѣлоруссовъ РФВ, т. 41, p. 100; Е. С. Истрина, Синтаксические явления Синодального списка I-ой Новгородской летописи, ИОРЯС, т. 26, 1921, p. 211 tt., 217; Е. Ф. Карский, Наблюдения в области синтаксиса Лаврентьевского списка летсписи, «Изв. по русск. яз. и словесности», т. 2, Л., 1929, p. 65; П. Я. Черных, Историческая грамматика русского языка, М. 1954, p. 292; Л. А. Булаховский, Исторический комментарий..., p. 379–380; В. П. Воробьев, ВТМ, p. 238–239; Е. М. Ушакова, min. veik., p. 7–9.

⁹⁴ Pavyzdžiai iš А. А. Потебня, Из записок..., I–II, p. 330.

⁹⁵ Sen. slavų kalbos tekstuose, išskyrus *pozdě spěti (byvōši)* tipo konstrukcijas ir retus skaičiaus įvairavimo atvejus, kai subjektu eina nomen collectivum, pagrindinės absoliutinio datyvo dalys derinamos taisyklingai, žr. J. Stanislav, Bzsl, 5, p. 22.

⁹⁶ Жр. F. Miklosich, Vergleichende Grammatik..., IV, p. 616, 827–828, 837; Е. Ф. Карский, Белорусы, вып. 2–3, М., 1956, p. 414 tt.

⁹⁷ Жр. F. Miklosich, min. veik., p. 837; W. Vondrák, min. veik., p. 404; J. Stanislav, min. veik., p. 6, 40 tt. su tolimesne literatūra.

⁹⁸ Жр. F. Miklosich, min. veik., p. 618; А. А. Потебня, min. veik., p. 333–334; W. Vondrák, min. veik., II, p. 404; J. Stanislav, min. veik., p. 6, 19; E. Fraenkel, Syntax der litauischen Kasus, Kaunas, 1928, p. 132.

kalboje jau XII–XIII a. pradeda stabarėti, vis glaudžiau siejasi su tariniu, o vėliau tolydžio virsta nelinksniuojamais aplinkybiniais žodžiais⁹⁹. Į absoliutinį datyvą jos ima pastebimai skverbtis XIV a.¹⁰⁰, kai neįvardžiuotinių dalyvių fleksijos nykimo procesas jau buvo gerokai pažengęs į priekį¹⁰¹. Tačiau ir tuo metu absoliutinių datyvų su stabarėjančiomis nominatyvo formomis pasitaiko dar gana retai. Jų pagausėja XVI–XVII a., kada pati absoliutinio datyvo konstrukcija literatūrinėje kalboje sparčiai deformuojasi ir nyksta¹⁰². Šio laikotarpio raštų absoliutinėse konstrukcijose neretai pasireiškia ir kitokių derinimo sutrikimų: predikatas kartais nebesuderinamas su subjektu skaičiumi (pvz., *нам советующе* Посл. Ив. Грозн. 38) ir gimine (pvz., *стоящу ей* Соч. Абв. 77)¹⁰³. Nominatyvo formą turinčių „gerundijų“ vartojimas sen. rusų kalbos absoliutiniame datyve taip pat buvo vienas iš šios konstrukcijos deformacijos reiškinių¹⁰⁴.

Taigi, sen. rusų kalbos absoliutiniame datyve vartojamos nelinksniuojamos dalyvių formos yra skirtingos prigimties, negu lietuvių kalbos padalyviai. Jos susijusios su specifiniais rusų kalbos procesais: neįvardžiuotinių būdvardžių fleksijos nykimu ir apozicinių dalyvių nominatyvo stabarėjimu. Tačiau jos yra reikšmingos ir lietuvių kalbos absoliutinio naudininko tyrinėjimui, nes sustabarėjusios apozicinių dalyvių nominatyvo formos skverbimasis į absoliutinį datyvą rodo apozicinių ir absoliutinių konstrukcijų funkcinį artimumą¹⁰⁵.

⁹⁹ Plg. М. Г. Шатух, Краткие действительные причастия и их синтаксические функции в письменных памятниках XI–XII вв., «Праці Одеського державного університету», сер. філол. наук, вип. 8, Одеса, 1958, р. 195–201; К вопросу о развитии деепричастных форм в древнерусском языке по письменным памятникам XIII–XIV ст., *tas pats leidinys*, вип. 9, Одеса, 1959, р. 213–214, 219 tt., 225; žr. dar § 21 nurodytą literatūrą.

¹⁰⁰ Žr. Е. С. Истрина, ИОРЯС, т. 24, II, р. 219; Л. В. Граве, *min. veik.*, р. 75–76.

¹⁰¹ Pažymėtina, kad tuose XIV a. sen. rusų kalbos raštuose, kuriuose ryškiausiai atsispindi šnekamosios kalbos polinkiai (reikalų raštuose, laiškuose, aktuose, sutartyse ir pan.), veikiamieji neįvardžiuotiniai dalyviai dažniausiai jau nebederinami prie daiktavardžių bei įvardžių, žr. В. И. Борковский, *min. veik.*, р. 212–213.

¹⁰² Žr. Л. В. Перегонцева-Граве, Дательный самостоятельный в русском литературном языке XII–XVII вв., Автореф. дисс., Л., 1955, р. 12; В. П. Воробьев, Дательный самостоятельный в русских оригинальных повестях XVII века, «Уч. зап. Саратовского пед. ин-та», вып. 30, Саратов, 1958, р. 238.

¹⁰³ Pavyzdžiai imti iš Л. В. Перегонцева-Граве, Дательный самостоятельный в русском литературном языке XII–XVII вв., дисс., Л., 1955, р. 285 (rankraštis Maskvos Valst. V. Lenino v. bibliotekoje).

¹⁰⁴ Subjekto-predikato derinimo sutrikimas, apskritai, yra būdingas absoliutinių konstrukcijų irimo požymis. Jį pastebime ir ankstyvųjų viduramžių lotynų kalbos absoliutiniame ablatyve, plg. tokias konstrukcijas, kaip *excepto duobus regionibus* Pauli Hist. Rom. XV. 4; *praesente nobis; absente nobis* Ter. Eun. 649; *vocatis monachis et matrem* Jord. Get. IX. 367, 1; žr. J. M. Biese, Der Spätlateinische Akkusativus absolutus und Verwandtes, Helsingfors, 1928, р. 66–67; J. H. Schmalz, Zur lateinischen Syntax, „Berliner Philologische Wochenschrift“, 30 Jg., 1910, р. 701–703.

¹⁰⁵ Plg. Е. С. Истрина, ИОРЯС, 24, II, р. 219; Е. Ф. Карский, Наблюдения в области синтаксиса Лаврентьевского списка летописи, «Известия по русскому языку и словесности АН СССР», т. 2, кн. 1, Л., 1929, р. 63; Л. А. Булаховский, Исторический комментарий к русскому литературному языку, Киев, 1950, р. 379; Л. В. Граве, Две разновидности дательных самостоятельных..., р. 74 tt.

§ 27. Gotų kalbos paminkluose absoliutinis datyvas randamas panašiomis aplinkybėmis, kaip sen. slavų kalboje. Jį irgi kai kas interpretavo kaip sintaksinį grecizmą, atsiradusį, pažodžiui verčiant originalų absoliutinį genetyvą¹⁰⁶. Tačiau gilesnės studijos parodė, kad tokio mechaniško skolinimosi prielaida čia taip pat nepriimtina. Graikų kalbos absoliutinis genetyvas į gotų kalbą verčiamas naudindami junginiais su dalyviu ne visada, o dažniausiai tais atvejais, kai šie junginiai atitinka pačiai gotų kalbai būdingus apozicinių dalyvių vartojimo polinkius¹⁰⁷. Kaip jau minėta § 6, gotų kalboje apoziciniai dalyviai ne tik su datyvu, bet ir su kitais linksniais gali būti jungiami nepriklausomai nuo graikų kalbos įtakos ir kartais eina vietoje originalo absoliutinių konstrukcijų bei šalutinių sakinių. Žymią dalį tokių junginių dar galima laikyti priklausomais nuo tarinio, pvz., Luk 8,45: *laugn-jandam þan allaim* quap Paitrus jah þai miþ imma „o visiems neigiant (paž. — neigiantiems), tarė Petras ir tie (kur) su juo“ — ἀρνούμενων δὲ πάντων εἶπεν ὁ Πέτρος καὶ οἱ σὺν αὐτῷ¹⁰⁸. Su tokios rūšies apozicinėmis konstrukcijomis gotų kalbos absoliutinis datyvas yra taip glaudžiai susijęs, kad daugeliu atvejų neįmanoma nustatyti tarp jų aiškesnės ribos (apozicinių dalyvių savarankiškumu iš dalies paaiškinamos ir vadinamosios absoliutinio nominatyvo, akuzatyvo bei instrumentalio konstrukcijos). Ar gyvojoje gotų kalboje datyvo junginiai su dalyviais galėjo būti taip pat nepriklausomi nuo tarinio, kaip graikų, lotynų ar lietuvių kalbų absoliutinės konstrukcijos, yra abejotina; aišku yra tai, kad šiuos junginius buvo galima vartoti kaip predikatyvias žodžių grupes, turinčias šalutinių aplinkybės sakinių reikšmę¹⁰⁹. Panaši padėtis yra ir sen. anglų bei sen. vokiečių kalbose, kuriose absoliutinis datyvas yra susijęs su lotynų kalbos absoliutinių konstrukcijų įtaka¹¹⁰. Datyvo junginių su dalyviais savarankiško vartojimo polinkis (ypač su prielinksniu *at*) aiškiai jaučiamas ir sen. islandų kalboje¹¹¹.

¹⁰⁶ Žr. O. Lücke, *Absolute Partizipia im Gotischen und ihr Verhältniss zum griechischen Original*, Magdeburg, 1876, p. 55, 57—58; B. Delbrück, *Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen*, II, Strassburg, 1897, p. 495.

¹⁰⁷ Žr. H. Winkler, *Germanische Casussyntax*, I, Berlin, 1896, p. 122, 126—127, 137—139, 140; lyginimo su originalu duomenis žr. H. Stolzenburg, *Die Übersetzungstechnik des Wulfila*, ZZ, Bd. 37, Halle, 1905, p. 178—179.

¹⁰⁸ Žr. H. Stolzenburg, *min. veik.*, p. 178; M. J. van der Meer, *Gotische Casus-Syntaxis*, I, Leiden, 1901, p. 117—190.

¹⁰⁹ Germanišką gotų kalbos absoliutinio datyvo pamatą pripažįsta daugelis, plg. dar K. Brugmann, *Grundriss...*, II, 3², p. 965—966; W. Streitberg, *Gotisches Elementarbuch*, Heidelberg, 1920, p. 176; H. Hirt, *Handbuch des Urgermanischen*, 3, Heidelberg, 1934, p. 180—182.

¹¹⁰ Sen. anglų kalbos absoliutinį datyvą skoliniu iš lotynų kalbos laiko M. Callaway, *The absolute participle in Anglo-Saxon*, Baltimore, 1889; H. Ross, *The absolute participle in Middle and Modern English*, Baltimore, 1893; žr. dar O. Jespersen, *Growth and Structure of the English Language*, Leipzig, 1926, p. 116—117; K. Brunner, *Die englische Sprache*, II, Berlin, 1951, p. 38—39; panašiai traktuoja sen. vokiečių kalbos absoliutines konstrukcijas O. Erdmann, *Untersuchungen über die Syntax der Sprache Otfrieds*, II, Halle, 1876, p. 258 tt.; O. Lücke, *min. veik.*, p. 57—58; B. Delbrück, *min. veik.*, p. 495. Argumentus už vietinę sen. vokiečių bei anglų kalbų absoliutinio datyvo kilmę žr. H. Hirt, *min. veik.*, p. 180—182; B. H. Ярцева, *Исторический синтаксис английского языка*, М., 1961, p. 162 tt. su tolimesne literatūra.

¹¹¹ Žr. A. Heusler, *Altisländisches Elementarbuch*, Heidelberg, 1921, p. 141; H. Hirt, *min. veik.*, p. 182.

§ 28. Kaip matome, naudininko junginių su dalyviais nepriklausoma vartoseną yra būdinga kaip tik toms indoeuropiečių kalbų šeimoms (baltų, slavų ir germanų), kurias ir šiaip sieja daugiausia bendrų ypatybių. Visose trijose kalbų šeimose absoliutinis datyvas yra susijęs su apozicine dalyvių funkcija. Tad kyla klausimas: ar absoliutinis datyvas kiekvienoje iš jų susidarė savarankiškai, ar yra bendra senovinė izoglosė, atsiradusi tais laikais, kai tarp baltų, slavų ir germanų dialektų tebeegzistavo itin glaudūs kalbiniai kontaktai. Šį klausimą pastaruoju metu palietė savo darbuose P. Trostas. Jis nurodė, kad baltų, slavų ir gotų kalbose galėjęs susiformuoti tiek absoliutinis genetyvas, tiek ir datyvas. Kadangi minėtose kalbose absoliutinės konstrukcijos linksnis sutampa, tai ir šios konstrukcijos kilmė veikiausiai esanti bendra¹¹². Remdamasis H. Hirto pažiūra į absoliutinių konstrukcijų archaiškumą, P. Trostas laiko absoliutinį datyvą neabejotinai baltoslavų reiškiniu, kuris išliko baltų kalbose, o slavų kalbose ilgainiui išnyko¹¹³.

Absoliutinio datyvo kilmės bendrumo klausimas — tai visų pirma chronologinė problema, nes šios konstrukcijos atsiradimo sąlygų bei priežasčių bendrumas visose trijose kalbų šeimose yra beveik neabejotinas. Lietuvių ir latvių kalbos absoliutinį naudininką, kaip jau minėta, galima laikyti prabaltišku reiškiniu. Absoliutinio datyvo ir apozicinių dalyvių tyrinėjimai atskirose slavų bei germanų kalbose rodo šioms kalboms bendrą polinkį daiktavardžių ir įvardžių datyvo junginius su dalyviais vartoti kaip tam tikras predikatyvias aplinkybines žodžių grupes. Tačiau gana abejotina, ar praslavų ir pragermanų kalbose šie junginiai jau buvo išsiskyrę iš kitų apozicinių dalyvinių konstrukcijų, virtę specialia sintaksine išraiškos priemone. Netgi J. Stanislavas, sen. slavų kalbos absoliutinį datyvą laikęs vietinės kilmės reiškiniu, manė, kad praslaviškoje epochoje daiktavardžio datyvas su dalyviu veikiausiai dar nebuvo labai glaudžiai susiję ir tarp savęs santykiavo kaip dvi analitinės išraiškos priemonės, o jų susijungimas į absoliutinę konstrukciją (sintezė) turėjęs įvykti vėliau¹¹⁴. Absoliutinio datyvo knyginis pobūdis sen. rusų ir kt. kalbų senuosiuose raštuose ir nebuvimas dabartinėse slavų kalbose bei dialektuose, palyginti gerai išlaikiusiuose daugelį archainių sintaksės ypatybių, leidžia abejoti šios konstrukcijos galutiniu susiformavimu praslavų kalboje. Nemažiau sunku absoliutinį datyvą, kaip specialią sintaksinę priemonę, rekonstruoti germanų prokalbei. Tai nėra ir būtina, nes absoliutinis datyvas visose trijose kalbų šeimose galėjo susiformuoti į atskirą konstrukciją savarankiškai dėl paralelaus sintaksinių raiškos priemonių sistemos vystymosi¹¹⁵. To paties linksnio junginių su dalyviais nepriklausomo vartojimo tendenciją galima paaiškinti datyvo reikšmių ir vietos linksnų sistemoje panašumu, ypač pastebimu baltų ir slavų kal-

¹¹² Žr. P. Trost, K otázce baltoslovanských jazykových vztahů, kn.: „Československé přednášky pro IV. mezinárodní sjezd slavistů v Moskvě“, Praha, 1958, p. 222.

¹¹³ Žr. P. Trost, O dativu absolutním, kn.: „Sborník slavistických prací věnovaných IV. mezinárodnímu sjezdu slavistů v Moskvě“, Praha, 1958, p. 34.

¹¹⁴ Žr. J. Stanislav, min. veik., p. 5—6.

¹¹⁵ Plg. B. Delbrück, Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen, II, p. 493 tt.; E. Fraenkel, Syntax der litauischen Kasus, Kaunas, 1928, p. 132.

¹¹⁶ Pavyzdžiui, šiuo atžvilgiu pažymėtinas yra dažnas subjekto datyvo vartojimas abiejose kalbų šeimose, plg. E. Fraenkel, min. veik., p. 115 tt., 126; J. Endzelīns, Latviešu valodas gramatika, p. 572—573; A. Ozols, Vārds datīvā kā teikuma locēklis, LVU ZR, Rīgā, 1957, p. 47 tt.; A. Б. Правдин, Дательный приглагольный в ста-

bose¹¹⁶. Nemaža šviesos į šį sunkų klausimą turėtų įnešti konstrukcijų su datyvo linksniu struktūrinė lyginamoji analizė.

Dėl absoliutinio datyvo genezės sąlygų bei priežasčių bendrumo slavų ir germanų (ypač gotų) kalbų duomenys yra itin reikšmingi lietuvių kalbos absoliutinių konstrukcijų nagrinėjimui ir padeda geriau suprasti jų ypatybes bei vartoseną.

II. ABSOLIUTINIO NAUDININKO PAPLITIMAS XVI–XVII a. RAŠTUOSE IR SANTYKIS SU ATITINKAMOMIS ORIGINALŲ KONSTRUKCIJOMIS

§ 29. Nagrinėjant absoliutinio naudininko struktūrą ir vartoseną XVI–XVII a., svarbu kritiškai vertinti pačią medžiagą, paimtą iš senųjų lietuvių kalbos paminklų. Lenkiškų, vokiškų bei lotyniškų originalų kalba itin smarkiai veikė įvairių sintaksės priemonių vartoseną verstiniuose lietuviškuose tekstuose. Tikslai sugretinus šiuos tekstus su originalais, galima atskirti sintaksines svetimybes nuo to meto gyvajai lietuvių kalbai būdingų reiškinių.

Gretinimas su originalais ne tik padeda nustatyti XVI–XVII a. raštuose randamų absoliutinių konstrukcijų autochtoniškumą, jų ryšį su gyvąja to meto kalba, bet ir įgalina geriau suprasti jų paplitimo skirtumus bei vartojimo ypatybes įvairiuose tekstuose. Atitinkamos originalų vietos yra vienas iš svarbiausių kriterijų, sprendžiant absoliutinio naudininko funkcinių reikšmių bei sintaksinės sinonimikos klausimus.

Peržvelgsime svarbesnius verstinius XVI–XVII a. raštus ir pažiūrėsime, kaip juose randamos absoliutinės konstrukcijos sutinka su atitinkamomis originalų vietomis.

B. Vilento raštai

B. Vilento svarbiausiame darbe – „Evangelijose ir epistolose“ – randame 22 absoliutines konstrukcijas su naudininko linksniu išreikštu subjektu. Šios knygos pagrindinis originalas yra vokiškoji M. Liuterio biblija. Absoliutiniu naudininku B. Vilentas dažniausiai vertė vokiškojo originalo šalutinius sakinius su jungtuku *da*, pvz.:

Nūsidae potam | *ent ghiepus* | eia ghis ing miesteli 175₁₃ – Es begab sich aber | *da sie wandelten* | gieng er in einen Markt LB (dum irent Vulg).

A Ghiems nūeyus schalina | schitai | Angelas PONA passirode Iosephui sapnye 148₁₄ – *da sie aber hinweg gezogen waren* (sihe da erschein der Engel LB (Qui cum recessissent Vulg).

B. Vilento pavartotų absoliutinių naudininkų santykis su Liuterio biblijos vertimo tekstu yra toks: 13 absoliutinių naudininkų atitinka šalutiniai sakiniai su jungtuku *da*, 2 – šalut. sak. su *diweil*, 1 – šalut. sak. su *indem*, 2 – šalut. sak. su *als*, 1 – šalut. sak. su *wenn*, 2 – sujungiamasis sakiny su *und*, 1 – prieveiksmis.

Pažymėtina, kad tose vietose, kur B. Vilentas vartoja absoliutinį naudininką, lotyniškame biblijos tekste gana dažnai randame absoliutinį ablatyvą (beveik pusė visų pavyzdžių). Kadangi, versdamas evangelijas, B. Vilentas naudojo Vulgatą¹

рославянском и древнерусском языках, «Уч. зап. ин-та славяноведения», 13, М., 1956, p. 104 tt.

¹ Plg. F. Bechtel, Bartholomäus Willent's litauische Uebersetzung des Luther'schen Enchiridions und der Episteln und Evangelien, Göttingen, 1882, p. V–VI.

tai absoliutinis ablatyvas, esantis atitinkamose lotyniško teksto vietose, galėjo jį skatinti taip pat pavartoti absoliutinę konstrukciją. Kai kuriose vietose lietuviškasis ir lotyniškasis tekstas labai panašūs ir šiek tiek skiriasi nuo vokiškojo, plg.:

Sædint tada iem ant Wietas suda | atsiente iop Mote jo | sakidama 211₂. – *Sedente autem illo pro tribunali*, misit ad eum uxor eius, dicens Vulg. – *Vnd da er auff dem Richtstuhl sass*, schickte sein Weib zu jm, und lies jm sagen LB (Mat 27,9).

Bet numirus Herodui | schitai | Angels Pona passirode 148₁₃. – *Defuncto autem Herode*, ecce angelus Domini apparuit Vulg. – *Da aber Herodes gestorben war*, da erschein der Engel LB (Mat 2,19).

Tuo iš dalies galima paaiškinti dažnesnį absoliutinio naudininko vartojimą „Evangelijose ir epistolose“, negu „Enchiridione“, kuriame terandame vieną absoliutinę konstrukciją.

Be 22 absoliutinių naudininkų su išreikštu subjektu, B. Viento „Evangelijose ir epistolose“ randame dar 3 įterptines padalyvines konstrukcijas ir vieną konstrukciją, siejamą su vardininko linksniu.

§ 30. B. Viento „Evangelijomis ir epistolomis“ naudojosi ir kiti XVI–XVII a. lietuviškų raštų autoriai. Ištraukas iš B. Viento vertimo randame J. Bretkūno „Postilėje“ ir anoniminėje 1600 m. postilėje. Pažymėtina, kad J. Bretkūnas, skolindamasis evangelijų ištraukas iš B. Viento, jas gerokai paredagavo. B. Viento pavartotus šalutinius sakinius jis vietomis pakeitė absoliutiniu naudininku, plg.: *seiant iam* BrP I 238₈ – *a kūmetu ssey*a VEE 45₃ (indem er sãete LB); *wienolikai uszu stala sedint* passirode... BrP II 107₄ – passirode wienūlikai *kūmetu vshstala sedeja* VEE 81₁₇ (da die Elfe... sassen LB). *Thiemus atstoius* | pradeia... BrP I 36₃ – *A kaip anis nueya* | pradeia VEE 14₁ (Da sie hingiengen LB). Tik vienoje vietoje (BrP I 14₇ – VEE 11–12), matyt, norėdamas nenutolti nuo M. Liuterio versijos, vietoj B. Viento absoliutinės konstrukcijos J. Bretkūnas pavartojo sujungiamąjį sakinį (žr. § 110, 101 išn.). Vadinamojoje „pasijoje“, kuri J. Bretkūno „Postilėje“ yra gerokai ilgesnė ir nuo „Evangelijų ir epistolų“ skiriasi labiau, negu perikopės, absoliutinis naudininkas vietoj B. Viento šalutinio sakinio pavartotas keturiose vietose (BrP I 366₁₀, 372₃, 373₄, 380₆ – VEE 198₂, 203₁₀, 204₁, 210₂₂); dviem atvejais (iš tikrųjų pakartota ta pati konstrukcija) – atvirkščiai (BrP I 393₁, 394₆ – VEE 219–220, 220₁₄).

J. Bretkūno biblijos vertimas

§ 31. J. Bretkūno biblijos vertimo rankraštis (1579–1590) – pats didžiausias XVI–XVII a. lietuvių kalbos paminklas. Nors jo kalba kol kas mažai tenušviesta, bet galima drąsiai pasakyti, kad sintaksės priemonių originalumu ji ne tik nenusileidžia kitiems Rytų Prūsijoje pasirodžiusiems lietuviškiems raštams, bet kai kuriuos iš jų ir pranoksta. Todėl absoliutinių konstrukcijų tyrinėjimui Bretkūno biblijos duomenys turi itin didelę reikšmę.

J. Bretkūno biblijos vertimo pagrindinis originalas taip pat yra vadinamoji M. Liuterio biblija². Irašai vertimo rankraštyje rodo, kad J. Bretkūnas vertė iš 1537 ir 1540 m. M. Liuterio biblijos leidimų, o gal ir kokio nors dar ankstyvesnio leidimo³. Kadangi nė vienas iš jų mums nebuvo prieinamas, J. Bretkūno biblijos

² Plg. A. Bezzenberger, Beiträge zur Geschichte der litauischen Sprache, Göttingen, 1877, p. XVI; E. Hermann, Bemerkungen zum altlitauischen Schrifttum in Preussen, GGN, Göttingen, 1923, p. 116.

³ Plg. A. Bezzenberger, min. veik., p. XVII.

tekstas lygintas su 1549 m. leidimu. Reikia pasakyti, kad skirtumai tarp keliais metais ar dešimtmečiais vienas nuo kito nutolusių M. Liuterio biblijos leidimų yra labai nežymūs (daugiausia — rašybos įvairavimai).

Versdamas bibliją, J. Bretkūnas dar naudojo hebraišku, graikišku, lotynišku, vietomis gal ir lenkišku teksta⁴. Iš šių pagalbinių tekstų daugiausia, rodos, panaudota Vulgata, todėl jos ištraukos šiame darbe daugeliu atvejų pateikiamos greta vokiškosios versijos. Be to, iš Vulgatos išversta visa Luko evangelija⁵.

Pirmiausia aptarsime absoliutinių naudininkų vartojimą tose dalyse, kurios verstos iš vokiečių kalbos.

§ 32. J. Bretkūno biblijos vertime (išskyrus Luko evangeliją) randame 501 absoliutinį naudininką su išreikštu subjektu. Pažvelgę į atitinkamas M. Liuterio biblijos vietas, matome, kad absoliutinėmis konstrukcijomis J. Bretkūnas dažniausiai vertė šalutinius sakinius su jungtuku *da*, pvz.:

...*Ir iei stowint po akim karaliaus, prisieke karalius* I Kar 1,28. — *Vnd da sie fur dem Kōnige stund* | *schwur der Kōnig* LB (*Quæcum fuisset ingressa coram rege* Vulg).

Karaliuj tada wissas bilas Cilicioie atlikusem, ir Namopri begriinschtancziam, szadiņa ghī pro wissus Miestus Szidai II Mak 4,36. — *Da nu der Kōnig alle sachen in Cilicia verrichtet hatte* | *vnd wider heim reisete* | *lieffen jn die Iūden...* an LB (*Sed regressum regem de Ciliciae locis adierunt Iudaei* Vulg).

Jungtukas *da* to meto vokiečių kalboje turėjo labai įvairias reikšmes ir galėjo jungti laiko, priežasties, sąlygos ir kt. šalutinius sakinius⁶. Toks pat reikšmių įvairumas būdingas ir lietuvių kalbos absoliutiniam naudininkui (plg. § 111). Versdamas kai kuriuos originalo šalutinius sakinius su jungtuku *da* absoliutinėmis konstrukcijomis, J. Bretkūnas rėmėsi šių sintaksinių išraiškos priemonių funkciniu artimumu.

Absoliutiniu naudininku J. Bretkūnas vertė šalutinius sakinius ir su kitais jungtukais. Gana dažnai J. Bretkūno pavartotos absoliutinės konstrukcijos atitinka vokiškojo originalo šalutinius sakinius su jungtuku *wenn*, pvz.:

Ne prastok prieteliaus, pawargusio, Ieib dziaugtumbeis su io, *iam gierai passiwedant* Sir 22, 28. — ...*Das du dich mit jm frewen mūgest* | *wens jm wolgehet* LB (ut in bonis illius lāteris Vulg).

Ir anis tur pas Karaliu buti, *iem ischent ir jent* II Kron 23,7. — *Vnd sie sollen bey dem Kōnige sein wenn er aus vnd eingeget* LB (*sintque cum rege et intrante et egrediente* Vulg).

Žymiai rečiau absoliutiniu naudininku išversti šalutiniai sakiniai su jungtukais *als*, *das*, *weil*, *dieweil*, *indem* ir kt., pvz.:

⁴ Plg. L. J. Rhesa, *Geschichte der litthauischen Bibel*, Königsberg, 1816, p. 10 tt.; *Philologisch kritische Anmerkungen zur litthauischen Bibel*, Königsberg, 1816, p. 1, 6, 9, 18 tt.; A. Bezzenberger, *min. veik.*, p. XVI–XVII; V. Falkenhahn, *Der Übersetzer der litauischen Bibel Johannes Bretke und seine Helfer*, Königsberg und Berlin, 1941, p. 221 tt.

⁵ Vertimo rankraštyje po ja randame paties J. Bretkūno padarytą įrašą: *Isch latinischko perguldita per Jonan Bretkunan Labguwas Pleboną* (pastarieji 4 žodžiai išbraukti).

⁶ Plg. H. Paul, *Deutsche Grammatik*, IV, Halle (Saale), 1957, p. 224 tt.; *Deutsches Wörterbuch*, Halle (Saale), 1960, p. 114–116; J. Erben, *Grundzüge einer Syntax der Sprache Luthers*, Berlin, 1954, p. 145–146, 110–111, 113, 145, 151–152.

Man anus Szwerys teipo regint, Schitai, Ratas stoweia ant Szemes pas anus keturius Szwerys Ez 1,15. — Als ich die Thier so sahe | Sihe | da stund ein Rad auff der erden LB (cumque aspicerem animalia Vulg).

...Tadda atėidawa Plebono Tarnas, *mėsai bewerdant*, ir turreia Gembę trišaką sawa Rankoie I Sam 2,13 — ...so kam des Priesters Knabe | *weil das Fleisch kochet* LB (dum coquerentur carnes Vulg).

Ir Samuelui beaffierawoient Sudegama affiera, prissartinoia Philistai I Sam 7,10. — *Und in dem Samuel das Brandopfer opfferte* | kamen die Philister herzu LB (cum Samuel offeret holocaustum Vulg).

Absoliutines konstrukcijos su jungiamuoju žodžiu *ikki*, turinčiu kartu ir prieveiksmio reikšmę, Liuterio biblijoje atitinka šalutiniai sakiniai su jungtukais *bis* arba *ehe*, kurių laiko aplinkybės funkcija yra aiškiai apibrėžta, pvz.:

Bet anis priwerte ghi, *ikki iem papjkus*, ir biloia. Te eit II Kar 2,17. — Aber sie nōtigeten jn | *bis er sich vngeberdig stellet* LB (donec acquiesceret Vulg).

Kaip tada Gideonas sunus Ioasa sugrischa nūg Kowos, *ik Saulei ne usztekeius*, sugawa ghis Iaunikaitį Teis 8, 13 – 14. — Da nu Gideon... wider kam von streit | *ehe die Sonne herauff kommen war* | Fieng er einen Knaben LB (ante solis ortum Vulg).

Tik retkarčiais šalutinius sakinius su *ehe* J. Bretkūnas vertė ir absoliutiniais naudininkais be jungiamojo žodžio, pvz.:

Ir iemus dugnā ne ischkakus, sugawa ios Lewai, bei sumuldė ir Kaulus ių Dan 6,24. — *Vnd ehe sie auff den boden hinab kamen* | ergriffen sie die Lewen LB (et non pervenerunt usque ad pavementum Vulg).

Kiti absoliutiniai naudininkai atitinka įvairias M. Liuterio biblijos sakinio dalis⁷, pvz.:

Tadda pargruwa Namai... ant vissų Szmonių kurie iosų buwa, kaip numirelių daugesne buwa *iem prapūlant*, nei kurie *iem giwam essant*, numirre Teis 16,30. — ...Das der Todten mehr waren | die *in seinem tode* sturben | den die *bey seinem Leben* sturben LB (multoque plures interfecit moriens, quam ante vivos occiderat Vulg).

Ir tu uszdek tatau ant tawa Pæczyų, *iemus regint*, ir kaip aptems, ischneschk laukān Ez 12,6. — Vnd du solt es auff deine Schulter nemen | *fur jren augen* LB (in conspectu eorum Vulg).

Iš 1 lentelės matyti, kad beveik 95% visų absoliutinių konstrukcijų su išreikštu subjektu atitinka šalutinius sakinius. Tačiau vokiškojo originalo šalutinius aplinkybių sakinius J. Bretkūnas vertė ne tik absoliutiniu naudininku. Žymiai dažniau jis juos versdavo lietuviškais šalutiniais sakiniiais su jungtukais *kaip, kada, kad* ir kt. Tokiais atvejais jis galėjo labiau laikytis originalo, ir jam nereikėdavo keisti sakinio struktūros. M. Liuterio biblijos šalutiniai sakiniai, J. Bretkūno verčiami absoliutiniais naudininkais, dažnai yra visai tos pačios rūšies ir struktūros, kaip tie, kuriuos jis vertė lietuviškais šalutiniais sakiniiais.⁸

⁷ Pavienius atvejus, kur absoliutiniu naudininku išversti sujungiamieji sakiniai, žr. § 110.

⁸ Plačiau žr. V. Ambrazas, Dėl absoliutinio naudininko ir atitinkamų šalutinių sakinių vartosenos XVI–XVII a. lietuvių kalbos paminkluose, „LTSR Mokslo akademijos darbai“, ser. A, 1(6), Vilnius, 1959, p. 219 tt.

J. Bretkūno biblijos vertimo⁹ absoliutinių naudininkų santykis su vokiškuoju originalu

LB	Absoliutiniai naudininkai su linksniuojamais dalyviais	Absoliutiniai naudininkai su padalyviais	Bendras absoliutinių naudininkų skaičius
Šalutiniai sakiniai su <i>da</i>	18	181	199
„ „ „ <i>als</i>	2	26	28
„ „ „ <i>wenn</i>	4	71	75
„ „ „ <i>das</i>	4	23	27
„ „ „ <i>weil</i>	—	13	13
„ „ „ <i>bis</i>	4	52	56
„ „ „ <i>ehe</i>	3	26	29
Kiti šalutiniai sakiniai	6	41	47
Sujungiamieji sakiniai	—	3	3
Sakinio dalys	—	24	24
	41	460	501

§ 33. Kaip jau buvo minėta, J. Bretkūnas, versdamas bibliją iš vokiečių kalbos, naudojami ir Vulgata. Lotyniškasis tekstas, greta ištraukų ir įvairių biblijos komentarų, yra vietomis cituojamas vertimo paraštėse. Lotyniškojo teksto įtaką pastebime ir kai kuriose vietose, kur J. Bretkūno tekstas yra artimesnis Vulgatai, negu M. Liuterio versijai, pvz.:

Tam esch stiprus issilaikanczius namus pabudawosiu, idant ghis po akim mana *Christaus* waikschezotų wissadai I Sam 2,35. — ... et aedificabo ei domum fidelem et ambulabit coram *Christo* meo cunctis diebus Vulg. — ... dass er für meinem *Gesalbten* wandeke immerdar LB.

...Ką turriu atsakiti, *barancziam mane* Hab 2,1. — ... et quid respondeam ad *arguentem me* Vulg — ...was meine Antwort seyn solle *auff mein Rechten* LB.

Bei schitai, Wiras isch Waikų Israel ateija, ir atwede tarp brolių sawa Midianitienę, *Moseschui regint, ir wissam Surinkimmui waikų Israel* IV Moz 25,6. — ... intravit coram fratribus suis ad scortum madianitidem, *vidente Moyse, et omni turba filiorum Israel* Vulg. — ... ein Mann... bracht vnter seine Brüder eine Midiantin | *vnd lies Mose zusehen | vnd die gantze Gemeine der kinder Israel* LB¹⁰.

Pastarasis J. Bretkūno sakiny s artimesnis Vulgatai ir gramatine išraiška: lotynų kalbos absoliutinį ablatyvą atitinka lietuvių kalbos absoliutinis naudininkas, o vokiško sakinio sandara skiriasi. Toks lietuviškojo ir lotyniškojo teksto sutapimas nėra vienintelis; galima rasti ir daugiau atvejų, kur J. Bretkūno pavartotą absoliutinį naudininką atitinka Vulgatos absoliutinis ablatyvas, pvz.:

Tawa sunus ir tawa Dukterės bus kittiems Szmoniems dūti, *akinns* [sic!] *tawa regent ir appalpstant delei ių*, koszną dieną V Moz 28,32. — Filii tui et filiae tuae tradentur alteri populo, *videntibus oculis tuis, et deficientibus ad conspectum eorum* tota die Vulg. — ... dass deine augen zusehen vnd verschmachten LB.

Ir Karalius Israelo... numire *Saulei nussileidenczei* II Kron 18,34. — ...porro rex Israel... mortuus est *occidente sole* Vulg. — Vnd der könig... starb da die sonne vntergiang LB.

⁹ Išskyrus Luko evangeliją.

¹⁰ Žr. dar A. Bezzenberger, min. veik., p. XVI.

Šie ir kiti panašūs pavyzdžiai nuo aukščiau minėtųjų skiriasi tuo, kad jie savo reikšme sutinka ir su vokišku M. Liuterio vertimu. Tad J. Bretkūnas čia galėjo ir nesiremti lotynišku tekstu, absoliutinių naudininkų versdamas vokiečių kalbos šalutinius sakinius. Kad taip dažniausiai ir būdavo, rodo tekstų lyginimas. Tokių atvejų, kur J. Bretkūno pavartotą absoliutinį naudininką atitinka Vulgatos absoliutinis ablatyvas, yra palyginti nedaug.

2 lentelė

J. Bretkūno biblijos vertimo¹¹ absoliutinių naudininkų santykis su Vulgata

Vulg	Absoliutiniai naudininkai su linksniuojamais dalyviais	Absoliutiniai naudininkai su padalyviais	Bendras absoliutinių naudininkų skaičius
Ablativus absolutus	6	78	84
Šalutiniai sakiniai su <i>cum</i>	6	121	127
„ „ „ <i>quando</i>	1	13	14
„ „ „ <i>dum</i>	—	12	12
„ „ „ <i>donec</i>	3	36	39
„ „ „ <i>si</i>	2	12	14
Šalutiniai sakiniai su kitais jungtukais	4	43	47
Sujungiamieji sakiniai	1	27	28
Savarankiški sakiniai	2	8	10
Sakinio dalys	14	98	112
Tekstas visai skirtingas	2	12	14
	41	460	501

Matome, kad tik 84 absoliutiniai naudininkai iš 501 (t. y. 16,8%) atitinka Vulgatos absoliutinius ablatyvus. Tačiau ir iš jų daugelis skiriasi nuo lotyniško teksto konstrukcijų savo leksine sudėtimi, pozicija ir kt. Be to, visa lotyniško sakinio sandara taip pat dažnai esti skirtinga. Tokie sakiniai, be abejo, negalėjo būti versti iš lotynų kalbos, pvz.:

Schitai. *Man su iumis schę dieną begiwanant*, buwat neklausą prisch Poną V Moz 31,27 — *Adhuc vivente me, et ingrediente vobiscum, semper contentiose egistis contra Dominum Vulg.* — Sihe | *weil ich noch heute mit euch lebe* | seid ihr ungehorsam gewest wider den HErrn LB.

Ir PONVi praent pra io Weida, schauke ghis... II Moz 34,6. — *Quo transeunte coram eo, ait...* Vulg. — *Vnd da der HErr für seinē angesicht vber gieng* | rief er LB.

Bet Iosephas werke, *iemus toktai su iū kalbant* I Moz 50,17. — *Quibus auditis flevit Ioseph Vulg.* — Aber Ioseph weinet | *da sie solches mit jm redeten* LB.

Ir Wartai buwa uszrakinami, *ischeius thiemus kurie ios noka* Joz 2,7 — *...illisque egressis, statim porta clausa est Vulg.* — ...vnd man schlos das thor zu | *da die hinn aus waren* | die jnen nachjagten LB.

Schitai, *tau thinai dabar beßsant ir su Karaliumi bekalbant*, esch paskui tawens įeisiu ir tawa Szodį pabengsiu I Kar 1,14. — *Et adhuc ibi te loquente cum rege, ego veniam post te Vulg.* — Sihe | *weil du noch da bist* | vnd mit dem Könige redest wil ich dir nach hin ein komen LB.

¹¹ Išskyrus Luko evangeliją.

Tik nežymi mažuma J. Bretkūno biblijos vertimo absoliutinių naudininkų visiškai sutinka su atitinkamomis lotyniško teksto konstrukcijomis. Kadangi Vulgate absoliutinis ablatyvas vartojamas labai gausiai, tai gali būti atsitiktiniai sutapimai. Jie daugiau rodo absoliutinių konstrukcijų vartosenos panašumą abiejose kalbose, negu lotynų kalbos poveikį.

Taigi, lotyniškas tekstas absoliutinių naudininkų vartojimui J. Bretkūno Biblijos dalyse, verstose iš vokiečių kalbos, neturėjo žymesnės įtakos.

§ 34. Luko evangelijos, verstos iš lotynų kalbos, absoliutinių naudininkų santykis su Vulgata yra kitoks. Čia J. Bretkūnas absoliutiniu naudininku daug dažniau vertė absoliutinį ablatyvą, pvz.:

O staghisi est, *eiantiemus iemus kieliu*, bilaia niekursai iapi 9,57. — Factum est autem: *ambulantibus illis in via*, dixit quidam ad illum Vulg. — Es begab sich aber | *da sie auff dem wege waren* | sprach einer zu jm Vulg.

Bet iam dabar kalbant, schiskat pulkas: ne kuris wadinams buwa Iudaschus, wienas isch dwilikas, eia pirm ių 22,47. — *Adhuc eo loquente ecce turba: et qui vocabatur Iudas...* antecedeabat eos Vulg. — *Da er aber noch redet* | Sihe | die schar vnd einer... gieng LB.

3 lentelė

Luko evangelijos absoliutinių naudininkų santykis su Vulgata

Vulg	Absoliutiniai naudininkai su dalyviais	Absoliutiniai naudininkai su padalyviais	Bendras absoliutinių naudininkų skaičius
Absoliutinis ablatyvas	9	8	17
Šalutiniai sakiniai su <i>cum</i>	1	3	4
Šalutiniai sakiniai su <i>dum</i>	2	3	5
Šalutiniai sakiniai su <i>ut</i>	1	—	1
Žodžių junginiai su prielinksniais	—	1	1
	13	15	28

Reikia pasakyti, kad J. Bretkūnas ir šioje dalyje toli gražu ne mechaniškai versdavo lotyniško teksto absoliutines konstrukcijas lietuviškomis. Daugelį absoliutinių ablatyvų jis išvertė šalutiniais sakiniais. Vulgate, kaip ir apskritai lotynų kalboje, vyrauja absoliutinės konstrukcijos su būtojo laiko neveikiamaisiais dalyviais. Tuo tarpu absoliutiniu naudininku J. Bretkūnas beveik visur vertė tik absoliutinį ablatyvą su esamojo laiko dalyviais. Dviejose vietose, kuriose absoliutiniu naudininku išversta konstrukcija su būt. l. neveikiamuoju dalyviu, dalyvio rūšis pakeista (*consummatisque diebus* — *pereius diebais* 2,43; *qui regresso* — *kuriam pareijusiam* 17,7).

Absoliutinis naudininkas šioje vertimo dalyje pasitaiko dažniau, negu kitose (apie 10 konstrukcijų viename lanke). Be to, pusė čia pavartotų absoliutinių naudininkų yra su linksniuojamais dalyviais. Matyt, linksniuojamos dalyvio lyties buvimas lotynų kalbos absoliutiniame ablatyve skatino J. Bretkūną vartoti atitinkamą lietuvišką konstrukciją.

Versdamas absoliutinį ablatyvą absoliutiniu naudininku, J. Bretkūnas laikėsi lietuvių kalbos dėsnių ir lotyniškos konstrukcijos nekopijavo. Savo struktūra ir

sintaksinėmis funkcijomis absoliutiniai naudininkai, pavartoti Luko evangelijoje, nieku nesiskiria nuo atitinkamų konstrukcijų, esančių kitose biblijos vertimo vietose.

Absoliutinės konstrukcijos, neturinčios išreikšto subjekto, ir joms artimos aplinkybinės bei įterptinės padalyvinės žodžių grupės J. Bretkūno biblijoje vartojamos daug rečiau, negu „pilnieji“ absoliutiniai naudininkai. Visame biblijos vertimo rankraštyje terandame 103 tokias konstrukcijas. Vokiškajame originale jas dažniausiai atitinka šalutiniai sakiniai, o Luko evangelijoje dviem padalyvinėmis konstrukcijomis be išreikšto subjekto išverstas Vulgatos absoliutinis ablatyvas. Žymesnio originalų kalbos poveikio absoliutiniams naudininkams be išreikšto subjekto ir kitoms aplinkybėms bei įterptinėms žodžių grupėms nepastebime.

4 lentelė

J. Bretkūno biblijos vertimo¹² padalyvinių konstrukcijų be išreikšto subjekto santykis su vokiškuoju originalu

	Konstrukcijos su praleistu subjektu	Beasmenės konstrukcijos	Kitos aplinkybinės konstrukcijos	Įterptinės konstrukcijos	Bendras skaičius
Šalutiniai sakiniai	4	25	29	1	59
Žodžių junginiai su prielinksniais	—	7	9	8	24
Dalyviai ir dalyvinės konstrukcijos	1	—	—	7	8
Kitokios konstrukcijos	—	—	3	7	10
	5	32	41	23	101

§ 35. J. Bretkūno biblijos vertimo VI tomas sudaro J. Rėzos „Psaltero Dovydo“ (1625) pagrindą. Šiame leidinyje J. Bretkūno tekstas paties J. Rėzos bei kitų korektorių yra žymiai pakeistas bei redaguotas. Tačiau absoliutines konstrukcijas tas redagavimas mažai tepalietė. „Psaltere Dovydo“ randame tuos pačius absoliutinius naudininkus su išreikštu subjektu, kaip J. Bretkūno biblijos VI tome (iš viso 15, kai kurie kitaip suredaguoti, plg. § 57, 11 išn.) ir 3 aplinkybines padalyvines konstrukcijas.

M. Daukšos „Postilė“ (1599)

§ 36. Nors absoliutinis naudininkas M. Daukšos „Postilėje“ yra vartojamas retai (visoje knygoje tėra 41 konstrukcija su išreikštu subjektu, t. y. maždaug vienas pavyzdys autoriniame lanke), tačiau jo sandara ir funkcijos čia yra labai įvairios. Pagrindinė reto šios konstrukcijos vartojimo priežastis veikiausiai yra šios knygos vertimo technika. M. Daukšos „Postilė“ versta į lietuvių kalbą griežtai laikantis originalo, nenutolstant nuo jo net smulkmenomis. Ten, kur originalo sakinį buvo galima išversti pažodžiui, nenusižengiant lietuvių kalbos dėsmiams, M. Daukša paprastai nesistengdavo ieškoti skirtingų sintaksės priemonių. Bet tais atvejais, kai pažodinis vertimas prieštaravo lietuvių kalbos normai, Daukša neretai keisdavo originalo konstrukcijas kitomis, būdingomis gimtajai kalbai. Tačiau lenkiškojo originalo šalutinius aplinkybės sakinius M. Daukša beveik visur

¹² Išskyrus Luko evangeliją.

galėjo išversti atitinkamais lietuviškais šalutiniais sakiniais. Palyginę tekstus, matome, kad jis paprastai taip ir darydavo. Todėl M. Daukšos „Postilės“ absoliutinės konstrukcijos, skirtingai nuo J. Bretkūno biblijos vertimo, dažniausiai atitinka ne originalo šalutinius sakinius, bet įvairias antrininkes sakinio dalis. Tačiau taip yra tik tame tekste, kuris verstas vien iš lenkų kalbos, t. y. pačiuose pamoksluose. Juose randamų 25 absoliutinių naudininkų santykis su lenkišku J. Vujeko originalu¹³ yra toks: šalutinius sakinius su jungtuku *gdy* atitinka 4 absoliutiniai naudininkai, šalutinį sakinį su *jakiżkolwiek* — 1, antrininkes sakinio dalis — 20. Daugumas šių antrininkių sakinio dalių — žodžių junginiai su prielinksniais.

Perikopės sudaro apytikriai tik 1/20 viso „Postilės“ teksto, tad absoliutinės konstrukcijos jose pasitaiko dešimteriopai dažniau, negu kitur. Vien žanro skirtumas tokio ryškaus svyravimo negalėjo nulemti. Svarbiausia priežastis, matyt, buvo papildomi vertimo šaltiniai. Versdamas perikopes, be J. Vujeko „Postilės“, M. Daukša naudojo Vulgata¹⁴. Mat, J. Vujekas perikopėse vietomis remiasi graikišku originalu ir nutolsta nuo lotyniško teksto¹⁵ (apie tai jis pats užsimena savo „Postilės“ prakalboje). Kartais jis ši bei tą kitaip nusako ir stiliaus sumetimais. M. Daukša, siekdamas didesnio tikslumo, nepasitenkino J. Vujeko vertimu, kurio visur kitur stropiai laikėsi, ir daugelį perikopių vietų išvertė iš Vulgatos. Todėl ir perikopių absoliutinių konstrukcijų santykis su J. Vujeko originalu yra visai kitoks.

Kaip matome, perikopių absoliutiniai naudininkai dažniausiai atitinka lenkų kalbos šalutinius sakinius su jungtuku *gdy*; antra vertus, beveik visais šiais atvejais Vulgatoje randame absoliutinį ablatyvą. Jeigu manytume, kad šios konstrukcijos išverstos iš lenkiško teksto, būtų visai nesuprantama, kodėl perikopėse pasi-

¹³ Lyginant naudotasi dviem J. Vujeko „Postilės“ leidimais — antruoju (1582 m.) ir šeštuoju (1617 m.), kuriuo čia daugiausia remiamasi. Antrojo leidimo tekstas nuo M. Daukšos „Postilės“ vietomis gerokai skiriasi. Pirmiausia, jis 1/6 trumpesnis, jame trūksta daugelio skyrių, kuriuos randame M. Daukšos „Postilėje“: p. 47—48 (W₁ I 40), 86—92 (W₁ I 96), 111—113 (W₁ I 124), 121—123 (W₁ I 136), 198—201 (W₁ I 186), 230—231 (W₁ I 229), 249—251 (W₁ I 255), 256—262 (W₁ I 263), 267—268 (W₁ I 270), 386—392 (W₁ II 13), 397—400 (W₁ II 20), 405—408 (W₁ II 26), 421—426 (W₁ II 45), 556—562 (W₁ II 216), 575—627 (W₁ II 235). Skiriasi ir abiejų knygų struktūra (J. Vujeko „Postilės“ antrasis leidimas susideda iš dviejų tomų su atskira paginacija), skyrių tvarka bei dalijimas į poskyrius (plg. DP 137—143 ir W₁ I 155—165); nesutampa ir pastabos parašėse (antrajame originalo leidime jų žymiai mažiau). Tuo tarpu su šeštuoju leidimu M. Daukšos „Postilės“ tekstas beveik visur sutampa, išskyrus kai kuriuos nežymius skirtumus vienoje kitoje vietoje ir pastabas parašėse (vad. „glosas“). Be to, šeštame originalo leidime pridėti dar keturi skyriai, kurių M. Daukšos „Postilėje“ nėra. Kadangi jau antrasis J. Vujeko „Postilės“ leidimas, palyginus su pirmuoju, buvo praplėstas, negalima sutikti su V. Biržiška, tvirtinusi, kad M. Daukšos „Postilė“ „ne tik versta iš (169) seniausio Wuyko leidimo, bet dar šis vertimas buvo atliktas tarp 1572 ir 1585 m.“ V. Biržiška, Senųjų lietuviškų knygų istorija, I, Chicago, 1953, p. 169—170). Gal Daukša vietomis ir naudojo pirmaisiais dviem leidimais, bet galutinį redagavimą tegalėjo atlikti pagal vėlesnius, taigi po 1585 metų. Matyt, M. Daukša daugiausia rėmėsi trečiuoju (1590 m.) J. Vujeko „Postilės“ leidimu (plg. E. Sittig, ZfslPh, IV, 1927, p. 248). Vėliau jis buvo mažai keičiamas, tad Daukšos „Postilės“ ir šeštojo leidimo tekstų artimumas lengvai suprantamas.

¹⁴ Žr. E. Tangl, Der Accusativus und Nominativus cum Participio im Altitlitauschen, Weimar, 1928, p. 24 tt.

¹⁵ Žr. E. Tangl, min. veik., p. 5, 24.

M. Daukšos „Postilės“ perikopių absoliutinių naudininkų santykis su J. Vujeko „Postile“ ir Vulgata

J. Vujeko „Postilė“	M. Daukšos „Postilės“ perikopių absoliutiniai naudininkai	Vulgata
Šalutiniai sakiniai su <i>gdy</i>	14	12 – absoliutinis ablatyvas 2 – šalutiniai sakiniai su <i>cum</i>
Sakinio dalys	2	Sakinio dalys

keitė M. Daukšos vertimo pobūdį, ir jis šalutinius sakinius ėmė versti absoliutinais naudininkais. Savaimė peršasi išvada, kad absoliutinių konstrukcijų vartojimui perikopėse turėjo įtakos lotyniškas tekstas. Tai rodo ir skirtingas tų pačių vietų vertimas perikopėse ir kitur, pvz.: *besedint' wienuolika mókitinių* | *passiróde iiémus DP 225₁₃* (Mork 16,14) – ... *kad' sedėjo skomiéip' wienūlika mókitinių* | *paródes iiémus DP 226₁₆*. – ... *recumbentibus illis undecim* apparuit Vulg (lenkiškame tekste abiem atvejais eina šalutinis sakiny su *gdy*). Tuo nenorima pasakyti, kad absoliutinis naudininkas perikopėse vartojamas dirbtinai, sekant lotynų kalba. Absoliutinio ablatyvo buvimas atitinkamose Vulgatos vietose tiesiog palengvino Daukšai pasirinkti panašią konstrukciją, išvadavo ją iš būtinumo sekti lenkišku tekstu, nuo kurio jis šiaip visur stengėsi nenutolti¹⁶.

M. Daukšos „Postilė“ nuo kitų XVI–XVII a. raštų skiriasi absoliutinių dalyvinių ir padalyvinių konstrukcijų santykiu. Beveik pusės absoliutinių naudininkų (18 iš 41) predikatu eina linksniuojamosios dalyvių formos.

§ 37. Be „pilnųjų“ absoliutinių naudininkų, M. Daukšos „Postilėje“ randame 100 aplinkybinių bei įterptinių padalyvinių konstrukcijų, neturinčių išreikšto subjekto. Tad iš pažiūros šių konstrukcijų santykis su „pilniaisiais“ absoliutiniais naudininkais žymiai skiriasi nuo atitinkamų konstrukcijų santykio J. Bretkūno biblijos vertime. Lygindami su originalu, matome, kad šių konstrukcijų vartoseną M. Daukšos „Postilėje“ stimulavo lenkiškojo originalo nelinksniuojamos dalyvinės formos su priesagomis *-ac*, *-wszy*. Skirtingai nuo „pilnųjų“ absoliutinių naudininkų, konstrukcijos be išreikšto subjekto dažniausiai atitinka lenkiškas konstrukcijas su minėtomis nelinksniuojamomis dalyvių formomis. Ypač ryški lenkų kalbos įtaka su vardininku siejamų padalyvinių konstrukcijų vartojimui (plg. § 136). Aplinkybinės reikšmės padalyvių ir padalyvinių konstrukcijų, tiesiog nepriklausomų nuo lenkiškojo originalo, M. Daukšos „Postilėje“ randame tik 24, t. y. beveik dvigubai mažiau, negu absoliutinių naudininkų su išreikštu subjektu. Be to, daugumą

¹⁶ Versdamas J. Vujeko „Postilės“ perikopes, be Vulgatos, M. Daukša naudojo ir B. Vilento „Evangelijomis ir epistolomis“ (žr. P. Salopiata, Das Verhältnis der Evangelien-Texte in den ältesten katholisch-litauischen Drucken, Göttingen, 1929, p. 45–57). Tačiau B. Vilento knyga nepadarė apčiuopiamos įtakos absoliutinių konstrukcijų vartojimui. Tose vietose, kur M. Daukšos „Postilėje“ yra absoliutinis naudininkas, B. Vilento „Evangelijose ir epistolose“ dažniausiai randame šalutinį sakinį ar kitas sakinio dalis.

M. Daukšos „Postilės“ padalyvinių konstrukcijų be išreikšto subjekto sudaro įterptinės žodžių grupės (ar pavieniai padalyviai), kurios yra labai nevairios ir vartojamos kaip visiškai ar pusiau sustabarėję posakiai (žr. § 143).

6 lentelė

M. Daukšos „Postilės“ padalyvinių konstrukcijų, neturinčių išreikšto subjekto, santykis su lenkiškuoju originalu

	Konstrukcijų su praleistu subjektu	Beasmenės konstrukcijos	Kitos aplinkybinės konstrukcijos	Padalyviai, siejami su vardininku	Įterptinės konstrukcijos	Bendras skaičius
Šalutiniai sakiniai	1	—	2	—	—	3
Žodžių junginiai su prielinksniais	1	1	4	—	—	6
Konstrukcijos su nelinksniuojamais dalyviais	8	—	8	6	34	56
Kitos konstrukcijos	—	—	3	—	27	30
Prieveiksmiai	—	—	1	—	4	5
	10	1	18	6	65	100

B. Chilinskio biblijos vertimas

§ 38. Šio didelio XVII a. kalbos paminklo ilgą laiką tebuvo prieinami keli fragmentai, paskelbti įvairiuose leidiniuose¹⁷. Iš trijų žinomų B. Chilinskio biblijos spausdintos dalies egzempliorių iki šiol nė vienas nėra ištisai perspausdintas. Tik po to, kai 1958 m. Č. Kudzinovskis ir J. Otrėmskis išleido naujojo testamento rankraštį¹⁸, 1932 m. išgytą Britų muziejaus, B. Chilinskio biblijos duomenys gali būti plačiau vartojami XVII a. lietuvių kalbos faktams tyrinėti.

B. Chilinskio biblijos originalo bei pagalbinių šaltinių klausimas dar nėra galutinai išspręstas. H. Reinholdas, praeito šimtmečio gale tyrinėjęs išlikusias senojo testamento dalis, nusprendė, jog jos yra verstos iš lenkų kalbos¹⁹, iš vadinamosios Gdansko biblijos²⁰ (pirmasis leidimas 1632 m.), naudojantis ir hebraišku tekstu²¹. Pasak H. Reinholdo, Vulgatos ar Septuagintos tekstų įtakos B. Chilinskio vertime nesą galima pastebėti²². J. Otrėmskis konstatavo, jog B. Chilinskio versija

¹⁷ Žr. Э. А. Вольтеръ, Объ этнографической поѣздкѣ по Литвѣ и Жмуди въ 1887 года, Санктпетербургъ, 1887, p. 74—102; H. Reinhold, MLLG, IV, p. 228—267; Senieji lietuvių skaitymai, I, Kaunas, 1927, p. 281—298.

¹⁸ Biblia litewska Chylińskiego, Nowy testament, t. II — tekst, wydali Czesław Kudzinowski, Jan Otrębski, Poznań, 1958. Šio rankraščio ištrauka kiek anksčiau buvo paskelbta leidinyje: Tteksty litewskie, I, Teksty dawne, opracował Jan Otrębski, Warszawa, 1957, p. 52—60.

¹⁹ Kad B. Chilinskio biblija yra versta iš lenkų kalbos, teigė jau J. Kvandtas 1726 m. biblijos vertimo į lietuvių kalbą (KvB) prakalboje. L. Rėza su tuo nesutiko ir manė, jog J. Kvandto cituotos B. Chilinskio biblijos ištraukos yra veikiausiai verstos iš Vulgatos (žr. L. Rhesa, Geschichte der litthauischen Bibel, Königsberg, 1816, p. 23—24). Tačiau L. Rėza lygino B. Chilinskio teksto ištraukas tik su 1738 m. išleista A. Šulco lenkiška biblija, versta iš Vulgatos. Su protestantų parengtais lenkiškais tekstais L. Rėza Chilinskio biblijos ištraukų nelygino.

²⁰ Žr. H. Reinhold, Die Bibelübersetzung von S. B. Chylinski, MLLG, IV, Heidelberg, 1899, p. 222—223.

²¹ Žr. H. Reinhold, min. veik., p. 224.

²² Ten pat, p. 224.

skiriasi nuo Vulgatos bei lenkiškojo J. Vujeko vertimo, išleisto 1599 m. (taip pat paremta Vulgata), ir nurodė, kad ji yra artimesnė iš vokiečių kalbos versta Berlyno biblijai (pirmasis leidimas 1726 m.)²³. Be to, J. Otrebskis atkreipė dėmesį į tai, kad B. Chilinskio biblijos vertime pasitaiko žodžių bei posakių, rodančių naudojimąsi kuria nors germanų kalba parašytu šaltiniu. Todėl J. Otrebskis spėjo, kad B. Chilinskio biblija veikiausiai yra versta iš olandų kalba parašyto teksto, kuris buvo laikomas pavyzdiniu Franekeryje tuo metu, kai ten studijavo B. Chilinskis²⁴.

§ 39. Kad B. Chilinskis versdamas naudojosi olandišku šaltiniu, neabejotinai rodo olandų kalbos žodžiai ir posakiai, kurių keletą randame lietuviškame vertimo tekste²⁵, o ypač daug – rankraščio gale esančiose pastabose (plg. p. 2,218,220 v, 221,224,224 v), kur jie eina pagręčiui su lietuviškais, lenkiškais, lotyniškais ir hebraiškais (p. 218) žodžiais. Tolimesniam šio klausimo tyrimui labai reikšmingas J. Otrebskio iškeltas germaniškos kilmės skolinių B. Chilinskio vertime klausimas. Vis dėlto olandų (ar kuria kita germanų) kalba parašytas tekstas B. Chilinskiui veikiausiai nebuvo vienintelis vertimo šaltinis. Sugretinę kai kurias B. Chilinskio vertimo vietas su įvairiais biblijos tekstais²⁶, matome, jog B. Chilinskio versija yra labai artima Gdansko biblijai, o daugeliu atvejų beveik pažodžiui su ja sutampa, kai Vulgatos, J. Vujeko, M. Liuterio ir Bresto biblijos versija esti skirtinga²⁷. Gdansko biblijos įtaką rodo ir leksinės bei sintaksinės B. Chilinskio kalbos ypatybės – polonizmai, lenkiškos struktūros sintaksinės konstrukcijos, kurių itin apščiai randame naujojo testamento vertime²⁸.

²³ Žr. J. Otrębski, *Dlaczego przerwano druk kalwińskiej Biblii w przekładzie Chylińskiego*, kn.: „Biblia litewska Chylińskiego”, t. II, Poznań, 1958, p. XXXIII tt.

²⁴ Ten pat, p. XXXIII.

²⁵ Žr. Cz. Kudzinowski, *Uwagi edytorskie*, kn.: „Biblia litewska Chylińskiego”, t. II, p. XL. Prie Č. Kudzinovskio nurodytų pavyzdžių dar galima pridurti šį: idant tus daiktus *ernsteli*ch styprintumbey ChB₁ Tit 3,8.

²⁶ B. Chilinskio biblijos vertimas lygintas su šiais tekstais: antruoju (1660 m.) Gdansko biblijos leidimu, kuris, pasak K. Estreicherio, beveik nesiskiria nuo pirmojo („W tej edycji odtworzono strona za stroną wydanie Gdańskie z r. 1632, dla tego trudno je rozróżnić”. K. Estreicher, *Bibliografia Polska*, t. XIII, stolecie XV–XVIII, Kraków, 1894, p. 20); 1563 m. Bresto biblija (BrstB), 1549 m. M. Liuterio biblija (LB), 1599 m. J. Vujeko biblija (WB) ir Vulgata (Vulg ir N).

²⁷ Pavyzdžiui, labai artimi Gdansko biblijai yra ir J. Otrebskio cituoti B. Chilinskio vertimo pavyzdžiai, kurie ryškiai skiriasi nuo J. Vujeko biblijos bei Vulgatos (žr. J. Otrębski, *min. veik.*, p. XXXIII–XXXV), plg.:

Luk 11,44: Bėda jums Mokiti-Rasze ir Farýzeuszey, weydamaynieý: ligus nes este grabamus, kuriu neregiet, ir zmones kurie and ju waykszczoja nezýno (ju) — Biádá wam náuczeni w písmie y Faryzeuszowie obludni / bósćie iáko groby ktorych nie widáć / á ludźie ktorzy chodzą po nich / nie wiedzą (o nich).

Panašiai abu tekstai sutinka ir daugelyje kitų vietų (pvz.: Luk 2,1 tt.; Mork 1,1 tt.; Jon 1,1 tt.; Apd 2,1–47; 3,1–26; 4,1 tt.; Rom 1–32; 2,1 tt.; Gal 1,1 tt.; I Timot 2,1 tt. ir kt.). Kadangi XVI–XVII a. olandiški kalvinų biblijos vertimai mums nebuvo prieinami, šiame darbe cituojamos B. Chilinskio biblijos dalyvinės bei padalyvinės konstrukcijos ir toliau yra gretinamos su atitinkamomis Gdansko biblijos, kaip spėjamo antrojo šaltinio, vietomis.

²⁸ Plg. kad ir šiuos pavyzdžius: Apd 3,10: Ir pazyno ghi jog tey ans buwo kursey sededawo del jalmuznos pas Grazios Bazniczios duris: ir pripilditi buwo izgasciu [id strochu] anta to kas stojos and jo. — Y poználi go / ižto byl / ktory dla jálmuzny śia-da! u drzwi Pięknych kościelnych: y nápełnieni są stráchu y zdumienia nád tym / co mu

Antra vertus, vietomis B. Chilinskio versija kiek skiriasi nuo Gdansko biblijos ir yra artimesnė kitiems šaltiniams. Pavyzdžiui, Apd 1 skyriaus pradžioje B. Chilinskio tekstas kai kur nutolsta nuo Gdansko biblijos, priartėdamas prie Vulgatos bei graikiškojo originalo²⁹. Tarp pagalbinių B. Chilinskio šaltinių galėjo būti ir Bresto biblija, kuri minima rankraščio gale esančiose pastabose³⁰. Nors tose vietose, kur Gdansko ir Bresto biblijų versijos skiriasi, B. Chilinskio vertimas paprastai atitinka pirmąją, bet pasitaiko ir priešingų atvejų, pvz., Luk 11, 17: *namey (perdaliti) priesz sawe, nupola — dom miedzy soba rozny vpádnie* BrstB — *á dom ná dom upada* GdB³¹. Apskritai, skirtumų bei nutolinimų nuo Gdansko biblijos žymiai daugiau pastebime senajame testamente, kurį versdamas, B. Chilinskis, matyt, daugiau rėmėsi kitais šaltiniais. Tačiau tekstų gretinimo duomenys verčia manyti, kad greta spėjamo olandiško teksto B. Chilinskio biblijos šaltinių buvo lenkiškoji Gdansko biblija³².

§ 40. B. Chilinskio biblijoje (t. y. NT rankraštyje ir ST fragmentuose) randame 38 absoliutinius naudininkus su išreikštu subjektu ir 186 aplinkybines bei įterptines padalyvines konstrukcijas. Konstrukcijas su išreikštu subjektu Gdansko biblijoje dažniausiai atitinka šalutiniai laiko aplinkybės sakiniai su jungtuku *gdy*, pvz.:

Teį jam dar bekalbant: Sztey, debesis szwiesi uzdęgie jos Mat 17,5. — *A gdy on jeszcze mowil* | oto obłok jásny zácienil je GdB.

Ó nuejus jemus, sztey, nekurie isz Sargibes, atajo Miestan, ir pasakie Mat 28,11 — *A gdy one poszły* | oto niektorzy z straży przyszedzsy do miastá | oznámili GdB.

šių stalo GdB Rom 1,7: *Łoska test jumus ir pakajus — Łaska niech będzie wam y pokoj* GdB Apd 27,41: *Prieszakis akruta' ikluwęs nepawiskinamas [c nepasiwiskinant] tapo — przodek okreću uwięznawszy został nie ruszając się. Dėl pažodžiui iš lenkų kalbos išverstų padalyvinių konstrukcijų žr. § 136 tt.*

²⁹ Plg. 1,1: *padariau — feci — ποιησάμεν — napisalem*; 1,2: *per Dwasia szwenta dawe isakimus apaształamus kurius aprinko — praeipiens Apostolis per Spiritum sanctum, quos elegit — ἐντελεῶμενος τοῖς ἀποστόλοις διὰ πνεύματος ἁγίου οὗς ἐξελέξατο* N — dawszy rozkazanie Apostolom ktore był przez Duchá S. obral; 1,21: *Wieszpats... ieydawo ir iszeydawo terp musu; intravit et exivit inter nos — εἰσῆλθεν καὶ ἐξῆλθεν ἐφ' ἡμᾶς* N — *przebywał miedzy námi ir pan. Tačiau ir šiame skyriuje B. Chilinskis visai neatitrūksta nuo Gdansko biblijos. Tai matyti iš tokių vietų: maldose ir praszymose — ná modlitwie y prozbách — in oratione — τῇ προσευχῇ (1,14); ir buwo bendru balsu aprynktas — á przyłączony jest spólnym zdaniem — et annumeratus est — καὶ συνακατηφρίσθη (1,26). Nuo 2-jo Apd skyriaus pradžios vėl ištisi puslapiai atitinka Gdansko bibliją be ryškesnių nukrypimų. Iš kitų vietų plg. dar Luk. 1,5: *isz wities Abios — de vice Abia — ἐξ ἐφημερίας Ἀβιά* N — *z przemiany Abiaszowey*.*

³⁰ Žr. įrašą ChB₁ 224: *N.T. ex versione et editione Brestensi editum in 4° A° 1593. (1593 m. data veikiausiai klaidingai užrašyta vietoje 1563 m.)*.

³¹ Plg. *et domus supra domum cadet — καὶ οἶκος ἐπὶ οἶκον πίπτει* N — *Vnd ein Haus fellet vber das ander LB*.

³² Jau šio darbo spausdinimo metu autoriui teko susipažinti su I. Zavadzkos ir S. F. Kolbuševskio paskelbtais B. Chilinskio biblijos ir olandiškos kalvinų biblijos (Staatenbijbel, 1648) lyginimo duomenimis, kurie rodo, jog B. Chilinskis rėmėsi olandišku tekstu (žr. I. Zawadzka, S. F. Kolbuszewski, *Podstawa przekładu „Biblii“ Chylińskiego, „Sprawozdanie PTPN za II półr. 1959, Nr. 3, p. 158—159*). Tačiau šie duomenys nepaneigia prielaidos, kad, versdamas Naująjį testamentą, B. Chilinskis reguliariai naudojosi ir Gdansko biblija.

Vietomis absoliutinis naudininkas atitinka lenkiškojo teksto vardažodžių junginius su prielinksniais, o retkarčiais kitas konstrukcijas, pvz.:

Toys tada kietes, ir emęs patelą, iszejo *wisiemus beregint* Mork 2,12. – A on zárázem wstał: y wzięwszy łożę swoje | wyszedł *przed wszystkimi* GdB.

Jauskit tada ... Kad noteytu (*jums*) *nebelaukiant*, ir miegandzius jus rastu Mork 13,36. – Czujćież tedy: ...By snadź *nie spodzianie* przyszedzsy | nie znależł was spiacymi GdB.

Tose vietose, kur B. Chilinskis vartoja absoliutinį naudininką, Vulgatoje absoliutinę konstrukciją randame tik retais ir atsitiktiniais atvejais. B. Chilinskio biblijoje pavartotos absoliutinės konstrukcijos nėra priklausomos nuo lenkiškojo ar lotyniškojo teksto įtakos. Naudojimasis lenkiškuoju tekstu galėjo tik siaurinti absoliutinio naudininko vartojimo ribas.

7 lentelė

B. Chilinskio biblijos vertimo absoliutinių naudininkų santykis su Gdanskio biblija

GdB	Absoliutinės konstrukcijos su linksniuojamais dalyviais	Absoliutinės konstrukcijos su padalyviais
Laiko aplinkybės šalut. sakiny su jungtuku <i>gdy</i>	1	25
Pažyminio šalut. sakiny su jungtuku <i>ktory</i>	1	–
Vardažodžiai su prielinksniais <i>przed, bez</i>	–	5
Kitos konstrukcijos	–	3
Nėra atitikmenų ³³	–	3
	2	36

§ 41. Specifinė B. Chilinskio biblijos vertimo ypatybė – su vardininku siejamų aplinkybinių padalyvinių konstrukcijų gausumas (vien tik NT tekste su veiksnio vardininku siejama 110 padalyvių bei padalyvinių konstrukcijų). Didžiąją daugumą tokių padalyvių (79%) atitinka Gdanskio biblijoje pavartotus ne-linksniuojamus dalyvius su priesagomis *-ac* ir *-wszy*, pvz.:

Mine nes zmogiu ejo paskuy *szaukiant*. Szalin su jo Apd 21,36 – Abowiem wielkilud szedł zá nim | *wolając*: Zgladź go! GdB.

Paejejus tada truputi, pole and ziames ir meldes, ieğų galetu but kad ta hadžyna nueytu nog jo Mork 14,35 – *A postapiwszy trachę* | padł ná ziemię GdB (plg.: *Ir nuejēs wēl*, meldes Mork 14,39).

Lenkų kalbos įtaką tokių konstrukcijų vartojimui rodo ne tik santykis su Gdanskio biblija, bet ir lyginimas su kitų senųjų raštų bei tarmių duomenimis, B. Chilinskio rankraščio taisymai ir kt., žr. § 136 tt.

Kitos aplinkybinės bei įterptinės padalyvinės konstrukcijos B. Chilinskio biblijos vertime yra vartojamos žymiai rečiau ir nuo lenkiško teksto įtakos tiesiogiai nepriklauso.

³³ Atitikmenų lenkiškame tekste neturi 3 absoliutinės konstrukcijos, aptiktos senojo testamento fragmentų įžanginiuose skyreliuose (vad. *argumenta*), kurie veikiausiai yra sukompiluoti paties B. Chilinskio, plg. H. Reinhold, min. veik., p. 223, 227.

B. Chilinskio biblijos vertimo padalyvinių konstrukcijų, neturinčių išreikšto subjekto, santykis su Gdanskio biblija

	Konstrukcijos su praleistu subjektu	Beasmenės konstrukcijos	Kitos aplinkybinės konstrukcijos	Padalyviai, siejami su vardininku	Išreiktinės konstrukcijos	Bendras skaičius
Šalutiniai sakiniai	2	—	9	1	1	13
Žodžių junginiai su prielinksniais	—	1	4	2	3	10
Konstrukcijos su nelinksniuojamais da-lyviais	—	—	12	111	—	123
Konstrukcijos su linksniuojamais da-lyviais	—	—	—	14	—	14
Kitos konstrukcijos	—	—	8	12	—	20
Nėra atitiktmenų	—	—	—	2	4	6
	2	1	33	142	8	186

Kiti verstiniai raštai

§ 42. K. Širvydo raštų kalboje absoliutinės konstrukcijos labai retos. Iš 9 absoliutinių konstrukcijų su išreikštu subjektu, esančių abiejuose „Punktų sakymų“ tomuose, 7 yra perikopėse, kurių kalba ir šiaip jau skiriasi nuo pačių pamokslų ir kurios tikriausiai yra verstos kito asmens³⁴. Jose absoliutinį naudininką randame ir ten, kur kiti autoriai vartoja šalutinius sakinius, pvz.: *eiunt iiemus* SP I 195₃ — *kad iie eio* DP 63₂₀, *džiustunt žmonemus* SP I 1₅ — *teip iog žmones džiuz* DP 12₃₇. Yra ir priešingų atvejų (SP II 235₇, II 236₁₁). Tačiau perikopėse absoliutinis naudininkas vartojamas ne rečiau, kaip kituose panašių tekstų vertimuose.

1674 m. „Evangelijose“, kurios verstos iš lenkiško J. Vujeko teksto ir Vulgatos, absoliutinės konstrukcijos vartojamos panašiai, kaip K. Širvydo „Punktų sakymų“ perikopėse (iš viso 15 pavyzdžių). Atitinkamose šių tekstų vietose jos visiškai sutampa, išskyrus vieną atvejį (*O ástoiunt iemus* Ev 4₈ — *A kad anis pareio* SP I 32₁₀), kur „Evangelijos“ sutinka su M. Daukšos „Postile“ (*O atstoliai iemus* DP 17₁₁). „Evangelijų“ ir M. Daukšos „Postilės“ absoliutinės konstrukcijos sutinka ir daugelyje kitų pavyzdžių. Kai kurie gana ryškūs sutapimai (plg. Ev 70₂₀, 82–83, 116–117, 200₁₂–DP 194₁₇, 225₂₃, 326₂₂, 516₁₀) leidžia manyti, kad M. Daukšos „Postilės“ perikopės darė įtakos absoliutinių naudininkų vartojimui „Evangelijose“. P. Salopiata, palyginęs M. Daukšos „Postilės“ ir K. Širvydo „Punktų sakymų“ perikopes, nusprendė, kad pastarųjų vertėjas naudojo M. Daukšos „Postile“³⁵. Jeigu sutiktume, kad K. Širvydo „Punktų sakymų“ perikopes ir 1674 m. „Evangelijas“ vertė tas pats asmuo, tai P. Salopiatos išvados paaikšintų minėtus absoliutinių naudininkų vartosenos panašumus.

§ 43. Lietuvos kalvinų raštuose (išskyrus B. Chilinskio biblijos vertimą) absoliutinis naudininkas yra labai retas reiškiny. Didžiulėje 1600 m. „Postilėje“ (per 950 puslapių!), išskyrus perikopes, paimtas iš B. Vilento „Evangelijų ir epistolų“,

³⁴ Plg. F. Specht, Šyrvids Punktay sakimu, Göttingen, 1929, p. 10, 46; P. Salopiata, min. veik., p. 57–58; žr. dar APH, 7, p. 76 tt.; 8, p. 75 tt.

³⁵ Žr. P. Salopiata, min. veik., p. 21 tt., 56.

nerandame nė vieno absoliutinio naudininko su išreikštu subjektu (konstrukcijų be išreikšto subjekto visoje „Postilėje“ yra 25)³⁶. Absoliutinių naudininkų su išreikštu subjektu visiškai nerasta ir M. Petkevičiaus „Katekizme“ (1596). „Knygos nobažnystės“ giesmyne (1653) jų tėra keletas, ir tik „Sumoje evangelijų“ (1653) absoliutinės konstrukcijos vartojamos kiek dažniau.

§ 44. Absoliutinį naudininką gana dažnai randame kai kuriuose iš tų tekstų, kurių originalai mums buvo visiškai arba iš dalies neprieinami. Iš jų paminėtina S. Vaišnoro „Žemčiūga teologiška“ ir Rytų Prūsijoje XVII a. išleisti giesmynai. Dažniausiai absoliutinis naudininkas vartojamas J. Rikovijaus (Richterio) giesmyne (beveik 7 konstrukcijos viename lanke). Žymiai rečiau jį randame XVI a. (M. Mažvydo, J. Bretkūno) giesmynuose. Dėl J. Bretkūno „Postilės“ ir kitų bent iš dalies originalių darbų žr. § 50.

Absoliutinių konstrukcijų su išreikštu subjektu visiškai nerandame M. Mažvydo katekizme, anoniminiame 1605 m. katekizme, S. M. Slavočinskio giesmyne, „Urbono gromatoje“, „Rituale sacramentorum“ ir kai kuriuose kituose smulkesniuose XVI–XVII a. raštuose.

§ 45. Absoliutinių naudininkų bei jiems artimų padalyvinių konstrukcijų statistika rodo, kad jų skaičius bei dažnumas XVI–XVII a. raštuose yra labai nevienodas (žr. 9 ir 10 lent.). Vienuose tekstuose (pvz., J. Bretkūno „Postilėje“, J. Rikovijaus giesmyne) jų randame vidutiniškai beveik 8 pavyzdžius viename lanke, kituose jos beveik arba visai nevartojamos. Apskritai, daugelyje XVI–XVII a. kalbos paminklų absoliutinis naudininkas pasitaiko gana retai. Absoliutinių konstrukcijų paplitimą nagrinėjamo laikotarpio raštuose nulėmė įvairūs faktoriai.

§ 46. Sugretinę su originalais tekstus, verstus iš vokiečių bei lenkų kalbų, matėme, kad absoliutines konstrukcijas dažniausiai atitinka šalutiniai sakiniai su įvairiais jungtukais (vok. *da, wenn, weil, indem*, lenk. *gdy* ir kt.). Tačiau tos pačios rūšies šalutinius sakinius senųjų raštų autoriai daug dažniau versdavo atitinkamos reikšmės lietuviškais šalutiniais sakiniais. Netgi tą patį originalo šalutinį sakinį jie šiuo atžvilgiu versdavo įvairiai, plg.:

Ischeia sėiēias Sātu Sekla sawa | *ir seiant iam* nekuri pole pas keli ir tapa paminta BrP I 239, – Ischeia seieias setų sekla sawa, *ir kaip seia*, kita pole pas kelį, ir suminta tapa BrB Luk 8,5 – Ischeia seieges ssetu sieklas sawa | *a kūmetu sseya* nekuri pūle pas kiele VEE 45₄ (*Vnd in dem er seet* LB; *et dum seminat* Vulg).

O³⁷ staias iēmus tē³⁸ esant, iog³⁹ issipilde dienas pagimdimo ias BrB Luk 2,6. – *Ir kaip anis tinaj buwa* | issipilde iei dienas pagimdimo ias BrP I 49, – *Ir kaip anis tinaj buwa* | issipildziusias esti dienas pagindima [sic!] ias VEE 17₄ (*Vnd als sie daselbs waren* LB; *cum essent ibi* Vulg).

³⁶ Abiejose šios postilės egzemplioriuose, esančiuose Vilniaus un-to rankraštyne, trūksta paskutinių 46 lapų. Jų duomenys autoriui nežinomi.

³⁷ Šalia pabraukto *Bet*.

³⁸ *te?*

³⁹ Viršuj pabraukto *kaip*.

Ir tikoš bėkalbanī tiemus ir tarp' sawės beklausinēiēnī | ir patīs Iēsus priār-
tinēš iump ēio su ieis DP 189₉. — Ir tikos kad kalbeio, ir terp sawis klausineio
SP II 235₇. — Ir tikos kad kalbeio ir terp sawis klāusineios Ev 65₁₇ (Y sstālo siē |
gdy rozmawiaīli | y spoļu siē pytāli W 322₆; Et factum est, dum fabularentur, et
secum quærerent Vulg).

Absoliutinio naudininko santykis su kitomis sintaksinėmis išraiškos priemo-
nėmis tekstuose, verstuose iš tų pačių originalų, pavaizduotas 11 lentelėje. Lentelė
rodo, jog absoliutinis naudininkas dažniausiai kaitaliojasi su šalutiniais aplinky-
bių sakiniais⁴⁰.

Kadangi absoliutinio naudininko ir šalutinių aplinkybės sakinių funkcijos
yra labai panašios, senųjų raštų autoriai, nepažeisdami lietuvių kalbos dėsnių
galėjo pavartoti šalutinius sakinius ir daugelyje tų vietų, kur jie vartojo absoliutinį
naudininką. Kaip tik šia linkme juos kreipė ir originalai. Reformacijos kovų lai-
kotarpiu versdami religinio pobūdžio tekstus, senųjų raštų autoriai stengėsi kaip
įmanydami nenutolti nuo originalų, kuo tiksliausiai perteikti jų raidę ir dvasią⁴¹.
Tuo tarpu vartodami absoliutinį naudininką, jie turėdavo perkonstruoti iš vokie-
čių ar lenkų kalbos verčiamą sakinį. Šios sąlygos žymiai sumažino absoliutinių
konstrukcijų kiekį nagrinėjamo laikotarpio raštuose. Tačiau dėl to XVI–XVII a.
kalbos paminklų absoliutinės konstrukcijos yra itin reikšmingos istorinei sintakse-
nei jos tikrai paremtos to meto šnekamąja kalba. Ta aplinkybė, kad geriausiai
senųjų raštų autoriai jomis sąmoningai vertė lenkiškų bei vokiškų originalų šalu-
tinius sakinius ir kitokias konstrukcijas, rodo, jog XVI–XVII a., kai šalutinių
sakinių sistema dar nebuvo galutinai susiformavusi, absoliutinis naudininkas bent
kai kuriose tarmėse buvo labai mėgstama ir plačiai vartojama sintaksinė išraiškos
priemonė.

§ 47. Tekstuose, verstuose iš lotynų kalbos, absoliutinio naudininko var-
tojimui buvo palankesnės sąlygos. Panašios reikšmės absoliutinių konstrukcijų
buvimas lotyniškame originale galėjo paskatinti ir lietuvių autorius iš galimų ver-
timo variantų pasirinkti absoliutinį naudininką. Iš absoliutinio naudininko apta-
rimų pirmosiose lietuvių kalbos gramatikose galima spręsti, kad lietuvių ir lotynų
kalbų absoliutinių konstrukcijų funkcinis artimumas senųjų raštų autorių buvo
gyvai jaučiamas⁴². Todėl vertimuose iš lotynų kalbos absoliutinis naudininkas

⁴⁰ Plačiau apie absoliutinio naudininko ir šalutinių sakinių santykį žr. V. Ambra-
zas, Dėl absoliutinio naudininko ir atitinkamų šalutinių sakinių vartosenos XVI–XVII a.
lietuvių kalbos paminkluose, „LTSR Mokslų akademijos darbai“, ser. A, 1(6), Vilnius, 1959,
p. 217 tt.

⁴¹ Pavyzdžiui, štai kaip apibūdina savo vertimo techniką „Žemčiūgos teologiškos“ au-
torius S. Vaišnoras: „Vt autem auctor huius libelli non solum res ipsas, sed etiam phrases
et formas loquendi accuratè retinuit, ita et ego in translatione me ad eosdem phrases et
loquendi formas accomodavi, et verbum verbo, quantum fieri potuit, redditi [sic].“, MT,
Praefatio, 10 (kursyvas mūsų. — V. A.).

⁴² Seniausiose gramatikose lietuvių kalbos absoliutinis naudininkas beveik visada
lyginamas su lotynų kalbos absoliutiniu ablatyvu, plg. „Ablativi Latinorum consequentiam
designantes, quos Graeci Genitivo casu efferunt, à Litvanis in Dativ ponuntur, seqvente
Infinitivo, ut: Diewui dūdant (DEO dante...) Grammatica Litvanica... à M. Daniele
Klein... 156. „Durch den Infinitivum reden sie [d. i. Litauer] auch aus / was die Lateiner
durchs Participium geben“ M. Danielis Kleinii Compendium... 110. „Quaecunq:
Latini per duos Ablativos, ea Lithvani per Dativum et Infinitivi tempora efferunt, ut:
Sāulei usztekant. Sole oriente. Sāulei usztekejus. Exorto Sole. Marc: 16. Astòjus iszmin-

vartojamas dažniau, negu tų pačių autorių vertimuose iš vokiečių ar lenkų kalbų. Pavyzdžiui, J. Bretkūno biblijos Luko evangelijoje, verstoje iš lotynų kalbos, absoliutinis naudininkas pasitaiko beveik dvigubai dažniau, negu kitur (plg. § 34). Netgi tais atvejais, kai lotynišku tekstu vertėjas naudodavosi tik kaip papildomu šaltiniu, pastebime žymiai dažnesnį absoliutinio naudininko vartojimą. Pavyzdžiui, B. Vileto „Evangelijose ir epistolose“, kurios verstos iš vokiečių kalbos, naudojantis Vulgata, absoliutinis naudininkas pasitaiko daugiau negu 4 kartus viename lanko, o visame 1,2 lanko apimties „Enchiridione“, verstame iš vokiško M. Liuterio katekizmo, terandame vieną absoliutinę konstrukciją. Panašius duomenis gauname, lygindami M. Daukšos „Postilės“ perikopes su kitomis šios knygos dalimis (žr. § 36). Tačiau lotynų kalbos absoliutinis ablatyvas nepaveikė lietuvių kalbos absoliutinio naudininko struktūros ir tik retais atsitikimais (žr. § 106, 110) turėjo įtakos jo vartosenai.

§ 48. Absoliutinio naudininko paplitimas XVI–XVII a. tekstuose priklauso ir nuo vertimo kokybės. Vartodamas absoliutinį naudininką vertėjas turėdavo kiek nutolti nuo verčiamo teksto raidės. Tai galėjo dažniau ir sėkmingiau atlikti tik tie senųjų raštų autoriai, kurie rūpinosi savo knygų kalba, stengėsi vadovautis gyvosios lietuvių kalbos dėsniais. Neatsitiktinai kai kurie J. Bretkūno biblijos vertimo tyrinėtojai, norėdami pailustruoti jo kalbos turtingumą, minėjo sakinius su absoliutinėmis konstrukcijomis ir laikė juos labai gero vertimo pavyzdžiais⁴³. Antra vertus, tokiuose nerūpestinguose, daugelyje vietų pažodiškuose vertimuose kaip 1600 m. kalvinų „Postilė“, pilnuose sintaksinių svetimybų ir nesuderintų ar neįmanomai suraizgytų sakinių, absoliutinio naudininko reikia ieškoti su žiburiu. Tobulėjant vertimo technikai, kylant bendram kalbos lygiui, susidaro palankesnės sąlygos ir absoliutinių konstrukcijų vartojimui. Pavyzdžiui, 1685 m. išleistame J. Rikovičiaus giesmyne absoliutinį naudininką aptinkame dvigubai dažniau, negu panašaus pobūdžio M. Mažvydo, L. Zengštoko (1612) giesmynuose. Pažymėtina, kad XVII a. gale giesmės imta versti žymiai laisviau ir meniškiau, negu M. Mažvydo ir J. Bretkūno laikais. Dėl lakoniškumo ir sintaksinių funkcijų įvairumo absoliutinis naudininkas buvo patogi poetinės kalbos priemonė, nes čia vertėjui dažnai reikėdavo ritmo sumetimais ieškoti kuo glaustesnio posakio.

§ 49. Lygindami atskiras didesnių tekstų dalis, pastebime, jog absoliutinio naudininko vartojimas priklauso ir nuo žanro. Pavyzdžiui, daugiausia absoliutinių konstrukcijų randame tose J. Bretkūno biblijos vietose, kuriose vyrauja pasakojimas (I Moz, Joz, I–II Mak, Mat–Luk, Apd). Didaktinėse, aprašomosiose bei poetinėse vertimo dalyse jų pasitaiko žymiai mažiau. Absoliutinis naudininkas yra labiausiai būdingas epiniam, pasakojamajam žanrui. Vis dėlto žanro vaidmuo absoliutinio naudininko vartojimui yra antraeilis ir labiau išryškėja tik tada, kai kitos sąlygos yra vienodos.

tingiems / Digressis Magis Matth. 2. Numirrius Erodi. Defuncto Herode. Matth. 2. Dār items nētikint ir stēbintis diel Dēiauksmo Adhuc illis non credentibus et mirantibus, prae gaudio, Luc 24,41". Compendium Gramaticae Lithvanicae Theophili Schultzens... Regiomonti... 1673, p. 83. „Dativus absolutus apud litvanos vim et naturam Ablativi absoluti latinorum habet... est diversus ab ordinario Dativo, et solum in his locutionibus locum habet, in quibus est signum Ablativi absoluti". Universitas lingvarum Litvanicae... Anno... 1737, Vilna, p. 53.

⁴³ Žr. A. Bezzenberger, Beiträge..., p. XVIII; V. Falkenhahn, min. veik., p. 207.

§ 50. Pati geriausia dirva absoliutinių konstrukcijų vartojimui buvo originalūs arba bent iš dalies originalūs darbai. Tuo įsitikiname, palyginę tų pačių autorių verstinius ir originalius raštus. Pavyzdžiui, J. Bretkūno „Postilėje“ absoliutinis naudininkas vartojamas žymiai dažniau, negu biblijos vertime ir visuose kituose XVI–XVII a. prozos raštuose. Tuo tarpu biblijos vertime vyrauja pasakojamasis žanras, palankesnis absoliutinių konstrukcijų vartojimui, o „Postilėje“ jo tėra tik fragmentai (perikopės). Tačiau „Postilė“ bent iš dalies yra originalus, t. y. pusiau kompiliacinis paties J. Bretkūno darbas⁴⁴. Originaliose S. Vaišnoro „Žemčiūgos teologiškos“ pratarmėse, kurių duomenys itin vertingi istorinei sintaksei, absoliutinės konstrukcijos vartojamos keturis kartus dažniau, negu kitose šios knygos dalyse, verstose iš lotynų bei vokiečių kalbų⁴⁵.

§ 51. Tačiau visos aukščiau suminėtos aplinkybės dar galutinai nepaaiškina absoliutinio naudininko paplitimo skirtumų. Pavyzdžiui, ir J. Bretkūno „Postilė“, ir K. Širvydo „Punktai sakymų“ yra iš dalies originalūs darbai, parašyti autorių, kurie gerai mokėjo lietuvių kalbą ir rūpinosi jos taisyklingsumu. Abiejų darbų žanras irgi panašus. Tačiau absoliutinių konstrukcijų J. Bretkūno „Postilėje“ randame beveik septynis kartus daugiau, negu K. Širvydo „Punktuose sakymų“. Dar labiau šiuo atžvilgiu skiriasi L. Zengštoko bei J. Rikovičiaus giesmynai nuo „Knygos nobažnystės“ bei S. M. Slavočinskio giesmyno. Vien individualiomis autoriaus kalbos ypatybėmis bei vertimo technika negalima visai paaiškinti ir nepaprastai reto absoliutinių konstrukcijų vartojimo 1600 m. kalvinų „Postilėje“, M. Petkevičiaus katekizme, anoniminiame 1605 m. katekizme ir kituose tekstuose. Iš absoliutinio naudininko paplitimo senuosiuose raštuose matyti, jog šios konstrukcijos vartojimą smarkiai veikė autorių tarmė⁴⁶. Absoliutinis naudininkas plačiausiai vartojamas iš buv. Rytų Prūsijos bei Žemaičių krašto kilusių autorių, žymiai rečiau – vidurio bei rytų aukštaičių raštuose. Panašų skirtumą pastebime ir vėlesnėje raštijoje, tautosakoje bei dabartinėse tarmėse. Absoliutinis naudininkas, kaip ir daugumas kitų dalyvinių bei padalyvinių konstrukcijų, iki

⁴⁴ Įžangoje pats J. Bretkūnas sakosi šią postilę parašęs, naudodamasis daugeliu panašių raštų („hanc explicationem ex clarissimorum Theologorum commentariis desumptam“ BrP I, p. VII; žr. dar BrP I, p. V). Nors tie šaltiniai, apie kuriuos užsiminta prakalboje, mums buvo neprieinami, bet iš paties „Postilės“ teksto galima spręsti, jog didelė jo dalis yra populiarius panaudotų raštų turinio atpasakojimas. Plg. dar W. Witte, *Der Uebersetzer Simon Waischnoras d. Ae., I, Braunschweig*, p. 31; E. Hermann, *Bemerkungen zum altlitauischen Schrifttum in Preussen*, GGN, 1923, p. 120.

⁴⁵ S. Vaišnoras knygoje „Žemčiūga teologiška“ randame trijų savarankiškų knygų vertimus (A. Franciskaus „Margarita Theologica“, J. Herbrando „De statu animarum“ ir E. Huniaus „De missa pontificia“). Pirmosios dvi verstos iš lotynų kalbos, trečioji (su atskira paginacija) – iš vertimo į vokiečių kalbą (žr. W. Witte, *min. veik.*, p. 56 tt.). Nė vienas iš šių tekstų lyginimui nebuvo prieinamas.

⁴⁶ XVI–XVII a. kalvinų raštų tarmės klausimas dar galutinai neišspręstas. Aišku yra tai, kad nė vienas iš jų nėra parašytas kuria nors aiškiai lokalizuota tarme. Lygindami S. Minvydo, J. Božimovskio, M. Petkevičiaus ir B. Chilinskio darbus, matome, kad visi šie autoriai stengėsi rašyti daugiau ar mažiau normalizuota rašomąja kalba. Iš turimų duomenų galima spėti, kad ši kalvinų rašomoji kalba veikiausiai yra paremta šiaurinėmis vidurio ir rytų aukštaičių tarmėmis, plg. F. Specht, *Širvids Punktay sakimu* (Punktų kazań), Göttingen, 1929, p. 46; J. Kruopas, *Dėl M. Petkevičiaus katekizmo* (1598 m.) tarmės, „Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai“, ser. A, 2(3), Vilnius, 1957, p. 192–196; J. Otrębski, *Teksty litewskie*, I, Warszawa, 1957, p. 44.

šių dienų žemaičių tarmėje yra itin mėgstama sintaksinė raiškos priemonė. Skai-tydami M. Valančiaus ar S. Daukanto raštus, su juo po kelis kartus susiduriame kiekviename puslapyje. Tautosaka, surinkta vakarų aukštaičių tarmės plote, esan-čiame buv. Rytų Prūsijos teritorijoje, taip pat pasižymi absoliutinių konstrukcijų gausumu. Visus mūsų peržiūrėtus tekstus šiuo atžvilgiu pranoksta V. Kalvaičio užrašyti buv. Rytų Prūsijos lietuvių pasakojimai bei padavimai, sudarantys didžiąją dalį rinkinio „Iš gyvenimo vėlių bei velnių“ (BsV). Šioje knygoje randame 614

9 lentelė

Absoliutiniai naudininkai XVI-XVII a. raštuose
(statistiniai duomenys)

Šaltiniai	Raštų apim- tis (lankais) ⁴⁷	Absoliutiniai naudininkai						Bend- ras skai- čius	Absoliutinių naudininkų skaičius 1-me lanke
		Su dalyviais ⁴⁹			Su padalyviais				
		es. l. ⁴⁸	būt. k. l.	Iš viso	es. l. ⁴⁸	būt. k. l.	Iš viso		
Mž	6	—	—	—	8	4	12	12	2
VE	1,2	—	—	—	—	1	1	1	1
VEE	5	5	—	5	12	5	17	22	4,4
BrB	100	34	20	54	310	165	475	529	5,2
BrP	19	18	8	26	87	27	114	140	6,9
PsD	4	—	—	—	13	2	15	15	3,7
MT	11,3	4	—	4	31	12	43	47	4
SG	5	—	—	—	8	8	16	16	3,2
RG	6,5	—	—	—	33	10	43	43	6,9
WP									
(ištr.)		5	—	5	4	—	4	9	
KM	3	—	—	—	8	4	12	12	4
DP	40	16	2	18	14	9	23	41	1
DK	1,5	—	—	—	2	—	2	2	1,3
SP	9	1	—	1	7	1	8	9	1
Ev	3,5	3	—	3	11	1	12	15	4,3
MP	41,5	2	—	2	5	1	6	8	0,2
KN	5,5	—	—	—	2	—	2	2	0,3
SE	7	1	—	1	5	4	9	10	1,4
ChB	15	2	—	2	30	6	36	38	2,5
BrGD, BrGDR, BrK, BrKol	2,3	—	—	—	5	7	12	12	4,3
JF ₁	0,2	1	—	1	—	—	1	1	
JF, MKr, AK, TS, SIG ir kt.	10	—	—	—	3	2	5	5	0,5
Visuose	296,5	92	30	122	598	269	867	989	3,3

⁴⁷ 1 lankas — maždaug 40.000 spaudos ženklų.

⁴⁸ į tą skaičių įeina konstrukcijos, kuriose pavartotos ir esamojo, ir būtojo kartinio laiko formos.

⁴⁹ į tą skaičių įeina ir § 112 aptartos dalyvinės konstrukcijos su numanomu subjektu.

absoliutinių naudininkų su išreikštu subjektu (beveik 40 viename lanke!) ir apie 700 kitų padalyvinių konstrukcijų, einančių aplinkybėmis. Apskritai, žemaičių r iš dalies vakarų aukštaičių tarmės yra gerai išlaikiusios senovinę dalyvinių formų vartoseną. Tuo tarpu dabartinėse rytų, vidurio bei pietvakarių aukštaičių tarmėse absoliutinis naudininkas, kaip ir kitos dalyvinės bei padalyvinės konstrukcijos, pasitaiko žymiai rečiau. Iš peržiūrėtų tarminių tekstų matyti, kad jis čia dažniausiai vartojamas ne pasakojimui plėtoti, o tam tikroms laiko sąvokoms (pvz., paros, metų laikui) nusakyti. Šiaurinėse vidurio bei rytų aukštaičių tarmių dalyse absoliutinės konstrukcijos yra itin retos. Taigi, absoliutinis naudininkas įvairioms tarmėms atstovaujančių XVI–XVII a. autorių raštuose yra pasiskirstęs panašiai, kaip dabartinėse lietuvių kalbos tarmėse.

10 lentelė

Kitos aplinkybinės ir įterptinės padalyvinės
konstrukcijos XVI – XVII a. raštuose⁵⁰

Šaltiniai	Aplinkybinės konstrukcijos		Įterptinės konstrukcijos	Bendras skaičius		Iš viso
	a) subjektas skirtingas	b) subjektas sutampa su sakinio veiksmu		su es. l. padalyviais ⁵¹	Su būt. k. l. padalyviais	
MŽ	14	4	4	11	11	22
VEE	—	1	3	—	4	4
BrB	79	—	24	67	36	103
BrP	9	1	25	29	5	34
PsD	3	—	—	3	—	3
MT	20	3	42 ⁵¹	51	14	65
SG	10	1	—	7	5	12
RG	15	2	2	17	2	19
WP (įštr.)	1	—	11	12	—	12
KM	3	—	—	3	—	3
DP	29	6	65 ⁵¹	49	51	100
DK	6	—	2	7	1	8
AK	—	—	1	—	1	1
PK	3	1	1	5	—	5
MP	17	2	6	11	14	25
SP	—	2	4	4	2	6
Ev	2	—	—	1	1	2
KN	5	—	—	3	2	5
SE	12	—	3	9	6	15
MKr	3	—	—	2	1	3
ChB	36	142	8	158	28	186
SIG	5	1	—	3	3	6
JF, BrGD, BrK, BrKol ir kt.	4	1	1	4	2	6
Viso	276	167	202	456	189	645

⁵⁰ Konstrukcijos su jungtuku virtusiu padalyviu *norint* į statistinius duomenis neįtrauktos.

⁵¹ Į tą skaičių įeina ir § 147 aptartos konstrukcijos su padalyviu *netariant*.

Absoliutinių naudingųjų ir kitų konstrukcijų santykis
sutampančiose tekstų vietose

Ieksto vieta	BrB	BrP	VEE	MP	SE	DP	SP	EV	ChB
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Mat 2,13	an	I 102 ₁₄ an	148 ₁₄ an	—	269 ₂₀ šs kad	—	—	—	šs kad
Mat 2,15	p iki	I 103 ₁ p ik	148 ₂₀ p ik	—	270 ₄ p iki	417 ₂ an	—	156 ₂₁ p iki	pk iki
Mat 9,10*	šs kaip	—	181 ₆ šs kad	—	286 ₁₃ šs kada	510 ₄₅ šs kad'	—	197 ₁₄ an	šs kad
Mat 9,18*	šs kaip	II 505 ₉ šs kaip	135 ₁₅ šs kaip	377 ₃₀ šs kaip	236 ₁₄ šs kādā	368 ₁ šs kad	—	137 ₁₀ an	šs kad
Mat 11,7*	an	I 28 ₆ šs kaip I 36 ₃ an	14 ₁ šs kaip	—	6 ₁₃ šs kad	17 ₁₀ an	I 32 ₁₀ šs kad	4 ₃ an	šs kad
Mat 17,3*	an	—	—	—	56 ₂₃ šs kad	591 ₃₉ an	II 21 ₁₁ an	47 ₁ an	an
Mat 17,9*	šs kaip	—	—	—	57 ₇ šs kad	592 ₂ an	II 21 ₁₈ an	47 ₂₀ an	šs kad
Mat 26,6	šs kaip	I 356 ₁₆ an	—	—	—	—	—	—	šs kad
Mat 26,26*	an	I 358 ₁₈ pus- dalyvis	—	—	—	—	—	—	šs kad
Mat 26,42	an	I 366 ₁₀ an	198 ₃ šs net	—	250 ₃₁ šs idant	149 ₇ šs idant	—	—	šs net
Mat 26,47*	an	I 367 ₁₂ an ⁵²	199 ₄ an ⁵²	—	251 ₁₀ šs kad	153 ₄₇ an	—	—	(jog)
Mat 27,19*	an	I 380 ₁₃ an	211 ₂ an	—	259 ₉ šs kad	167 ₁₇ šs kad	—	—	an
Mork 15,42	šs kadangi	I 394 ₆ šs ieng	220 ₁₄ an	—	—	179 ₃₁ šs iog	—	—	šs kad
Mork 16,14*	šs kada	I 107 ₄ an	81 ₁₇ šs kilmetu	—	115 ₁₂ dalyvis	225 ₂₃ an	—	82—83 an	šs kadagi
Mork 16,20*	svs	II 108 ₁₄ an	82 ₃ an	—	116 ₃ sjs	225 ₃₆ svs	—	84 ₃ an	šs kad
Luk 2,2	šs kada	I 48 ₁₈ šs kada	16 ₁₈ šs kada	—	16 ₈ p uz	37 ₃₄ an	—	9 ₁₅ p nuog	šs kad
Luk 2,6	an	I 49 ₇ šs kaip	17 ₄ šs kaip	—	16 ₁₅ šs kad	37 ₄₁ šs kad	—	10 ₉ šs kád	šs kad
Luk 2,42*	an	I 161 ₁ svs	31 ₂₂ svs	—	25 ₉ svs	63 ₂₀ šs kad	I 195 ₃ an	22 ₇ an	šs kad
Luk 2,43*	an	I 161 ₂ an	31 ₂₄ an	—	25 ₁₀ šs kad	63 ₂₂ šs kad	I 195 ₄ an	22 ₁₀ an	sj
Luk 3,1*	šs kaip	—	—	—	13 ₉ šs kad	25 ₂₅ an	I 122 šs kad	7 ₁₆ šs kad	šs kad

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Luk 8,5	šs kaip	I 238 ₃ an	45 ₄ šs <i>kūmetu</i>	97 ₃₈ šs <i>kuo metu</i>	44 ₆ šs <i>kad</i>	97 ₁₈ šs <i>kad</i>	I 338 ₅ šs <i>kad</i>	38 ₁₅ šs <i>kad</i>	šs <i>kad</i>
Luk 12,36	šs kada	—	189 ₆ an	—	288 ₂₁ šs <i>kad</i>	552 ₂₉ šs <i>kad</i>	—	165 ₁₇ šs <i>kad</i>	šs <i>kad</i>
Luk 14,32*	an	—	—	—	—	—	—	209 ₁₄ dalyvis	an
Luk 17,12	šs kada	II 382 ₆ šs <i>kaip</i>	117 ₅ šs <i>kaip</i>	288 ₂₅ šs <i>kaip</i>	195 ₁₉ šs <i>kad</i>	326 ₂₂ an	—	96 ₂₂ an	šs <i>kad</i>
Luk 21,25	kt	I 14 ₇ svs	11—12 an	—	1 ₈ šs <i>kada</i>	12 ₃₆ p <i>del</i>	I 1 ₆ p <i>del</i>	1 ₁₄ p <i>del</i>	šs <i>kad</i>
Luk 21,26*	an	I 14 ₇ svs	12 ₁ svs	—	1 ₉ šs <i>ioğ</i>	12 ₃₇ šs <i>ioğ</i>	I 1 ₇ an	1 ₁₇ an	sj
Luk 21,28*	šs kaip	I 15 ₃ šs <i>kada</i>	12 ₂ šs <i>kada</i>	—	1 ₁₃ šs <i>kad</i>	12 ₄₁ an	I 1 ₁₁ an	2 ₈ an	šs <i>kad</i>
Luk 22,14	šs kaip	—	—	—	246 ₂₀ an	—	—	—	šs <i>kad</i>
Luk 22,60*	an	I 373 ₄ an	204 ₁ šs <i>kaip</i>	—	253 ₂₅ šs <i>kad</i>	159 ₁₂ an	—	—	šs <i>kad</i>
Luk 24,15	an	II 15—16 an	66 ₁₀ an	164 ₂₆ an	83 ₃ an	189 ₉ an	II 235 ₇ šs <i>kad</i>	65 ₁₇ šs <i>kad</i>	šs <i>kad</i>
Luk 24,32	šs kada ⁵³	I 404 ₂₁ an	68 ₂ šs <i>kada</i>	164 ₂₁ šs <i>kad</i>	84 ₁₇ šs <i>kad</i>	189 ₃₇ šs <i>kad</i>	II 236 ₁₅ šs <i>kad</i>	69 ₆ šs <i>kad</i>	šs <i>kad</i>
Luk 24,36	an	II 29 ₃ an	69 ₁₁ an	168 ₂₉ an	88 ₁₄ šs <i>kad</i>	—	—	—	an
Luk 24,41*	šs kaip	II 30 ₇ an	69 ₂₀ an	168 ₄₁ an	88 ₂₃ an	194 ₁₇ an	248 ₁₈ an	70 ₂₀ an	šs <i>kad</i>
Jon 4,51*	an	II 474 ₆ an	130 ₅ an	360 ₂₁ an	266 ₁₀ šs <i>kad</i>	355 ₄ šs <i>kad</i>	—	132 ₈ an	šs <i>kad</i>
Jon 18,22	an	I 372 ₃ an	203 ₁ šs <i>kaip</i>	—	254 ₃ an	158 ₁₁ šs <i>kad</i>	—	—	šs <i>kad</i>
Jon 19,31	šs <i>kadangi</i>	I 393 ₁ šs <i>iang</i>	219 ₂₄ an	—	263 ₇ šs <i>kad</i>	179 ₂₀ šs <i>ioğ</i>	—	—	šs <i>ioğ</i>
Jon 20,26	šs kaip	II 43 ₄ an	72 ₉ an	173 ₃₇ an	94 ₂ šs <i>kad</i>	201 ₃₂ kt	—	74 ₅ an	šs <i>kad</i>

P a s t a b a. Be įprastinių, šioje lentelėje vartojami dar šie sutrumpinimai: an — absoliutinis naudininkas; šs — šalutinis sakiny, po to einantis žodis reiškia šalutinio sakinio jungtuką; sj — sujungiamasis sakiny; p — vardažodžiai ar įvardžiai su prielinksniu, po to einantis žodis reiškia prielinksni; kt — kitokia konstrukcija.

Žvaigždute (*) pažymėtos teksto vietos, kur Vulgatoje yra absoliutinis ablatyvas.

⁵² Panašus sakiny ir Mork 14, 43; Luk 22, 47. J. Bretkūnas ir B. Vilentas čia tik atpasakoja originalo tekstą.

⁵³ Taisyta iš absoliutinio naudininko su linksniuojama dalyvio lytimi.

III. ABSOLIUTINIO NAUDININKO STRUKTŪRA

1. Konstrukcijos su linksniuojamaisiais dalyviais

§ 52. XVI–XVII a. raštuose absoliutinės konstrukcijos su dalyviais, palyginus su atitinkamomis padalyvinėmis konstrukcijomis, sudaro mažumą (apie 12%). Daugiausia jų yra J. Bretkūno biblijoje ir „Postilėje“. M. Daukšos „Postilėje“ absoliutinių naudininkų apskritai reta, bet beveik trečdalis jų turi dalyvinį predikatą. Tai leidžia manyti, kad tokios rūšies absoliutinės konstrukcijos XVI a., bent kai kuriose tarmėse, buvo dar vartojamos, nes nei vertėjų panaudotais šaltiniais, nei svetimų kalbų įtaka čia jų paaiškinti negalima.

Kaip jau minėta, absoliutinės dalyvinės konstrukcijos yra glaudžiai susijusios su apozicinėmis (žr. § 7–8). Jų artimumas labai jaučiamas tada, kai sakinio tariniu eina veiksmažodis, galintis valdyti naudininko linksnį. Tais atvejais atskirti absoliutines konstrukcijas nuo apozicinių padeda lyginimas su originalu (jei tekstas verstinis), viso sakinio prasmė, kontekstas ir skyrybos ženklai, nors pastarieji šiuo atveju turi tik antraeilį vaidmenį. Remdamiesi minėtais kriterijais, absoliutinėmis laikome tokias konstrukcijas, einančias sakiniuose, kurių tarinys gali turėti naudininko linksnio papildinį:

Ir Tewui io nueijusiam¹ moterischkiesp annospi, padare Simsonas thinai swodba, budu iaunikaiczių BrB Teis 14,10 (*Vnd da sein Vater hinab kam zu dem Weibe | machte Simson daselbst eine Hochzeit LB; Descendit itaque pater eius, et fecit filio suo Samson convivium Vulg.*) [Maria] *dągun vž žėgųsiam' iam' stėbūkligą gailėiimą dāro gírioia nėt' ik' mirsztant' DP 479₂₇* (*y po w niebo wstąpieniu iego | džiwną pokutę czyniła W 807*). Rodžia paskui to Ewangelistą S. antrą passirōdimą Wieszpaties | toian dienon' po Welikų (kaip' tatāi sziądiēną) *sąnczem Thomōszui S. DP 204₁₆* (*przy bytności Thomaszā ś. W 345*). ...Rāszo Ewangelistos gārbę io ir padėiwinimā io per tūlus praiewus | kuriē tiķoš *mirszanczem iam DP 180₂₈* (*przy śmierci iego W 308*; be to, kontekstas: stebuklai nutikę kitiems). *In-eijusei Mariai namūsna Elsbetos | ir pasweikinoiusei ghe | teipaieg didi stebuklai ir darbai nussidūst BrP II 266₁₅* ... Pirmai scha cziesa | *stiprei ir bepaliaubimo praschantiemus kromnikams tutetschniems | isch wiszu Miestū schos musu Herce-kistes Prusū | musu mielas Ponas Dede bei Tiewas | Marggrabas Elbrekts ... kiek kartu | prisakens est | idand Schottams ... pakiemeis landinēti | vsakita turetu buti JF₁*.

§ 53. Skirtingai nuo sen. indų, lotynų ir kai kurių kitų kalbų absoliutinių konstrukcijų, kurių predikatais galėjo būti ir veikiamosios, ir neveikiamosios rūšies dalyviai, XVI–XVII a. lietuvių kalbos paminkluose absoliutinio naudininko predikatu paprastai eina tik veikiamosios rūšies dalyviai. Su neveikiamosios rūšies dalyviais terandame vieną kitą pavyzdį. Gana abejotina yra ši konstrukcija: Ataio Iezus *durims āzudāritoms* (151) ir stoios widuy iu ir tāre Ev 151–152, Jon 20,26 (Przyszedł Iesus *drzwiami zamknionemi* ten pat; Venit Iesus *ianuis clausis Vulg.*) Aukščiau tas pats sakinyš išverstas taip: Ataio... *durims āzurakintoms (āsunt)* ir stoios widuy ir tare Ev 74₆. Taigi, čia šalia dalyvio, nors skliausteliuose, jau eina padalyvinė jungtis (panašiai kituose raštuose: Ataya... *durims sant vschrakintoms | ir stoiose widui | ir biloia VEE 72₉*; Ateia... *durims sant uschrakintoms BrP II*

¹ Taisyta iš kaip io Tewas *nuēija*

43^a). Žodžių junginį *durims ázudáritoms* aukščiau minėtame pavyzdyje (Ev 151–152) galima laikyti ir kelio įnagininku (balsio *i* iškritimas daugiskaitos įnagininko galūnėje – gana dažnas reiškinys, plg. *su sawa szmonims* BrB I Mak 12,50; *su mums* SG 105¹⁷ ir pan.). Šią prielaidą remia ir įnagininko lytis lenkiškame tekste (*drzwiami zamknionemi*); be to, M. Daukšos „Postilėje“ šis sakiny yra tikrai išverstas kelio įnagininku: Atėjo Iėsus *vždarítomis dūrimis* DP 401¹⁰. Įdomų absoliutinio naudininko kontaminacijos su kelio įnagininku pavyzdį randame 1600 m. „Postilėje“, kurios vertėjas aukščiau minėtą B. Vilento perikopės teksto vietą (VEE 72⁹) perdirbo taip: Atáio Iezus *durimis sant vžrákintomis* MP 173^a₂₇.

Vienoje J. Bretkūno biblijos absoliutinėje konstrukcijoje greta veikiančios rūšies dalyvio pavartotas ir neveikiamosios rūšies dalyvis: Nes ne atait, *net pirm, atajusiã atpūlimu, ir aproditam Szmogui Griekų, ir waikui prapūlimo, kuris ira Priesziniks* BrB II Tesal 2,3 (Denn er kompt nicht | *Es sey denn* | *das zuuor der Abfalle kome* | *vnd offenbaret werde der Mensch der sünden* LB). Lotyniškojo teksto įtaka šios konstrukcijos paaiškinti negalima, nes Vulgatoje čia yra sudėtinis sujungiamasis sakiny (quoniam nisi venerit discessio primum, *et revelatus fuerit homo peccati, filius perditionis*).

Šiaipiau tais atvejais, kai absoliutinis naudininkas žymi pasyvinį veiksmą, neveikiamosios rūšies dalyvis yra jungiamas su padalyviu, padarytu iš veiksmažodžio *būti*, pvz.: Pirm sugrieschimui, *Adomui sant apgraszintam weidu Diewa*, padawe tam Dievas žodi sawa, ir prideia iem ženkla MT XIV¹⁹; žr. taip pat aukščiau cituotus pavyzdžius Ev 74⁶, VEE 72⁹, BrP II 43⁴. Tačiau ir tokių konstrukcijų yra nedaug. Būdvardžiai bei daiktavardžiai absoliutinio naudininko predikatu taip pat gali eiti tik su dalyvine ar padalyvine jungtimi (plg. § 66).

V. Gaigalaitis prie absoliutinių naudininkų priskyrė šį Volfenbiutelio „Postilės“ pavyzdį su veiksmažodiniu būdvardžiu: kaipagi *akem ausim atwiram preg dugna szirdes* – tai turrime prileisti VP 122³. Tačiau *akem ausim atwiram* čia veikiausiai yra ne naudininkas, o būdo įnagininkas.

§ 54. Veikiančios rūšies dalyvis absoliutiniame naudininke gali būti esamojo arba būtojo kartinio laiko.

Esamojo laiko dalyviai absoliutinėse konstrukcijose vartojami dažniausiai (apie 75% visų pavyzdžių). Daugumas jų yra nepriešdėlėti ir žymi trunkantį nebaigtą veiksmą (būseną), pvz.:

Schitaipo tapa Dirwa Ephrona... tikrai iam ant paweldeghimo paduota ir su Daubu toie, ir su wissais Mėdeis ant Dirwos aplinkui, *regintiemus waikamus Heth, ir wissiemus pra io Miesto wartus ischentiemus ir įentiemus* BrB I Moz 23, 17–18. Ghissai ketwirta deschimta diena po Welliku ... dawes regeti daug szmonemus | ir *regintiemus aniemus* ghissai ussenge danguna BrP II 10²³. Ir staghisi

² Įdomu pastebėti, kad ir į sen. slavų kalbą ši vieta išversta absoliutiniu datyvu su neveikiamosios rūšies dalyviu: pride *Isusō dvbremō zatvorenāmō*, i sta po srēdē i reče Mar Jon 20, 26 (Έρχεται ὁ Ἰησοῦς τῶν θυρῶν κεκλεισμένων N); panašiai Ostr, plg. ir Jon 20, 19: sōšti že pozdē... i *dvbremō zatvorenāmō*... pride Mar; sōštu pozdē... i *dvbremō zatvorenāmō*... pride Ostr (καὶ τῶν θυρῶν κεκλεισμένων N). Apskritai, sen. slavų kalbos absoliutiniame datyve neveikiamieji dalyviai vartojami retai, yra leksiniu atžvilgiu gana riboti ir dažniausiai daromi iš veiksmažodžių vesti ir *zatvoriti*, žr. J. Stanislav, Dativ absolutný, Bzsl, 5, p. 18, 65–66, 81 tt.

³ Žr. W. Gaigalat, Die Wolfenbütteler litauische Postillenhandschrift aus dem Jahre 1573, Tilsit, 1900, p. 244.

est, *sanczam iam mieste wiename*, schiskat. szmo pilnas raupsų... polės ant weida sawa, melde ghj, ir biloia BrB Luk 5,12. *Bilantczem Petrui tus szodzus* | pūle Dwassia schwenta ant wissū kurie klause szodzia VEE 86₉. Ir kaip anis weisdeja ing dangu *iem szengenczem* | schitai du uiru stojose pas anus rubūsu baltūsu | kuriūdu kalbeja VEE 81₇.

Trunkančio veiksmo reikšmė gali būti dar sustiprinta afiksu *be-*, pvz.:

Ir kaip ing Baszniczē ateijo, priszenge iop, *iā be mokinnanczam*, Wiriausieghi kunigai ir Wiresnieghi szmonių, bilodami BrB Mat 21,23. Kada schaukiu tawēsp, Wieschpatie mana gimiu, netilek man, idant *taw betilincziam*, esch ne bucziau ligus tiemus kurie nueit pėklona BrB Ps 28,1. O kalbant iemus ape tai | ateija IEsus patsai | *besedintiemus iemus usu stala* BrP I 405₇. *O Iesu! dābar be bilan-czēm* | Szitai Iudōszius Iscariotas wienas iz dwīlikas atēio | ir su iū minia dīde DP 153₄₇⁴.

Priešdėlėti esamojo laiko dalyviai absoliutinių naudininkų predikatais eina žymiai rečiau. Paprastai jie būna sudaryti iš slankos veiksmazodžių, o priešdėlis turi aiškią leksinę reikšmę ir apibrėžia judėjimo kryptį, pvz.:

O iam iszēnczēm iz dūrų pamate ii kitā mergā | ir täre iēmūs | kuriē tenāi būwo DP 159₂. Ir karalius Israelo stoweia ant sawa weszimmo prisch Sýrus, ikki wakaro, ir numire *Saulei nussileidenczei* BrB II Kron 18,34. Pakialkite |*mañ atēncziam* | galwas jusu | nesang ártinasi átpirkimās iusu SE 5₂₅. *Anemus atstaian-temus* pradeija Jesus WP 17^a (244). Idant *iam ant assilo ir assilaiczio atioienczem ing Ierusalem* kosznas isch scho szenklo galletu suprasti | schi Kristu esanti tikru | Diewo paszadetu Messioschumi BrP I 348₁₉. Ape drauge kuri pribuwa *atencziam Kristui ing Ierusalem* ir ka anis weike BrP I 349₁₆ (antraštė).

Retkarčiais pasitaiko kitokios leksinės reikšmės priešdėlėtų dalyvių, pvz.:

Pannai Mariai | *nussistebintei isch szodziu Angelo* | *ir sakanczei* | *kaipo tatai bus* | kadda asch wiro neszinnau. Pamoka ir pasaka iei Angelas BrP I 338₅. Ir nussidawe⁵ *Zachariaszu kaplanistę uszweisdenczem cziese ailes sawa ...* Kaip losas ateia iei b ghis ineiens Basznicza Wieschpaties rukijtu BrB Luk 1,8.

Tiek nepriešdėlėti, tiek ir priešdėlėti esamojo laiko dalyviai absoliutiniame naudininke turi eigos veikslo reikšmę.

§ 55. Būtojo kartinio laiko dalyviai, einantys absoliutinių konstrukcijų predikatais, beveik visi yra priešdėlėti ir žymi užbaigtą veiksmą, pvz.:

Numirusiam Iobab, io wietoie karalumi tapa Husam, isch Themanitų Szemes. *Numirusiam Husam*, io wieton karaliumi tapa Hedad BrB I Moz 36,34. O Petras sedeio lauke... Ir ataijo iop Merga... *Bet ischeiusei tai laukan*⁶, ischwida ghj kita, bilodama tiemus kurie thę buwa BrB Mat 26,71. Bei Samuelas buwa atsigulens Baszniczoie PONO, kur Skrine Diewo buwa. *Lampej Diewo dabar ne apgēsusei* BrB I Sam 3,3. Laszinkimes, bau nedrebes Salos, *taw teip biaurei parpūlusiam*, ir tawa ironinti atsidusiaus, kurie tawije turres uszmuschti buti BrB Ez 26,15. Kristus Apaschtalams teipaieg pranesch | kas iemus... bus ir nussidūs | *iam Danguna uszszengusiam* | (121) butent | iog anis didzius tures kenteti wargus BrP II 121–122. Daug Schwentu wiru ir Apaschtalu musu Pono IEsaus Kristaus |

⁴ Plg. Ir tūyaus / *dabar iem bekalbant* VEE 199₄; Ir toiau *iam bekalbant* BrP I 367₁₂.

⁵ Eilutės viršuje: *staghisi est*.

⁶ Taisyta iš *Kaip pra Wartus ischeijo*.

iam iau danguna nueiusiam | liudima dawē | ir dabar per raschta sawa dūst |
Kristu Grabbe alba smertje nepassilikussi BrP II 10–11.

Nepriešdėlėti būtojo kartinio laiko dalyviai absoliutinėse konstrukcijose vartojami labai retai. Senuosiuose raštuose tokių atvejų tėra vienas kitas, pvz.:

Nes materischke ... | pririschta ira Sakanu. Bet *mirusiam wirui*, tada palaida ira nog Sakana Wira BrB Rom 7,2. Ir anis girdeia balsą Pono Diewo, kuris Szardije waikschczioia, *dienai wesesnei tapusei* BrB I Moz 3,8. Ir kaip buwa dwi⁷ likas metų, *eiusiems iemus ing Ierusalem pagal paiunkimą dienas schwentas*. Ir pereius dienamis anamis sugrinsza, o passilika bernelis Iesus Ierusalemė BrB Luk 2, 42–43.

Išskyrus pastarąjį pavyzdį, dėl kurio interpretacijos žr. § 110, visi būtojo kartinio laiko dalyviai absoliutinėse konstrukcijose turi įvykio veiksmo reikšmę⁷.

§ 56. Įvairių semantinių grupių dalyviai absoliutiniame naudininke atstovaujami nevienodai. Tam tikros leksinės reikšmės dalyvių vyravimas, apskritai, yra būdingas daugelio senųjų indoeuropiečių kalbų absoliutinėms konstrukcijoms. Kai kuriose jis pasireiškė ypač ryškiai, pvz., beveik visi sanskrito absoliutinio genetyvo dalyviniai predikatai daromi iš veiksmažodžių *paçyati* „mato“, *çrñoti* „girdi“ ir jų sinonimų⁸. Absoliutinėse konstrukcijose vartojamų dalyvių leksinės reikšmės siaurėjimas paprastai rodo pačių konstrukcijų nykimą, vartimą frazeologiskai sustingusiomis formulėmis. Lietuvių kalboje absoliutinio naudininko predikato leksinės reikšmės nėra apribotos, nors taip pat jausti polinkis čia labiau vartoti tam tikros reikšmės dalyvius. Dažniausiai absoliutiniame naudininke vartojami dalyviai iš slankos veiksmažodžių, ypač veiksmažodžio *eiti* kamieno (25%); gerokai mažiau – iš kalbėjamą reiškiančių veiksmažodžių (verba dicendi). 12 dalyvinių predikatų sudaryta iš veiksmažodžio *mirti* kamieno. Absoliutinių naudininkų su dalyviais, padarytais iš kitų kamienų, randame tik po keletą pavyzdžių kiekvienam veiksmažodžiui.

§ 57. XVI–XVII a. raštuose galima pastebėti laipsnišką absoliutinių naudininkų su dalyviais nykimą. Jau pačiuose seniausiuose XVI a. paminkluose šios konstrukcijos yra gana retos. Jų visiškai nerandame M. Mažvydo raštuose ir M. Daukšos, B. Vileto bei M. Petkevičiaus katekizmuose. Visų senųjų lietuvių kalbos paminklų absoliutinėse konstrukcijose vyrauja padalyviai. Netgi tose absoliutinėse konstrukcijose, kurių predikatas yra dalyvis, kartais matome pagrečiui einantį padalyvį, pvz.: *Dabar ghiemus netikintiemus | diel dziauxma | ir besistebint |* biloia yumpi VEE 69⁹. Kad padalyvio lytis absoliutinėje konstrukcijoje XVI a. buvo įprastinė, patvirtina ir J. Bretkūno biblijos rankraščio taisymai. Čia absoliutinėse konstrukcijose dalyvis kartais keičiamas padalyviu, pvz.:

⁷ Daugiau absoliutinio naudininko su linksniuojamais dalyviais pavyzdžių žr. §§ 73, 76, 84, 86, 91, 96, 105, 110, 112; jie atskirai apžvelgti straipsnyje: V. Ambrazas, Absoliutinis naudininkas su dalyviu XVI–XVII a. lietuvių kalbos paminkluose, „LTSR Mokslų akademijos darbai“, ser. A, 2(5), 1958, p. 147–163.

⁸ Žr. F. de Saussure, De l'emploi du genitif absolu en sanscrit, kn.: „Recueil des publications scientifiques“, Lausanne — Genève, 1922, p. 274–275.

⁹ Plg. *Bet dabar ghiemus netikintiemus / del dziauxmo / ir besistebintiems* biloia iumpi BrP II 30; MP 168a; taip, kaip VEE; *Dabar iiemus netikintiemus ir besistebintiems iz dzeugs-mo / täre iiemus DP 194¹⁷; A dabar iiemus ne tikintiemus, ir besistebintiems izgi dziauxsmo SP II 248¹³; panašiai Ev 70²⁰; SE 81²³ jau abu padalyviai: *netikint... bet besistebint*.*

Kodelei tada nesche rukschtas Ogas (erschkeczius) *man belaukent* [nubraukta -czem] *WinoOgu?* Iz 5,4. ... Ataijo iop Moterischke, turinti stiklą brangaus Wandinio, ir pile tą ant Galvos io, *besedint* [taisyta iš *besedincziam*] *iam pas*¹⁰ *stala* Mat 26,7. ... Idant ne wienam ne sakitų, Ką regeio, *iki Sunuj Szmogaus prisikelus* [gale žodžio užbraukta -iam] *isch numirusių* Mork' 9,9. *Numirus* [išbraukta -iam ar -iem] *Diewo nessibijancziam*, prapūle nussitikeghimas Pat 11,7¹¹. Ta pati [t. y. Ischmintis], *Pagonims isch wieno kleioghient piktai giwenime* [trys pastarieji žodžiai taisyti iš *kleioghime piktai giwenantiemus*] rada teisūghį Išm 10,5.

Kai kur absoliutinis naudininkas su dalyviu ištaisytas ir į šalutinį sakinį, pvz.: *Bet pulkamus sussiejusiemus* [viskas išbraukta, parašėje: *Bet kaip prisiwersze szmones*], pradeia kalbėti Luk 11, 29 (*Turbis autem concurrentibus* Vulg). Er nedege schirdis mūsų musui *kalbanczam iam* [paskutiniai du žodžiai išbraukti, parašėje: *kada kalbeia mumus*] Luk 24, 32 (*dum loqueretur* Vulg).

Antra vertus, vienur kitur J. Bretkūnas absoliutiniu naudininku su linksniuojamu dalyviu pakeitė kitas sintaksines priemones, pvz.: *Nesa dabar gailedamies* [abu žodžiai pabraukti, parašėje – *iemus bessigailintiemus*] ir *kapumpi raudoiintiemus* [viršum užbraukto *raudodami*], kitą durną rodą pagawa BrB Išm 19,3 (*da sie noch leide trugen | vnd bey den Todtengrebern klagten* LB).

XVII amžiuje absoliutinės konstrukcijos su dalyviais dar retesnės, negu XVI a. Visuose XVII a. tekstuose, pakartotinai išleistuose arba esančiuose respublikos bibliotekose, jų rasta tik keliolika. Nė vienu žodžiu apie juos neužsimenama ir palyginti plačiose D. Kleino gramatikose, nors absoliutiniai naudininkai su padalyviais aptariami ir cituojami net keliose vietose.

Absoliutinių naudininkų su dalyviais nykimą galime pastebėti ir gretindami skirtingu laiku atliktus panašaus teksto vertimus. Palyginę M. Daukšos „Postilės“ perikopijų absoliutines konstrukcijas, turinčias dalyvinį predikatą, su atitinkamomis vietomis 1701 m. „Naujame Testamente“, matome, kad vietoj dalyvio čia eina padalyvis, prielinksninės konstrukcijos arba šalutiniai sakiniai. 1735 m. Biblijoje vietoj J. Bretkūno vartotų absoliutinių naudininkų su dalyviais taip pat dažniausiai randame padalyvius bei šalutinius sakinius, išskyrus keletą atvejų (pvz., I Moz 3,8: *dienai wesesnei tapusei* BrB – *dienai wésésnei pastojusei* KvB; I Moz 18,30: *man daugiesne kalbanczam* BrB – *man dár daugiaus kalbančiam* KvB).

§ 58. Dabartinėje lietuvių kalboje absoliutinis naudininkas su dalyviais nebavartojamas. Jo likučių retkarčiais galima rasti tautosakoje, ypač liaudies dainose. Vieną tokio absoliutinio naudininko pavyzdį mini J. Jablonskis „Linksniuose ir prielinksniuose“ (1928): *Beauštančiai dienelei, betekančiai saulelei* taisos rėdos mylimas kelelį iškeliauti¹². Prie jo galima pridurti šiuos pavyzdžius iš liaudies dainų:

Prie Reino upės vandenio saulytei tekančiai mergytę savo čion radau saldžiai bemiegančią Klvd 109. *Beauštančiai dienuželiai, betekančiai sauluželiai, beskaustančiai galvelei*. Rupinosi mamužėle, rupinosi senolėle: Kur išleisiu dūkrytę? Klvd

¹⁰ Viršuje — *aszu*.

¹¹ Panašiai taiso ir J. Réza, redagavęs J. Bretkūno verstą psalmyną, plg.: idant *taw betilincziam*, esch ne bucziau ligus tiemus BrB Ps 28,1 — idant *taw tilint*, asch nebutzia ligus tiemus PsD 53.

¹² J. Jablonskis, Rinktiniai raštai, I, Vilnius, 1957, p. 606.

515 (kitame dainos variante jau padalyviai: *Beauštant dienužėliai, betekant saulu-žėliai* beskaust mano galvele Klvd 516). *Be-auštančej aušrėlej, be-tėkančej saulėlej*, siūnte mănę motynėlę į dunójų vandenėlu JD II 815.

Šiose konstrukcijose jausti frazeologinio stabarėjimo bruožų. Joms išlikti dainose padėjo specifiniai dainuojamosios tautosakos elementai — ritmas ir melodija, apsunkinę dalyvių pakeitimą padalyviais¹³.

§ 59. Atskirai paminėtinos absoliutinio naudininko konstrukcijos su linksniuojamais dalyviais, randamos S. Daukanto raštuose, pvz.:

Esontem Gosztautuj Wylniuje Pagonis Letuwey wysy tajkej riedies; nes yszjous jem i Tykocina ukynikay Wylniaus ... onpuly ysz nežyniu Pronczyszkonis DD 150. *Nes patem* [t. y. Kejstutui] *numyi nesontem* idant nerastumes kokyi sumajszymaj Jogaila isaky su sawa pułkajs abazy tyis Witepsku stowiety DD 176. *Ermanarikas* ... nukariawa dar metuse 370. *gymusem Krystuy*, Skytus, Tuidus... wysas tas gymynes DD 13. ... Kaipogi *wirouy karie esontem* žmona jo su kudykeys, su łabybu, gyrys uždango giwenai, kuren tenai wiryszkis pargriždamas isz kruwynu kariu teb randa linksma su kudykeys DD 33. *Ieıtontyms parietkynikams i Kriokuwa buweiny Lanku* Władysławus karalus patsaj su Kazimieru sunu sawa 16 metu turinti yszeje ysz rumu ont priongi su wysu sawa dyduomeny yr paswejkynys marty idawy i ranka jos jaunykiuj karałajczyuj DD 141. Balesławus ... wiel pagriža su Murawajs Czekajs kariautysis, kuri *anom Prususy besontem* buwa pradieusis patius Lankus terioty DD 44¹⁴.

Ar šios konstrukcijos yra sudarytos, nusižiūrėjus į XVI–XVII a. kalbos paminklų pavyzdžius, ar paremtos autoriaus tarmės faktais, kol kas sunku galutinai pasakyti.

Pažymėtina, kad absoliutinių konstrukcijų su būtojo laiko linksniuojamųjų dalyvių naudininku pasitaiko ir XIX a. bei XX a. pradžios latvių kalbos raštuose, pvz.: Viens tāds tur sēd vakarā, *saulei sen nogajušai*, savas būdiņas durvu — priekšā SDP III 7¹⁵. *Bridi visiēm klusējušiem*, Grobiņš atkal iesāka runāt Bl 88.

¹³ Konstrukcijų, labai artimų minėtiems absoliutiniams naudininkams su dalyviais, retkarčiais galima nugirsti ir liaudies šnekamojoje kalboje, pvz.: *Man augančiai* (= kai augau) medklumpių nebuvo Als. Išeidams iš miška norėję jis parsinėsti su savim ir kūnigiskus drabužius ir tūm paroditi sava tėvams, kad tūrios būti kūnigu, *Pōnu Dievui dāvusiam jam kūnigiško ūšvalktį* Šd (MLLG II 418).

¹⁴ Plg. dar šias konstrukcijas su naudininko linksniu pakartotu subjektu: Letuwej... tyikies i kary prisz Lankus kuri *esontems kruwyno karie Letuwems yr Žemajtems* buwa atiemusis jem s Wolyniu yr Podolu DD 168. Waydewutus... lynkiedamas laymos uke sawa, *suejusyms wysyms ukynynkams pas witowe Oneda szenden Balgu* wadynama, buk teyp jem s tarys DD 16. Kaipogi Sryikauskis apie kuri wyršiaus mynowojau, saka, jog *anam esontem Konstantynopolie* buwejnje Turku metuse (203) 1574. cziausys ta ira Turku kunegas žmogus mokitas rodys jem pyrmuojoy bendrista Letuwos su Turkays nu Witauta omžiaus ju kningosy užraszita DD 203—204. Wyina karta *stowyntem Timoczinuy pratekliusy* upys Amura su sawa *kareiwajs dewiniusy taboriusy arba abožusy*, pasyrody pranaszus gyryonys arba pustelniks ir apreiszky i em DD 63 (plg. § 8).

¹⁵ Žr. I. Freidenfelds, Divdabja teiciens, RKr, p. 475. Normatyvinė gramatika tokias konstrukcijas laiko netaisyklingomis, žr. J. Endzelīns un K. Mūlenbachs, Latviešu gramatika, Rīgā, p. 177—178.

2. Konstrukcijos su padalyviais

§ 60. Absoliutinio naudininko predikatu einantys padalyviai esti esamojo ir būtojo kartinio laiko. Būtojo dažninio laiko padalyviai nei dabartinės lietuvių kalbos, nei senųjų raštų absoliutinėse konstrukcijose nevartojami. Su būsimąjo laiko padalyviu randame vieną pavyzdį J. Bretkūno biblijos vertime.: Ir dalis weių delei pageszimmo dariti ira ... *Ir karoghimu busent*, arkosi¹⁶ ir ischtaisa kerschtā Sir 40,34 (*Vnd wenn die straffe komen sol* LB). Galima abejoti ir dėl šio sakinio: *Schitie tau kentesent mukas* | Garbæ dide dare ant chwolas MŽ 162, (= BrK 11). Tačiau *kentesent* čia tikriausiai yra nutrupėjęs dalyvis, siejamas su įvardžiu *tau* (plg. § 140). Kai kuriose XVIII a. gramatikose minimi absoliutiniai naudininkai su jungiamaisiais žodžiais *iki* bei *pirm* ir būsimąjo laiko padalyviais: *Ikki mán ateisent*¹⁷; *Pirm tám búsent*¹⁸; *ikki ateis, atėisęs, jam ateisent*¹⁹. Peržiūrėtuose XVI–XVII a. raštuose tokių konstrukcijų niekur nerasta²⁰.

§ 61. Dažniausiai absoliutinio naudininko predikatu eina esamojo laiko padalyviai. Konstrukcijos su būtojo kartinio laiko padalyviais sudaro tik apie 31% visų padalyvinių konstrukcijų. Esamojo laiko padalyviai vyrauja ir dabartinės lietuvių kalbos absoliutinėse konstrukcijose²¹.

Esamojo laiko padalyviai, kaip ir linksniuojamieji dalyviai, absoliutinėse konstrukcijose dažniausiai esti nepriešdėlėti ir žymi trunkantį veiksma, pvz.:

O Iaunikaiczui tēkant, schowe ghis wienā strē'a per ghī (wirschumi io) BrB I Sam 20, 36. *Anniemus keikent* tu szegnok BrB Ps 109, 28 (= PsD 200). *Ir iemus praschant (norint)* ischkischa ghis Lieszuwi rodas BrB II Mak 7,10. *O esch aniems sergant*, apwilkaus maischu BrB Ps 35,13²². Sutėik Wiešpaczui ir kožnai Wyrausybei | pakāju ir waldžią gerą | jėib mės *jiemus waldant* | pakajingą bei tyką giwátą wéstumbim RG 226¹⁷. *O lābay anksti pirmoy dienoy po Subatos [moterys] áteia grabop sauley tekant* SE 79₂.

Didžioji dalis visų esamojo laiko nepriešdėlėtų padalyvių, aptiktų XVI–XVII a. raštų absoliutinėse konstrukcijose, yra su afiksu *be-*, pvz.:

O Ehud buwa ischbegus, iemus betrunkant, ir praeija Balwonus ir nubega ikki Seirath BrB Teis 3,26. Sakikite | io pasiuntinei nakti ateie | ghi pawage | *mums bemiegant* BrP I 402₁₄²³. *Aniemos bekeliauient* ghis iumpi artinoiassi

¹⁶ Paraštėje — *dausz*.

¹⁷ P. F. Ruhig, *Anfangsgründe einer littaaischen Grammatik*, Königsberg, 1747, p. 148; Ch. G. Mielcke, *Anfangs-Gründe einer littaaischen Sprach-Lehre*, Königsberg, 1800, p. 186.

¹⁸ P. F. Ruhig, *min. veik.*, p. 149.

¹⁹ G. Ostermeyer, *Neue littaaische Grammatik ans Licht gestellt*, Königsberg, 1791, p. 176. F. Kuršaitis tokias konstrukcijas su *iki* ir būsimąjo laiko padalyviais laikė netaisyklėmis, žr. F. Kurschat, *Grammatik der littaaischen Sprache*, Halle, 1876, p. 434.

²⁰ Absoliutinės konstrukcijos su būsimąjo laiko dalyvinėmis formomis nebūdingos ir kitoms ide. kalboms. Jų visiškai nepasitaiko sen. slavų kalbos paminkluose (žr. J. Stanisla v, *Dativ absolutný...* Bzsl, 5, p. 4 tt. Lotynų kalboje absoliutiniai ablatyvai su būsimąjo laiko dalyviais aptinkami tik vėlesnių autorių raštuose ir taip pat yra naujos kilmės (plg. Stolz-Schmalz, *Lateinische Grammatik*, München, 1928, p. 447).

²¹ Sen. slavų kalbos absoliutinių konstrukcijų predikatu taip pat dažniausiai eina esamojo laiko dalyviai, žr. J. Stanisla v, *min. veik.*, p. 8.

²² T. p. PsD 66.

²³ Panašiai ChB, Mat 28, 13.

BrP II 21¹⁸. Ó antroy dienoy, *jemus dar bekielojant ir netoli nog miesta sant*: Petras uzlipo and dascia [=dagscia] melstis ChB₁ Apd 10,9. Kad tada atajo Bazniczion, *bemokiant jamuy*, atajo jop Wiriausi Kunigey ChB₁ Mat 21,23. Ir stoios *besedint iam ážu stalo namuose* | šitay daug muytiniku ir nusideiusu atai | se-deio ážu stalo Ev 197¹³²⁴.

Retkarčiais šis afiksas jungiamas ir prie priešdėlėto padalyvio, pvz.: *Ir iem bepasakant Karaliui, kaip ghis buwa Numirusia atgidens*. Schitai, ateia tikrai tha Moterischke BrB II Kar 8,5 (*Vnd in dem er dem Kónig erzelet* LB).

§ 62. Priešdėlėti esamojo laiko padalyviai absoliutinėse konstrukcijose paprastai esti dvejopi:

a) Su priešdėliais, kurie visiškai keičia padalyvio kamieno leksinę reikšmę arba be kurių padalyvis nevartojamas, pvz.:

O tas mētas būwo pēktilieki mētai Tiberiuso Ciesoriaus | kursai tūiau paskúi Augustą įstóió: tai est *sukqkant mētų treczei dēszimti giwātos Wieszpaties mūsų* DP 26³⁴. Ghi ischtiesos sawa schirdije *Diewui padedant* | su iū sussirakūiessi BrP II 303⁹. *Aniems mums priesztaraujent...* Jau butumbim pražuwė RG 346–347. *Bet schitiems daiktams nussidūdant Galileio* | ateia ing Ierusalem | daug piktų szmoniu BrP II 340¹¹.

b) Su priešdėliais, tik apribojančiais, modifikuojančiais ar pabrėžiančiais padalyvio šaknies žymimą sąvoką, pvz.:

Moteres mumus tris dienas uszrakintas buwa *man ischent*, ir Tarnų Indai (Stotkai) buwa schwenti BrB I Sam 21,5. Tatai ghis ant liudimo pramane Iosephe, *iemus ischent*²⁵ *isch Egýptų szemes* BrB Ps 81,6. Bet iam io Vszguldimą attadūk, *saulei nussirendant*, ieib ghis sawame Rube miegotų, ir tawe perszegnotų BrB V Moz 24,13. *Ir iam atent* tures wissi szmones keltissi | sawa tikrais kunais BrP II 188²². Ir stojoš, *nusilaydziaht Sauley*, jog poše gilus sapnas and Abroma ChB₂ I Moz 15, 12²⁶. Ir anis sila (gwaltu) eija ant wirow Lotha, *ir aniemus pritekant, idant Duris ischdauszjtų*, issieke anie wjrai laukana, ir įtrauke Lotha sawęsp Namusna, ir uszrakinna Durris BrB I Moz 19, 9–10.

Abiem atvejais esamojo laiko padalyviai turi eigos veikslo reikšmę.

Atskirai paminėtini šie pavyzdžiai:

O iem Skrines Diewo atmenant, pūle ghis²⁷ atbullais nog Kreslo pas Wartus, ir palusza kakla (Sprandą) ir numirre BrB I Sam 4,18. (*Da er aber der Laden Gottes gedacht* | fiel er LB; *Cumque ille nominasset arcam Dei*, cecidit Vulg). *Abejetuy prysipažynaht* Diewas įzdost dekretą, and Žalties, Moteryszkies, ir Wirow ChB I Moz 3 Arg 2.

Šiuose sakiniuose padalyvių žymimo veiksmo trukmės nejaučiame, o remdamiesi originalu bei kontekstu, jį galime suprasti kaip užbaigtą. Panašų padalyvių veikslo bei laiko reikšmių susilpnėjimą pastebime ir tais atvejais, kai absoliutinis naudininkas eina priežasties bei sąlygos aplinkybėmis (žr. §§ 848, 92, 97).

²⁴ Plg.: Ir tikos kad' sedeio vžskomios DP 510⁴⁵; Ir nussidawe kad ghis vsz stala sedeja VEE 152¹².

²⁵ Taisyta iš *kada anis ischeit*.

²⁶ Plg.: *Ir Saulei nussileidus*, apeme (uszpuole) didis miegas Abramą BrB.

²⁷ Subjekto sutapimas čia tik tariamas: įvardis *jis*, einantis sakinio veiksmu, ir *jam*, einantis absoliutinio naudininko subjektu, žymi skirtingus asmenis.

§ 63. Būtojo kartinio laiko padalyviai absoliutinėse konstrukcijose paprastai esti priešdėlėti ir žymi užbaigtą veiksmą, pvz.:

Tam tada balsui nusidawus | susieia daugibe szmoniu | ir sumischa VEE 84,²⁸. *Thinai tu Passah pamuschk wakarą Saulei nussirendus* BrB V Moz 16,6. Kiti [grudeij] wel połe and oles ... Bet *uzejus sauley*²⁹, nudegie ChB₁ Mork 4,6. *O iam ischeius*, ateija io Tarnai, ir ischwidę wartus paschures wasaros uszrakintus, biloia BrB Teis 3,24. *Ir iam schus Szodžius ischkalbeius*, perplischa Szeme pa ių ir atwere sawa Burną, ir prarija ios BrB IV Moz 16,31. Ir mes *uszmigus szmogui* | io delei nesirupinam | nes szinam iam Mjega ant gera ischeisenti BrP II 520₁₂. *Thiemus atstoius* | pradeia Iesus kalbeti pulkamus ape Iana BrP I 36,³⁰. *Ir pairrus politiiei Mosaischka* suirra teipaieig ir Zokonai Cermoniu bei sudu MT 49₁₂. *Zmogui tada prasiradus* Diewas wel wale sawa, iem, žodzu ir ženkle apreischke MT Ljž 8₂₀.

Retkarčiais pasitaiko ir nepriešdėlėtų būtojo kartinio laiko padalyvių, žyminčių užbaigtą veiksmą, pvz.:

Newaloie teipaieig sant neatskiremas jra sulubas wenczawonistes | nei prawarimas | *neta kokei biaurjbei tame tarpe radusissi* MT 229a₂. Giedokem su Angelais | Ant ora sustojuseis | *Iezui musu gimmus* RG 21₅₋₇. ... *Kielusis Christusuy* nerą ko bijotis Neprietelu SE 82₁₄.

Tiktai retkarčiais nagrinėjamo laikotarpio raštuose pasitaiko pavienių konstrukcijų, kuriose nepriešdėlėtas padalyvis neturi aiškesnės įvykio veiklo reikšmės, pvz.

Bei esch sakiau, (*iei*) *iem wis toktai darius*. Prisiwersk menensp BrB Jer 3,7 (*da sie solchs alles gethan hatte* LB). *Iam toktai kalbeius*, įkirscha ir kiti ant Iuda BrB II Mak 14,11 (*Da er solchs geredt hatte* LB). Graba potam taip atwerus | *Ir szemey didei drebeijus* | Ischgastis apeme sargus Mž 277₁₀.

§ 64. Kaip matome, esamojo ir būtojo kartinio laiko padalyviai yra priešpastatomi veiklo reikšmės atžvilgiu. Veiklo reikšmės skirtumas ypač ryškiai matyti tose absoliutinėse konstrukcijose, kuriose abiejų laikų padalyviai eina pagraičiui, pvz.:

O tatau ischkalbeius | *beweisdint aniemus* regimai aukschtin pakeltas est VEE 81₅. *Ir passibengus dienoms* | *ir aniems sugrisztant* (31) | passilika bernelis VEE 31–32. *O Aniemus įaieus namuosna Micho, ir beimant Ebrosą*... biloia Kunngas iumpi BrB Teis 18,18.

Apskritai, absoliutinės konstrukcijos, turinčios kelis padalyvinius predikatus, senuosiuose raštuose yra gana dažnos, pvz.:

Paslams atėjus ir pasakius tatau Wirams isch Iabes, prassidzuga anis BrB I Sam 11,9. *Ir iumus pereius Iordaną, ir ischkakus ikki Ieriho*, kariawa prischius Mieschczionis Ieriho... BrB Joz 24,11. *Man dabbar teipo bekalbant ir bessimeldzent, ir mana bei mana Szmonių Israel Griekus bepaszinstant*... atleke Wiras Gabrielas BrB Dan 9,20. Simon Waischnarus... dotaie downą | lietuvischkai perguldens est... ieng falschiwiems mokitoiems yu lieszuwui sakant bei raschant anys ghiemus nepripultu MT V. Ir szittai *taw mus taipo palinksminant* | *pastiprinant ir gėlbant* | išlikom gerri | swėiki ir gywi KM 137₁₃ (= KM₁ 94₁₇).

²⁸ Taip pat BrP II 133; *tamuy tadā balsuy nusidawus* MP 205a₂₆.

²⁹ Taisyta iš *uztekiejus saules*.

³⁰ A kaip anis nueya / pradeia... VEE 14; A kaip anis nueia... BrP I 29.

Wel dabar átmink... idánt liszną dayktą | *kurs tau pačiam priwalgius* | ir ubagą *papeneius* liktu pilnai del átenčiu reikatu laikitumbei SE 69₃₀³¹.

Pagal esamojo – būtojo laiko lyčių pasiskirstymą ir jų gramatinės reikšmės absoliutinės konstrukcijos su padalyviais atitinka konstrukcijas su linksniuojamais dalyviais (plg. §§ 54–55).

§ 65. Absoliutinių konstrukcijų predikatais einančių linksniuojamų dalyvių ir padalyvių leksinė išraiška yra taip pat labai panaši (plg. § 56). Dažniausiai padalyvis daromas iš slankos veiksmazodžių (verba eundi). Predikatą, padarytą iš veiksmazodžio *eiti* kamieno (su įvairiais priešdėliais ar be jų) turi apie 15% visų absoliutinių konstrukcijų su padalyviais. Paskui eina kalbėjimą žymintys veiksmazodžių kamieniai (verba dicendi) – apie 12%. Kiek rečiau pasitaiko padalyvių iš regėjimo, girdėjimo, jutimo veiksmazodžių (verba percipiendi). Apskritai, leksinė įabsoliutinio naudininko predikato – padalyvio išraiška nėra apribota ir gali būti įvairi.

§ 66. Padalyvis gali su kitomis kalbos dalimis sudaryti absoliutinio naudininko sudėtinį predikatą. Tais atvejais jis eina predikato jungtimi, o vardine dalimi gali eiti daiktavardis, būdvardis, prieveiksmis arba dalyvis. Sudėtinio predikato jungtimi paprastai esti padalyvis, sudarytas iš veiksmazodžio *būti* kamieno, pvz.:

Essant Abramui dewinių deschimties ir dewinių matų, passirode iem Ponas, ir biloia iam BrB I Moz 17,1. *Ir iam wienam esant*, klause gñj delei scho Priliginimmo, kurie iampi buwo, su Dwilikais BrB Mork 4,10. Bei ir pirmai, *Saului Karaliui essant*, tu Israela bei Ischwedei bei parwedei BrB I Kron 12,2. Szinok taipaiieg manas Sunau, iog asch deschimti swarų Sidabrą, *taw dabar waikelui esant*, paszciczijau Gabelui BrB Tob 4,21. Iei tatai *apaschtolams dabar giwiams besant* | drissa tokes falschiwas gromatas ... pramaniti... Kangi be galime dumoti MT (PM) 38a₅. Delei waiko esch pastnikawau ir werkiau *anam giwu sant*, nesa tariau, Maszu, PoNas man bus Malonus BrB II Sam 12,22.

Prie padalyvio gali prisišlieti ir veiksmazodžio bendratis, pvz.: Jdand potam *uzdejus jamuy fundamenta, ó negalint pabaygt*, wisi kurie tey regi neapjoktu ju ChB₁ Luk 14,29. *O Szmonims pradędant passiduksinti ant Szemes, pagimdidami saw Dukteris*. Weisdeia Waikai Diewo Dukterų Szmonių BrB I Moz 6,1. *Ó nuejus jems pirkť*, atajo Swotas ChB₁ Mat 25,10.

Sudėtinio predikato jungtimi gali būti ir linksniuojama dalyvio lytis, pvz.: Ir anis girdeia balsą Pono Diewo, kuris Szardije waikschezioia, *dienai węsnesnei tapusei* BrB I Moz 3,8³².

§ 67. Absoliutinio naudininko predikatas dažnai esti išplėstas įvairiomis kalbos dalimis, kurios patikslina, apibrėžia ar plačiau nusako jo reikšmę. Kadangi lietuvių kalbos veikiamieji dalyviai ir iš jų išriedėję padalyviai yra išlaikę veiks-

³¹ Pavyzdžių su keliais linksniuojamųjų dalyvių naudininkais žr. §§ 55, 84, 91, 105.

³² Sen. slavų kalboje su dalyvine jungtimi vartojami tik neveikiamieji dalyviai, žr. J. Stanislav, min. veik. p. 18–19, 65 tt., 81 tt., tačiau sen. rusų (kaip ir lietuvių) kalboje į sudėtinį predikatą gali įeiti ir daiktavardžiai bei būdvardžiai, pvz.: *и брани межу ими бывши зъли*, *одва одолѣша Грыци Лавр.* 941, 44; *а погребенъ бысть... дни суущу тогда четвергу великому* Ип. 1093, 204 (pavyzdžiai iš Л. В. Перегонцева-Граве, *Дательный самостоятельный в русском литературном языке XII–XVII вв.*, дисс., рукопись, Л., 1955, p. 105–106).

mažodinį linksnių valdymą, tai, būdami sudaryti iš tranzityvinių veiksmazodžių jie dažniausiai yra jungiami su galininku, kuris savo ruožtu gali turėti pažyminį, pvz.:

Ir Samuelui beaffierawoient Sudegama affiera, prissartinoia Philistai BrB I Sam 7,10. *Bet tam įtraukus wel ranką sawa, ischeia io Brolis* BrB I Moz 38,29. *A aniemus szegli patraukus* | toksai passikiele schturmas Iurissa | iog anis wissi nussimine BrP I 198₁₅.

Padalyvis gali būti išplėstas ir kitais linksniais bei linksnių junginiais su priešlinksniais, pvz.:

Tassai pāraszas būwo *storastauiani Syrioye Cyrinui* DP 37₃₄³³. Szinama tatai ira iog rudeni *lapui krintant nūg medziu* | daug taipaiieg ir szmoniu mirschta BrP II 406₂. Kaip tatai *mumus ataius ing Tilsze* | ir *Ragaine* nusi-dawe JF (LCh I 100₃). *Tuo miegu miegunt žmogu* | negal vžset neprietelus kukalu SP I 283₁₀. Jr kad [jie] pakiele akis sawo *dangun jamuy beeynant*, sztey du wiru stojos pas jos, baltame rube ChB₁ Apd 1,10. *Bet wardan Diewa nu toms knigelems ant schwiesos ischent*, szinau ant tu daugi sudczu rasenczusi MT XX₁₇.

Padalyviu reiškiamo veiksmo pobūdį ir kitas aplinkybes dažnai žymi prie jo jungiami prieveiksmai, pvz.:

Tadda nuæia sunus Rimon... ir atæia Namump Isboseth, *dienai įk a i t u s, didei*, ir ghis guleia ant sawa Gūlio Pietumis BrB II Sam 4,5. *Bet aniemus ios beneschant apsukui*, kelessi per ranką PONO Mieste labai didis Maischtas (suiudimas) BrB I Sam 5,9. Saul mielas brolau | PONAS mane atsiunte | kursai tau passirode ant kiela | *taw schenai ent* VEE 151₂₂. O staias *iemus te esant* iog issipilde dienas pagimdimo ias BrB Luk 2,6. *Ir thinai iam be essant* | daug iopi sussieija Szidu BrP II 507₁₇. *A Ghiems nūeyus schalina* | schitai | Angelas... passirode VEE 148₁₃³⁴.

§ 68. Absoliutinio naudininko predikatu einantis padalyvis gali būti išplėstas ir keliomis sakinio dalimis. Tokiais atvejais absoliutinėje konstrukcijoje matome ištisą predikato grupę, primenančią tarinio grupę šalutiniame sakinyje, pvz.:

Man tokius Szodzius dabar ne ischkalbeius schirdije maną, Schitai, Ischeia Rebekka BrB I Moz 24,45. *Iam tada walandą thinai essant*, weisdeia Abimelech Karalius Philistų pra Langa BrB I Moz 26,8. Ir isch³⁵ Manasse pūle [žmonės] Dowidop *iem ateiūs su Philistais ant Kario prisch Saul*, kaczei ios ne gelbeia BrB I Kron 13,19. Er nedege musu schirdis musuie | *iam mumus an kelio bekalbant* BrP I 404₂₁. ... Idant *ghiemus schitaip swieta uszweisdint* | Szmones galetu | primokti... szodzio BrP II 500₁₈. Todel rupinkimes | ieib mes *teipo Diewui mus wadinant per sawa szodi* | neatsisakitumbim BrP II 215₁₃.

Prie absoliutinio naudininko predikato arba predikato grupės kartais jungiamas ištisas šalutinis sakiny, turintis savo tarinį, išreikštą asmenine veiksmazodžio forma, o kartais ir antrojo laipsnio šalutinį sakinį, pvz.:

Aniems tikint iog reg szmogu ne dwase | *O tacziau netikint iog tatai butu patsai Kristus* | *kuri uszu triu dienu Szidai nukriszawodami* | *io rankas ir koias pra-*

³³ Plg. *Kada Cyrenius Syrio Storasta buwa* VEE 16; taip pat BrP I 48; nuog *storastos Syrios Cyrino* Ev 9.

³⁴ Plg. *Atstoius Ischmintingiems...* passirode BrP I 102.

³⁵ Užrašyta viršuje pabraukto nog.

were | roda iemus BrP II 37₁₂. Ir bessirupinant matrischkiems iog kunas IEsaus the nebuwa | ateija iumpi du wiru szibanczeis rubais BrP I 399₁₀. Bekalbant Apaschtalams su anais | kurie isch Emahus ateie | sake IEsu prissikielusi | ateit patsai Ponas Kristus iumpi BrP II 36₁₁. O Karaliui passisedus sawa wietona, Kaip pirm paiunkens buwa pas Siena. Kelesi Ionathan BrB I Sam 20,25.

Prie šių pavyzdžių galima gretinti ir tuos atvejus, kur padalyvis pradeda tiesioginę kalbą, pvz.:

Bei aniemus dumoient | ir tarent | tatai kas musump ateia ir kalba, tur Dwase koke buti | ... bila BrP II 37₆. Ir iem dumoient, esch eisiu mana Moterischkiesp Kamaron, ne noreia għi ios Tewas ĩleisti BrB Teis 15,1³⁶.

Matome, kad absoliutinio naudininko predikatas daugeliu bruožų atitinka šalutinio sakinio tarinį. Kaip ir pastarasis, jis gali būti vientisinis ir sudėtinis; be to, gali būti išplėstas įvairiomis sakinio dalimis, su kuriomis jis sudaro žodžių junginius, ir netgi šalutiniais sakiniais.

3. Absoliutinio naudininko subjektas ir jo santykis su sakinio veiksmu

§ 69. Absoliutinio naudininko subjektas žymi padalyvio (arba dalyvio) veiksmo atlikėją. Juo eina šios kalbos dalys:

a) Daiktavardis. Absoliutinio naudininko subjektas reiškiamas ir tikriniais, ir bendriniais daiktavardžiais. Kadangi beveik visi senieji lietuviški raštai yra religinio turinio, tai ir absoliutinio naudininko subjektu einą tikriniai daiktavardžiai paprastai esti biblijinių ar mitologinių personažų vardai, pvz.:

Inėjus tada Ionathai ing Miestą Ptolemis, uszrakindina Triphon wartus BrB I Mak 12,48. Metūsė pėktūsė liekūsė Wieszpatawimo Tiberiuszo Ciēsoriaus stōrastauiant Pontiiui Pilōtuy Iūdēos žemeia: o Hērodui sant Tetrarcha ... stōiēs ēst žōdis Wieszpaties ant Iōno DP 25₂₅. Ir nussidawe, Iosuai pas Ieriho ēsant, kaip ghis sawa akis pakiele, ir suprata, Wirą prisch sawe stowintį BrB Joz 5,13. Ir Moseschui ĩėjus ing Tabernakulą, nussileisdawa Debesies stulpas, ir apsistoia Wartusą Tabernakulo BrB II Moz 33,9.

Bendrinius daiktavardžius, einančius absoliutinio naudininko subjektu, skiriami į gyvų būtybių (paprastai asmenų) ir daiktų bei reiškinių pavadinimus. Asmens sąvoką žymi apie 50% visų bendrinių daiktavardžių.

α) Absoliutinės konstrukcijos subjektas – asmenį žymintis daiktavardis, pvz.:

O ischeius Tarnaitems, ateija anū du Wiresniu, ir tekeia iospi, bilodami BrB Dan 13,19. Dabar ne ischkalbeius Karalui schus szodzius, pūle balsas isch dangau. BrB Dan 4,28. Gerai sekant prieteliui, dzaugesi anis su iū BrB Sir 37,4. Bet numis rus szmogui | kiti gentis kurie giwi passiliekt | delei numirusoio sawa prieteliaus ... raudoj ir werk BrP II 406₁₀.

β) Absoliutinės konstrukcijos subjektas – daikto ar reiškinio pavadinimas, pvz.:

O wakarą iau nussileidus Saulei, atnesche iop wissokius negalinczius ir Ap-siestus BrB Mork 1,32. Leistoses downas paczei žmogischkaiej naturai ... kurios ilginantis czesui | teip ir tolaus tos dauxinosi MT 26₈. Dūkim linksma galą |

³⁶ Išplėstinį predikatą gali turėti ir absoliutiniai naudininkai su linksniuojamais dalyviais. Pavyzdžius žr. §§ 54–55. Kadangi jų yra žymiai mažiau, atskiromis grupėmis pagal predikato išplėtimo būdus jie neskirstyti.

prissartinus hadinai mana MT, Malda 2₈. Pennek ir musu duszę tawo žodžu | jeib ta neapalptu | *kunui badą békenczent* KM 106₂₂ (= KM₁ 75₂).

Retkarčiais absoliutinio naudininko subjektu eina ir daiktavardžio reikšmę turintis būdvardis ar dalyvis, pvz.: *Atstois Ischmintingiems nog Herodo* | Schitai passirode Iosephui sapnįje Angelas BrP I 102₁₄³⁷. *Bagotam kalbant* kosznas tyl, ir io szodei ischkelami ira danguna BrB Sir 13,28. Nei tur Iaunikaitis kunigams passiliginti. Bei *sennam kalbant*, nekischitisi BrB Sir 32,13. Bet *ponawo-iancziam Diawo nessibijancziam*, dusauja Szmones BrB Pat 29,2.

b) Įvardis. Itin dažnai absoliutinio naudininko subjektu eina asmeniniai įvardžiai. Iš jų plačiausiai vartojamos trečiojo asmens įvardžio vienaskaitos ir daugiskaitos lytys, pvz.:

Schita naktį Sergeket wartūsu, *man ischent su mana Tarnaite* BrB Judit 8,32. *Taw gulint*, nieks neateit, kursai mus pakirstų BrB Iz 14,8. *Ir iem su ieis bekalbant*, schitai, Ischeija (atėija) milszinas... BrB I Sam 17₂₃. *Bekalbant dar jamuy*, tada atajo kits, ir tare ChB₃ Job 1,17. Schita musu dūna, kurę isch namų musų emem mumus ant Strowos, schwieszi buwa *mumus ischent iusump* BrB I Joz 9,12. Nesa girdeiom, kurio budu PONas wandeni raudonu marių pirm iusu ischdzawinna, *iumus isch Egipto ischent* BrB Joz 2,10.

Žymiai rečiau absoliutinio naudininko subjektu eina kiti įvardžiai. Iš jų pirmiausia paminėtinas įvardis *anas*, kuris dažnai vartojamas įvardžio *jis* reikšme. Absoliutinėse konstrukcijose ypač paplitusi šio įvardžio daugiskaitos lytis.

Aniemus tada įent, pawisdeia ghis ant Eliaba ir dumoia BrB I Sam 16,6. Pirma neg schauks | esch noriu atsakiti | *Aniemus dabar bekalbant* | esch noriu klausiti BrP II 389₁₆³⁸. Ghis newienam ne passidawe, ir *anam numirus*, prarakawa io kunas BrB Sir 48,14. *O Anai* [pabraukta, viršuje: *iei*] *dabar bekalbant su Karaliumi*, ateia Prarakas Nathan BrB I Kar 1, 22 ir pan.

Absoliutinės konstrukcijos su kitais įvardžiais išreikštu subjektu vartojamos rečiau, pvz.: Daug szmoniu... tare wissi daiktai *niekam neszinant* patis teip radosi BrP II 176₁₄. *Schitam dabar bekalbant*, ateija wiens bilodams BrB Job 1,18³⁹. Nessa *wissam nutillus ir uszmigus*, ir tikrai ant pusnakties, leidosi tawa wisgalins szodis nug Dangaus BrB Išm 18,14.

c) Skaitvardis, eidamas absoliutinio naudininko subjektu, gali atstoti daiktavardį (kai daiktavardis esti menamas) arba sudaryti su daiktavardžiu žodžių junginį, pvz.:

Paskiausei | *wienolikai uszu stala sedint* passirode Iesus | ir bara iu neitikeghima BrP II 107₄⁴⁰. O tas mētas būwo pėktilieki mētai Tiberiuso Ciesoriaus | kursai tūiau paskūi Augustą įstioi: tai est *sukākant mētų treczei dęszimti giwātos Wieszpates mūsų* DP 26₂₀ ... *Ir paskui to keturiōmus dęszimtimus dienų sukākus* afierawōio Mėrgá Mariá sunėlį bažnįczion' DP 419₃₈.

§ 70. Čia suminėtos kalbos dalys senųjų raštų absoliutinėse konstrukcijose vartojamos nevienodai. Dažniausiai šių konstrukcijų subjektu eina asmeniniai įvardžiai (38%) ir bendriniai daiktavardžiai (29%), rečiau – tikriniai daikta-

³⁷ Plg. *Atstois Ischmintingiems nog Bernelio* BrP I 111₁₄; *A ghiemus nūeyus schalina...* passirode VEE 148.

³⁸ Taip pat BrP I 313₁₅.

³⁹ Panašiai ir BrB Job 1, 16; 1, 17.

⁴⁰ Plg. *sedint Wienolikai passtala* / passirode... BrP II 45.

vardžiai (18%) ir kiti įvardžiai (apie 10%). Skaitvardžiai ir skaitvardžių junginiai su daiktavardžiais absoliutinio naudininko subjektu eina labai retai.

Subjekto raiškos atžvilgiu lietuvių kalbos absoliutinis naudininkas maždaug atitinka sen. slavų⁴¹, sen. rusų⁴², gotų⁴³ ir graikų⁴⁴ kalbų absoliutines konstrukcijas. Šioms visoms kalboms bendra tai, kad absoliutinės konstrukcijos subjektas dažniausiai žymi asmenį⁴⁵. Lietuvių kalbos senuosiuose raštuose asmenį žymi daugiau negu 75% visų absoliutinių konstrukcijų subjektų; panašiai ir dabartinėje lietuvių kalboje. Asmens sąvokos vyravimas, matyt, yra senovinė ypatybė⁴⁶, aiškintina absoliutinio naudininko kilmę iš apozicinių dalyvių naudininko, kurio reiškiamo antraeilio veiksmo atlikėjas dažniausiai irgi esti asmuo. Kalbose, kuriose absoliutinės konstrukcijos yra labiau susijusios su laiko, būdo ir priemonės santykius žyminčiais linksniais, subjekto raiška yra skirtinga. Pavyzdžiui, daug rečiau asmens sąvoką žymi absoliutinės konstrukcijos subjektas lotynų kalboje, kur pats absoliutinis ablatyvas yra artimas lydimųjų aplinkybių, priemonės, laiko ir būdo ablatyvui⁴⁷. Subjekto reiškimas asmens sąvoka nebūdingas ir Vedų absoliutiniam lokatyvui, taip pat daugeliu atvejų susijusiam su laiko lokatyvu⁴⁸. Taigi, skirtingi subjekto reiškimo būdai iš dalies atspindi pačių absoliutinių konstrukcijų kilmės skirtynes.

§ 71. Lietuvių kalbos absoliutinio naudininko subjektas kartais reiškiamas ir kelių žodžių junginiu. Panašiai kaip sakinio veiksnys, jis gali turėti pažyminį, kuris arba yra derinamas su juo gimine, skaičiumi ir linksniu, arba eina kilmininku, pvz.: *Ir putschent schaltai Schaurei*, wandu pawirst lėdu BrB Sir 43,22. Idant *dienai sūdo atėius* | ne ižgirstūmbime su bediewieis DP 34₃.

Absoliutinio naudininko subjektas gali turėti ir daiktavardinį priedėlį, pvz.:

⁴¹ Žr. J. Stanisław, *Dativ absolutný...*, Bzsl, 5, p. 14—15, 88, 90, 91.

⁴² Žr. Л. В. Перегонцева-Граве, *Дательный самостоятельный в русском литературном языке XII—XVII вв.*, дисс., рукопись, Л., 1955, p. 96 tt.

⁴³ Žr. H. Winkler, *Germanische Casussyntax*, I, Berlin, 1896, p. 126—127.

⁴⁴ Žr. E. H. Spieker, *On the so-called Genitive absolute and its use especially in the Attic orators*, AJPh, 6, Baltimore, 1885, p. 326.

⁴⁵ Atskirai paminėtinas sanskrito absoliutinis genetyvas, kurio subjektas ir tegalėjo reikšti tik asmens sąvoką, žr. F. de Saussure, *De l'emploi du génitif absolu en sanscrit*, kn.: „Recueil des publications scientifiques“, Lausanne-Genève, 1922, p. 274.

⁴⁶ Plg.: „Offenbar ist der Dativ des Dat. absol. im Anfang immer oder doch ganz vorzugsweise ein persönlicher Begriff gewesen. Nach der Ablösung des Dativs vom Hauptverbum war es von den ein Zeitverhältnis angehenden Fällen mit persönlichem Subjekt, wie lit. *mān namōn einant* ... nur ein kleiner Schritt zu den (zahlreich begegnenden) Dativi absol. mit Zeitbegriff als Subjekt, wie lit. *dėnai aūsztant*...“ K. Brugmann, *Grundriss...*, II, 3², p. 968.

⁴⁷ Plg.: „Id Helvetii ratibus ac lintribus iunctis transibant („sujungtais plaustais ir laivais“ arba „po to, kai plaustai ir laivai buvo sujungti“) Caes Gall 1,12,1; *laude parta imperator domum revertitur* („su įgyta garbe“ arba „po to, kai garbę įgijo“) ir pan., žr. K. Brugmann, *Die mit dem Suffix -to- gebildeten Partizipia im Verbalssystem des Lateinischen und des Umbrisch-Oskischen*, IF, 5, 1895, p. 142 tt.; *Grundriss...*, 2, 3², p. 964—965; J. Wackernagel, *Vorlesungen über Syntax*, I, Basel, 1926, p. 293; Stolz-Schmalz, *Lateinische Grammatik*, München, 1928, p. 446; F. Blatt, *Précis de syntaxe latine*, Lyon, 1952, p. 248; dėl ryšio su laiko ablatyvu plg. § 83. Tačiau tam tikrais atvejais ir lotynų kalboje subjekto reiškimas asmens sąvoka gali būti labai senoviškas, žr. J. Saffariewicz, *Gramatyka historyczna języka łacińskiego*, II, Składnia, Warszawa, 1950, p. 39.

⁴⁸ Žr. B. Delbrück, *Altindische Syntax*, Halle, 1888, p. 387; plg. dar § 83.

Menelaas palaike Ponistę. O kaip pinnigu... negaleia uszmoketi, *praschant ių Sostratui Hoitmanui Pilles*, pawadinna Karalius abudu BrB II Mak 4,27. *Sergant Ezechiei Karaului* deschimties hadinu werte Saule atbulin atschoka MT 45^a₁₈. Nesa kad Tewai giwena Aegipte, *numirus Patriarchai Iokubui*, tiktai scheimina Iosepha tikraj tarnawima Diewa tepalaike MT Lž XIII₇.

Absoliutiniamė naudininke padalyvio žymimas veiksmas kartais siejamas su keliais veikėjais, pvz.:

Tūgi idant ir ius prasti szmoneles | ben masz galetumbit primokti | kaipa ius | *numirus moterei* | *waikams* etc. tūretumbit linksminties toie tuszboie BrP II 517₇. Nu patlabai *Mariai su Iosephu ir berneliu Baszniczoi esant* | ateija senas szillas ir Diewo bijans wiras | Simeonas BrP I 118₁₄.

Subjektas gali būti išplėstas ir įvairiais žodžių junginiais. Kartais prie jo jungiami šalutiniai sakiniai, pvz.:

O smertie, kaip kartus essi, *atmenant tawęs szmogui gieras dienas ir gana turencziam*⁴⁹, *ir kursai be rupesties giwen* BrB Sir 41,1. Ir wartai buwa uszrakinami | *ischeius thiemus kurie ios noka* BrB Joz 2,7. Prisiartinant *cziesu* | *kaip Diewas noreia ant Ierusalem* | *ir Szidu szmones* | *galiausi kershta uszleisti* | *kaip tatai iemus Prarakai ir patsai Kristus grumsdens* | *ir praneschens buwa* | schitie szenklai pirm passirode BrP II 336₁₉.

Taigi, lietuvių kalbos absoliutinio naudininko subjektas gali sudaryti gana sudėtingą sintaksinę konstrukciją. Tiek raiškos, tiek išplėtimo galimais jis yra taip pat artimas sakinio veiksmui, kaip absoliutinio naudininko predikatas – tariniui (plg. § 68). Šios pagrindinių absoliutinio naudininko dalių (subjekto ir predikato) ypatybės sudaro formalų pamatą jo vartosenai šalutinių sakinių reikšme.

§ 72. Aukščiau minėtieji subjekto raiškos atvejai yra būdingi tiek absoliutiniam naudininkui su padalyviais, tiek ir su linksniuojamais dalyviais (pastarųjų konstrukcijų pavyzdžius žr. §§ 54–55). Kadangi konstrukcijų su linksniuojamais dalyviais yra daug mažiau, kai kuriems potencialiai galimiems atvejams (pavyzdžiui, su skaitvardžiais, būdvardžiais) trūksta pavyzdžių. Tačiau absoliutinis naudininkas su padalyviais turi ir specifinių subjekto raiškos ypatybių, kuriomis jis skiriasi nuo atitinkamų konstrukcijų su linksniuojamais dalyviais.

Absoliutinių konstrukcijų su linksniuojamais dalyviais subjektas yra visada reiškiamas naudininko linksniu. Tuo tarpu absoliutinio naudininko su padalyviais subjektu gali eiti ir prieveiksmai, jungiami su daiktavardžių kilmininku, pvz.:

Schwents Simeonas schicze ape tris daiktus kalb *girdent daug szmoniu* Baszniczoie BrP I 120₄. *Ir sussieius labai daug szmonių* ... pradeia kalbeti BrB Luk 12,1. Nesa Iesus buwo atstoghęs *ties Szmonių tų esant* BrB Jon 5,13.

Skaitvardis, eidamas absoliutinio naudininko su padalyviu subjektu, kartais turi vardininko linksnio formą, pvz.:

Anuo metu: *Besedint' wienuolika mókitinių* | passirôde iėmus Iėsus DP 225₂₃. Bet kiti numirę ne atgija, *iki issipildzius tukstantis metų* BrB Apr 20,5.

Kai absoliutinio naudininko predikatu eina neigiamos formos padalyvis, padarytas iš veiksmazodžio *būti* kamieno, subjektas reiškiamas kilmininko linksniu, pvz.:

⁴⁹ *turincziam?*

Dabbar *nebeessant daubbu*⁵⁰, esch gatawa buwau BrB Pat 8,24. *Nebeessant*⁵¹ *malkos*⁵², apgesa ugnis, Ir kaip waidiniko nebera, liauiessi barne BrB Pat 26,20⁵³. Bei *ikki ne sueius dweiu matu*, noriu esch wissus stotkus Namų PONO ... atgabenti BrB Jer 28,3. ... Ghį pamuschem *iki nieko iam ne atliekant* BrB V Moz 3,3.

Šiose konstrukcijose akivaizdžiai matyti absoliutinio naudininko predikato — padalyvio virtimas savarankišku aplinkybės žodžiu. Čia padalyvis ne tik nepriklauso nuo vardų ar įvardžių naudininko, bet panašiai kaip asmenuojamas veiksmazodis lemia subjekto linksnio formą.

§ 73. Daugumas absoliutinių konstrukcijų turi savo subjektą, skirtingą nuo sakinio veiksnio. Tačiau lietuvių kalboje pasitaiko ir tokių sakinių, kuriuose absoliutinio naudininko subjektas ir veiksnys žymi tą patį veikėją. Pirmasis juos minėjo G. Ostermejeris, laikė kalbos klaidomis ir nurodė, kad tais atvejais reikia vartoti pusdalyvį⁵⁴. A. Becenbergeris davė porą tokios rūšies pavyzdžių iš senųjų raštų⁵⁵, o K. Brugmanas⁵⁶ ir E. Frenkelis⁵⁷ — iš gyvosios kalbos.

Peržiūrėtuose XVI–XVII a. paminkluose randame šias tokio pobūdžio konstrukcijas:

a) Su linksniuojamomis dalyvių lytimis:

Waikamus Israelo annaipo giwenantiemus tarp kananitu, Hethitu, Amoritu, Pheresitu, Heuitu ir Iebusitu, wēde ie anų Dukteres, saw ing Moteres, ir dawe sawa Dukteres uszu anų Sunus, ir tarnawa ių Deiwems BrB Teis 3,5. Ir stagisi ęst, *iem atlikusam Vreda sawa* pareia ghis namusna sawa BrB Luk 1,23. *Anam apsiwilkusiam ilga sermega, ir apsidariusiam wissa Graszibe, ir szengencziam schwentop Altoriauspi*, tadda ghis⁵⁸ pagraszina apsukui wissą Schwentibę BrB Sir 50,12. Kaip tawe graudinau idant Ephese passiliktumbei⁵⁹ *man encziam Macedonią*⁶⁰, ir prisakitumbei nekuriems, idant kit nieka ne mokitu, neig dabortunse pleschgeijmų BrB I Timot 1,3.

b) Su padalyviais:

Ir iemus uszkopus bei Ai pertjrus, sugrįsza anis Josuap, ir biloia iem BrB I Joz 7,3. Ir nussidawe *iei įent (issitraukent)* raginama buwa ieib praschitų lauka

⁵⁰ Užbraukta, parašėte: *Giljbiems*.

⁵¹ *Ne be essant?*

⁵² Taisyta iš *malkas*.

⁵³ Plg.: *Esant tada kariu tarp Namų Saulo, ir Namų Dowido*, pastiprina Abner Namus Saulo BrB II Sam 3, 6.

⁵⁴ „Geht die Rede aber von derselben Person oder Sache fort, so braucht man diese Construction nicht. Also ist falsch, wenn es I Mos. 42, I heisst" *Iokubui matant, kad lawai — tare jis* — Es muss heissen: *Iokubas matydamas — tare*." G. Ostermeyer, Neue Litauische Grammatik ans Licht gestellt, Königsberg, 1791, p. 177.

⁵⁵ A. Bezzenberger, Beiträge..., p. 261–262.

⁵⁶ Pz., *Jēm vēl beeanant*, sutiko vēl dėdūką žr. K. Brugmann, A. Leskien, Litauische Volkslieder und Märchen, Strassburg, 1882, p. 324; Grundriss..., 2, 3², p. 965.

⁵⁷ E. Fraenkel, Syntax der litauischen Kasus, Kaunas, 1928, p. 133–134; Grammatisches und Syntaktisches, IF, 28, p. 248 (ten pat lyginama ir su atitinkamais graikų kalbos absoliutinio genetyvo pavyzdžiais).

⁵⁸ Abu pastarieji žodžiai pabraukti.

⁵⁹ Užbraukta *eidams*.

⁶⁰ Taisyta iš *Macedonią*.

nog sawa Tiewa, ir g h i pūle nog Assilo BrB Joz 15,18. *O aniem teip ilgai laukent*⁶¹ *ikki nussigiedija*. Nes niekas wartų Paschures neatwere, emę ie rakta, atrakinna BrB Teis 3,25. *Yam ent pa uszkabos* szibeia kaip auschros szwaigzde per debesis BrB Sir 50,6. Potam nussidawe, *Petrui wissur peraius*, ataio ir schwentumpi, kurie Lidde giweno BrB Apd 9,32. O staghisi est *iam keliauiant* [taisyta iš *kaip kieljawa, ir ghis*], įeija ghis ing niekurį miestellį BrB Luk 10,38 (originale kiek kitaip: *da sie wandelten* | gieng er LB; *dum irent...* intravit Vulg). *Ir iem ant sawa karalischkos krases besedint Pilleie Susan*, tretį mėtą sawa Karalistes, padare ghis pas sawe Pietus BrB Est 1,2. *Ir ghiemus nuent nug kalno Miestop*, kalbeia ghissai su Saulu ant stogo BrB I Sam 9,25. *Iem schitus szodzius kalbeius*, węstas buwa ant mukos BrB II Mak 6,29. Bei nusidawe *iam besedent su ieis uszu stala* | eme ghis dūna | dekawoia | lausze | ir dawe iemus BrP I 404₁₇. *Ir iam schita szodi bekalbant* | tapa ghis neprieteliu perschaudintas ir nuszawintas BrP II 338₂₀. ...*A niems smerti po akim regint* | prieija Kristausp BrP I 201₂₂. *Mumus' wissiem's mirrus* | Paláidoti mės busim RG 388₁₇. Dūk džauktis czėsu áuksinu | *Táw lankant su malone* | Mus nē korok karru | marru RG 279₂₀⁶².

Kaip matome, senuosiuose raštuose šie absoliutiniai naudininkai visada eina prieš sakinio tarinį (paprastai sakinio pradžioje). Tą patį galima pasakyti ir apie atitinkamas padalyvines konstrukcijas, retkarčiais pasitaikančias dabartinėse lietuvių kalbos tarmėse bei tautosakoje (ypač liaudies dainose), pvz.:

Ten mum besiriejant, pamatēm ateinant senelį LM I 25. *Man į vienus namus atėjus ir pro duris į stubą žengt benorint*, štai sutinku gaspadorių su pyragu laukan einant BsP I 112. *Man beprausiant baltai burną nuploviau žiedatį* Ns 3, Klvd 333. *O ma bepustant šviesų dalgužį*, aš pamačiau mergužę vieškelužiu ateinant LBr 40. *Ma laivužy bestovint, laivužy šniūrus traukiant*, aš pamačiau šučą bernelį LBr 20. *Ma benešant vandenėlį*, ir sutinku bajorėlį JD 431 (panašiai Klvd 191). *Ma žirgelį bešeriant, vandenėlį benešant*, aš pamačiau bernužėlį labai graudžiai verkiant JsD 246. *O ma bepiaujant lanko šienužį, ma bešvytuojant naują dalgužį*, aš pamačiau mergužėlę vieškelužiu ateinant JsD 61 (panašiai JD I 202). *O ma bepustant šviesų dalgelį pamačiau mergužėlę* Ns 263. *Ma bejojant per laukelį* aš išvydau dvi mergeli JsD 56. *Ma belaukiant gerų metų*, aš išeisiu ir iš metų JD III 37. *O mums rugius bepiaunant išgirdom būgnužius* Klvd 128. *Ui man beskinant rūtų kvietkelę* ir pamačiau sesytę Klvd 81.

Prepozicinė tokių absoliutinių konstrukcijų padėtis nėra atsitiktinė. Pradėdamas sakinį absoliutiniu naudininku, autorius kartais nori nusakyti tam tikras aplinkybes, dar neapžvelgęs viso sakinio ir nepagalvojęs apie tų aplinkybių veikėjo santykį su veiksmu⁶³. Liaudies dainose absoliutinės konstrukcijos ir sakinio veiksmų atlikėjai kai kur, matyt, sutapo ir dėl atskirų posmo eilučių pastovumo, kintant dainos variantams. Apskritai, tokios anakoliutinės konstrukcijos galėjo atsirasti tik tada, kai absoliutinis naudininkas buvo jau nepriklausomas nuo sakinio tarinio ir virtęs specialia aplinkybinių santykių raiškos priemone.

⁶¹ -ent eilutės viršuje, vietoj išbrauktos priesagos -dami.

⁶² Loginis padalyvinės konstrukcijos subjektas, išreikštas naudininko linksniu, su sakinio veiksmu sutampa ir šioje konstrukcijoje: O asch tariau *man gerrai sant*, asch niekada neparpulsiu PsD 56 (plg. § 117).

⁶³ Plg. E. Fraenkel, min. veik., p. 134.

Sen. slavų kalboje absoliutiniai datyvai, kurių subjektas sutampa su sakinio veiksniu, yra palyginti reti ir taip pat eina tik prieš sakinio tarinį⁶⁴. Retkarčiais jų pasitaiko ir kitose kalbose⁶⁵.

§ 74. Nuo absoliutinių konstrukcijų, turinčių tą patį subjektą, kaip ir visas sakinytis, reikia skirti tas, kurių subjektas pakartojamas sakinyje, bet eina ne veiksniu, o papildiniu. Aukščiau jau buvo minėtos konstrukcijos su linksniuojamais dalyviais, kurių subjektas sakinyje yra pakartojamas tuo pačiu, t. y. naudininko, linksniu ir reiškiamas asmeniniu 3-jo asmens įvardžiu, pvz.: *Iam nuencziam*, uszutekeio iam io tarnai BrB Jon 4,51⁶⁶ (kitus pavyzdžius žr. § 8). Tuo būdu išryškinamas dalyvinės konstrukcijos savarankiškumas. Absoliutinio naudininko subjektą atliepiantis asmeninio įvardžio naudininkas retkarčiais pakartojamas ir tada, kai predikatu eina padalyvis, pvz.:

Ir iem pas Ascaloną ateius, usztekeia iem Mieschczonis BrB I Mak 11,60. Esch atmenu (padumoiu) ką Amalek Israelių daries ir kaip iem kelį usstoia, *iam* [įterpta eilutės viršuje] *isch Egyp̄to beent* BrB I Sam 15,2. *Ir be gulint Wienam naktį ant batalo* [=patalo] *sawa*, randasi iam daug dumų BrB Sir 40,5. *Ir aniemus įeius karaliauspi*, biloia iemus karalius BrB I Kar 1,32. ... Tu buwai man nussitikeghimu, *man dabar be esant prieg krutų augiwes mana* BrB Ps 22,10⁶⁷. *O aniems ataijus*, biloia ghis iemus BrB Apd 20,18. ... Buket ligus szmonemus | kurios laukia Wieschpaties sawa | kada sugrischt isch swodbas | idant yem atent ir tuskenant | tūiaus yem adaritu VEE 189₃. *Zmogui tada prasiradus Diewas wel wale sawa*, iem, žodzu ir ženkle apreichke MT VIII₂₀. *Bat jems dabar netikint isz dziaugsma* | *bet besistebint kalbeia iemus* SE 88₂₃. *Ir nužingiunt iiems nuog kalno* | prisákie iiemus Ev 47₂₀.

Turėdamas kitokią formą, negu dalyviai, padalyvis nebegalėjo būti palaikytas vardažodžio atributu, ir jo aplinkybinė reikšmė buvo savaime suprantama. Kai kuriais atvejais subjekto pakartojimą čia galima paaiškinti noru pabrėžti tarinio papildinį, ypač ten, kur padalyvis ir įvardis yra nutolę vienas nuo kito.

⁶⁴ Žr. J. Stanislav, *Dativ absolutný...*, Bzsl, 5, p. 13, 103. Vis dėlto pažymėtina, kad sen. slavų kalbos evangelijų kodeksuose jie pasitaiko dažniau, negu graikiškuose originaluose, kur jų iš viso tėra vienas pavyzdys (žr. Blass-Debrunner, *Grammatik des neutestamentlichen Griechisch*, Göttingen, 1913, § 423). Trys graikiškojo originalo konstrukcijos ἐν τῷ + infinityvas į sen. slavų kalbą išverstos absoliutiniais datyvais, kurių subjektas sutampa su sakinio veiksniu (Žr. L. Nečásek, *Staroslověnské dativní vazby participální a jejich předlohy v řeckém textu evangelií*, „Slavia“, r. 26, s. 1, Praha, 1957, p. 24). Plačiausiai tokios konstrukcijos buvo vartojamos sen. rusų kalbos paminkluose, kur jas veikliausiai stimulavo absoliutinio datyvo artimumas apozicinėms dalyvių konstrukcijoms, plg. И. Бѣлоруссовъ, *Дательный самостоятельный падежъ въ памятникахъ церковно-славянской и древне-русской письменности*, РФВ, т. 41, Варшава, 1899, p. 79; А. А. Потебня, *Из записок...*, I–II, p. 328 tt.; Л. В. Граве, *Две разновидности дательныхъ самостоятельныхъ...*, p. 68 tt. su literatūra.

⁶⁵ Žr. K. Brugmann, *Grundriss...*, 2, 3², p. 965. Dėl atitinkamų konstrukcijų lotynų kalboje žr. dar Kühner-Stegmann, *Ausführliche Grammatik der lateinischen Sprache*, II, Hannover, 1912, p. 786; Stolz-Schmalz, *Lateinische Grammatik*, München, 1928, p. 447–448; J. M. Biese, *Der spätlateinische Akkusativus absolutus und Verwandtes*, Helsingfors, 1928, p. 42–43. Dėl sen. graikų kalbos žr. E. Schwyzer, *Griechische Grammatik*, II, München, 1950, p. 399–400; J. Humbert, *Syntaxe Grecque*, Paris, 1945, p. 105.

⁶⁶ Plg. *Ir kad' iissá i lipó žeminių / passitekėjo i a m' tarná i o DP 355₄*.

⁶⁷ J. Rėza naudininką čia pakeitė kilmininku: *tu buwai mana nussitikeghimu PsD 45*.

§ 75. Absoliutinės konstrukcijos subjektas sakinyje kartais esti išreikštas kitais papildinio linksniais (dažniausiai galininku), pvz.:

Tiewui io numirus, pergabeno ghis ghī ing schē Szemę BrB Apd 7,4. *Ir iem atstoint*, rada ghī Lēwas ant Kēlio ir pagadinna ghī (nuszawinna) BrB I Kar 13,24. *Ir iemus dugną ne ischkakus*, sugawa ios Lewai, bei sumulde ir Kaulus ių BrB Dan 6,24. *Ir iam ant Kelio Padwarioie beesant*, sutikka ghī PONas, noredams io nuszawinti BrB II Moz 4,24. *O Iaunikaiczui tēkant*, schowe ghis vieną strėlą per ghī (wirschumi io) BrB I Sam 20,36. *Ir besedint iam ant Kreslo sudo*, siųte iop io Moterischke, ir dawe iam sakiti⁶⁸ BrB Mat 27,19. *Bekalbant iemus Szmoniump*, attaijo iump Kunigai BrB Apd 4,1. ... Dawe tadda Diewas Adomui didi miega | ir *iam uszmiggus* | eme wiena schonkauli isch io | ir atpilde knnu [t. b. kunu] ana Wieta BrP I 176₁₀.

Absoliutinio naudininko subjektas sakinyje kartais reiškiamas ir nederinamuoju pažyminiu, pvz.:

Ir kaczei *mumus numirus* | musu waikai bus | ir issilaikis ... tacziau wissiemus bus mirti BrP II 409₆. Kam dæra kraujas mana, *man numirrus*? PsD 56. *Ó Powituy tawkiant ju Athenose*, dwasia jo uzsiedgie iampi ChB₁ Apd 17,16.

Apskritai, tokių absoliutinių konstrukcijų, kurių subjektas pakartotas sakinyje kuriuo nors tiesioginio bei netiesioginio papildinio ar pažyminio linksniu, senuosiuose raštuose pasitaiko gana dažnai.

4. Absoliutinis naudininkas su jungiamaisiais žodžiais

§ 76. Absoliutinis naudininkas kartais jungiamas prie sakinio tam tikrais jungiamaisiais žodžiais, kurie eina konstrukcijos pradžioje ir apibrėžia jos funkcinę reikšmę.

XVI–XVII a. paminkluose daugiausia pavyzdžių randame su jungiamuoju žodžiu *iki*. Tačiau beveik visi jie yra iš J. Bretkūno raštų. Kituose tekstuose absoliutinių naudininkų su *iki* pasitaiko tik retkarčiais.

Jungiamasis žodis *iki* vartojamas ir absoliutiniuose naudininkuose su linksniuojamais dalyviais, ir atitinkamose konstrukcijose su padalyviais. Abiem atvejais jis turi tokią pačią reikšmę. Absoliutiniai naudininkai su *iki* parodo, ligi kurio laiko trunką sakiniuose aprašomi veiksmi (įvykiai). Jų predikatais eina esamojo arba būtojo kartinio laiko dalyvinės formos.

a) *iki* absoliutinėse konstrukcijose su esamojo laiko dalyviais ir padalyviais:

Ir ghi pagulde sermegą io pas sawe, *ikki Wieszpaczui ios parencziam Namie*, ir kalbeia iam tošiau szodzius, ir biloia BrB I Moz 39, 16–17. Nes kiekas kartų nūg schos Dūnos walgot, ir nūg scho Kilicho geret, turit Wieschpaties smertį apsakiti *ikki iam atencziam* BrB I Kor 11,26. Nei wel tassai budas turreia ilgiaus issilaikiti | tiktai *ikki atenczem Messioschui* BrP I 129₁₁. Ir Iósephas nieko ne ilgin-damas | kēlęs teiáus náktį éme bernėlį ir mótinã io | ir nubēgo ing Egiptą | ir búwo tēn' nēt' ik' *numirsztancziam' Herodui* DP 419₅⁶⁹.

⁶⁸ Eilutės apačioje: *bilojo*. Plg. *Sædint tada iem ant Wietas suda* / atsiunte iop Mote jo VEE 211.

⁶⁹ Plg. ir buwa tenai *ik smerties Heroda* VEE 148₂₀; ir buwo tinai *iki numirimuy Herodo* Ev 136₂₁.

Schiteipo passilikka io Rankos ischtissas, *ikki nussileident Saulei* BrB II Moz 17,12. Newienas Szmogus netur buti Giwenime Ludimo, iam ineit [t. y. *inent*] ant sudairinimo Schwentibeie, *ikki iam ischent* BrB III Moz 16,17. Ir ischdeia schus akmenis ant Kalno pas Namus ipaczoie wietoiė, *ikki Prarakui atent*, kursai passakitų, ką su ieis dariti BrB I Mak 4,46. O Ioab ir Abisai wija Abnerą *ikki Saulei nussileident* BrB II Sam 2,24. ... Du iaunu Stirnu dwinej kurie tarp Rasų ganosi *ikki dienas nussileident, ir scheschūleis atstois* BrB GG 4,6. Ir Szmones meldessi PoNop aukschcziausioiop idant sussimiltųse, Ikki pabengus Diewos sluszbą. ir anis sawa Vredą atliktų (ir *ik iemus atliekant sawa Vredą*) BrB Sir 50,21. Teipo dawe PONas musu Diewas ir karalių Og Basane musu Rankosna, su wisoms io Szmonims, iog ghį pamuschem *ikki mieko* [t. b. *nieko*] *iam ne atliekant* BrB V Moz 3,3. Ir prisake iemus, idant anis ant Szmonių karaliautu, bet ne isch-eitu prisch Neprietelių, *ikki iam⁷⁰ parent* BrB I Mak 5,19. Tadda keliawa ir Kahathitai... bei anie patiese Giwenima, *ikki schiemus pasəkant* BrB IV Moz 10,21. Dūk tiktai man wierą išganancę | ir dawęs stippink ir išlaikyk tą ikki gálo máno | *ikki duszei isent iskuno* KM 175₁₀ (=KM₁, 118₂₀). Dūk kunui zėmej' atlisi | *Ik taw atent mus suditi* RG 508₁₀. Kuns tėtur zėmej pakájų | *Ik atent sudhamui cze-sui* RG 506₆⁷¹.

b) *iki* absoliutinėse konstrukcijose su būtojo laiko dalyviais bei padalyviais:

Bei Surinkimmas... tur iam pawelti eiti Walnistes Miestana, Kuriop ghis begens buwa. Ir thur thinai passilikti, *ikki numirusiam Wirausiu kunigu* BrB IV Moz 35,25. Tadda iau nusudita ira iumus, kaip kurius⁷² mælus ir Sudumaghimus po mana akimi norinczius kalbeti, *ikki pereusiam cziesu* BrB Dan 2,9. ... Tadda Zachariosus toiaus | neapbilla | iog negaleia ne wieno szodzio ischkalbeti | *ikki uszgimmusiam scham Ianui Sunui sawam* | tadda ghis atgawa szada BrP II 236₇.

Po wiena (maszu) asch anus pirm tawens ischtremsiu, *ikki taw inwissus, ir Szemę paweldes]* *paweldeius* BrB II Moz 23,30. Ir io Sunus buwa su Banda ant lauko, ir Iakubas tileia *ikki aniemus pareius* BrB I Moz 34,5. Tadda perkreipe Diewas schirdį karaliaus ant gėro, ir ghis ... schoka nog sawa kreslo, ir apsikabinna ię sawa rankomis, *ikki iei atgijus*, ir kalbeia iei prietelischkai BrB Est 15,11. Ne atstok *ikki man sugrišzus tawensp, ir atneschus mana walgama affiera. Strowos affiera ir affierawoius, ir pa tawa akim palikus* BrB Teis 6,18. Bei mana Ranka tawe apsaugos, *ikki man praeius* BrB II Moz 33,22. Esch Karuną nieku, nieku nieku padarisiu, *ikki tam ateius, kuriam ghi pareitis* BrB Ezech 21,27. Ir kada tarjcziau, esch schę nakti galliu wira imti, ir waikus pagimditi, ius er galit laukti, *ikki anniemus⁷³ uszaugus?* BrB Rut 1,12–13. Saulas... musche (pakirta) Amonitas, *ikki dienas ikaitus* BrB I Sam 11,11. Kolei czesas tokio Vssiszadeghimo waroij ... netur barskucziu sawa Galwą nuskusti, *ikki praeius raku, (czesu)* kuri ghis PONVI paszadeia BrB IV Moz 6,5. Todelei tu toliaus ne galli wel ischczis-titas buti, *ikki man sawa Kerschta ant tawęs ischleius⁷⁴* BrB Ezech 24,13. ... Io kunas gulleia po Rassos dangaus, ir paschlappa. *Ikki io plaukams paaugus, ikki*

⁷⁰ Viršuje pabraukto saw.

⁷¹ Panašiai SG 80^a₁₄.

⁷² Taisyta iš kurie.

⁷³ Pabraukta, eilutės viršuje — iemus.

⁷⁴ Parašėje — *ik man isch tawes passigieszus*.

*Erelio plugsnų*⁷⁵, ir io nagams, ikki paukschčių Nagams BrB Dan 4,30. Esch skanios strowos newalgiau, mesa ir winas netęka mana burnai, nei tepiaus, ikki praschokus tomis trimis nedeliomis BrB Dan 10,3. Mana akis (ascharos) tek, nei gal liautissi, nesa nera liowimo. Ikki PoNVI isch dangaus pawisdeius ir dumoius. Mana akis suæd givatą mana BrB JerR 3,49–51. Potam giedoia Plebonai⁷⁶ Liaupses Giesmes, ikki affierai sudegus BrB II Mak 1,30. Skubinkes ir ischgelbekes thina, nesa esch nieka ne galliu darjti, ikki taw the ischkakus BrB I Moz 19,22. Duris Ierusalemio ne atwerkite, ikki Saulei įkaitus BrB Neh 7,3. Dievas te dara man teip ir teip, iei esch dūnos alba Kitko ragausiu ikki Saulei nussileidus BrB II Sam 3,35. Karalius... rupinoiosi, ikki Saulei nussileidus, ieib Daniela ischgelbetų BrB Dan 6,14. Stiprink sawa Schirdį, ir palukekem, ikki dienas nussilenkus BrB Teis 19,8. Nesa ghis nenoreia laukti, ikki iemus ing io Szemę ipūlus (ieius) BrB I Mak 12,25. Bet anis nuęija ir ischkaka kalnump, ir passilikka tris dienas thina, ikki aniemus sugrinszus, kurie ių noka (ieschkoia) BrB I Joz 2,22. Ir Karalius biloia. Buket Ierihe, ikki barsdai ataugus, tadda pareikite BrB I Kron 20,5. Siunsk, ir atwesdink ghi, nesa mes nepassisesim ikki iem ateių BrB I Sam 16,11. Nesa Szmones ne walgis, ikki iem ateių BrB I Sam 9,13. A anis negaleia man sakiti, kaip tatai issimanitų. Ikki paskiausei Danielu ateių, (Kursai Beltsacer wadinnams ira wardu mana Diewo) Kursai dwasse schwentuių Angelų tur BrB Dan 4,4–5. Bei esch regeiau tha Raga Kariauientį prisch Schwentus, ir aptureia Wirschų prisch ios. Ikki Senamuiem ateių BrB Dan 7,21–22. Bei esch weisdeiau ant io, ikki iem arti Awino ateių BrB Dan 8,7. ... Platinosi szmones, ir dauginoios Egipte, ikki kitam Karaliui ataius, kursai nieko ne szinoio ape Iosephą BrB Apd 7,17–18. ... Kosznas stodawos sawa Budelios wartūsu, ir weisdeia paskui io, ikki iam ieius ing Tabernakulą BrB II Moz 33,8. Dievas wandenį Iordana ischdzowinna pirm iusų, ikki iumus perėjus BrB Joz 4,22–23. Ir anis uszdege Sziburus, ir apstokia ghę, ikki iei ischkakus wietan⁷⁷ aukschtą BrB Judit 13,16. Kaip tada wissi Karalai ... girdeia, iog PONas vandenį Iordano buwa ischdziowinnens pirm waikų Israela, ikki⁷⁸ iemus perėjus, nussimiñe ių schirdis BrB Joz 5,1. Noah ... ischleida Warną, tas lękioia schę bei the, ikki ischdzuwus (nusekus) Audrai ant Szemes BrB I Moz 8,6. Bet anis priwerte ghi, ikki iem⁷⁹ papjkus, ir biloia BrB II Kar 2,17.

Būtojo kartinio laiko padalyviai tokiais atvejais kartais eina su neiginiu ne-tačiau išlaiko teigiamųjų formų reikšmę, pvz.:

Ghis tiesa tur waisiu, ikki Saulei neateius, ir schakeles auga io szardije BrB Job 8,16. Kaip tada Gideonas sunus Ioasa sugrischa nūg Kowos, ik Saulei ne usztekeius⁸⁰, sugawa ghis Iaunikaitį isch Szmonių Sukotho, ir klause ghi BrB Teis 8,13–14. Ghi pagimda pirm sapulio, ghi pawede waiką, ikki waiko bedai ne ateių BrB Iz 66,7. Tadda Plebonas tur liepti, idant Namus ischkraustitų, ikki neėjus Plebonui BrB III Moz 14,36. Bet PoNas buwa ausims Samuelo wakar dieną apreischkens, ikki ne atėjus Saul (pirm ateijmo Saul) ir sakens BrB I Sam 9,15–16.

⁷⁵ Viršuje -u užrašyta mis.

⁷⁶ Pabraukta, viršuje — kunigai.

⁷⁷ n žodžio gale prirašyta vėliau.

⁷⁸ Po šio žodžio išbraukta anis.

⁷⁹ Taisyta iš anam.

⁸⁰ Paraštėje: pirm Saules usztekeijmo.

... Anos ira stipras Moteres, *ikki neateius Senn...*⁸¹ *bobai*⁸² *iumpi*, anas pagimde BrB II Moz 1,19. ... Pataisikem walgimą, man patinkanti, ir ineschk man, idant walgicziau. Idant tawe mana Dusche perszegnotų, *ikki man ne mirrus*⁸³ BrB I Moz 27,3–4. Schitū budu esch sulauszisiu Iungą NabukadeZaro Karaliaus Babilonios *ikki nepraschokus dwiem mætų*, nog kaklo wissų Szmonių BrB Jer 28,11. O mes gatawi esme għi uszumushti, *iki iam neataijus iusump* BrB Apd 23,15.

Konstrukcijos su padalyviais ir dalyvio naudininku viename sakinyje: Sussieiket (Sussirinket) ir eiket schę, ius nemilimas Szmones⁸⁴ *ikki ne ateių Sudui*, ieib kaip Pælūs diena nueitumbit. *Ikki PONO kerschianczio rustibej ant iusų ne atėjusei*⁸⁵, *ikki ne ateių dienaj Rustibes PoNo ant iusų* BrB Zef 2,1–2.

J. Bretkūno biblijos vertime absoliutinių konstrukcijų su jungtuku *ikki* predikatu dažniausiai esti būtojo kartinio laiko padalyviai. Beveik visur jomis verčiami vokiško originalo šalutiniai sakiniai su jungtukais *bis* arba *ehe* (plg. § 32). Tačiau kituose XVI–XVII a. raštuose jų visiškai nepasitaiko. Konstrukcijos su esamojo laiko padalyviais J. Bretkūno biblijos vertime yra daug retesnės. Kituose raštuose jų randame pavienius pavyzdžius.

Konstrukcijos su *iki* skiriasi nuo kitų absoliutinių naudininkų ne tik esamojo ir būtojo kartinio laiko lyčių vartojimo santykiu, bet ir jų reikšme. Tiek esamojo tiek būtojo kartinio laiko dalyviai ir padalyviai šiose konstrukcijose žymi užbaigtą veiksmą, vėlesnį, negu sakinio tarinio veiksmas. Tad jungiamasis žodis *iki* ryškiai modifikuoja įprastinę absoliutinio naudininko predikato laiko bei veiksmo reikšmę.

§ 77. Absoliutiniame naudininke jungiamasis žodis *iki* turi panašų vaidmenį kaip ir šalutiniame laiko aplinkybės sakinyje, plg.: buki tinai | *iki asch taw sakisiu* BrP I 111₁₉; Bei *ikki czestin gauni*, turri pirm kenteti BrB Pat 15,33. Vietomis J. Bretkūnas, taisydamas biblijos rankraštį, keitė šalutinius sakinius su *iki* atitinkamais absoliutiniais naudininkais, pvz.: Ia cziesu szys teisusis, ir didis pakaius, Ik Menuj [j prirašyta vėliau] *nebebus* [pabraukta] *nebeasant* Ps 72,7 (*Bis das der Mond nimer sey* LB; *donec auferatur luna* Vulg). Atmink Sutwertoio tawa... *ikki ne pragaischus* [iš -schta] *Sidabrinai wirwei* [abiejuose žodžiuose -i prirašyta vėliau] *ir auksinai wersmei* [iš *auksina wersme*] *ne nubeg* [parašėje: *pabegus*], *ir wiedruj* [iš *wiedras*] *ne perdziwus* [iš *perdzust*] Pam 12,6 (*Ehe denn der Silberstrick wegkome | vnd die Gûldenquelle verlauffe | vnd der Eimer zuleche an dem Born* LB; *Antequam rumpatur funiculus argenteus, et recurat vitta aurea...* Vulg). Ir toiaus priwerte Iesus Mokintinius sawa, idant eitų ing Laywą, ir pirm io persijrtų, *ikki ghis* [pabraukta, viršuje – *iam*] *Szmones atleistų* [žodžio galas -stų pabrauktas, viršuje – *-dus*] *nūg sawęs* BrB Mat 14,22⁸⁶. Antra vertus, absoliutinis naudininkas irgi taisomas į šalutinį sakinį šiame pavyzdyje: ...Anis wija ios... ir pakirta ios, *ikki newieno isch ių ne atsilikkus* [pabraukta, parašėje – *ischlikka*] BrB Joz 11,8. Dar kitur absoliutinis naudininkas ir atitinkamas šalutinis sakinyje eina pagrečiui, pvz.: Todelei saket saw Teisibę... kolei czesas ira PoNą ieschkoti.

⁸¹ Žodžio galas neišskaitomas.

⁸² Parašėje.

⁸³ Žodžio gale kelios raidės išbraukytos.

⁸⁴ Po šio žodžio išbraukta pirm nei Sudas.

⁸⁵ Pabraukta. Parašėje parašyta *ateiusei*.

⁸⁶ Panašiai taisyta BrB Pam 12, 1–2; Mat 14,22; Joz 5,1 ir kt.

Ikki iem ateius, ir lijus ant iusų (ir ikki nuljs ant iusų) Teisibę BrB Moz 10,12. Matyt, šalutinius sakinius ir absoliutinius naudininkus su *iki* J. Bretkūnas laikė lygiagrečiomis išraiškos priemonėmis.

§ 78. Jungiamasis žodis *iki* kartais vartojamas ir su apozicinėmis dalyvinėmis konstrukcijomis, pvz.:

Schiteipo passilikka Moterischke, ir szinde (aukleia) sawa sunų, *ikki ghī nu-traukenti* BrB I Sam 1,23. ...Nesa tassai Wirs nepakaivos (nerims) *ikki schę diena atlikkens* BrB Rut 3,18. Wissadai su ieis linksmaiva ir Schokineja *ikki prigerens* | *ir atgulans* BrP II 195. Wieschkelio eism, *ikki tawa Rubeszų peraija* BrB IV Moz 21,22⁸⁷.

Šiuose pavyzdžiuose *iki* turi tokį pat vaidmenį, kaip ir absoliutiniame naudininke. Abi konstrukcijos taip pat sieja dalyvio predikatyvumas: ir vienur, ir kitur dalyvis atstoja asmenuojamą veiksmažodžio formą. Esamojo ir būtojo kartinio laiko apozicinių dalyvių laiko reikšmė šiais atvejais yra tokia pat, kaip ir atitinkamų absoliutinių konstrukcijų predikatais einančių dalyvių bei padalyvių.

Absoliutiniai naudininkai su *iki* galėjo būti sudaryti pagal analogiją su minėtomis apozicinėmis dalyvinėmis konstrukcijomis bei šalutiniais sakiniais. Tačiau yra duomenų manyti, kad *iki* absoliutiniame naudininke buvo vartojamas nuo pat šios konstrukcijos susidarymo laikų. Lietuvių kalboje *iki*, turėdamas prielinksnio vaidmenį, yra dažnai jungiamas su naudininku ir nurodo veiksmažodžio žymimo veiksmo trukmės ribą, pvz.: Schitaip ischgija wandū, *ikki schei dieniai* BrB II Kar 2,22; ... Iszlāyke ciela | nei *ik nutėkėimuy sawām* DP 52³⁰; Stók prie gīrnēljū, māno mergyte, nór *ik bāltai dienēlei!* Mik 27 ir pan.⁸⁸ Taigi *iki*, eidamas prielinksniu, turi panašią reikšmę, kaip absoliutinėje konstrukcijoje. Todėl galima manyti, kad čia aptariamų absoliutinių naudininkų pamatą sudarė su prielinksniu *iki* vartojami vardažodžių ar įvardžių ir apozicinių dalyvių junginiai, vėliau virtę nepriklausomais⁸⁹. Tai patvirtintų ir šie pavyzdžiai, kuriuose *iki*, dar nepraradęs prielinksnio funkcijos, jungia prie sakinio predikatyvias dalyvines konstrukcijas:

⁸⁷ Toks prieveiksminių žodelių bei jungtukų vartojimas su dalyviais yra būdingas ir kitoms kalboms (plg. graikų k. *ὅτε, ἔτε*, lotynų k. *quamvis, quamquam* junginius su dalyviais), žr. K. Brugmann, Grundriss..., II, 3e, p. 952; Griechische Grammatik, München, 1900, p. 524; F. Stolz, J. H. Schmalz, Lateinische Grammatik, München, 1928, p. 448; H. Hirt, Indogermanische Grammatik, VII, Heidelberg, 1937, p. 87; P. Chantraine, Grammaire Homérique, II, Syntaxe, Paris, 1953, p. 320–321, 325, 329; E. Schwyzer, Griechische Grammatik, II, München, 1950, p. 391 tt. Tie patys jungiamieji žodžiai vartojami ir su absoliutinėmis konstrukcijomis; šiuo klausimu plg. dar E. H. Spieker, AJPh, 6, p. 324–325, 333 tt.; E. Wölfflin, Der Gebrauch des Ablativus absolutus, AflGr, 13, Leipzig, 1903, p. 276–277; R. B. Steele, The ablative absolute in the epistles of Cicero, Seneca, Pliny and Fronto, AJPh, 25, Baltimore, 1904, p. 323; J. M. Biese, Der spätlateinische Akkusativus absolutus und Verwandtes, Helsingfors, 1928, p. 38.

⁸⁸ Daugiau pavyzdžių žr. Jablonskis, min. veik., p. 650–651; A. Bezzenberger, min. veik., p. 244; E. Fraenkel, Syntax der litauischen Postpositionen und Präpositionen, Heidelberg, 1929, p. 236.

⁸⁹ Lietuvių kalbos absoliutinius naudininkus su *iki* šiuo atžvilgiu galima gretinti su panašiomis konstrukcijomis gotų kalboje; plg. *at ustauhainam þaim dagam* „pasibaigus dienoms“, paž.: „prie pasibaigusių dienų“, plg. H. Hirt, Handbuch des Urgermanischen, III, p. 181; W. Streitberg, Gotisches Elementarbuch, p. 177; H. Winkler, Germanische Casussyntax, I, p. 131 tt.; H. Gering, ZZ, 5, p. 403.

Schitaip uszmusche Iehu... wissus io Macnosius, io Gentis, ir io kunigus, *ikki newieno passilinkanczio*⁹⁰ BrB II Kar 10,11 (*bis das jm nicht einer vberbleib* LB). Bei Ieremiaschus passilikka Priewartije Temniczios, *ikki Ierusalemu ischgaletu* BrB Jer 38,28 (*Bis auff den tag, da Ierusalem gewonen war* LB).

Prielinksninė *iki* vartosena, gal būt, dar jausti ir tuose pavyzdžiuose, kur prie jo jungiamas kilmininkas su padalyviu, pvz.:

Ir anis schauke didei, ir rėschesi (piowes) peileis ir Ilamis, sawa budu, *ikki Krauio warwant* BrB I Kar 18,28 (*bis das jr blut hernach gieng* LB). Tadda ghis Mieste giwens ...*ikki numirrius Wiriaustioio Kunigu*, kuris thu cziesu bus BrB Joz 20,6 (*bis das der Hohepriester sterbe* LB)⁹¹. Esch Iungą Karaliaus Babilonios su-lausziau. Bei *ikki ne sueius dweių mātu*, noriu esch wissus Stotkus Namų PoNo ... atgabenti BrB Jer 28,2–3. Tadda biloia wirai Miesto iem sekma diena, *ikki ne nussileidus Saules*⁹² BrB Teis 14,18.

Latvių kalboje randame absoliutinį naudininką su panašios reikšmės jungiamuoju žodžiu *līdz* (plg. *līdz dienīnai austuot muld*⁹³ „ligi dienelei auštant plepa“), kuris, kaip prielinksnis, taip pat eina su naudininko linksniu.

Visi absoliutiniai naudininkai su *iki* turi aiškiai apibrėžtą laiko aplinkybės reikšmę.

§ 79. Žymiai rečiau senuosiuose raštuose vartojamos absoliutinės konstrukcijos su kitais jungiamaisiais žodžiais.

a) Konstrukcijos su *pirm nei*: Duoket... garbę, pirm nei sutemsta ir *pirm nei issitikus iusų koiams ing tamsus Kalnus* Jer 13,16 (*ehe ewre füsse sich an den tuncckeln Berge stossen* LB). Atmink Sutwertoio tawa... *Pirm nei Saule ir schwiesibe*⁹⁴, *Menu ir Szwaiğsdės aptemus*⁹⁵ ik neateius debesims po litumi Pam 12,1–2 (*ehe denn die Sonne vnd das Liecht | Mond vnd Sterne finster werden* LB). Vienu atveju absoliutinis naudininkas su *pirm nei* taisytas į šalutinį sakinį: Saule pawirs ing Tamsibe, ir Menu ing Kraughi, *pirm (nej ataius) dide* [galę užbraukta -i] *ir schwiese* [užbraukta -i] *diena* [užbraukta -i; nuo nei ligi diena pabraukta, parašėte: *didzios ir schwiesos dienos*] *Wieschpaties* BrB Apd 2,20 (*ehe denn der grosse vnd offenherliche tag des HERRN kompt* LB). Šiose konstrukcijose jungiamieji žodžiai *pirm nei* turi panašų vaidmenį, kaip *iki* aukščiau minėtuose pavyzdžiuose. Ta pačia reikšme *pirm nei* vartojamas ir su šalutiniais sakiniais bei apozicinėmis dalyvinėmis konstrukcijomis, pvz.: Ghis pranesche busentį ir pasleptą daiktą, *pirm nei radosi* BrB Sir 48,28. Liaukesi nūg manęs, idant atsigaiwincziau, *pirm nei nueimi* BrB Ps 39,14. Ir kaczei anis labai schlopei ir pas wandenį stowetų, tacziau bus ischpustiti, *pirm nei nubrėden* (*ikki ne nubrende*) BrB Sir 41.

b) Konstrukcijos su *kur*: Pirm io eija Pawietris, ir Wargai ischeia, *kur iem szengent* BrB Hab 4,5 (*wo er hin trat* LB). Asch mana Ischgandinimą pirm tawens siunsiu, ir wissas szmones nussimindinsiu, *kur taw atėjus* BrB II Moz 23,27 (*dahin du komest* LB). Tòp dābar tēdūdis kāltas | iog... tēnāi īpaczēi | *kur sqnī szwēcžēu-*

⁹⁰ Pabraukta, parašėte — *ne ischlikkus*.

⁹¹ Kilmininkas čia galėjo būti pavartotas, turint galvoje biblijos vertime iprastą posakį *iki smerties* su kilmininku.

⁹² -s taisyta iš -i.

⁹³ Žr. J. Endzelīns, Latviešu valodas gramatika, Rīgā, 1951, p. 1011.

⁹⁴ Virš galūninės e užrašyta a.

⁹⁵ Taisyta iš Szwaiğsdes *ne aptemsta*.

sem' Sakraméntui | nē tureios téip wiežliwai ir nobažnai, kaip pridērās ir wērtas būwo dáiktas (*przy obecności naświętszego Sákrámentu*) DK₁ 125₁₂. Nieku budu negal gana buti gailesia | nes wissur *kurgi kelentissi Schirdies sopeghimams be palinxminojma ir wieros* | zmones ing amszinaie prapulti gruwa MT 136₉. Wissoj gywátój mána | Iissai manę išgana | *Kur nor mán sant swiete* RG 387₄. Šios absoliutinės konstrukcijos savo funkcinė reikšmė atitinka šalutinius vietas aplinkybės sakinius.

c) Konstrukcijos su *net(a)*: Manas Tiewe, iei ne gal buti | kaip schis Kelichs nūg manes atimts butu | *net man ghi gerent* | tadda tenussidūd tawa walia BrP I 366₁₀⁹⁶. Smertis taipai negal szmogaus pasmaugti | *net Kristui norint* BrP II 12₉. Pirmiėi anié, o tikriėi krikščionis' kad' gawédawo ne wálgidawo | *net' sáulei teidžetiš* DP 108₄₈ (*až przy zachodzie słońca* W₁ 120). ... Neatskiremas jra sulubas wenczawonistes | nei prawarimas | *neta kokei biauŗbei tame tarpe radusissi* MT 229a₂. Neigi gal kitas geribes buti praszjtas | *neta pirm schwieczent žadejmui malones* MT 191a₃. Ta pačia reikšmė jungiamasis žodis *net(a)* vartojamas ir šalutiniuose sakiniuose bei apozicinėse dalyvinėse konstrukcijose, pvz.: Iei nōriu idant' iissái pátęktų | *net' asz ateisių* kas taw rūpi DP 412₄₅. Ne ischtikek newienam prieteliui, *net ghi paszinnes bedoie* BrB Sir 6,7. Vienu atveju šalutinis sakiny su *net* J. Bretkūno biblijos vertime ištaisytas į absoliutinį naudininką: Todel ne sudikite pirm cza, *net Wieschpati* [užbraukta -s] *atait* [pabraukta, paraštėje: *atėjus*] BrB I Kor 4,5 (*bis der HErr kome* LB).

d) Su panašų vaidmenį, kaip *net(a)*, turinčiu jungiamuoju žodžiu *nei* – tik viena konstrukcija: Jumus isch cze ne ischeiti, *nei ateius schischonai iusų iauniausui*⁹⁷ Broliai BrB I Moz 42,15 (*es kome denn her ewer jūngster Bruder* LB).

§ 80. Absoliutinio naudininko nuolaidos reikšmė kartais pabrėžiama jungtukais *kačei* ir *o*.

a) Konstrukcijos su *kaczei* (*chaczei*): Schitos dweios Szmones su abiem Szememis mana bus, bei mes ies⁹⁸ ischgalesim, *kaczei PONVI thinai giwennant* BrB Ez 35,10 (*ob gleich der HERR da wonet* LB). Nes kurs ant scho Akmens remsis | *Chaczei iam prissitikus* | *Daug wargu sche* | a neesme | Regeiens pūlant szmogaus | Intincziam | Dieuwui wienam | *Ghis gielbt sawiems kiek cziesa* BrGD 73 (=SG 52₉)⁹⁹.

b) Konstrukcijos su jungtuku *o*: Ir prarakai iu ... pranesch iemus mælus, bilodami, Teip saka PoNas, *o ne sakius PONVI* BrB Ez 22,28 (*So es doch der HERR nicht geredt hat* LB). Bei wienok sa[ko]t¹⁰⁰ PONAS tatai kalbeia, *o man to nekalbeius* BrB Ez 13,7 (*So ichs doch nicht geredt habe* LB). Šios konstrukcijos savo reikšmė atitinka šalutinius nuolaidos aplinkybės sakinius¹⁰¹.

⁹⁶ Plg.: jeigi negal... atstoti nūg manes / *net esch thą gerczią* VEE 188.

⁹⁷ *iauniausiu?*

⁹⁸ Viršuj pabraukto *anas*.

⁹⁹ Plg. analogišką jungtuko *kaczei* jungimą su apozicinėmis dalyvinėmis konstrukcijomis: Ta pati [t. y. Ischmintis] ischleike [=ischlaikē] ghi be kaltibes po akim Diewo, ir dawe iam twirtam buti, *kaczei Tiewischką schirdį turinczē prisch sunų* BrB Išm 10,5. Ne-appleschk ubago *kaczei pawargusio* BrB Pat 22,22. Bet tu mielas Tėve mus *Kacz tawę ne klausanczius* / Dār taczau nepatremmi RG 59_{23–24}.

¹⁰⁰ Žodis sunkiai išskaitomas.

¹⁰¹ Sen. slavų kalbos absoliutinio datyvo nuolaidos reikšmė retkarčiais irgi išryškinama šalutinių sakinių jungtukais *čē, ibo*, žr. W. V o n d r á k, Vergleichende slavische Grammatik,

§ 81. Atskirai paminėtinos šios dvi absoliutinės konstrukcijos su jungiamuoju žodžiu *kad(a)*, atsiradusios dėl absoliutinio naudininko kontaminacijos su šalutiniu laiko aplinkybės sakiniu:

Nessa dūmoiau | ieib nessimdauktu ant manęs: *ir kada swirdineyent koyms mana yeib nessimirtu prisch mane* Mž 470₁₇. *Ir kad' ieu iei su kākant' ketwirtiēmus liēkiemus mētamus* | rōdiios kunigai ką su ia turētų darit' DP 563₄₄ (*A gdy iuż dochodził czternastego roku* W 958). *Kad' iau sukākant' szeszioms deszimtims metu* | tad' eme [Maria] nūg sunaus pasiuntinimą DP 494₁ (*Gdy tedy iuż była w sześćdziesiątym lecie* W₁ II 137).

M. Daukšos „Postilėje“ randame vieną absoliutinę konstrukciją su prielinksniu *prieg*: Ant' to atsakáu: iog wīno ne tēko: ner' czę žėklo girtības | arba prābago kokio | kuris *prieg Wieszpatį sącziam'* | ne galėio bŭt DP 72₄₁. Šis prielinksnis čia veikiausiai pateko iš lenkų kalbos, plg.: ... *ktory przy obecności Páńskiey* byc nie mogł W 125.

Pažymėtina, kad absoliutinės konstrukcijos su jungiamaisiais žodžiais senuosiuose raštuose vartojamos daug plačiau, negu dabartinėje literatūrinėje lietuvių kalboje.

IV. ABSOLIUTINIO NAUDININKO SINTAKSINĖS FUNKCIJOS

§ 82. Senuosiuose lietuvių kalbos paminkluose, kaip ir dabartinėje literatūrinėje kalboje, absoliutinis naudininkas dažniausiai vartojamas kaip šalutinių aplinkybės sakinių sintaksinis ekvivalentas. Daugelį XVI–XVII a. raštuose pavartotų absoliutinių konstrukcijų galėtume pakeisti šalutiniais sakiniais su jungtukais *kada*, *kai*, *jei* ir kt., tuo neiškreipdami jų prasmės. Šių dviejų sintaksinių raiškos priemonių artimumą aiškiai matome, lygindami senuosius tekstus tarp savęs ir su originalais (plg. § 46)¹. Tačiau absoliutinio naudininko ir aplinkybės šalutinių sakinių vaidmuo, nors ir panašus, bet nėra analogiškas. Absoliutinis naudininkas nuo šalutinių sakinių skiriasi specifinėmis vartosenos ypatybėmis.

a) Absoliutinio naudininko funkcinės reikšmės yra mažiau diferencijuotos, negu šalutinių sakinių. Viena svarbiausių priemonių pagrindinio ir šalutinio sakinio sintaksiniams ryšiams nurodyti yra jungtukai. Absoliutinis naudininkas tokių funkcinės reikšmės rodiklių dažniausiai neturi, ir jo sintaksinis vaidmuo daug labiau priklauso nuo pozicijos, sakinio prasmės bei konteksto. Kai kurios absoliutinės konstrukcijos turi kelių reikšmių atspalvius ir gali būti interpretuojamos įvairiai. Pavyzdžiui, sakinyje *Bei ir Stirnas*², kurios ant Lauka pawed, prastoiļ waikus, szolei ne augant BrB Jer 14,5 absoliutinė konstrukcija gali būti suprasta ir laiko, ir priežasties, ir sąlygos reikšme – destis koks kontekstas. Lyginimas su originalais rodo, jog čia autoriaus veikiausiai norėta visų pirma pabrėžti priežastinį reiškinių priklausomumą (*weil kein gras wechst* LB; *quia non erat herba* Vulg)³. Tačiau greta pagrindinės – priežasties – reikšmės čia jaučiame ir laiko

II, p. 404–405; J. Stanislav, *Dativ absolutný...*, Bzsl, 5, p. 23–24; ten pat ir dėl absoliutinio datyvo su kitais jungtukais. Absoliutiniai datyvai su jungiamaisiais žodžiais vartojami ir sen. rusų kalbos paminkluose, žr. И. Бѣлоруссовъ, РФВ, 41, p. 85 tt.

¹ Plačiau apie absoliutinio naudininko ir šalutinių sakinių santykį žr. V. Ambrazas, Dėl absoliutinio naudininko ir atitinkamų šalutinių sakinių vartosenos XVI–XVII a. lietuvių kalbos paminkluose, „Lietuvos TSR MA darbai“, ser. A, 1(6), Vilnius, 1959, p. 217 tt.

² Pabraukta, paraštėje – *Lānes*.

³ Plg. ὅτι οὐκ ἦν βοτάνη Sept, *kadangi žole ne žel'* KvB₁.

bei sąlygos reikšmių atspalvius. Absoliutinis naudininkas, nusakydamas antraeilį veiksmą, pasižymi dideliu reikšmių įvairumu ir gali apibūdinti pagrindinį sakinio veiksmą iš kelių pusių.

Kai absoliutinis naudininkas eina su jungiamaisiais žodžiais *iki, ik, pirm, net* ar kt., jo funkcinė reikšmė esti labiau apibrėžta, tačiau tokių konstrukcijų yra palyginti nedaug. Tad absoliutinis naudininkas funkcijos atžvilgiu visų pirma lygintinas su tais šalutiniais sakiniais, kurie jungiami prie pagrindinių sakinių asin-detiškai arba jungtukais, turinčiais daugelį reikšmių (pavyzdžiui, jungtuku *kad*).

b) Absoliutinis naudininkas, būdamas savarankiškesnis už apozicines dalyvines bei pusdalyvines žodžių grupes, vis dėlto yra mažiau savarankiškas, negu šalutinis sakiny. Kartais savo reikšme jis priartėja prie kitų antrininkų sakinio dalių — aplinkybių. Dažniausiai tai esti tada, kai absoliutinis naudininkas susideda tik iš dviejų dalių — subjekto bei predikato — kurios reiškia laiko sąvoką, pvz.:

Ó kad buwo wakaras, *nusiłaydziant* [taisyta — *nusiłaydus*] *Sauley* atgabeno jop wisus kurie piktey turejos ChB₁ Mork 1,32. O sekma diena *auschrai usztekant* [parašėte: *bebrechtsant*], anksti nubudę, ėjja tūieg budu, septinis kartus aplinkui Miestą BrB Joz 6,15.

Šiuose sakiniuose absoliutinis naudininkas nebesudaro atskiro subordinuoto pasakymo, o tiesiog nurodo sakinyje aprašomų įvykių laiką (plg. *saulėlydžiu, paręčiu*). Tokie absoliutiniai naudininkai dabartinėje lietuvių kalboje paprastai nėra išskiriami intonacinėmis pauzėmis⁴. Nuo šių pavyzdžių jau tik vienas žingsnis ligi tų sakinių, kuriuose padalyvis, vartojamas be subjekto, virsta aplinkybės žodžiu, savo reikšme artimu prieveiksmiui⁵, pvz.: O *praauschus* tikrai weisdeiau io, schitai, Ne mana sunus buwa kuri esch buwau pagimdzusi BrB I Kar 3,21 (*am morgen* LB; *clara luce* Vulg).

Antra vertus, kai absoliutinis naudininkas sudaro išplėstinę žodžių grupę, jis savo funkcija esti labiausiai artimas šalutiniam aplinkybės sakiniui, pvz.: Ir antrą dieną, *sussieius Pulkui namosą Ioiakimmo wirro ios*, ateija ir anū du Wiriausiu BrB Dan 13,28.

Taigi, absoliutinis naudininkas užima ypatingą vietą lietuvių kalbos sintaksinių raiškos priemonių sistemoje. Sintaksinės funkcijos atžvilgiu jis turi bendrų bruožų ir su antrininkėmis sakinio dalimis, ir su šalutiniais aplinkybių sakiniais.

1. Laiko aplinkybės reikšmė

§ 83. Dabartinėje lietuvių kalboje absoliutinis naudininkas dažniausiai vartojamas laiko aplinkybei žymėti⁶. Senuosiuose raštuose ši reikšmė taip pat yra

⁴ Plg. *Saulei tekant* (= saulės tekėjimo metu, saulėtekiu) esti labai gražu... Parėjau namo *saulei tekant*. Lietuvių kalbos rašybos žodynas, Kaunas, 1948, p. 32.

⁵ Plg. „Padalyviai, būdami nekaitomi aplinkybės žodžiai, eina kalboje ir prieveiksmaiais. Veiksmažodžių skyriuje apie juos kalbama tik dėl to, kad jie yra padaromi iš veiksmažodžio liemenų ir turi daug veiksmažodžio ypatybių“. J. Jablonskis, Rinktiniai raštai, I, p. 321. Prie laiko prieveiksmių J. Jablonskis skiria padalyvius tokiuose sakiniuose, kaip *Lyjant važiuo; Dirbus reik ir pasilsėti; Reikėjo prieš lyjant važiuoti*. J. Jablonskis, min. veik., p. 332.

⁶ Žr. A. Schleicher, Litauische Grammatik, Prag, 1856, p. 316; F. Kurschat, min. veik., p. 433; J. Jablonskis, Rinktiniai raštai, I, p. 479; J. Žiugžda, Lietuvių kalbos gramatika, II, Kaunas, 1957, p. 34; V. Ambrazas, Padalyvinių žodžių grupių reikšmės ir vartojimas, „Kalbos kultūra“, 1, Vilnius, 1961, p. 16 tt.

vyraujanti. Daugumas juose randamų absoliutinių konstrukcijų rodo, kuriuo metu vyksta sakinyje aprašomi veiksmai bei įvykiai, pvz.:

Tassái pāraszas būwo storastauiant Syrioye Cyrinui DP 37³⁹. Bagotam kalbant, kosznas tyl, ir io szodei ischkelami ira danguna. O ubagui kalbant, bilama ira, kas tatai BrB Sir 13,28–29. Pirmoy tada dienoý Nedelos, atajo ľabey ąksty grabop, uztekiejus sauley ChB₁ Mork 16,2.

Laiko aplinkybės reikšmė yra būdinga ne tik lietuvių, bet ir kitų giminingų kalbų absoliutinėms konstrukcijoms⁷. Pažymėtina, kad ji vyrauja ir pačiuose seniausiuose absoliutinių konstrukcijų tyrimo šaltiniuose – sen. indų kalbos paminkluose ir Homero epuose⁸.

Laiko reikšmės vyravimas dažnai aiškinamas tuo, kad absoliutinės konstrukcijos yra kilusios iš linksnių, kurie ir šiaip galėjo reikšti laiką⁹. Su tokiais linksniais galima sieti kai kurias sen. indų, graikų, lotynų, iš dalies ir gotų¹⁰ kalbų absoliutines konstrukcijas. Pavyzdžiui, tais atvejais, kai Vedų absoliutinis lokatyvas nusako dienos metą, jis yra labai artimas panašia reikšme vartojamam laiko lokatyvui (plg. *uchántyām uśási* „aušrai patekant“, pažodžiui – „pasirodančioje aušroje“, ir *uśási* „iš ryto, auštant“¹¹). Tokios sen. graikų kalbos absoliutinės konstrukcijos, kaip *νυκτός τελεντώσης* „nakčiai baigiantis“, *ἡελίου ἀνιόντος* „saulei užtekant“, yra glaudžiai susijusios su laiko genetyvu (plg. *ἰκάνομεν ἐνθάδε νυκτός*

⁷ Latvių kalbos absoliutiniai naudininkai, turintys daugiausia bendrų bruožų su atitinkamomis lietuvių kalbos konstrukcijomis, paprastai irgi vartojami laiko santykiams reikšti, pavyzdžius žr. A. Bielenstein, *Lettische Grammatik*, Mitau, 1863, p. 370; J. Endzelīns, K. Mūlenbachs, *Latviešu gramatika*, Rīgā, 1934, p. 176–177; J. Endzelīns, *Latviešu valodas gramatika*, Rīgā, 1951, p. 1011. Sen. slavų kalbos tekstuose apie 80% absoliutinių datyvvų savo reikšme atitinka laiko aplinkybės šaltutinius sakinius, žr. J. Stanislav, *Dativ absolutný...*, Bzsl, 5, p. 100–101. Nuo kitų kalbų šiuo atžvilgiu ryškiai skiriasi XVI–XVII a. sen. rusų kalbos paminklai, kuriuose absoliutiniai datyvai dažniau turi savarankiško sakinio vaidmenį. Tačiau ši funkcija nėra pirminė, o įsigalėjusi vėliau dėl specifinių sen. rusų kalbos ypatybių ir susijusi su absoliutinės konstrukcijos deformacija bei nykimu, plg. И. Бѣлоруссовъ, *РФВ*, 41, p. 101 tt.; Л. В. Перегонцева - Г р а в е, *Дательный самостоятельный в русском литературном языке XII–XVII вв.*, дисс., рукопись, Л., 1955, p. 209 tt.; автореферат дисс., Л., 1955, p. 10–11; Л. А. Коробчинская, *Дательный самостоятельный в Суздальской летописи по Лаврентьевскому списку 1377 г.*, „Доповіді та повідомлення, Львівський державний університет“, вып. 3, ч. 1, Харків, 1952, p. 19–20; Е. М. Ушакова, *Дательный самостоятельный в древнерусском языке*, Ставрополь на Кавказе, 1959, p. 4.

⁸ Dėl sen. indų k. žr. J. S. Speyer, *Vedische und Sanskrit-Syntax*, p. 63; *Sanskrit Syntax*, p. 285; B. Delbrück, *Altindische Syntax*, p. 387–388; L. Renou, *Grammaire de la langue Védique*, Lyon-Paris, 1952, p. 355; dėl sen. graikų k. žr. J. Classen, *Beobachtungen über den homerischen Sprachgebrauch*, Frankfurt a. M., 1876, p. 154 tt., 178; P. Chantraine, *Grammaire Homérique*, II, Paris, 1953, p. 324 su literatūra; dėl lotynų k. žr. Stolz-Schmalz, *Lateinische Grammatik*, München, 1928, p. 445 tt.; F. Blatt, *Précis de syntaxe Latine*, Lyon, 1952, p. 249.

⁹ Žr. J. Classen, *Beobachtungen...*, p. 184–185; J. Wackernagel, *Vorlesungen über Syntax*, I, Basel, 1926, p. 293; H. Hirt, *Indogermanische Grammatik*, VII, p. 94–96.

¹⁰ Tokio tipo pasakymuose, kaip *qab du im in jainamma daga at andanahtjapan waurjpanamma* Mork. 4,35; *atiddjedun du jamma hlaiwa at urrinandin sunnin* Mork 16,2 ir pan., plg. H. Winkler, *Germanische Casussyntax*, Berlin, 1890, p. 125, 131–132; H. Hirt, *min. veik.*, p. 95–96.

¹¹ Žr. B. Delbrück, *min. veik.*, p. 116, 387; L. Renou, *min. veik.*, p. 355.

v 278 „atvykome čia naktį“¹²). Taip pat ir kai kurias lotynų kalbos absoliutines konstrukcijas galima sieti su laiko ablatyvu¹³. Tačiau baltų ir slavų kalbų datyvui laiko reikšmė iš viso nėra būdinga. Sen. slavų kalbos paminkluose šia reikšme datyvas visiškai nevartojamas¹⁴, o lietuvių kalboje laiko naudininkas pasitaiko tik labai retais atvejais (pvz.: Pas gyvenusį prie kapinių Kumutį vakarais, *saulėleidžiui*, atėdavęs velnukštis Rg BsV 339). Tokiuose pavyzdžiuose, kaip *Pirksiubatus Naujiems metams* Erž; *Iš klėties pakulų nakčiai verpt atsineškite* arba *Šitą mėsos gabalą pasilik geriau rytojui*¹⁵, laiko reikšmė yra antrinė, išplaukianti iš paskirties ar tikslo reikšmės¹⁶, ir absoliutinio naudininko funkcijos paaiškinti negali. Taigi, nors baltų bei slavų kalbų absoliutinė konstrukcija dažniausiai turi laiko aplinkybės reikšmę, tačiau ji nėra tiesiogiai susijusi su laiko žyminiu linkniu.

Laiko reikšmės vyravimą suprasti padeda absoliutinio naudininko ryšys su apozicinėmis dalyvinėmis konstrukcijomis. Senuosiuose raštuose, kaip ir dabartinėje lietuvių kalboje, būtojo kartinio laiko apoziciniai dalyviai dažniausiai eina laiko aplinkybėmis, pvz.:

O ghy *nueghies* nukirta ghy *temniczoye* | ir atneschie galwa jo ant bliuda VEE 179₂₁. Tadda suwirinoia¹⁷ Danielas Smalą, taukus ir plaukus, ir *ischwirres* (*suwirres*) *tatai*, padare isch to lagoneles BrB Dan 14,26. O Maria *emusi funtą mosties Szpikánárdá lábay brángios* | *sudaužiusi sudeali iz Alábástra* | iszlieja ja ánt gálwos jo SE 245₉. O *emes Kielichą ir padekawoiąs* kálbeia SE 246₃₄.

Absoliutiniai naudininkai su būtojo laiko dalyviais ir padalyviais yra išlaikę tokią pat laiko reikšmę, kaip ir atitinkami apoziciniai dalyviai. Pavyzdžiui, palyginkime šias absoliutines ir apozicines konstrukcijas:

Ghi potam *ischeyussi* biloya motinosp sawa VEE 179₁₂. — Bet *ischeiusei tai laukan*, ischwida ghì kita BrB Mat 26,71. — O *iam ischeius*, ateija io Tarnai, ir ischwidę wartus paschures wasaros uszrakintus, biloia BrB Teis 3,24.

A Anas *yeiēs ing laiwa* (persijre) ir ateia miestana sawa VEE 126₃. — *Ineiusei Mariai namūsna Elsbetos* | ir *pasweikinoiusei ghe* | teipaieg didi stebuklai ir darbai nussidūst BrP II 266₁₅. — *Inėjus tada Ionathai ing Miestą Ptolemais*, uszrakindina Triphon wartus BrB I Mak 12,48.

¹² Žr. P. Chantraine, min. veik., p. 59; J. Wackernagel, min. veik., p. 293; J. Humbert, Syntaxe Grecque, Paris, 1945, p. 273.

¹³ Plg. *die incipiente* „dienai prasidedant“ su laiko ablatyvu *die* „dieną“ (pvz.: *eodem die illum* vidi Pl. Rud. 561), žr. J. Safarewicz, Gramatyka historyczna języka łacińskiego, II, Warszawa, 1950, p. 39, 41. Dėl laiko ablatyvo vartojimo plg. dar F. Novotný, Historická mluvnická latinského jazyka, II, Skladba, Praha, 1955, p. 113—114; L. R. Palmer, The Latin language, London, 1954, p. 305.

¹⁴ Žr. A. Б. Правдин, Дателный приглагольный в старославянском и древнерусском языках, „Уч. зап. ин-та славяноведения“, 13, М., 1956, p. 23—24. J. Miklošičius sen. slavų kalbos absoliutinį datyvą bandė paaiškinti laiko datyvu, kurį jis įžiūrėjo dviejose sen. slavų kalbos konstrukcijose: *jutro probrězgu zělo* Mork. 1,35 ir *utru gluboku*, žr. J. Miklosich, Vergleichende Grammatik..., IV, p. 615. Ši priežiūra nesusilaukė pritarimo. Minėtos konstrukcijos negali paaiškinti absoliutinio datyvo kilmės, nes jas pačias galima laikyti absoliutiniais datyvais su praleista jungtimi *spštu*, žr. A. А. Потёбня, min. veik., p. 335; J. Stanisław, min. veik., p. 4.

¹⁵ Žr. J. Jablonskis, Rinktiniai raštai, I, p. 595—596.

¹⁶ Plg. E. Fraenkel, Syntax der litauischen Kasus, Kaunas, 1928, p. 132.

¹⁷ Viršuj eilutės: *suleida*.

Panašiai funkcijos atžvilgiu santykiauja apozicinės ir absoliutinės konstrukcijos ir dabartinėje lietuvių kalboje, plg.: *Išėjęs į vieškelį*, sutikau būrį mokinių su mokytoju priešaky VnR I 212. — *Man išėjus į vieškelį*, pasirodė būrys mokinių.

Esamojo laiko apozicinių dalyvių vardininką pakeitę pusdalyviai taip pat labai dažnai eina laiko aplinkybėmis. Kiti esamojo laiko dalyvių linksniai, kurie yra derinami su papildiniu einančiais daiktavardžiais ar įvardžiais, bet savo funkcija siejami ir su tariniu, irgi dažniausiai žymi laiko santykius. Tokią reikšmę turi ir apozicinių dalyvių naudininko konstrukcijos, pvz.:

Ir *ineiūnciam ing wienu miesteli* vžtekio iam dešimts (116) wiru rūpuotu Ev 116–117 (*A gdy wchodził do niektorego miasteczka*)¹⁸. Tos ... meiles turi páwayzdą | ánt to tarna | kuriam kárálius *negalinčiam užmokiet* | isz meyles | wisą skolą dowánomis átlaydá SE 231₂₈ (Kitus apozicinių dalyvinių konstrukcijų pavyzdžius žr. §§ 5–7).

Apskritai, funkcinė laiko reikšmė yra būdinga visoms aplinkybėmis einančioms dalyvinėms formoms. Todėl suprantama, kad ir absoliutinis naudininkas, kurio predikatu esti dalyviai arba padalyviai, sakinyje dažniausiai eina laiko aplinkybė.

Absoliutinio naudininko ir sakinio veiksmų laiko santykis gali būti dvejopas: a) absoliutinio naudininko veiksmas sutampa su sakinio veiksmu bent vienu momentu (vienlaikiškumo reikšmė) ir b) absoliutinio naudininko veiksmas nė vienu momentu nesutampa su sakinio veiksmu (ankstesnio veiksmo reikšmė).

a) Vienlaikiškumo reikšmė

§ 84. Šios reikšmės absoliutinio naudininko predikatu visada esti esamojo laiko padalyvis arba dalyvis.

Čia reikia skirti šiuos absoliutinės konstrukcijos ir sakinio veiksmų santykių tipus:

α) Absoliutinio naudininko ir sakinio veiksmai sutampa tik tam tikru momentu. Absoliutinis naudininkas reiškia trunkantį veiksmą arba būseną, o tai, apie ką kalbama sakinyje, įvyksta dar tebesitęsiant absoliutinės konstrukcijos veiksmui. Tuo būdu absoliutinis naudininkas tartum nupiešia pagrindinio veiksmo foną. Šia reikšme senuosiuose raštuose jis vartojamas labai dažnai, pvz.:

O aniemus schē bei the tekineient asch mana tinklą ant ių uszmessiu ir anus¹⁹ scheminiu trauksiu, kaip paukschczius pa Dangumi BrB Hoz 7,12. Ir wartai uliczių uszrakinomai²⁰ ira, iog balsas Mallunikes passimaszin, ir pabunda paukschcziiui giedant, ir klonioiesi wissos dukters giesmiu BrB Pam 12,4. ... Anis, *Weiu ing ios putschent*, padzusta, ir anus Wæsuls (Dargana) kaip Stambrus nunesch BrB Iz 40,23–24. *O aniemus teipo tikint*, Sugaudinoia ghis scheschis deschimts isch ių, ir nuszawinna wissus wieną dieną, kaip raschtas bila BrB I Mak 7,16. *Ó jam tey bekalbant*, sztey, Judoszius wienas isz dwilikos atajo, ó su jo dide mine ChB₁ Mat 26,47. *Karauient Iosuai* Saule apsistoia ir nejudeia MT 45^a₁₇. *Bekalbant ghiemus ápe tátáy* stoios Iezus widuy iu | ir biłoiá iumpi: Pakaius iumus MP 168₃₀. *Ir iemus besedint uszu Stala*, radosi Szodis PONO prarakop kuris ghī sugrąszinens buwa BrB I Kar 13,20.

¹⁸ Plg. Ir *iénczem ing nēkuri miestēli* vžtekio iam' DP 326₂₂; Ir kaip ghis ateia y wiena miestēli VEE 117₅; Ir kaip ateia ing nekuri miesteli BrP II 382₆.

¹⁹ Eilutės viršuje: ios.

²⁰ Galūnė neaiški, taisyta iš -ais, turėtų būti: uszrakinomi.

Tokius santykius žymi ir daugelis absoliutinių naudininkų su esamojo laiko dalyviais, pvz.:

Ir essancziam IEsui Bethaniai | namosa Simano raupsotoio | ateia iop mot-rischke BrP I 356₁₆. Ir stagisi est wiena anų dienų, makinanczam iam baszniczoi ir sakanczam Euangelią, kaip sussieija wiresnej Kaplanų ir Doktorai (raschti-nikai) su wiriauseis, ir kalbedami tare iam BrB Luk 20,1²¹.

Čia aptariamų absoliutinių konstrukcijų predikatu paprastai eina neprieš-dėlėti eigos veikslo padalyviai arba dalyviai²². Iš priešdėlėtų dalyvinių formų ap-tinkamos tik tokios, kurių priešdėlis yra išlaikęs leksinę reikšmę ir nesuteikia da-lyviui arba padalyviui įvykio veikslo reikšmės, pvz.: O Simej Sunus Gera parpūle ties Karaliaus, *iam per Iordaną perkopant*, ir kalbeia Karaliui BrB II Sam 19,18 (*da er vber den Iordan fuhr LB*)²³. Pagrindinio sakinio tariniu paprastai eina įvykio veikslo reikšmės veiksmazodžiai.

β) Absoliutinio naudininko reiškiamas veiksmas (būseną) vyksta lygiagre-čiai su sakinio pagrindiniu veiksmu. Tokie atvejai senuosiuose raštuose yra daug retesni. Absoliutinės konstrukcijos predikatas ir sakinio tarinys paprastai esti su-daryti iš eigos veikslo reikšmės veiksmazodžių, pvz.:

Anam schitaip su Szmonims bekalbāt, Schitai, stoweijo io Augiwe ir io Brolei lauke, noredomi io szadinti BrB Mat 12,46. Nesa giwas Weias buwa Ratūsų. Anie-mus ent, ir schie æia, aniemus stowint, ir schie stoweia teipaieg BrB Ez 1,21. Išlaikyk ir... Pilloni musu maŋoningaji; irgi wissus kittus | kurrie ant musu ap-ginima sėdi | jeib tolaus | jiemus waldant | tyką ir pakąjingą giwatą wéstumbim KM 87₁₇₋₂₃²⁴. Aniemus bekelliauient ghis iumpi artinoiassi BrP II 21₁₈. Bet Kalbantiemus iemus ape tatai, staweia Iesus widui iu, ir bilaia BrB Luk 24,36. Ir kaip anis weisdeja ing dangu iem szengenczem | Schitai du uiru stojose pas anus rubūsų baltūsų | kuriūdu kalbeja VEE 81₇.

γ) Absoliutinių naudininku konstatuojama antraeilio ir pagrindinio veiks-mo vienlaikiškumas, aiškiau nenusakant jų trukmės santykio. Tokios konstruk-cijos kartais rodo ne tik veiksmų, reiškinių ar įvykių laiko sutapimą, bet ir jų lo-ginį ryšį, pvz.:

Tadda sæks PoNą, bei ghis rieks kaip Læwas. *Ir iam rieken²⁵, issigans, kurie Wakarūp ira BrB Hoz 11,10. Numirusiam gulent pakaiwie, liaukesi io mi-neti, Ir linksminkes wel ant io, kadangi dwase io nūg cze atstoia BrB Sir 38,24. Tadda pagruwa Namai ant Kunnigaikschczu (Hercikiu), ir ant wissų Szmonių kurie iosų buwa, kaip numirelių daugesne buwa iem prapūlant, nei kurie iem giwam essant, numirre BrB Teis 16,30. Isch the ghis ateis suditu | Giwus ir nu-mirusius. Ir iam atent tures wissi szmones keltissi | sawa tikrais kunais BrP II 188₂₂. Nei wel mirschtant Gentims musu | Diewui padiwikem | net Welinui nesa isch to smertis radose BrP II 411₁₂. Schwento Iano diena turim schwensti | idant mokintumbimes | kaki stebukla Diewas Ianui uszgemmant padare BrP II 234₁₆. Bet wardan Diewa nu toms knigelems ant schwiesos ischent, szinau ant tu daugi sudczu rasenczusi, kurie sudai kiek winam jra walnus dariti MT XX₁₇.*

²¹ Kitus pavyzdžius su esamojo laiko dalyviais žr. § 54.

²² Tokią pat reikšmę turi ir daugumas absoliutinių konstrukcijų su sudėtinu predi-katu, žr. § 66.

²³ Kitus pavyzdžius žr. §§ 54, 62.

²⁴ Visai taip pat KM₁ 62₁₀₋₁₄; žr. dar SG 77a₂₀ ir RG 226₁₇₋₂₀.

²⁵ Užrašyta eilutės viršuje vietoj pabraukto kaip ghis rieks.

Absoliutinės konstrukcijos predikatas ir sakinio tarinys šiais atvejais gali būti daromi tiek iš priešdėlėtų, tiek ir iš nepriešdėlėtų veiksmažodžių.

Sakiniuose, kurių tariniu eina veiksmažodžiai su neiginiu *ne-*, absoliutinio naudininko ir tarinio žymimų veiksmų trukmės santykis taip pat dažniausiai esti aiškiai neapibrėžtas, pvz.:

Newienas Szmogus netur būti Giwenime²⁶ Ludimo, *iam ineit* [t. y. *inent*] ant sudairinimo BrB III Moz 16, 17. Dabokes, waikai Ammon, Moab, ir kalninjkai Seir, ant kurių tu vaikus Israel nedawei uszeiti²⁷, *anīs isch Egipto Szemes ischent*²⁸ BrB II Kron 20,10. Todel rupinkimes | *ieib mes teipo Diewui mus wadinant per sawa szodi* | neatsisakitumbim BrP II 215₁₃. Be maszo sakau ir anie penki schimtai broliu nepribuwa Kristui dangun szengent BrP II 115₁₉. Nepapeik musu affierôs | *Meldžent mums iz stipprôs wierôs* RG 333₁₉.

Retkarčiais absoliutinis naudininkas žymi veiksmą, kuris kartojasi ir sutampa su sakinio pagrindiniu veiksmu kiekvieno pasikartojimo momentu, pvz.:

Bet kas savam waikui perminkschtas ira, tas paskundz io mielinas, ir nussigansta *iam*²⁹ *werkent* BrB Sir 30,7. Nesa schitai³⁰, wissas dangus apsukui, Marios (iures) ir szeme dreba, kalnai ir daubos bijosi³¹, *iam atlankat* BrB Sir 16,19. Schiteipo, *Szmogui ka dirbant*, wissada ne czistibe kakie limpa BrB Sir 27,5. Kada Diewo nessibijantis prolopsta, tada nussislep szmones, *Bet aniemus ischgaish-tant*, randosi daugia Teisių BrB Pat 28,28. Taip wissada žaizdump atbegu tawa | *Spaudžent griekui* | *Gundant Welnui* | *Ir kožnoj' bedoj' sawa* RG 277₂₀.

Šios konstrukcijos savo funkcija artimos skyriuje 8 aptariamiems pavyzdžiams.

8) Absoliutinio naudininko ir sakinio tarinio santykis atspindi dėsningą pagrindinio ir antraeilio veiksmo tarpusavio ryšį. Nuo absoliutinės konstrukcijos veiksmo priklauso sakinio pagrindinis veiksmas, pvz.:

Ir putschent schaltai Schaurei, wandu pawirst lėdu BrB Sir 43,22. Miestas dzaugesi kada³² gerai sekasi Teisiemus. *Ir prapūlant Diewo nessibijantiemus*, ira dzaugsmas BrB Pat 11,10. Schitai *iam uszrakināt*³³ wandenį, wissi daiktai padzusta, ir kaip ghis aną ischleidz, tada ghis apwert Szemę BrB Job 12,15. Wissas sviatas tessibijo wieschpaties ... Nesa *jam kalbant* stojasi, *jam prisakant* gatawa ira PsD 62.

Kai šios reikšmės absoliutinio naudininko predikatas išreikštas priešdėlėtu esamojo laiko padalyviu, jo žymimas veiksmas gali būti net truputį ankstesnis už pagrindinį. Tokias konstrukcijas galima pakeisti atitinkamais absoliutiniais naudininkais su būtojo laiko padalyviais — prasmė beveik nepakis (plg.: *jam užrakinus wandenį*, visi daiktai padžiūsta). Tai rodo, kad šių konstrukcijų vienlaikiškumo reikšmė yra gerokai nublankusi. Beveik visos jos turi priežasties arba sąlygos aplinkybės atspalvį.

²⁶ Pabraukta. viršuje — *Tabernakule*.

²⁷ Po šio žodžio užbraukta *kaip*.

²⁸ Taisyta iš *ischeia*.

²⁹ Viršuje pabraukto *anam*.

³⁰ Viršuje pabraukto *weisdek*.

³¹ *bijosij?*

³² Viršuje pabraukto *kaip*.

³³ Taisyta iš *kaip ghis uszrakina*.

§ 85. Įvairių čia išvardytų grupių absoliutinių naudininkų vartosenos sritis nėra vienoda. Absoliutiniai naudininkai, rodantys pagrindinio sakinio įvykių foną (grupė α) arba nusakantys lygiagrečiai trunkantį veiksmą (grupė β), dažniausiai vartojami pasakojamojoje, epinėje kalboje. Šios dvi absoliutinio naudininko su esamojo laiko dalyvinėmis formomis reikšmės yra pagrindinės ir vyraujančios. Grupėms α ir β priklauso beveik visos absoliutinės konstrukcijos su linksniuojamais esamojo laiko dalyviais, einančios laiko aplinkybėmis. Grupių γ ir δ absoliutinės konstrukcijos vartojamos žymiai rečiau (apie 25% visų pavyzdžių su esamojo 1. padalyviais). Jos nelabai tinka pasakojimui plėtoti ir dažniau aptinkamos protaujamo, didaktinio pobūdžio sakiniuose bei aforizmuose.

Vienlaikiškumo reikšmės absoliutiniai naudininkai ir leksinės raiškos atžvilgiu turi savitų bruožų. Jų predikatai labai dažnai daromi iš būsenų ir kalbėjimą reiškiančių veiksmažodžių (verba existiendi et dicendi). Tuo tarpu slankos veiksmažodžių (verba eundi) kamienai — absoliutinėse konstrukcijose vyraujanti semantinė grupė (žr. §§ 56, 65) — čia vartojami žymiai rečiau.

b) Ankstesnio veiksmo reikšmė

§ 86. Ankstesnio veiksmo reikšmę paprastai turi absoliutinis naudininkas su priešdėlėtais būtojo kartinio laiko padalyviais arba dalyviais³⁴.

Tokiais atvejais sakinio tariniu dažniausiai irgi eina įvykio veiksmo reikšmės veiksmažodis, kurio žymimas veiksmas įvyksta tuojau po to, kai pasibaigia absoliutinės konstrukcijos veiksmas³⁵, pvz.:

Ir iem pasænus, pakreipe io Moteres io schirdį po Swetimų Diewų BrB I Kar 11,4. *Inëius tada Ionathai ing Miestą Ptolemais*, uszrakindina Triphon wartus ir sugawa Ionathą, bei io Szmones nudurdina BrB I Mak 12,48. *O Kaplanams ischeius*, padedinoia Karalius Belui strawą³⁶ BrB Dan 14,13. Nesa pirm nei niekurie nog Iakuba ataia, walge ghis su Pagonais. *O iemus atæius*³⁷, atsi-trauke nog ių ir atsiskire³⁸ BrB Gal 2,12. *Ir Angelui, kursai su Korneliu kalbeio, atstaius*, pawadina ghis du isch tarnų Vkie sawo BrB Apd. 10,7. *Ir aniemus isch-kakus* ing BethEL, ischeia waikai praraku kurie BethEle buwa Elisopi, ir biloia iopi BrB II Kar 2,2. *Bet Iudaschiu ischeius* | passikele waidas terpei iu | kursai isch iu wiriausis butu BrP I 363. Kita wel (puse) pole and olotu (wietu)... *Bet uztekiejus Sauley* patwieskie, ir delto jog neturejo szaknies, nudziuwu ChB₁ Mat 13,6. Isch to tada sekasi | iog tulas del naudos | sawa kudiki (Kaip tatai *mums ataius ing Tilsze* | ir *Ragaine* nussidawe) ir pa du kartu dost kikschtiti JF (LCh I 100₂₋₅). *O áteius hádinay* | seda už stała SE 246₁₀.

Toki pat abiejų veiksmų santykį pastebime sakiniuose su absoliutinėmis konstrukcijomis, kurių predikatais eina linksniuojami būtojo laiko dalyviai, pvz.:

³⁴ Retus pavyzdžius su būtojo laiko nepriešdėlėtais dalyviais ir padalyviais žr. §§ 55, 63.

³⁵ Toks pat veiksmų santykis gali būti ir sakiniuose, kurių tarinys išreikštas sudurtiniu veiksmažodžio laiku, pvz.: *Saului sugrišzus nog Philistų*, buwa iem sakita, Schitai, Dovidas ira puschozie En Gedi BrB I Sam 24,1.

³⁶ Rodos, taisyta iš *istrawą*.

³⁷ Užrašyta paraštėje, vietoj pabraukto: *Bet kaip ataia*.

³⁸ Paraštėje, vietoj pabraukto *atsiskirdams*.

Praėjusiam tam metų, ateija iopi antrą metų, ir biloia iem BrB I Moz 47,18. Bet ischeiusei tai laukan, ischwida ghī kita, bilodama tiemus kurie thę buwa BrB Mat 26,71 (žr. § 55).

Vieną po kito įvykusius užbaigtus veiksmus žymi dauguma (apie 70%) absoliutinių konstrukcijų su būtojo laiko dalyviais arba padalyviais. Pažymėtina, kad beveik visos jos eina prieš pagrindinį sakinį.

§ 87. Sakiniuose, kurių tarinys išreikštas eigos veikslo veiksmožodžiu, absoliutinis naudininkas taip pat žymi užbaigtą veiksmą arba įvykį, po kurio prasideda tam tikrą laikotarpį trunkantis pagrindinis veiksmas, pvz.:

*Iakubui ing Egyptą ateius*³⁹ schauke iusų Tewai PONOP BrB I Sam 12,8. Wissadai elkesi su Diewo bianczomis szmoniemis... Kurie gailesi *taw nussideius* BrB Sir 37, 15–16. *Adgedoius chorui wissam Benedictus* | Kunigas ant Kozalniczas pradest sakiti kozoni ape Weczere Pona Mž 499₁₁.

Ir Dowidas nusiunte paslus idant ie atwestų, *Ir iei iopi įaiusei*, guleia ghis su ię BrB II Sam 11,4.

Kai sakinio tariniu eina esamojo laiko veiksmožodis, absoliutinis naudininkas gali reikšti ir pasikartojantį arba apibendrintą antraeilį veiksmą. Tokios absoliutinės konstrukcijos turi sąlygos aplinkybės atspalvį ir yra artimos § 84 8 minėtiems atvejams, pvz.:

Kaip bagotas nor pawargti, teip ghī gelb io prietelius, *Vbagui pawargus*, ir io prietelius ghī prispiaudzia BrB Sir 13,21. *Iam* [t. y. *Leuiathanui*] *passikelus* nusigansta Stiprieghi, *ir iem pradeius*⁴⁰ nera sussimilima BrB Job 41,16. Bada tam, kuris wiens ira, *anam parpūlus*, nera kito, kursai ghī attiestu BrB Pam 4,10. *Ir szmogui numirus*, walga ghī angis bei kirmis BrB Sir 10,13. Ir mes *uszmigus szmogui* | io delei nesirupinam | nes szinnam iam Miega ant gera ischeisenti BrP II 520₁₂.

§ 88. Ankstesnio veiksmo reikšmės absoliutiniai naudininkai paprastai vartojami pasakojamojoje, epinėje kalboje. Jų predikatai labai dažnai daromi iš slankos veiksmožodžių (verba eundi), o ypač iš veiksmožodžio *eiti* su įvairiais priešdėliais. Kalbos veiksmožodžių (verba dicendi) kamienai pasitaiko retai, o dalyvinių formų, padarytų iš būsenos veiksmožodžių (verba existiendi), visiškai nerasta. Tad pagal predikato leksinę raišką šios konstrukcijos ryškiai skiriasi nuo vienlaikiškumo reikšmės absoliutinių naudininkų.

§ 89. Kaip matome, absoliutinio naudininko laiko reikšmė yra glaudžiai susijusi su jo predikato ir sakinio tarinio gramatine forma. Dalyvio ar padalyvio ir pagrindinį veiksmą žyminčio veiksmožodžio laiko bei veikslo santykis dažniausiai nulemia ir absoliutinio naudininko reikšmės atspalvius.

Veikiamasis dalyvis arba padalyvis absoliutinėje konstrukcijoje turi tik santykinę laiko reikšmę. Jo žymimo veiksmo laikas priklauso nuo sakinio tarinio. Pavyzdžiui, esamojo laiko padalyvis gali žymėti ir dabarties, ir praeities, ir ateities veiksmą, destis koks sakinio tarinys:

Daug Szidu | diena Sekminiu klausia Szodzio Diewo | *Schwentam Petruī sakant kosani* ir eit iemus tas szodis per schirdi BrP I 95₅. *Tylint man* | tikkeiot

³⁹ Galūnė neaiški; konstrukcija taisyta iš *kaip ing Egyptą ateius buwa*.

⁴⁰ Viršuje: *atent*.

jus | Iog niekai tai bus RG 551₉. Bei tawa Murai padrebes delei tranksmo ia Szirgų, Ratų, ir Raitinikų, *iem ient pra Wartus tawa*, kaip antai budas⁴¹ ira eiti Miestana⁴² sudraskjanat⁴² BrB Ez 26,10. ... ybuddink mus | jeib gátawi butumbim | *átent táwo Sunuj* | ji su džauksmu užimt RG 574₁₆.

Kalbėdami apie absoliutinių naudininkų laiko reikšmę, daugiausia lietuvių konstrukcijas su padalyviais. Absoliutinių naudininkų su linksniuojamomis dalyvių lytimis senesniuose raštuose yra žymiai mažiau, ir ne visoms aukščiau išskirtoms padalyvinių konstrukcijų grupėms galima rasti atitikmenų su dalyviais (pavyzdžiui, jų trūksta vienlaikiškumo reikšmės grupėms γ ir δ). Tačiau ir iš esamos medžiagos galima spręsti, kad abiejų tipų absoliutinės konstrukcijos vartojamos labai panašiai.

2. Priežasties aplinkybės reikšmė

§ 90. XVI–XVII a. kalbos paminkluose absoliutinis naudininkas, žymėdamas sakinyje aprašomų veiksmų, reiškinių ar įvykių laiką, dažnai drauge nurodo ir jų priežastį. Jeigu laiko reikšmė yra vyraujanti, tai tokias konstrukcijas galima laikyti laiko aplinkybės absoliutiniais naudininkais su priežasties aplinkybės atspalviu. Tačiau kartais iš teksto prasmės jaučiame, kad absoliutine konstrukcija autorius pirmiausia nori pasakyti aprašomų dalykų priežastį. Tokiais atvejais absoliutinis naudininkas savo vaidmeniu esti artimas priežasties aplinkybės šalutiniam sakiniui. Vis dėlto tik nedaugeliu senesniuose raštuose vartojamų absoliutinių naudininkų galima laikyti priežasties aplinkybės šalutinių sakinių sintaksiniais sinonimais. Paprastai absoliutinio naudininko priežasties reikšmė esti ne savarankiška, o susikryžiuojanti su laiko reikšme. Todėl šiame skyriuje, kalbėdami apie priežastį žyminčius absoliutinius naudininkus, turime galvoje ir visas tas konstrukcijas, kurių priežasties reikšmė išskyla bendresnės laiko reikšmės rėmuose ir gali būti daugiau arba mažiau jaučiama sakinyje.

Tarp laiko ir priežasties reikšmių galima įžiūrėti kelis pereinamuosius laipsnius.

a) Absoliutinis naudininkas rodo, kuriuo metu vyksta tai, apie ką kalbama sakinyje, bet jo žymimas antraeilis veiksmas yra kartu ir sakinio pagrindinio veiksmo priežastis. Absoliutinės konstrukcijos predikato santykinė laiko reikšmė yra aiškiai jaučiama. Tokios konstrukcijos turi laiko aplinkybės funkcinę reikšmę su priežasties aplinkybės atspalviu.

α) Su esamojo laiko padalyviais: *Iem schitai kalbant*, atsileida ių Kerschtas prisch ghi BrB Teis 8,3. *Ir tam schiteipo su manimi kalbant*, esch wel atgijau, ir stoiaus ant mana (sawa) Koių, ir klausiau to, kursai su manimi kalbeia BrB Ez 2,2. *Er manens neeme wissas tas nepalaimas, ne esant su manimi manam Diewu?* BrB V Moz 31,17. *Ten baysey žiamey drebánt | ir akmenims pliszánt |* Isz pažino ratmistras Diewo sunumi sant KN 147₂₉.

β) Su būtojo kartinio laiko padalyviais: *O esch issigandau iem ateius*, ir pūliau ant sawo⁴³ weido BrB Dan 8,17. ... *Aniemos issigandus isch scho umo ischwidimo Kristaus |* pradest Ponas iemus kalbeti | ir iūs linksminti bilodams BrP II 36₂₂. *Ponui musu uszgimus*, DZiauxmas est Angelamus BrGDR 16.

⁴¹ Užrašyta viršuje pabraukto *patūkta*.

⁴² *-na* prirašyta vėliau.

⁴³ Eilutės viršuje, vietoj pabraukto *mana*.

b) Absoliutinis naudininkas reiškia ir pagrindinio veiksmo priežastį, ir laiką. Abi reikšmės yra susipynusios, ir neretai esti sunku pasakyti, kuri vyrauja. Tai tarpiniai, pereinamieji atvejai.

α) Su esamojo laiko padalyviu: *Ir Samuelui ne atent ing Gilgal*, issibarste Szmones nūg io BrB I Sam 13,8 (*Unnd da Samuel nicht kam gē Gilgal* LB; Vulg – sujungiamasis sakiny). *O aniemus prieschtarauiant ir blusniant*, ischkrate ghis Rubus, biladams iemus, Iusų Krauias testow ant iusų Galwos BrB Apd 18,6 (*Da sie aber widerstrebten vnd lesterten* LB; *Contradicientibus autem eis, et blasphemantibus* Vulg). *O⁴⁴ aniemus beschaukent ir sawo drapanas atmetant, bei dulkės ing aną barstant⁴⁵*, liepe ghī Wiriauisis schimtinikų westi ing Stonawicze BrB Apd 22,23–24 (*Da sie aber schrien, vnd jre Kleider abworffen | vnd den staub in die luft worffen* LB; *Vociferantibus autem eis, et proicientibus, et pulverem iactantibus* Vulg). Nessa iau maszinantis ischmintie žmogischkaiei, kaip pirmūsu gimditoiūsa buwa, priwalu buwa schwiesesna žodcza, ir ischkesnia ženkla MT XI₂₁.

β) Su būtojo kartinio laiko padalyviu: MephiBoseth biloia Karaliui. Ghis teim ir Wissą [t. y. Lauką], *atæius manam Ponui Karalui su pakaiumi namie* BrB II Sam 19,30 (*nach dem mein Herr kōnig mit frieden heimkommen ist* LB; *postquam reversus est dominus meus rex* Vulg)⁴⁶. Bo kad *umay jam ateius* iszmáneMokitiniay juog tay Dwásia koki iems pásirode tuoy Ponás pámokia juog ghis patsay buwà SE 90₂₀. Bet dėl grieku maudūkime | Dėl jų twanai užėjo | *Newerkius mums piktibeje* | Dangus nuwertk turejo RG 435₁₀. Mes nugipelnem wertay ... (425) Iog smutijes žmones | pėkus | *Taw dangu Pon' užrakinnus* | Wissi jie tur nuwargti RG 425–426⁴⁷.

Šių absoliutinių naudininkų turinio negalėtume tiksliai perteikti nei laiko, nei priežasties aplinkybės šalutiniais sakiniais, nes abiem atvejais vienaip arba kitaip susiaurintume jų reikšmę.

c) Absoliutinis naudininkas žymi pagrindinio sakinio veiksmo priežastį, bet kartu dar jaučiama ir silpnesnė laiko reikšmė. Konstrukcijos predikatu eina esamojo laiko padalyvis, pvz.:

Potam ant wakara | *sant dienai Priegatawoghima* | *kuri jra pirm Sabbatos* | ateia Iosephas | *isch Arimathias VEE 220₁₄⁴⁸* (*dieweil es der Rustag war* LB; *quia erat parascève* Vulg). *O iam usztrunkant*, sugawa annie Wirai ghī ... ir io dweieta Dukterų ranka BrB I Moz 19,16 (*Da er aber verzog* LB; *Dissimulante illo* Vulg). O Iasonas uszmusche sawa Mieschczonis baisei (graudingai) nei dumoia, *iem teipo besisekant prisch sawa Prietelius*, iog⁴⁹ tatau io dide nepalaima butų BrB II Mak 5,6⁵⁰ (*vnd gedachte nicht | weil es jm so glücket wider seine Freunde* LB; *nec cogitabat prosperitatem adversum cognatos malum esse maximum* Vulg). O Ischgiditasis⁵¹ neszinoio kas buwo, Nesa Iesus buwo atstoghęs tiek Szmonių the ęsant BrB Jon 5,13⁵² (*da so viel Volcks an dem ort war* LB; *declinavit a turba constituta in loco* Vulg).

⁴⁴ Pabraukta Bet; po to išbraukta kaip.

⁴⁵ Eilutės viršuje, vietoj pabraukto metant.

⁴⁶ Plg. te imthie jissai tą ir wissáy, *bille tikt'tu ... su pakájumi parėjei* KvB.

⁴⁷ Panašiai SG 115₂₂.

⁴⁸ Plg. Potam wakara / *ieng diena prissitaisijmo* buwa ... ateija Iosephas BrP I 394₆.

⁴⁹ Viršuje pabraukto kaip.

⁵⁰ Plg. *kadangi jam taip gerray passisekke priesz sawo prietelus* KvB₁.

⁵¹ Paraštėje, vietoj pabraukto Bet kursai sveikas pastota.

⁵² Plg. Nes buwo ... atstojęs / *kadangi daug buwo žmonų ant tós wietós* NT.

d) Absoliutinis naudininkas turi priežasties aplinkybės reikšmę ir pagrindinio sakinio laiko nenurodo. XVI–XVII a. raštuose randame tik keletą tokių konstrukcijų. Jų predikatais eina esamojo laiko padalyviai, kurių laiko reikšmė yra išblukusi, pvz.:

Tas tebeg ing schų Miestų wieną, ieib giwas passilikty. Idant Krauio pagieszansis Nuszawintoio newjty, karschtauiencze schirde, ir ghį sugautų, *kæliui teip didziu esant* ir uszmuschtu io Dusche BrB V Moz 19,4–6 (*weil der Weg so ferne ist* LB; *si longior via fuerit* Vulg). *O Liddai arti Ioppes esant*, Mokintinei girdedomi, iog Petras the butų, siunte iopi BrB Apd 9,38 (*Nu aber Lidda nahe bey Ioppen ist* LB; *cum autem prope esset Lydda ad Ioppen* Vulg). Bet esch... biloiau, Er noretų ing Ierusalem eiti, ir the atsiprowiti todelei? *Bet Powilui schaukent, ieib ant Ciecarius Prowos laikomas butų* liepiau ghį laikiti, iki ghį Ciecariusp siųsčiau BrB Apd 25–21⁵³ (*Da aber Paulus sich berieff* LB; *Paulo autem appellante* Vulg). *Bei aniems dumoient | ir tarent | tatai kas musump ateia ir kalba | tur Dwase koke buti |* Todelei Kristus idant ta pikta duma isch iu schirdies ischimtu | ir anus priwestu tiketi sawe reginczius szmogu turinti kaulus ir mesan | bila BrP II 37₅. Teyp Ioswes klause Diewas | kad anas liepe sauley stowet: stoweio tieg *klausunt Wieszpāt balso žmogaus* SP I 268₁₇ (*gdy wsluchał Pan głosu człowieka*).

Šios absoliutinės konstrukcijos savo funkcija atitinka priežasties aplinkybės šalutinius sakinius su jungtukais *kadangi, jeng*.

§ 91. Absoliutiniai naudininkai su linksniuojama dalyvio lytimi taip pat gali turėti priežasties reikšmę, pvz.:

Teipo norinczem ir jsakanczem Diewui | wandenes mariu raudonuiū issikelle ir sustoie MT 45₁₄. Begwel saka ghie | Iog pirmiems gimditoiems buwa reike sūgrieschiti | *norinczem ir szinanczem Diewui | nei pataikiskhai pirmžinant | alba perleidzent | bet Diewui norinczem ir teisei paskirenczem* MT 178₁₂.

§ 92. Kaip matome, tais atvejais, kai absoliutinė konstrukcija atitinka priežasties aplinkybės šalutinį sakinį, jos predikatu eina esamojo laiko dalyvinė forma. Jeigu kai kuriose iš šių konstrukcijų esamojo laiko dalyvį arba padalyvį bandytume pakeisti būtojo kartinio laiko dalyviu arba padalyviu, jos gautų laiko reikšmę ir pasidarytų dviprasmiškos, panašios į § 90 skyreliuose a ir b minėtus pavyzdžius. Absoliutinio naudininko priežasties aplinkybės reikšmė yra susijusi su dalyvinės formoms būdingos santykinės laiko reikšmės susilpnėjimu.

Pagal predikato leksinę raišką čia nagrinėjami absoliutiniai naudininkai maždaug atitinka vienlaikiškumo reikšmės konstrukcijas (vyrauja būsenos bei kalbos veiksmožodžių kamienai). Absoliutinio naudininko vieta sakinyje įvairuoja. Nors prepozicijos atvejai dažnesni, konstrukcija gali eiti ir po pagrindinio sakinio, o kartais ir įsiterpti į jį. Taigi, absoliutinių naudininkų priežasties reikšmė nėra tiesiog priklausoma nuo vienokių ar kitokių šios konstrukcijos gramatinių požymių ir siejasi su viso sakinio prasme bei kontekstu.

§ 93. Priežasties reikšmę absoliutinis naudininkas gali turėti ir dabartinėje lietuvių kalboje. Tokiais atvejais jo predikatu taip pat dažniausiai eina esamojo laiko padalyvis, pvz.:

Ilgai lietui belyjint, prilijo pilnas kopūstlapis vandens Šd (MLLG II 164). *Moteriškei uždarbiaujant*, vaikų priežiūra rūpinosi senelis CvR III 15. Ir mes esame

⁵³ Plg. *Bet jog Powilas atsiszauke / idant butu palaikijtas* NT.

tokie pat: sotūs ir gyvulėlių (212) gana; tik tvarkos pas mus nėra *motinai karšant* VaižgRR I 212–213. *Gardams grečimai esant*, mums piga buvo patirti visa teisybė VaižgRR II 156. *Tikrajam daktarui už penketo mylių esant*, brangus žmogus buvo toksai gudročius čia pat vietoje LzPR II 41. *Bet šiltai diena esant*, visi jaučiasi kažkaip išvargę SimVK I 149. *Jam nepasisakant nei vardo, nei pavardės*, Grėtei pasidarė gėda, kad ji taip nuo širdies viską išsipasakojo SimVK I 213. Jis rengiasi keltis, tik jam taip kvailai drovu, *motinai čia sėdint* SimVK I 119. *Man nenustojant pliekti*, ji pabudo BsV 367. *Jai nesipriešinant*, dar labiau įsidrąsinęs Jonelis VnR I 161. Tuo po tam pašaliai visi kribždėti pagavo irgi, *bešūkaujant pulkams*, ošims pasikėlė DnR 22. *Žemei besisukant*, mums sukasi žvaigždėtasis dangus SlavŽv 10.

§ 94. Lietuvių kalbos absoliutinės konstrukcijos, žyminčios priežastį, turi atitikmenų daugelyje giminingų kalbų. Latvių kalbos absoliutinis datyvas irgi gali atstoti priežasties aplinkybės šalutinius sakinius⁵⁴. Sen. slavų kalboje priežasties reikšmės absoliutiniai datyvai sudaro antrą pagal gausumą absoliutinių konstrukcijų grupę⁵⁵. Jų (kaip ir graikiškų originalų absoliutinių genetyvų) priežasties ir laiko reikšmės taip pat yra labai artimos, todėl daugelį konstrukcijų galima interpretuoti dvejopai⁵⁶. Pažymėtina, kad sen. slavų kalbos absoliutinis datyvas priežasties reikšmę kartais gali turėti ir tada, kai graikiškame originale eina kitokia (ne absoliutinė) konstrukcija, pvz.: uboščę žę sę.vōšbdōšemō žę imō vō ob-lakō Zogr Luk 9,34 „išsigando, jiems įėjus į debesį“ — ἐφοβήθησαν δὲ ἐν τῷ εἰσελθεῖν αὐτοὺς εἰς τὴν νεφέλην N⁵⁷. Gotų kalbos absoliutinis datyvas, reikšdamas laiką, retkarčiais taip pat gauna priežasties aplinkybės atspalvį⁵⁸. Priežasties reikšmę dažnai turi ir sanskrito⁵⁹, sen. graikų⁶⁰ bei lotynų⁶¹ kalbų absoliutinės konstrukcijos.

⁵⁴ Plg. A. Bielenstein, Lettische Grammatik, Mitau, 1863, p. 369–370; žr. dar p. 367.

⁵⁵ J. Stanislovo apskaičiavimu, 3,9% evangelijų tekstuose ir 14,71% Supraslio kodekse, žr. J. Stanislov, Dativ absolutný, Bzsl, 5, p. 10.

⁵⁶ Plg. more žę vētru veliju dyxajōštju vīstaše Mar Jon 6,18 (ἀνέμου μεγάλου πνέοντος N) „o jūra, vėjui didžiam pučiant, išsiūbavo (pakilo)“; mudeštju žę ženixu. vīzdrēmašę sę vsę Zogr Mat 25,5 (κροτίζοντος δὲ τοῦ θυμῆλου N) „o užtrunkant jaunikiui, užsnūdo visos“; ne imōštu žę jemu uvōzdati povelē gospodъ Zogr Mat 18,25 (μὴ ἔχοντος δὲ αὐτοῦ αποδοῦναι N) „o jam neturint (iš ko) atiduoti (=kadangi jis neturėjo iš ko atiduoti), viešpats paliepė“ ir pan.; pavyzdžiai iš J. Stanislov, min. veik., p. 55–56.

⁵⁷ L. Nečaseko prielaidai, jog šiame pavyzdyje absoliutinis datyvas pavartotas dėl Vulgatos įtakos (žr. L. Nečasek, Staroslověnské dativni vazby participální a jejich předlohy v řeckém textu evangelií, „Slavia“, r. 26, s. 1, Praha, 1957, p. 24,28), prieštarauja skirtinga dalyvio laiko forma, plg.: et timuerunt intransibilibus illis in nubem N.

⁵⁸ Žr. H. Winkler, Germanische Casussyntax, Berlin, 1896, p. 128.

⁵⁹ Žr. J. S. Speijer, Sanskrit Syntax, Leyden, 1886, p. 285.

⁶⁰ Žr. J. Classen, Beobachtungen ueber den Homerischen Sprachgebrauch, Frankfurt a. M., 1867, p. 180 tt.; E. H. Spieker, On the so-called Genitive absolute and its use especially in the Attic orators, AJPh, VI, 3, Baltimore, 1885, p. 316 tt.; P. Chantraine, Grammaire Homérique, II, Paris, 1953, p. 324; J. Humbert, Syntaxe Grecque, Paris, 1945, p. 107–108; E. Schwyzer, Griechische Grammatik, II, München, 1950, p. 398–399.

⁶¹ Žr. Kühner-Stegmann, Ausführliche Grammatik der lateinischen Sprache, II, 1, Hannover, 1912, p. 775–776; F. Blatt, Précis de syntaxe latine, Lyon, 1952, p. 249.

3. Sąlygos aplinkybės reikšmė

§ 95. Sąlygos reikšmė, kurią turi kai kurie senųjų lietuvių kalbos raštų absoliutiniai naudininkai, taip pat yra susijusi su laiko reikšme. Beveik visos absoliutinės konstrukcijos, žyminčios sąlygą, kartu rodo ir pagrindinio sakinio veiksmo laiką. Pagal šių dviejų reikšmių santykį tokios konstrukcijos maždaug atitinka praeitame skyriuje nagrinėtus pavyzdžius.

a) Jungiamąją grandį tarp laiko ir sąlygos aplinkybės absoliutinių konstrukcijų randame sakiniuose, kurie atspindi nuolatinį, visada pasikartojantį dviejų reiškinių ryšį. Absoliutinio naudininko predikatu tokiais atvejais paprastai eina esamojo laiko padalyvis, o sakinio tariniu – esamojo laiko veiksmožodis. Šie absoliutiniai naudininkai yra labai artimi vienlaikiškumo reikšmės, grupės δ , konstrukcijoms. Jei autorius labiau akcentuoja pagrindinio ir antraeilio veiksmo laiko sutapimą, turime laiko aplinkybės absoliutinį naudininką su sąlygos atspalviu; jei jis nori pabrėžti jų tarpusavio priklausomumą, labiau išskyla sąlygos aplinkybės reikšmę, pvz.:

Schitai, *iem ischardant*, negelbt budawoghimas BrB Job 12,14 (*wenn er zurbicht LB; Si destruxerit Vulg*). Isch Kwapo Diewo randasi Schaltis, ir didi wandens, *iem dūdant ischtirpti* BrB Job 37,10 (*wenn er auffthawen lesst LB; et rursum latissimae funduntur aquae Vulg*). *Taw duodant*, ie⁶² renka, *Taw atwerent, ranką tawa*, ie⁶² pasotinami ira geru BrB Ps 104,28⁶³ (*Wenn du jnen gibst... Wenn du deine Hand auffthuest LB; Dante te... aperiente te manum tuam Vulg*). Dowanas ir geradejystes nieku werteme | dykai išgaissinnom ir po koju mine-me | neatsimindami ... jog taw | Diewe | *dūdant* renkame | *Taw nedūdant* | stokojame | jog *Taw atwerant tawo dosningas rankas* pasotinnami esme su pasimėgimu KM 103₁₋₈ (= KM₁ 72₁₅₋₂₁).

Šiuos absoliutinius naudininkus galėtume pakeisti ir sąlygos, ir laiko aplinkybės šalutiniais sakiniais, tačiau abiem atvejais konstrukcijos prasmė susiaurėtų.

b) Kai sakinio tariniu eina būsimosio laiko, liepiamosios arba tariamosios nuosakos veiksmožodis, pagrindinis veiksmas nukeliamas į ateitį. Todėl kartais, kada jo realumas nėra akivaizdus, jį galima laikyti hipotetiniu, priklausomu nuo absoliutinės konstrukcijos veiksmo. Tokiais atvejais absoliutinis naudininkas turi sąlygos aplinkybės reikšmę.

α) Sakinio tarinys – būsimosio laiko veiksmožodis: Kada debesis pilnas ira wandinio, tada anos leidz ljtų ant szemes, *Ir medziu pūlant*, norins pultų ing pietus alba pus nakties (Schaure) kurion wieton ghis pūl, the gules⁶⁴ BrB Pam 11,3 (*Vnd wenn der Bawm fellt... da wird er ligen LB; Si ceciderit lignum Vulg*). Tu newissiems ant swieto szio | Pridūdi lygei pāpeno; žinnai tu pacę mierą Wienok neliksi mus bedoj' *Mums tikkint stipprā* wierā RG 409₆₋₁₀. Teip tikrai kaip Po-Nas Dievas Israelo giwen, po kurio akim esch stowiu, Nebus schus mėtus nei Rasos nei Litaus, *man nesakius* BrB I Kar 17,1⁶⁵ (*Es sol diese jar weder Taw noch Regen komen | ich sage es denn LB; nisi iuxta oris mei verba Vulg*).

⁶² Eilutės viršuje, vietoj pabraukto *anis*.

⁶³ Panašiai PsD 184.

⁶⁴ Nuo *kurion* viskas užrašyta paraštėje vietoj pabraukto *the gules*.

⁶⁵ Plg. Ne tur per szus mettus ney rassós ney lytaus n'ateiti; *man tai ne sakant* KvB.

β) Sakinio tarinys — liepiamosios nuosakos veiksmazodis: Ne dzaukes numirschtant neprietai tawam, Atmink. Iog mums wissiem bus mirti BrB Sir 8,8 (frewē dich nicht das dein Feind stirbt LB; Noli de mortuo inimico tuo gaudere Vulg).

γ) Sakinio tarinys — tariamosios nuosakos veiksmazodis: Kodelei wlosnastis wienos naturas ne esti dūdama antraiei naturai in Abstracto? Nesa butu sumischimas naturu | tarp sawes | wlosnastims sumischus MT 23₁₂.

c) Absoliutinio naudininko sąlygos reikšmė jaučiama ir retoriniuose-klausiamuosiuose sakiniuose, pvz.:

Kas nor tawa Prota ischirti? Taw ne dūdant Ischminti, ir ne siunczent tawa schwentą Dwase isch aukscho⁶⁶ BrB Išm 9,17 (Wer wil deine Rat erfahren? Es sey denn das du Weisheit gebest LB; nisi tu dederis sapientiam Vulg). Schitai, iam umai ent, kas io nor sugranszinti? BrB Job 9,12 (wenn er schwind hinferet LB; Si repente interroget Vulg). Iam dūdant pakaių, kas nor praszuditi, Ir iam nuslepiant weida, kas ghi nor ischwisti tarp Swieto ir Szmonių? BrB Job 34,29 (Wenn er friede gibt ... vnd wenn er das andlitz verbirget LB; Ipso enim concedente ... ex quo absconderit vultum Vulg). Kas taw piktaujaŋt giwas bus? RG 473₃₋₅.

d) Atskirai paminėtini keli pavyzdžiai, kuriuose absoliutinis naudininkas eina pakaitomis su sąlygos aplinkybės šalutiniu sakiniu:

Iei kas ko nog Artimoio sawa apims, ir bus pagadinta, alba numirschta, Ponui io ne priesant, tadda ghis tur tatai uszmoketi. O iei io Ponas prijra, tadda ghis ne uszmokes, kadangi tatai usz sawa Pinningus nusamde BrB II Moz 22,13–14 (das sein Herr nicht dabey ist LB; domino non praesente Vulg). Aniemus keikent tu szegnok. Iei anis priesch mane (stenges)⁶⁷ tada testow ie giedoie BrB Ps 109,28⁶⁸ (Fluchen sie | so segne du LB; Maledicent illi, et tu benedices Vulg). Barak bioia iei, Taw su manimi ent (kaip tu su manimi eisi) ir esch eisiu⁶⁹, o iei tu ne eisi su manimi, tadda esch ne eisiu BrB Teis 4,8 (Wenn du mit mir zeuchst LB; Si venis mecum Vulg). Tau nes nesergeius namus | Nūgi skadu | Sotag bus iems pagriuti | Iei tu Christe | (76^a) Pon negelbsi | Scheme czese | wargu mete | Bucziau senei prapūles SG 76^a–77. (= BrGD 115).

Šie absoliutiniai naudininkai savo funkcija yra sąlygos aplinkybės šalutinių sakinių sintaksiniai ekvivalentai.

Sąlygos reikšmę turi kai kurie absoliutiniai naudininkai, virtę sustingusiomis formulėmis, pvz.:

Reik man nodemais busenczē schwentę Ierusalemie schwęsti, Dielowi norint⁷⁰, wel iusump sugrišchiu BrB Apd 18,21 (wils Gott | so wil ich zu euch komen LB; Deo volente Vulg). Kaip ape ta atsiuntima Schwente Sekminiu | Dielowi dūdant placziaus girdesim BrP II 84₁₈. Bet kaipo thū czesu Ponas Kristus sudis | tatai kittu kartu girdesim | Dielowi padedant BrP II 525₁₁. Tassai szodelis Angelas ... ira szodis Griekischkas. Ir issimana mumus lietuvischkai kalbant | kaip kada tarcziau paslas | pasiuntinis BrP II 431₁₀. Ir jog | kaipo tu pats zinai | (Tai dūdant Dwasei tawo) Tawim wienu asz wissaday Szirdij' mekstūsi sawo RG 509₂₀₋₂₃.

⁶⁶ Plg. Iey tu ne pridūsi iszminti, ir siųsi sawo szwentą Dwase isz aukscho KvB.

⁶⁷ Prieš šį žodį užbraukta eit.

⁶⁸ Taip pat PsD 200. Plg. Iey jie kéik' / tai tu žegnōk, iey jie priesz manne stēngiassi, tai dūk jiems gēdoje buti KvB.

⁶⁹ Plg. jēy tu su mannim kellāusi, tai kellāusu ir asz KvB.

⁷⁰ Plg. jey bus wale Dielowi NT.

Šie absoliutiniai naudininkai, kuriuose galima įžiūrėti ir būdo aplinkybės reikšmę (plg. § 104), senųjų raštų autorių kaišiojami į kalbą kaip tam tikri įterptiniai posakiai.

§ 96. Sąlygos aplinkybės reikšmė jaučiama ir šiuose pavyzdžiuose su linkniuojamaisiais dalyviais:

Ghis biloia. Ach Wieschpatie. Ne rustauk, *man wieną dabar kartą kalbanczam* BrB I Moz 18,32 (*das ich nur noch ein mahl rede* LB; *si loquar adhuc semel* Vulg). Praschau tawe Pone ne rustauk, *man daugiesne kalbanczam* BrB I Moz (*das ich noch mehr rede* LB; *si loquar* Vulg). Kam dera paikamuiam pinnigai rankoie ieib ischmintį pirktų. *Iam Durnu essancziam?* (*so er doch ein Narr ist?* LB; *cum sapientiam emere non possit?* Vulg). Nes materischke, kuri klausia wira, kalei Wiras giwas ira, pririschta ira Sakanu. Bet *mirusiam Wirui*, tada palaida ira nog Sakana Wira BrB Rom 7,2 (*So aber der man stirbet | so ist sie los* LB; *si autem mortuus fuerit vir eius, soluta est* Vulg)⁷¹.

§ 97. Sąlygos reikšmės absoliutinis naudininkas vartojamas sakiniuose, kurių tariniu eina tiesioginės nuosakos esamojo, būsimajo laiko ir tariamosios bei liepiamosios nuosakos veiksmažodžiai. Sakiniuose su būtojo kartinio laiko veiksmažodžiais – tariniais absoliutinės konstrukcijos sąlygos reikšmės neturi.

Absoliutinio naudininko predikatu šiais atvejais paprastai eina esamojo laiko padalyvis arba dalyvis. Pavyzdžių su būtojo laiko dalyvine forma visuose peržiūrėtuose XVI–XVII a. tekstuose tėra vienas kitas. Sąlygą reiškiančiose absoliutinėse konstrukcijose esamojo laiko padalyviai dažnai turi apibendrintą laiko reikšmę, akcentuoja ne tiek vienlaikiškumą, kiek pastovų veiksmų ar reiškinių ryšį. Kartais jie gali nusakyti ir ankstesnį veiksmą, pvz.: *Taw duodant*, ie renka, *Taw atwerent ranką tawa*, ie pasotinami ira geru BrB Ps 104,28 (plg. *Tau davus, tau atvėrus ranką*). Esamojo ir būtojo kartinio laiko padalyviai čia skirtusi ne tiek santykinė laiko reikšmė, kiek veiksmo apibendrinimo laipsniu. Padalyviui būdinga santykinė laiko reikšmė tokiose konstrukcijose jaučiama silpniau.

Sąlygos reikšmės absoliutinis naudininkas pagal predikato leksinę išraišką beveik nesiskiria nuo laiką ar priežastį žyminčių konstrukcijų. Dažniausiai jis eina sakinio pradžioje ar bent prieš tarinį.

§ 98. Dabartinėje lietuvių kalboje absoliutinis naudininkas taip pat kartais žymi sakinio pagrindinio veiksmo sąlygą, pvz.:

Balai esant, bus ir velnias Ds (Ppr 281). *Galvai sukančis*, kojų nebsuvaldysi VP 15. *Esant mėšai*, pienas užsivaduoja Rm. *Karei kilus*, pametęs ir valgi, galąsk algi LT I 226. Bet, matydama, kad niekas ja nesidomi, ji tuojau suprato, kad, *jai išėjus namo*, kai kam tai būtų net labai paranku SimVK I 278. Naktį prie keturių miegančių vienas iš eilės turėjęs budėti, kad, *ištikus pavojui*, galima būtų visus prikelti VnA 289. *Gimus dukteriai*, išvesk arklius iš tvarto Ppr 149.

Sąlygos reikšmę turinčios absoliutinės konstrukcijos buvo vartojamos ir sen. slavų, sanskrito, sen. graikų bei lotynų kalbose⁷².

⁷¹ Plg.: *o jey wijras numirtu* / walna ira NT. Gretimas J. Bretkūno biblijos sakiny, kuris originale yra lygiai toks pat, išverstas sąlygos aplinkybės šalutiniu sakiniu: *A iei numirschta wiras*, walna ira nog Sakana BrB Rom 7,3.

⁷² Žr. § 94 išnašose nurodytą literatūrą.

4. Būdo aplinkybės reikšmė

§ 99. Kalbėdami apie vienlaikiškumo reikšmės konstrukcijas, minėjome, kad absoliutiniai naudininkai kartais žymi aplinkybes, lydinčias sakinio veiksmą per visą jo trukmės laikotarpį (žr. § 84 β). Tokių absoliutinių naudininkų predikatais dažniausiai esti nepriešdėlėti esamojo laiko padalyviai arba dalyviai. Dažniausiai šios konstrukcijos eina laiko aplinkybėmis. Tačiau kartais jomis norima pabrėžti ne tiek sakinio pagrindinio veiksmo laiką, kiek jo sutapimą su kitu, antračiliu veiksmu, pvz.:

O Danielas prisake Tarnams io, atnehti pėlinų, ir ischbarste⁷³ tus po wissa Basznicze, *regent Karaliui* BrB Dan 14,14 (*fur dem Kōnige* LB; *coram rege* Vulg)⁷⁴. Nesa Zephania Plebonas buwa tą Gromatą skaitens, *girdint Prarakui Ieremioschui* BrB Jer 29,29 (*hatte den selben Brieff gelesen | vnd den propheten Ieremia lassen zuhören* LB; *in auribus Ieremiae* Vulg).

Šiuose sakiniuose absoliutiniai naudininkai paaiškina pagrindinio sakinio veiksmo pobūdį ir iš dalies atsako į klausimus *kaip? kuriuo būdu?* Tokią jų reikšmę mes vadiname būdo aplinkybės reikšme⁷⁵. Kadangi jie yra artimi ir laiko aplinkybėms, tad gali būti laikomi taip pat vienlaikiškumo reikšmės absoliutinių konstrukcijų variantais.

Pagal predikato formą šie absoliutiniai naudininkai atitinka vienlaikiškumo reikšmės konstrukcijas. Tačiau leksine išraiška jie ryškiai skiriasi. Jų predikatai dažniausiai daromi iš veiksmazodžių *regėti, girdėti* arba jų sinonimų, pvz.:

Ir tawa Rjkus lauke paguldik, kaip Rjkus Kæliawimo, baltą dieną pa ių akim (*fur jren augen* LB), ir ischeik wakara, *iemus regint*, kaip antai ischeit, Keleiwei. BrB Ez 12,4 (*vnd du solt ausziehen des abends fur jren augen* LB; *coram eis* Vulg). Schitai, esch ios padūsiu Rankona NebukadNeZaro Karaliaus Babilonios, tasai musch ios *iumus regint*, iog isch⁷⁶ ių padaris prakeikima tarp wissų apkaltų isch Iuda BrB Jer 29,21 (*fur ewren augen* LB; *in oculis vestris* Vulg). Idant ne prapulcziau *regint neprietelams mana*. Ir iemus ne bucziau iūku BrB Sir 23,3 (*fur meinen Feinden* LB; *in conspectu adversariorum meorum* Vulg). Iem teipo ischkalbeius, nueija Szidas, *wissiems regint*, ir affierawoia Ebrosams ant Altoriaus Modine, kaip Karalius prisakens buwa BrB I Mak 2,23 (*fur jrer aller augen* LB; *in omnium oculis* Vulg). Tada ghis *iemus regint* | nūg szemes atstoia BrP II 115₂₄. Daugiel teypag tu, kurie bowijos mornejs (moksleys) sunesze knigas, ir sudegino jas *wisiemus beregint* ChB₁ Apd 19,19 (*przed wszystkim* GdB). [Powilas] eme dona padekawojo Diewuy *wisiemus beregint*, ir sułaužęs ją, pradejo walgit ChB₁ Apd 27,35. *Ir girdent wisiemus szmaniems*, bilaia Apaschtalams sawa BrB Luk 20,45 (*Da nu alles Volck zuhōret* LB; *Audiente autem omni populo* Vulg). Ó kad pabaygie wisus sawo zodzius *beklausant zmonemus*, iejo Kapernaum ChB₁ Luk 7,1 (*przed onym ludem* GdB).

§ 100. Daugiausia tokių absoliutinių naudininkų randame Bretkūno biblijoje. Kaip matyti iš pavyzdžių, vokiškame originale juos gana dažnai atitinka

⁷³ Taisyta iš *ischbarstittl*.

⁷⁴ Plg. po karalaus akkiu KvB₁.

⁷⁵ Šiai absoliutinio naudininko reikšmei pavadinti geriausiai tiktų *lydimosios aplinkybės* terminas. Kadangi *lydimosios aplinkybės* lietuvių kalbos gramatikose atskirai neminimos, jos šiame darbe irgi priskiriamos prie būdo aplinkybių.

⁷⁶ Užrašyta viršuj pabraukto *nog*.

prielinksninės konstrukcijos. Tačiau Bretkūnas jais vertė ir šalutinius sakinius su jungtuku *daß*, paaiškinančius pagrindinio veiksmo pobūdį⁷⁷, pvz.:

Ir ghis įėja, *man regint*, kaip⁷⁸ įėja Ez 10,2 (Vnd er gieng hinein | *das ichs sahe* LB; *in conspectu meo* Vulg). Bei tu schiteipo Medzius, ant kuru raschei, tawa rankoie laikik, *animus regint* Ez 37,20 (Vnd solt also die Hölzter | ... in deiner hand halten | *das sie zusehen* LB; *in oculis eorum* Vulg). Tawa sunus ir tawa Dukteres bus kittiems Szmoniams dūti, *akinns* [= *akims*] *tawa regent* ir appalpstant delei ių, koszną dieną V Moz 28,32⁷⁹ (*das deine augen zusehen vnd verschmachten* LB; *videntibus oculis tuis, et deficientibus ad conspectum eorum* Vulg). Ir schauke Ratump, Galgal, kaip girdete⁸⁰ girdeiau (*man girdint*) Ez 10,13 (*das ichs höret* LB; *audiente me* Vulg).

Retkarčiais J. Bretkūnas šias konstrukcijas pavartoja ir ten, kur vokiškojo originalo šalutinis sakiny su *daß* turi tikslo reikšmės atspalvį, pvz.:

Bei Moseschus ischnesche wissas Lasdas laukan nug PONO, po akim wissų waikų Israel. idant anis tatai regetų (*animus tatai regint*) bei kosznas eme sawa Lasdą IV Moz 17,9 (Vnd Mose trug die Stecken alle heraus... *das sie es sahen* LB; *videruntque, et receperunt singuli virgas suas* Vulg). Ir anis kalbeia iem. Ses-kessi ir skaitik, *mumus girdint*⁸¹. Bei Baruchas skaite iemus Jer 36,15 (Setze dich vnd liese | *das wirs hören* LB; *in auribus nostris* Vulg).

Šios absoliutinės konstrukcijos čia veikiausiai pavartotos dėl analogijos su aukščiau minėtais atvejais, kur vokiškojo originalo panašios leksinės sudėties šalutiniai sakiniai su jungtuku *daß*, reiškiantys būdo aplinkybes, yra verčiami absoliutiniu naudininku. Lietuvių kalbos absoliutinis naudininkas šiuose pavyzdžiuose tikslo reikšmės veikiausiai neturi; jos neįaučiame ir atitinkamose Vulgatos vietose. Versdamas šalutinius sakinius su jungtuku *daß*, turinčius tikslo aplinkybės reikšmę (ar atspalvį), absoliutiniu naudininku, J. Bretkūnas čia kiek nutolo nuo vokiškojo originalo.

Būdo aplinkybės reikšmę gali turėti ir absoliutiniai naudininkai, kurių predikatais eina neigiamos formos padalyviai, padaryti iš veiksmazodžių *žinoti* arba *regėti* kamienų, pvz.:

Iei kas sawam Artimoiui Assilą alba Iautį ... dūs ischdeti, ir numirscht ... alba iam bus nuvarjta *newienam neregint*, tadda anis teprisiek po akim PONO BrB Moz 22,9–10 (*das niemand sihet* LB; *nullusque hoc viderit* Vulg). Szmogus Semenį ing dirvą mėta, ir miekt ... Ir Semenį diksta ir auga *anam neszinnāt*⁸² BrB Mork 4,26–27 (*das ers nicht weis* LB; *dum nescit ille* Vulg). Daug szmoniu ... tare wissi daiktai *niekam neszinant* patis teip radosi BrP II 176₁₄. O Bernelis Iesus *neszinant Mariai* passiliekt Basznioie | tarp Daktaru BrP I 163₆. Ieib tawe neprigautu | duma kakie pikta | milek wissad sirata | *neszinnant kairei tawa* | *ka deschine padare* SG 49₂₂^a (= Br GD 112).

⁷⁷ Dėl šalutinių sakinių su jungtuku *daß* modalinės reikšmės žr. H. Paul, Deutsche Grammatik, IV, Halle (Saale), 1957, p. 248–249; Deutsches Wörterbuch, Halle (Saale), 1960, p. 121; J. Erben, Grundzüge einer Syntax der Sprache Luthers, Berlin, 1954, p. 116, 162.

⁷⁸ Užbraukta *tassai*.

⁷⁹ Plg. *kad tawo akis tai mattydaml apalps dėl ių kas dlen'* KvB₁.

⁸⁰ Viršuje eilutės: *ioj tikrai*.

⁸¹ Plg. *kad mes girdētumbim* KvB₁.

⁸² Taisyta iš *kalp anasai neszinna*.

§ 101. Iš kitų veiksmazodžių kamienų būdo aplinkybės reikšmės absoliutinių naudininkų predikatai daromi retai. Kiek dažniau tokios konstrukcijos vartojamos tik S. Vaišnoro „Žemčiūgoje teologiškoje“:

λόγος ... (17^a) ciela natura žmogischkaie ... prieme | ir pasawina | ieng ta personoie io neatskirtinai | ir amszinai palaikitusi | *tikram atskiriui naturu* | ir wlosndstims *Butibiu passilaikant* 17^a–18. Dievas isch neischmierūtas sawa geribes ir mielaschirdiistes sawa žodczu pirma ateiti | *tam žodczui vrede Basniczes skambant* 66^a. Christus ... regimai apsireikschis debessisa dangaus | su maies-totu | matce | ir garbe dide | apdarits su daugi tuxtanczu Angelu schwentuiui | *pirma* (248^a) *enczei ugnie ir wętrai wissur liepsnai uszjmant* | *kurre dangus ir žeme ischirre satirps* 248^a–249. Christus sudcza ... wissu žmoniu dūmas | pilnastis | rodas | žodczus ir darbus... ant schwiesos atwes | ir *pritarent iu paczu sasziinei* | teisu suda apie iūs sudis 250^a–15. Kaip sūgaisch Swietas? Per vgni | ir tatai nusidūs umai mirksnije akies | *netikint tam didczausei dalie swieta nei to belaukent* 239⁷. Pekla i jau est suardita: *Szmonems sekant Dwasse Schwenta* Mž 273⁹ (= SG 29⁷, RG 114)⁸³.

§ 102. Šiame skyriuje aptariamos absoliutinės konstrukcijos savo sintaksine funkcija nėra analogiškos būdo aplinkybės šalutiniams sakiniams. Pakeitę jas šalutiniais sakiniais su jungtuku *kad*, mes labiau išryškintume ir pabrėžtume antraeilį veiksma, suteiktume jam daugiau svarbos, plg.: prisake ghis, Wiresnamuiem Lieszuwų pripiauti⁸⁴ bei rankas ir koiias nukirsti⁸⁵, *kitiems Broliams ir Augiwei regint* BrB II Mak 7,4 – prisake ... nukirsti, *kad kitti brolei, ir mótina tai mattytui KvB₁ (Das die andern Brüder vnd die Mutter solten zusehen LB; ceteris eius fratribus, et matre inspicientibus Vulg)*. Kartais tokios reikšmės absoliutinį naudininką gali atstoti konstrukcijos su esamojo laiko neveikiamaisiais dalyviais (plg.: tada ghis *iemus regint* | nūg szemes atstoia BrP II 115²³ – tada jis *jų regimas* ... atstojo), nors ir šiuo atveju prasmė truputį pakinta. Apskritai, daugumas absoliutinių konstrukcijų, reiškiančių lydimąsias aplinkybes, yra artimesnės papras-toms antrininkėms sakinio dalims, negu šalutiniams sakiniams.

Absoliutiniams naudininkams, reiškiantiems lydimąsias aplinkybes, būdinga postpozicinė padėtis sakinyje. Iš 46 šios reikšmės absoliutinių konstrukcijų, kurių predikatai padaryti iš veiksmazodžių *regėti*, *girdėti* ir *žinoti*, 36 eina po pagrindinio sakinio ir tik 10 prieš jį. Taigi, savo vieta sakinyje jos irgi skiriasi nuo absoliutinių konstrukcijų, reiškiančių laiką, priežastį arba sąlygą. Pažymėtina, kad ir būdo aplinkybės šalutinis sakinytis lietuvių kalboje dažniausiai eina po pagrindinio sakinio⁸⁶.

§ 103. Lydimosios aplinkybės reikšmę absoliutinis naudininkas kartais turi ir dabartinėje lietuvių kalboje, pvz.:

⁸³ Gal būt, čia priskirtinas ir šis sakinytis iš Bretkūno Biblijos, kur vokiečių kalbos būdo prievoksmis išverstas net trimis variantais: Ghis appūle isch neszinu (tilomis) *iemus ne sissaugoient* Miestus ir Kiemus, ir uszdege ios [vietoje pabraukto *anus*] II Mak 8,6. – Er vberfiel *unuersehens Stedte vnd Flecken* LB.

⁸⁴ *pri-* užrašyta viršuje pabraukto *isch-*.

⁸⁵ *nu-* užrašyta viršuje pabraukto *pri-*.

⁸⁶ Pavyzdžius žr. J. Jablonskis, Rinktiniai raštai, I, p. 505 tt.; J. Žiugžda, Lietuvių kalbos gramatika, II, Kaunas, 1957, p. 98–99; J. Žukauskaitė, Jungtuko *kad* dažnesni vartojimo atvejai, kn.: „Kai kurie lietuvių kalbos gramatikos klausimai“, Vilnius, 1957, p. 177 tt.

Neregėtas akiplėšiškumas — *man bematant avižas išganė Kp. Niekam nepastebint*, buvo atėjusi ir prie stalo galo netoli angos atsisėdusi Marė Naujokienė SimVK I 343. Tada atbėgo velniukas ir tą duoną *jam nematant* sutrupino BsV 336 (Grš). Tik įmečiau avims runkelį, ir *man bežiūrint* subrazdavo Skr. Neblazgatyk [= nesikeik] *mažiems vaikams girdint* Ub. Ir dėl to paskui nebegalima buvo *Kerpelei girdint* minėti kelnių — tuoj rėždavęs botagu per pakinklius BaltPV I 232. Ant tavo vyro galvos netoli nuo sūkurio yra viens žilas plaukas, tą tu jam turi pagal galvą, *jam ale nežinant*, nupiauti BsV 306 (Rg). Dar niekada jis nebuvo išbėgęs, *niekam nežinant*, iš namų SimVK I 101. Išėjau švariai, be niekur nieko, *niekam net neįtariant* BaltPV I 350.

§ 104. Visos aukščiau minėtos absoliutinės konstrukcijos reiškia lydimąjį veiksmą, kuris paaiškina, papildo sakinio turinį, bet nedaro jam kokios nors įtakos. Tačiau retkarčiais senųjų raštų absoliutiniai naudininkai reiškia aplinkybes, aktyviai veikiančias pagrindinio sakinio žymimus veiksmus bei reiškinius. Tokių absoliutinių naudininkų XVI–XVII a. kalbos paminkluose randame palyginti nedaug:

Eit' trjs wīrai wēdant' āugsztaiei szwiesībei | ir pirm' ęnczios szwiesós įrodimo pilnu weizdēiimu sakiodami DP 590₂₁ (Idą trzey mężowie zá powodem wysokiey swiátłóści W 109). ... Giweno waykey Izraelaus Egipte, aba iszejus kielavo per girą pažadetoń žiameń, *bewedant jos Mayżeszuy ChB₃* Job Arg. Ponas Dievas Ponus Swietui dūst | idant *ghiemus schitaip swieta uszweisdint* | Szmones galetu primokti Diowo Schwento ir brangaus szodzio BrP II 500₁₈. Duschia žmogaus ... gal sawa wale nūg Diewa atpulti | ir *traukent Diewui* | wel iop prisiwersti MT 43_{13–21}. Dabbar essasis swietas ar nūg amszia buwa? Niekubudu: Bet tikru czesu pradæia | *Diewui walna walle tą satwerent* MT 235₁. Atmainisi dangu kaip ir ruba | ir *taw mainant* | atsimainis MT 239₁₉. Griekai manę né yweiks | *Iezui gydint* busu sweiks! RG 283_{9–10}

Kartais tokių konstrukcijų būdo aplinkybės reikšmė esti susijusi su priešasties reikšme:

Ir szittai *taw mus taipo palinksminant* | *pastipprinant ir gėlbant* | išlikkom gerri | swėiki ir gywi KM 137₁₃. ... Žėme | kurri krutt niekados Nu diddej' baimėję dreba | *Taw puczent* pasijuddinos Kalnū gruntai | tawęs biją RG 416₁₈. Eliseōszus káro nēbijojo | *Angėlams sergint* po akkiū išlikka | Nieks jį ištikka RG 155₁₆.

Dabartinei literatūrinei lietuvių kalbai tokios konstrukcijos nėra būdingos ir paprastai laikomos sintaksinėmis klaidomis⁸⁷.

Prie „aktyvių“ lydimųjų aplinkybių galima priskirti ir absoliutinį naudininką *Diewui padedant*, kuris dėl dažno trafaretinio vartojimo senuosiuose raštuose yra virtęs sustabarėjusiu įterptiniu posakiu, pvz.:

Bei Iudas su sawa Pulku, *Diewui padedant*, aptureia Ischgaleghimą BrB II Mak 12, 11 (*durch göttliche Hülffe* LB; *auxilio Dei* Vulg). Ir kaip ghis su wiresneis kruwoi buwa, sussirodios ghis su ieis. Sawe norinti ... iam uszteketi, ir bilą *Diewui padędant* ischtaisiti (pabengti) BrB II Mak 13,13 (*mit Gottes hülffe* LB; *Domini iudicio* Vulg). Ghi ischtiesos sawa schirdije *Diewui padedant* | su iū sussirakūiessi | ir sawa pikta giwenima ir szodzius | alba darbus paszinsta | ir gai-

⁸⁷ Plg. J. Jablonskis, Raštai, V, Kaunas, 1936, p. 10, 27, 46, 146–147.

lissi BrP II 303₉. Todelei mieli krikščionis noredami ischwengti wargus | wenkime griekus | *Diewui padedant* | kiek galim BrP II 514₂₀. Bet schitai wis wiena kasanimi (453) neapgaledami | Schû kartu tiktai ape du daiktu *Diewui padedant* | kalbesim BrP II 453–454. ... Szinausi tame essas tarnu mana Pona Iezaus Christaus, kursai silpnûsomp jra silingu, ir *Diewui padedant* ketinu tokeme darbe ... pasilikti MT XXI₁.

Kai sakinio tariniu eina esamojo arba būsimojo laiko veiksmazodis (žr. pastaruosius tris pavyzdžius), šie absoliutiniai naudininkai priartėja prie atitinkamų sąlygos aplinkybės konstrukcijų (žr. § 95d)⁸⁸.

§ 105. Absoliutinės konstrukcijos su linksniuojamomis dalyvių lytimis taip pat kartais turi būdo aplinkybės reikšmę:

Imk didzius akmenis ir pakask (paslepk) ios Plitniczioie, kuri ira uszu wartų Namų Pharaono Thachpanchese, *regintiems Wirams Iuda* BrB Jer 43,9 (*das die Männer aus Iuda zusehen* LB; *cernentibus viris Iudaeis* Vulg). Ghissai ketwirta deschimta diena po Welliku ... dawes regeti daug szmonemus | ir *regintiems aniemus ghissai* ussenge danguna BrP II 10₂₃. ... Kadai Apaschtalai *regintiems kittiemus* gawa Schwenta Dwase? BrP II 140₂₂. Kurie jra tikrieji palinxminojmai ... Pirmasis: Nuregeghimas Diewa | iog tarent neticzomis esme korojemi | bet *szinanczem ir perleidenczem Diewui* MT 183₁₉. Isch kurios materios wissi daiktai jra sutwertu? Isch n̄iokios pirm esanczios nei sanczoses materias | bet isch nieka | *kalbanczem alba liepenzczem Diewui* MT 39₁₅. A anis potam ischeghię sake wissur | *Wieschpati padedanczem* | *ir szodi pastiprinanczem* | *per szenklus sekanczûsius* VEE 82₇ (vnd der HERR wirckte mit jhnen, vnd bekreffiget das Wort LB; *Domino cooperante, et sermonem confirmante* Vulg)⁸⁹.

Savo vaidmeniu sakinyje ir predikato leksine išraiška tokie absoliutiniai naudininkai nesiskiria nuo aukščiau nagrinėtų padalyvinių konstrukcijų.

§ 106. Iš pateiktų pavyzdžių matyti, kad daugelį J. Bretkūno biblijos vertime pavartotų absoliutinių naudininkų, žyminčių būdo aplinkybes, Vulgatoje atitinka absoliutinis ablatyvas. Lotynų kalbos absoliutinis ablatyvas jau klasikiniuose tekstuose galėjo reikšti lydimąsias aplinkybes ir nusakyti pagrindinio veiksmo pobūdį, pvz.: *Bellum Gallicum ... C. Caesare imperatore gestum est* Cic. prov. 32 „Galijos karas vyko G. Cezariui vadovaujant“; *Nulla hoste prohibente aut iter demorante incolumem legionem in Allobroges perduxit* Caes. B. G. 3,6,5 „jokiam priešui netrukdant nei kelionės neprailginant, sveiką (nepažeistą, visą) legioną į Alobrogus nuvedė“ ir pan.⁹⁰ Vėliau, viduramžių lotynų kalboje, būdo aplinkybės reikšmės absoliutiniai ablatyvai ypač paplito⁹¹. Daugelis jų virto standartinėmis, su-

⁸⁸ Tokios konstrukcijos minimos ir D. Kleino gramatikose tarp nedaugelio absoliutinių naudininkų pavyzdžių; *Diewui dādant* (DEO dante) KIG 156; *Diewui padedant* (DEO adjuvante) KIG 163; KIC 110.

⁸⁹ Plg.: *Wieschpati padedanczem* | *ir szodi pastiprinanczem* BrP II 108₁₄; *wieszpati padedunt* | *żodi padruktinunt żinklajs* Ev 84₃ (*ktorym Pan dopomagał, y naukę ich potwierdzał*); O *Wieszpatis* drauge su iėis wēike / ir žōdi drutino per żęklus DP 225₃₆.

⁹⁰ Žr. Kühner-Stegmann, *Ausführliche Grammatik der Lateinischen Sprache*, II, 1, Hannover, 1912, p. 758–759, 777; F. Blatt, *Précis de syntaxe latine*, Lyon, 1952, p. 249.

⁹¹ Žr. Г. С. Кнабе, *Самостоятельный причастный оборот во французском и латинском языках*, Дисс., Курск, 1953, p. 49 — 50, 416.

stingusiomis formulėmis, pvz.: *iunctis manibus, deo dante, deo adiuvante, opitulante deo, adiuvante ipso* ir pan. Tokia lotynų kalbos absoliutinės konstrukcijos vartoseną galėjo paskatinti senųjų lietuviškų raštų autorius panašiai vartoti ir absoliutinį naudininką. Bent dalis aukščiau minėtų absoliutinių naudininkų, žyminčių „aktyvias“ lydimąsias aplinkybes, tikriausiai sudaryta sekant lotynų kalbos pavyzdžiais. Konstrukcijų *dievui duodant, dievui padedant* ir pan. vartojimas būdo aplinkybės reikšmė taip pat aiškintinas viduramžių lotynų kalbos įtaka.

5. Kitos funkcinės reikšmės

§ 107. XVI–XVII a. raštuose randame pavyzdžių, kuriuose tarp absoliutinio naudininko ir sakinio pagrindinio veiksmo jaučiamas tam tikras priešingumas. Tokiais atvejais absoliutiniai naudininkai turi nuolaidos aplinkybės reikšmę (ar atspalvį):

Mes nu *draudzent Antichristui* | Nūsitikim tawa wardui MŽ I 163₂. A Wienok wissi... giwen kaip (1) banda bei neischmintingosos kiaules. Ir nu *Euangeliei apsireischkus graszei* issimoke wissokiu walnistu kitrei nepatogume laikitiesi VE 1–2. Trecze diena ape auschra | *Gulint akmeniy ant graba* | kelesi Christus be warga MŽ 277₁ (= SG 27₁₇, RG 109₂₃). Nussideghimas dukteres mana Szmonių didesnis ira nei Griekas Sodomos, kuris umai stoios apwerstas, *rankai neprieius* BrB Jer R 4,6 (Die plötzlich vmbgekeret ward | *vnd kam keine hand dazu* LB; *et non ceperunt in ea manus* Vulg). Teyp ira (su) Karaliste, ligiej kapp kad zmogus imestu sekle ziamen ... ó sekle izdigsta ir uzaugt *jam nieko nebezynant* ChB₁ Mork 4,27 (*gdy on nie wie* GdB). *Duschei ischkakus pekla* | *Ir kirmims pustijus kuna* | Wienok bus prikeltas | Bei the po akim Diewa | Tures dūti rakunda SG 71₅ (= BrGD 120). Ja! Tēwe *jam jeszkōjent Man szkādīt be-dumōjent* Priēglopstij' asz gullējau Tawim' nūsitikkējau RG 174_{11–14}. Tu *kittiemus pūlant* | *ir daug szimtu prapūlant* mus išlaikei KM 137₅ (= KM₁ 94₁₁).

Šių konstrukcijų nuolaidos reikšmė yra žymiai silpnesnė, negu atitinkamų nuolaidos aplinkybės šalutinių sakinių, ir artima laiko bei būdo aplinkybių reikšmėms. Tačiau ji gali būti pabrėžta ir išryškinta jungtukais *kaczei* arba *o* (pavyzdžius žr. § 80).

Dabartinėje lietuvių kalboje absoliutinis naudininkas taip pat gali reikšti nuolaidą, pvz.:

Barzdai dar neželiant, senius mokai VP 8. Kiti vėl keikia ir braškina, *vaikams čia pat esant* M.Val. (DŽ II 826). Svetimus daržus laistai, *saviesiems džiūstant* Trg (Ppr 134). *Visiems matant*, ji ėjo su juo susiglaudusi ir linksmai šnekėdama SimVK I 297. Anytos šildomas aš nesušilsiu, *mergužei kalbant* gaudžiai beverksiu Klvd 197. Užtat *galvai sujudėjus*, širdis tyli paliko: niekam nesmilkterėjo, jog jei gerai sumanyta, tai tuojau reikia ir padaryti VaižgRR II 173.

Nuolaidos aplinkybės reikšmę gali turėti ir latvių⁹², sen. slavų⁹³, graikų⁹⁴, lotynų⁹⁵ ir sanskrito⁹⁶ absoliutinės konstrukcijos.

⁹² Žr. A. Bielenstein, Lettische Grammatik, Mitau, 1863, p. 367.

⁹³ Plg. *toliku* [rybь] *sųštju ne protrže sę mržža* Zogr Jon 21.11 „tiek (žuvų) esant (=nors tiek buvo), tinklas netrūko“; *tolika že znameniję sčivorbšju jemu prēdž niml. ne vērovaaxō jemu* Zogr Jon 12.37 „o tiek stebuklų jam padarius prieš juos (=nors tiek stebuklų prieš juos padarė), netikėjo jam“, žr. J. Stanislav, min. veik., p. 10, 58–59, 77–

§ 108. Retkarčiais absoliutinis naudininkas paaiškina veiksnį arba kurią nors kitą daiktavardžiu reiškiamą sakinio dalį ir sudaro pažymininę žodžių grupę, pvz.:

Perszegno ghima Giesme pabengent sluszbą Dięwa | *parent žmoniemis ing namus sawa* | isch lenkiska ischwersta per Iona Kyrto phora Mž 492₃ (antraštė)⁹⁷. Angelas nauda *Uz gimmel Kristui* wienu szodziu pasake | bilodams | Ischgeltoias BrP I 72₁₇. Ira teipaieig žadeimaj apie busenczeses sandaribas | kad gimditoiei alba apekunai waikus dabar neuschaugusius sažada | apie tu sasi æmima *ghiemus uschaugus* MT 226₈. Kas gal mums iszparoditą Dięwo loska *Io sunui musump atent* pakaktinay iszskelbti? KM 69₁₇. Malda Pristojenczaju | *Ligony jau nebbkalbant* | arba *nebgirdint* KM 176₁₃ (antraštė).

Čia taip pat priskirtinas vienas pavyzdys su linksniuojama dalyvio lytimi: Kas wissa stōios ižg įkwepimo ... idąnt' naujų praiewų *Iónų iscioi szokinéiant* | ir *Elžbietai pranaszáuęnczei* | intikéiimas Męrgós Mariós ... didžiaus plátintųs ir dauksintųs DP 472₁₂ (ą ižby novym cudem *Janá w żywoćie skaczącego* | y *Elżbiety prorokuiący* wiárá ... więcey się rozmnożyło W 791).

Tokios konstrukcijos yra naujos kilmės ir veikiausiai atsiradusios dėl absoliutinio naudininko vartojimo ribų praplėtimo. Čia galėjo veikti analogija su šalutiniais pažyminio sakiniais, turinčiais laiko reikšmės jungtuką. Tokie sakiniai neretai vartojami dabartinėje lietuvių kalboje (plg. Buvo metas, *kada pelė gyveno skyrium nuo žmogaus* JablRR I 495; galėtume taip pat pasakyti: malda, *kai ligonis nebbkalba...* ir pan.). Kai kuriuose pavyzdžiuose galima įžiūrėti sintaksinių santykių pergrupavimo procesą. Pvz.: Tawa Sāpnis ir tawa Regeghims, *taw be-miegant* (= da du schlieffest LB), isch to radosi BrB Dan 2,28. Čia absoliutinis naudininkas dar laikytinas tarinio *radosi* aplinkybe, bet jį galima priskirti ir veiksniai (Sāpnis ir Regeghims). Tuo tarpu sakinyje *Kaip sāpnis, wienam pabudus* (= wenn einer erwachet LB) *taip tu darai Wieschpatie iu ėbrošą*⁹⁸ *mieste papeiktą* BrB Ps 73,20⁹⁹ absoliutinės konstrukcijos prasminis ryšys su tariniu *darai* yra nutrūkęs, ir mes ją suprantame kaip veiksnio *sāpnis* pažyminį. Panašią pereinamojo pobūdžio konstrukciją randame ir šiame sakinyje: Wiss' tiktai yr' pasileidims | Swieto yra didis pleszims | *Pawargulems slogas kencziant* | *Kaip ir Dięwui dangui' nésant* RG 553₃¹⁰⁰.

§ 109. Senuosiuose raštuose randame dar laisvesnio absoliutinių konstrukcijų vartojimo pavyzdžių. Dviejose J. Bretkūno „Postilės“ vietose absoliutinis

78. Nuolaidos reikšmę turi ir absoliutiniai genetyvai atitinkamose graikiškojo originalo vietose.

⁹⁴ Žr. J. Humbert, *Syntaxe Grecque*, Paris, 1945, p. 107–108; E. Schwyzer, *Griechische Grammatik*, II, München, 1950, p. 398; P. Chantraine, *Grammaire Homérique*, II, Paris, 1953, p. 324.

⁹⁵ Žr. Kühner-Stegmann, min. veik., II, 1, p. 776–777; F. Blatt, min. veik., p. 249.

⁹⁶ Dėl absoliutinio lokatyvo žr. J. S. Speijer, *Sanskrit Syntax*, Leyden, 1886, p. 285; dėl absoliutinio genetyvo — F. de Saussure, *Recueil des Publications*, p. 279 tt.

⁹⁷ Plg. Graszi giesme giedama *pakasant kuna szmogaus numirusio* BrKol 29.

⁹⁸ Eilutės apačioje: *weida, Gimi*.

⁹⁹ Plg. kaip sāpnas *kam pabuddus*, teip tu darai *wieschpatie ju abroza mieste papeiktu* PsD 131.

¹⁰⁰ Plg. Swieta ira didis pleschims / *Kaip kad Dięwui dangui nesant* / *Vbagamus wargus kenczant* SG 85₂₀.

naudininkas savo reikšme yra artimas šalutiniam veiksnio sakiniui: Kada nieko newogens butu | pakariams | tadda kosznas nusistebetu ir diwitu, Todel *paties Pono Diewo Sunui kenczant ir mirschtant* | tur didis daikts buti BrP I 421₆. O *Schi-teipo geram szmogui wargus kenczent* | mumus indiwinas daiktas ir neteiskus Sudas Diewo regissi BrP II 78₆.

Retkarčiais absoliutinis naudininkas žymi lydimąsias aplinkybes, kurios tiesiogiai nerodo pagrindinio veiksmo pobūdžio, bet papildo sakinio turinį naujais duomenimis. Tokie absoliutiniai naudininkai yra savarankiškesni už kitas aukščiau nagrinėtas konstrukcijas, pvz.:

Ir laydes isz tēn kaľnań ties užtekieimą Bethelies: ir iszspade nometą sawo: *besant Betheluy ties nusilaydimą, ó Ai ties užtekieimą ChB₉ I Moz 12,8 (majqc Bethel od Záchodu | á Háy od Wschodu GdB*; tetendit ibi tabernaculum suum *ab occidente habens Bethel, et ab oriente Hai Vulg*). Iau skubbin Diew's gallopi | *Rodant wissiemis dáiktams* | Waddis wissus sudopi *Isreiškent tai ženklams RG 560₉*.

Čia pridera ir šie du sakiniai iš S. Vaišnorio „Žemčiūgos teologiškos“, kuriuose absoliutinis naudininkas lyg ir atstoja įterptinį sakinį:

Kas jra Teisibe Zokana. Jra paklusnumas žokanui Deiwa | kuri Moyseschus | *ludiient S. Powilui* | Rom. 10. teipo ischrascha MT 76^a₁. Idant ischwenktumbime baiseses korones... kaip isch wissos historias Swieta baisu pawaisdū regimai | kurie tikramis koronemis jra kaip pirmoio sugrieschijmo | teip ir kitu grieku | *ludijent Doudui Psal. 39. Delei piktenibiu koznij žmogu MT 91^a₁₃*.

Turint galvoje S. Vaišnorio vertimo techniką, minėtus pavyzdžius galima laikyti absoliutinių konstrukcijų vartojimo anomalijomis.

§ 110. Skyrium paminėtini keli absoliutiniai naudininkai, kurie savo vaidmeniu maždaug atitinka savarankišką sujungiamojo sakinio dalis:

Ir bus szenklai sauleie ir menesijæ ir szwaisdesą, ir ant szemes suspaudimas szmanių delei nusiminijma, uszejmas marių ir wilnių, *dzustantiemus szmaniemus delei bijaghima, ir laukima kurs atais ant wissas szemes BrB Luk 21,25–26 (arescentibus hominibus prae timore, et expectatione, quae supervenient universo orbi N*; vnd das Meer | vnd die Wasserwogen werden brausen | *vnd die Menschen werden verschmachten fur furchte vnd fur warten der dinger | die komen sollen auff erden LB*)¹⁰¹. Ir kaip buwa [waikelis] dwilikas metų, *eiusiems iemus ing Ierusalem pagal paiunkimą dienas schwentas*. Ir pereius dienomis anamis¹⁰² sugrinsza, o passilika bernelis Iesus Ierusaleme, a ne suprata to gimditaiei ia BrB Luk 2,42–43¹⁰³

¹⁰¹ Panašiai ši vieta išversta K. Širvydo „Punktuose“: Bus... prispaudimas... *džiustunt žmonemus nuog baymes, ir laukimo (tak iz ludžie schnąć bėda od strachu) SP I 15*; beveik taip pat Ev 1₁₀. Plg. dar DP 12: *teip joğ žmones džius nųg bąimes*. B. Vilentas absoliutine konstrukcija verčia kitą šio sakinio dalį: Ir... ant szemes būs suspaudimas szmoniu / diel nusiminima. *Vschent (11) mariams jr wilnims wandenu (=prae confusione sonitus maris, et fluctuum N)*. Ir szmones turres dziuti diel laukima... VEE 11–12. J. Bretkūno „Postilėje“ čia savarankiškas sakiny: ...del nussiminimo. Ir *Marias bei wilnis uszes BrP I 147*.

¹⁰² Pastarieji trys žodžiai eilutės viršuje, vietoj pabrauktų *ischbuwus dienas tas*; po jų užbraukta *kaip*.

¹⁰³ Plg. Kad buwo Iezus dwilikos metu / *eiunt liemus ing Ierolimū, pagal budo dienos szwyntos, ir po izpilditoms dienoms grįžtunt*, pasiliko waykielis Iezus Ierolimoy SP I 195₃ (*gdy oni wstąpili do Ieruzalem... á skonszywszy dni gdy się wracali*); panašiai Ev 22₅; kitaip M. Daukšos „Postilėje“: ...Kad iie eio *ing Ierosolimą* / pagalėy būdų dienós szwentós. Ir pabėgė dienas / kad grįžo / palikos bernėlis... DP 63₂₀.

(Et cum factus esset annorum duodecim, *ascendentibus illis Ierosolymam secundum consuetudinem diei festi*, consummatisque diebus, cum redirent, remansit puer N; Vnd da er zwelfff jar alt war | *giengen sie...* Vnd da die tage volendet waren... bleib LB). Kodelei tu man tiktai wieną bur tą ir wieną wirwę tedawei Tewainistena? *man sant didzu pulku, kaip mane PoNas perszegnoia?* BrB Joz 17,14 (*Vnnd ich bin doch ein gros Volck | wie mich der HERR so gesegnet hat?* LB; *cum sim tantae multitudinis* Vulg).

Pirmieji du sakiniai yra versti iš Vulgatos, kur abiem atvejais randame absoliutinį ablatyvą. Lotynų kalbos įtaka čia beveik neabejotina. Antrojo sakinio absoliutinės konstrukcijos dirbtinumą rodo ir netaisyklingai pavartotas dalyvis *eiuiems* (SP ir Ev *eiunt*). Pastarajame sakinyje absoliutinis naudininkas nepriklauso nuo originalų, bet jis labiau susijęs su sakiniu ir savo funkcija artimas nuolaidos aplinkybės šalutiniam sakiniui.

Dėl absoliutinio naudininko su jungiamuoju žodžiu *kur* vartojimo vietos aplinkybės reikšmė žr. § 79b.

§ 111. Iš absoliutinio naudininko vartojimo, apžvalgos matyti, kad senuosiuose raštuose ši konstrukcija, be laiko reikšmės, gana dažnai turi ir priežasties, sąlygos, būdo bei nuolaidos aplinkybių funkcines reikšmes. Tas pačias reikšmes absoliutinis naudininkas gali turėti ir dabartinėje lietuvių kalboje. Vis dėlto senuosiuose raštuose absoliutinės konstrukcijos vartojamos kiek laisviau, įvairiau. Pavyzdžiui, absoliutinės konstrukcijos su išreikštu subjektu, sudarančios pažymines žodžių grupes arba turinčios savarankiško pasakymo vaidmenį, dabartinei kalbai nėra būdingos. Absoliutines konstrukcijas su jungiamaisiais žodžiais dabartinėje kalboje beveik visai išstūmė atitinkami šalutiniai sakiniai. Šiuos skirtumus tik vienur kitur galima paaiškinti originalų įtaka. Matyt, XVI–XVII a., kai prijungiamųjų sakinių sistema dar nebuvo galutinai susiformavusi, o atskiri šalutinių sakinių tipai silpniau diferencijuoti, negu dabar, absoliutinės (kaip ir kitos dalyvinės) konstrukcijos kalboje turėjo didesnę vaidmenį.

Sen. slavų, graikų, lotynų ir sanskrito absoliutinės konstrukcijos taip pat galėjo žymėti ne tik pagrindinio veiksmo laiką, bet ir priežastį, sąlygą bei nuolaidą. Tad savo sintaksinėmis funkcijomis lietuvių kalbos absoliutinis naudininkas maždaug atitinka kitų giminingų kalbų absoliutines konstrukcijas.

Absoliutinio naudininko priežasties, sąlygos, nuolaidos, būdo ir kt. reikšmės yra susijusios su vyraujančia laiko reikšme. Nors absoliutinio naudininko vaidmuo sakinyje gali būti įvairus, mes dažniausiai jaučiame jo žymimo antraeilio veiksmo laikinį santykį su pagrindiniu. Kitos funkcinės reikšmės paprastai išskyla bendresnės laiko reikšmės fone. Jos yra susijusios su viso sakinio struktūra, prasme ir kontekstu, o iš dalies atsispindi ir absoliutinio naudininko bei sakinio tarinio morfologinėje ir leksinėje išraiškoje. Pavyzdžiui, būdo aplinkybę gali reikšti tik absoliutinis naudininkas su esamojo laiko dalyviu ar padalyviu; sąlygos reikšmė paprastai išskyla tada, kai tariniu eina tariamosios nuosakos ar apibendrinto būsimąjo laiko veiksmazodis, ir pan. Tam tikrą vaidmenį čia turi ir absoliutinio naudininko pozicija sakinyje. Tačiau labiausiai absoliutinio naudininko priežasties, sąlygos, nuolaidos ir kitas reikšmes nulemia sakinio prasmė ir kontekstas, iš kurio paaiškėja kalbėtojo požiūris į absoliutinę konstrukciją reiškiamą veiks-

mą. Antra vertus, priežasties, sąlygos bei nuolaidos funkcinės reikšmės kartais sukelia absoliutinio naudininko predikato – dalyvio ar padalyvio – santykinės laiko reikšmės susilpnėjimą.

V. ABSOLIUTINIS NAUDININKAS BE SUBJEKTO IR APLINKYBINĖS PADALYVINĖS KONSTRUKCIJOS

1. Subjekto elipsė absoliutinėse konstrukcijose su linksniuojamais dalyviais

§ 112. Kai absoliutinio naudininko žymimo veiksmo vykdytojas yra lengvai suprantamas iš konteksto arba paminėtas gretimame sakinyje, jis pačioje konstrukcijoje gali būti visiškai neišreikštas. Absoliutinėse konstrukcijose su linksniuojamais dalyviais subjekto elipsė pasitaiko palyginti retai:

Bet putschenczam Peitweiū, ir tarintiemus (kaip anis tare) tatau iau teipo bus, nueijo ing Asson, ir praeijo Kretą BrB Apd 27,13 (Da aber der Sudwind webd | vnd sie meineten | sie hetten nu jr furnemen LB; aestimantes propositum se tenere Vulg). O tūieūs dābar bekalbanczēm antru kartū gaidis pragīdo DP 159₁₂ (gdy ieszczę domāwiał W₁ 23; continuo adhuc illo loquente Vulg)¹. [Maria] ant' gālo ir prieg mīrstanczio ne pamēte io | bēt' ir tēn pokrižiumi su mōtina io stowēio | ir numirusiam' norēio tēpt' kūno io DP 479₂₉ (y po śmierci pomāzac chcialā W 806)². [Onnā] atwede iį su sawimi ing namūs Diēwo | ir atādawe iį W. Diewui ant' tarnāwimo āmžino net' ik' mīrsztanczem DP 563₁₁ (āz do śmierci W 957). Tadda Parenczem | sutika ghy tarnai iō | ir apsake yamui | bilodami | Sunus tawa giwas jra VEE 130₅. (Vnd in dem er hinab gieng LB; Iam autem eo descendente Vulg)³.

Atskirai paminėtinos šios M. Daukšos „Postilės“ absoliutinės konstrukcijos:

Prieg Apāsztaū saitūsia santiēmūs būwo teypaiag Angelas | ir kālinę iēmūs atadāre DP 523₈ (Przy Apostołach w więzieniu będących W 893). O dābar be kalbantiēmūs: szitai debesis szwiesūs vztamsino iūs DP 591₃₉ (Gdy on ieszczę mowil W 194; Adhuc eo loquente Vulg). Ir regintiēmūs | pakēltas bū | ir dėbesis priēme iį nūg akių iu DP 228₃₇ (A gdy oni widzieli W 383; videntibus illis Vulg).

Formą santiēmūs, esančią pirmajame pavyzdyje, kai kas laiko tik grafikos padaru ir skaldo ją į padalyvį sant ir įvardį iēmūs⁴. Motyvuojant klaidingu para-

¹ Plg. Ir tūiaus kaip ghis dabar kalbeia VEE 204₁; Bei toiau iam dabar bekalbant BrP 1 373₄.

² Dalyvį numirusiam' šiame pavyzdyje galima suprasti ir kaip dativus commodi. Dvejopai galima interpretuoti ir šį pavyzdį: Tadda umai ios ischgandina regeijmas biauŗųiŗ sapniu, ir nesznantiēmūs radose bijoŗhimas ant iŗ BrB Iŗm 18,17 (vnd vnversehens kamen furcht vber sie LB; et timores supervenerunt insperati Vulg).

³ Plg. parencziam sutika ghi tārny io MP II 360₂₀; Ir parenczem / sutikka ghi Tarnai io BrP II 474₆.

⁴ Žr. A. Senn, Die athematischen Verba in Mikalojus Dauksza's Schriften, St. Balt., 4, Roma, 1935, p. 99. Panašiai A. Zenas skaldo ir dalyvį nuentiēmūs šiame sakinyje: O nuentiēmūs nūg kālno insāke iēmūs Iėsus bilōdomas DP 592₂ (A gdy stępowāli z gory W 195; Et descendantibus illis de monte N); žr. A. Senn, min. veik., p. 111. Su tokiu taisymu nesutinka E. Frenkelis, žr. E. Fraenkel, Sprachliche, besonders syntaktische Untersuchung des kalvinistischen litauischen Katechismus des Malcher Pietkiewicz von 1598, Göttingen, 1947, p. 28. E. Tanglis pastarojo sakinio formą nuentiēmūs taip pat laiko dalyviu, žr. E. Tangl, Der Accusativus und Nominativus cum Participio im Altlitauischen, Weimar, 1928, p. 52.

šymu, kitų dviejų sakinių dalyvius *be kalbantiems, regintiems* taip pat galima suskaldyti į padalyvius (*be kalbant, regint*) ir įvardžių naudininkus (*iėjus*). Tačiau toks M. Daukšos teksto „taisymas“ neturi pamato, nes visos trys konstrukcijos savo struktūra atitinka aukščiau minėtus absoliutinius naudininkus su praleistu subjektu, ir subjekto elipsė šiais atvejais yra visiškai galima. Be to, ir dalyvių naudininko rašyba šiose konstrukcijose yra tokia pati, kaip kitose M. Daukšos „Postilės“ vietose (plg.: *bestebintiems* DP 194₁₆, *numirusiems* DP 546₈ ir pan.)⁵.

2. Padalyvinės konstrukcijos, neturinčios išreikšto subjekto

§ 113. Padalyvinės konstrukcijos be išreikšto subjekto lietuvių kalboje vartojamos daug dažniau, negu dalyvinės. Jų paplitimas yra susijęs su specifiniais lietuvių kalbos absoliutinio naudininko raidos dėsninumuais.

Po to, kai vyriškosios giminės dalyvio vienaskaitos naudininko priebalsinio linksniavimo forma absoliutinėje konstrukcijoje sustabarėjo, virto padalyviu, jos santykis su kitomis sakinio dalimis žymiai pasikeitė:

a) Skirtingai nuo linksniuojamų dalyvių, padalyvis nebebuvo derinamas su vardažodžių ar juos pavaduojančių kalbos dalių naudininku. Tad jo gramatinis priklausomumas nuo absoliutinės konstrukcijos subjekto susilpnėjo.

b) Atsiskyręs nuo dalyvių, padalyvis prarado apoziciniam dalyviams būdingą funkcijos dvilypumą ir virto specialia priemone antraeiliam veiksmui reikšti. Jo aplinkybinė reikšmė buvo akivaizdi ir tada, kai šio veiksmo subjektas likdavo neišreikštas. Priešingai, linksniuojamo dalyvio naudininkas, pavartotas be subjekto, galėjo būti suprstas dviprasmiškai arba kaip kurio nors sakinyje naudininko linksniu einančio vardažodžio pažymins,

Šie padalyvio bruožai įgalino išplėsti padalyvinių konstrukcijų vartojimo ribas.

§ 114. Pagal neišreikšto subjekto pobūdį skiriame šiuos aplinkybinių padalyvių bei padalyvinių konstrukcijų tipus:

a) Padalyvinės konstrukcijos neišreikštas subjektas – konkretus veikėjas, numanomas iš sakinio prasmės, konteksto arba pasakytas pirmesniame sakinyje, pvz.:

Akmeni... Atrita Angelas Diewa... *Graba potam taip atwerus...* Ischgastis apeme sargus Mž 277₁₀. Săule tadda aptėmo *Abidijent Poną* RG 74₂₂. *Newaloie teipaeig sant* [t. y. vyru] neatskiremas jra sulubas wenczawonistes MT 229₂. Klausikit, Sztey, iszejo Seejas set. Ir stojos *besejant*, jog wieni grudej pole ties kiela, ó paukszczy danguis ataję sulesę jos ChB₁ Mork 4,4 (Y stalo šie *gdy rozšiewal* GdB; Et *dum seminat* N). Katczeig wissi wėlnai Mán prieszinas' diddey... Tawim' jŭs asz pragjŭ | *Parodžus kraują tawą* Atmes tŭj' narsą sáwą RG 301₁₇.

Šios padalyvinės konstrukcijos savo reikšme maža tesiskiria nuo atitinkamų absoliutinių naudininkų, kurių subjektas išreikštas asmeniniu įvardžiu. Tačiau, praleidus subjektą, čia labiau pabrėžiamas padalyvio veiksmas, o jo vykdytojas atsiduria antrame plane.

b) Padalyvio žymimo veiksmo atlikėjas aiškiai neapibrėžtas (*kas nors, bet kas ir pan.*) arba apibendrintas (*žmonės, gyventojai*), pvz.:

⁵ Subjekto elipsės atvejų retkarčiais pasitaiko ir sen. slavų kalbos absoliutiniame dalyve, žr. J. Stanislaw, *Dativ absolutný...*, Bzsl, 5, p. 16.

O nussidawe po kiek dienų, *piauient Kwieczius*, kaip Samsonas sawa Mote-rischkę atlanke Aszelliu BrB Teis 15,1 (*umb die Weitzenerrndte LB*). Ir ios Wirs buwa wadintas⁶ Manasses, tas buwa *Mieszius Piauient* numirens BrB Judit 8,2 (*in der gersten erndte LB*). ... Ghi... sukrausta sawa strowa *dagūient*⁷ BrB Pat 6,8 (*in der Erndte LB*). Ruben ischeija *dagūient Kweczius* BrB I Moz 30,14 (*zur zeit der Weitzenerrnd LB*). Delei schalczio Tinginis ne nor arti, Tūgi tures *dagūient* szebrawoti o nieko ne gauti BrB Pat 20,4 (*in der Erndte LB*). Dūk Ialmusznas isch tawa dūnos ir wino, *laidoiant gerosius* BrB Tob 4,18 (*bey dem begrebnis der Frommen LB*). Ne gaischink (trukink) Skamrokų. Ir *giedant giesmes*, ne schauk BrB Sir 32,6 (*Vnd wenn man Lieder singet LB*). *Braschkant pieną*, randosi isch io' swiestas BrB Pat 30,33 (*Wenn man milch stösst LB*). *Sijaient*, kas neczista ira liektisi BrB Sir 27,5 (*Wenn man siebet LB*).

Subjekto sąvoka šiuose pavyzdžiuose jaučiama žymiai silpniau. Kalbėtojo dėmesys, sutelktas ties padalyvio reiškiamu veiksmu, čia lyg atitrūksta nuo jo vykdytojo.

c) Tam tikriems gamtos reiškiniams žymėti senuosiuose raštuose, kaip ir dabartinėje lietuvių kalboje, vartojami iš beasmenių veiksmažodžių padaryti padalyviai. Subjekto sąvokos tokiuose pasakymuose visiškai nejaučiame. Padalyvis paprastai eina vienas arba su prieveiksniu, pvz.:

α) su esamojo laiko padalyviais: Ghi⁸ nebijos namų sawa *sningant*, Nesa ios wissi namai tur du dankcziu BrB Pat 31,21 (*sie fürcht jres Hauses nicht fur dem schnee LB*). Ir *schalant* randosi lėdai, ligus galams akstinu BrB Sir 43,21 (*vnd wenn es gefrewret LB*). Rito mąta anksti, *be auschtant*, kelesi Karalius, ir nueija greitei Grabesp BrB Dan 6,19 (*da der tag anbrach LB*). ...Taw pareitis diekawoti, pirm usztekeghimo saules, ir po tawa akim ateiti, *auschtant* BrB Išm 16,28 (*wenn das Liecht auffgehet LB*). Waidenike Mote ir kad⁹ wissadai lascha *didei lient*. Ligu ira BrB Pat 27,15 (*wens seer regnet LB*). ... Ne retai toksai tur ant lauko alba pas twora mieschlūsa guleti | kaczei schalta szima | alba *kitaip dergent* BrP II 198₂₂. [Mote-rys] wis palikusios ateia grábopi *prátel breksztánt* SE 80₉. Ios szwaisdes testow tamsias *bregschtant*¹⁰ BrB Job 3,9 (*in jrer demmerung LB*). ... Patogi yrá karaliste dagų žmogui hūkinikui kuris iszėjo *pratebrékstant* samditų darbinikų winiczion sawón DP 92₃₅ (*o świtaniu W₁ 96*). *Temstant* patogiai kuna patepi szwėnciaus SIG I 98,5.

β) su būtojo laiko padalyviais: Kaip antai lietus gerai gelb *padzuwus*, teip ir mielaschirdingiste gelb wargosą BrB Sir 35,26 (*wenn es durre ist LB*). Kaip antai, Worarikschte rodasi Debesisą, *nulijus*, Schitaipo schibeia apskritinai BrB Ez 1,28 (*wenn es gereget hat LB*). Ir kaip noreia Wartų uszrakinti, *aptemus*, anis ischeija, kaip neszinnau kur nuėjusius BrB Joz 2,4–5 (*da es finster war LB*). Teypag welai *sutemus* päreysi KN 105₈. Bet ir materischkes nekurias musischkų, isch-gandina mus, Kurias *dabar ne ischauschus* buwa pas grabą BrB Luk 24,22 (*die sind früe bey dem Grabe gewesen LB*). Ir *prauschus*, atwadinna pasiuntinius sawa,

⁶ Žodžio gale -tas parašyta viršuje pabraukto -mas.

⁷ Apačioje pabrauktų žodžių czlesu dago.

⁸ Viršuje pabraukto Ana.

⁹ Viršuje pabraukto kaip.

¹⁰ Žodis *bregschtant* parašytas viršuje pabrauktų: kaip kelesi (isch tamsibes).

ir ischrinka dwilika isch ių BrB Luk 6,13 (*Vnd da es tag ward* LB). Iau Iszgastis baisingas Praszokusôs nakties Irr Baugum's prapolingas Isz buddrôs Gaid-gystês *Praszwittus* nusikrês RG 189₁₇.

Daugumas tokių beasmenių padalyvių yra J. Bretkūno biblijos vertime (19 pavyzdžių iš 31). J. Bretkūnas jais vertė ne tik vokiško originalo beasmenius sakinius (su *es*), bet ir kitokias konstrukcijas; plg. dar: *dabar ne ischauschus* Luk 24,22 — *ante lucem* Vulg (*frûe* LB, ὁρθριναι N); *prauschus* I Kar 3,21 — *am morgen* LB (*clara luce* Vulg), *Auschtant* Job 24,14 — *Wenn der tag anbricht* LB (*Mane primo* Vulg).

§ 115. Beasmeniai padalyviai, kaip ir absoliutiniai naudininkai su išreikštais subjektais, J. Bretkūno biblijos vertime kartais eina su jungiamuoju žodžiu *iki*, pvz.:

a) padalyvis — esamojo laiko: Nesa esch kosznam budawau Baidiklu¹¹ *ikki suturestant* BrB Job 7,4 (*bis finster ward* LB). Ir toliau prisake Raguelas, idant Dûbę wel pripilditų *ik nepraschwintant*¹² BrB Tob 8,20 (*ehe es tag würde* LB). Bei Saulas biloia, eikem... ir appleschkem ios, *ikki auschtant* BrB I Sam 14,36 (*bis das es liecht morgen wird* LB)¹³.

b) padalyvis — būtojo kartinio laiko: Tadda atæija anna Moterischke arti rito... ir guleia thinai *ikki prauschus* BrB Teis 19,26 (*bis es liecht ward* LB)¹⁴. Siųsk tarnaitę¹⁵... Idant ghį *ik nepraschwitus*¹⁶ pakastumbim BrB Tob 8,14 (*vor tage* LB). Bet gieruių takas schibba kaip szwake, schwiesiniu enti, *ikki tikrai prauschus* BrB Pat 4,18 (*bis auff den vollen tag* LB)¹⁷.

Visame J. Bretkūno biblijos vertime yra 11 tokios rūšies konstrukcijų. Pažymėtina, kad tik 3 iš jų atitinka vokiško originalo beasmenius posakius. Kituose XVI–XVII a. tekstuose beasmenių padalyvių su jungiamaisiais žodžiais nerasta.

§ 116. Įvairius gamtos reiškinius žymintys beasmeniai padalyviai bei beasmenės padalyvinės konstrukcijos, kaip jau minėta § 20, gali būti kildinami iš veikiamųjų dalyvių vienaskaitos vietininko sustabarėjusių formų. Tačiau ši prielaida nėra būtina, nes jie yra labai glaudžiai susiję su absoliutiniu naudininku ir galėjo atsirasti dėl analogijos. Greta beasmenių veiksmazodžių *aušta*, *lyja*, *temsta* ir pan. lietuvių kalboje nuo seno vartojami asmeniniai posakiai *aušra* (*rytas*) *aušta*, *lietus lyja*, *vakaras temsta* ir pan. Įsigalėjus tokiems absoliutiniams naudininkams, kaip *aušrai auštant*, *lietui lyjant*, *vakarui temstant*, galėjo jų pavyzdžiu atsirasti ir atitinkami beasmeniai padalyviai *auštant*, *lyjant*, *temstant*.

Padalyviai, padaryti iš kitų beasmenių veiksmazodžių, XVI–XVII a. paminkluose vartojami labai retai. Visuose peržiūrėtuose tekstuose aptikti tik šie keli pavyzdžiai:

Jaunikaicziui dëra karta ir antra kalbeti, *reikent* BrB Sir 32,10 (*wens jm not ist* LB). Bei turrek lauke Gûlio Wieta, kur *reikent* passywaikscheziotumbei BrB V

¹¹ Galūnė -u viršuje pabrauktos -as.

¹² Kita rašysena užrašyta viršuje pabraukto *pirm dienos*; paraštėje — od [=oder] ne *ischauschtant*.

¹³ Tokias pat konstrukcijas žr. dar BrB I Moz 32,25; Apd 20,11.

¹⁴ Tokias pat konstrukcijas žr. dar BrB II Kar 7,9; II Sam 17,22.

¹⁵ Viršuje pabraukto *Merga*.

¹⁶ Paraštėje; tekste pabraukta *pirm dienos*.

¹⁷ Tokia pat konstrukcija BrB I Sam 25,22.

Moz 23,13 (zur Not LB). Ne ischleiskite isch burnas iusų niekingą kalbesi (plesch-geghimą), bet kas dera ant passigerinimo, *reikent*¹⁸ BrB Efez 4,29 (*da es not thut* LB). Kad pasigadiia pirma angv pa triv karaliv angv pa S: traices *nepritenkant evangelias* tada galli ape kriksztimų ...sakiti WP Gaig 11s.

§ 117. Atskirai paminėtinos beasmenės konstrukcijos, kurių predikatu eina prieveiksmių ar bevardės giminės būdvardžių junginiai su padalyviu *esant* (*sant*), pvz.:

... *Dabar anksti esant*, prisiekė Dowidas bilodams BrB II Sam 3,35 (*das es noch hoch tag war* LB). O esch tariau¹⁹ *man gar sant*²⁰ Niekada ne parpulsiau²¹ (paklupsiu) BrB Ps 30,7 (*da mirs wolgieng* LB)²². *Gera sekant prieteliui*, dzaugesi anis su iū BrB Sir 37,4 (*Wens dem Freund wolgehet* LB). *Nesa iem* [t. y. miestui] *gerai essant*, ir iumus ger ira BrB Jer 29,7 (*Denn wens jr wolgehet* LB). Todelei iog amszinai kerschiat waikamus Israel ir waret ios ing Kallawiją, *anemus pikt essant*, ir kaip iu Grieks liowesi BrB Ez 35,5 (*da es jnen vbel gieng* LB). Apdowanok mus gerrais kaiminiais ir Prieteliais | *kurrie mums gér-be-ésant* su mumis dzauktusi | *O pikt mums stojent* apsismutėjusi KM 76₂₋₅.

Kaip matyti iš pastarųjų dviejų pavyzdžių, beasmenių konstrukcijų žymimos būsenos loginis subjektas gali būti reiškiamas naudininko linksniu. Tokios konstrukcijos savo forma yra itin artimos absoliutiniams naudininkams.

§ 118. Aplinkybinės reikšmės padalyvinės konstrukcijos, neturinčios išreikšto subjekto, retkarčiais vartojamos ir beasmeniuose sakiniuose, kuriuose jos žymi apibendrintą, nuo konkretaus veikėjo abstrahuotą veiksmą, pvz.:

... Reikia | del grudą ir sekles | dirwą gražiai iszdirbt ir págátawit | o *žiāmen inberus* Ponuy Diewuy ij atduot SE 47₁₀. Ar ne gerėšn *trūputį nukétėjus* | eit kad' numĩrsimę ing lingsmibę amžiną: o *neg cze qn' to pasáulo truputį palagius* | iéit ing áną úgnį ámžiną? DP 272₂₆ (*včierpiawszy... pobuiawszy* W 455). Wienu žodžiu *giāra ghi* | *prie sawęs tureius* SE 86₁₇. O káipagi mumus prideretu *visá ant šwieto ápláidus* | nieko kito pilniaus ne ghieszkot MP 98₁₇ (*opuściawszy* RP 63). Namuose buti tikiek mán ne niekay: *sugrižus* báysu tułos iāu lindines KN 269₃.

XVI–XVII a. kalbos paminkluose tokios konstrukcijos yra labai retos. Beveik visi padalyviai šiais atvejais atitinka originalų nelinksniuojamus dalyvius su priesagomis *-qc* ir *-wszy*. Nors tai nerodo skolintinio šių konstrukcijų pobūdžio, bet leidžia manyti, jog XVI–XVII a. gyvojoje lietuvių kalboje jos nebuvo labai paplitusios. Dabartinės lietuvių kalbos beasmeniuose sakiniuose, neturinčiuose naudininko linksniu išreikšto būsenos subjekto, padalyvinės konstrukcijos vartojamos dažnai, pvz.:

Prie bičių einant, pirma reikia jos apdumti Sr (DŽ II 596). *Nei gėrus, nei valgius* reiks užmokėti Pc. *Nuėjus miškan*, reikia pasirinkti atlaužų Dgl. *Anksti rytą atsikėlus*, reiks siūlelius verpti JD II 476. *Bet norint prisiartinti prie pilies*, reikėdave valtimis ar luotais persikelti per Šventąją upę ir Ilgę VienA 137. Kaip gera būdavo čia nakvoti, vakarais svajojant, o naktimis sapnuojant VienR I 152. *Perkant brangu*,

¹⁸ Pabraukta, parašėje: *kur priwalu*.

¹⁹ Užbraukta *kada*.

²⁰ Viršuje užbraukto *sekesl*.

²¹ Pabraukta.

²² Plg. O asch tariau *man gerrai sant*, asch niekada ne parpulsiau PsD 56.

parduodant pigu Jnš (Ppr 274). Gardu *radus* – skaudu *pametus* Mrk (KrvP II 111). *Tokį darbą dirbant*, sunku būdavo išvengti ir paklaidų CvR III 181. Sunku yra *piktai darbą pradėjus* dailiai pabengti VP 43. *Kartą pradėjus eiti šituo keliu*, sunku jame besustoti SruogR V 371. *Gera pažinus priešą*, lengviau su juo kovoti KrvP II 152. *Laukiant visuomet prailgsta Trg* (Ppr 269). *Pažvelgus į žmogų ir jo šunį*, tuoj galima buvo suprasti, kad tai gyvenimo išjuokti klajūnai LzPR II 151.

Šios konstrukcijos sietinos su padalyviais bei padalyvinėmis žodžių grupėmis, kurių žymimo veiksmo atlikėjas sakinyje reiškiamas naudininko linksniu. Pažymėtina, kad senųjų raštų beasmeniuose sakiniuose, kurių žymimos būsenos loginis subjektas esti išreikštas naudininku, padalyvinės konstrukcijos vartojamos dažniau (žr. § 131).

§ 119. Panašią reikšmę, kaip beasmeniuose sakiniuose, turi padalyvinės konstrukcijos, paaiškinančios veiksmožodžių bendraties žymimą veiksmą, pvz.:

Tay irá *pametus wearsme* szulinius sausus kasti | o wandenia ne rásti SE 114²⁷. Iėi tiekta gulėť ant minkszto pátalo | pėr wienus mėtús *niekad' nė kėlantis* | rėgis dáiktás súnkus ľabái. kasğ tėnaį bus gulėť anói' liepsnoi DP 11²² (*ležeć... nigdy nie wstaiąc' W* 17). Kaipog toli didesnis swetimmoteráwimas ir szwentwagiste yra | *aplaidus Diewa ir ablubiniką dąguieii* | paimt sau kitą DP 70²⁸ (*opuś-ćiwszy Bogą y oblubieńcá niebieskiego* | poiać W₁ 72). Praszókusioi' nedėloi' girdėiomė | brólei miėlausieii | ioğ pirmas žingnsnis izgánimoğ ir *intikėius ing Diėwą Traiceię Wienatiii* | atgimť izğ wádėnes DP 267^a₃₁ (*wwierzywszy w Bogą w Troycy iedynego* | odrodzić się W 451). ... máciiá musu ne est tiktay isiduot ing piktą páskui sáwowálną dumą sáwo átstoius nuog Poná sawo MP II 355^a₁₀ (*vdác sie... odstąpiwszy od Pána swego RP* 239).

Tokie padalyviai yra taip pat reti ir atitinka lenkiškų originalų nelinksniuojamus dalyvius. Raštuose, verstuose iš kitų kalbų, jų nepastebėta.

§ 120. Apibendrintą, su konkrečiu veikėju nesiejamą reikšmę padalyvinės konstrukcijos retkarčiais turi ir kitais atvejais, pvz.:

Vszwidįs nekenczia *walgant*²³, ir skadu iam ira, iei tur pakelti stową (stala) BrB Sir 14,10 (Ein Neidischer sihet nicht gern *essen* LB). Diewas ira teišus sudzia ... *Nenorint prissiwerstis*, ghis sawą kalawiją pagaland, ir sawą kilpini intempe ir mierije PsD 23 (Ps 7,13) (*Will man sich nicht bekehren* LB)²⁴. *Vparnay piktibesą gulint* Ponas ne isiireyksz MP 167²⁵ (*Vpornie we slosciach leżącemu...* nie obiáwi RP 112). Nes káip ne turi toy draugistey tą draugistes meyle | o tá draugistos nodieia nuduksintis | *weyzdint ant mielu waykieliu sáwo* MP 69²⁸ (*pátrzáiac ná mile dziatki swoje RP* 422₄₁). *Apsidaboiusis tada tu wieriausiuu nūdarbiu* | potam gal allegorias ir kitti issimanimai prideti buti MT 117^a₉. *Tos prieszasties jssidabo-ius* | ganna issimanis | ką apie waisiu weczeres wieschpatischkoses reike laikiti MT 158₁₄.

Šios konstrukcijos yra artimos § 114b minėtiems pavyzdžiams su neapibrėžtu padalyvio žymimo veiksmo atlikėju.

§ 121. Padalyvinės konstrukcijos be išreikšto subjekto paprastai esti glaudžiau susijusios su sakinio tariniu (retkarčiais – ir su kitomis sakinio dalimis), negu absoliutinis naudininkas. Jų sintaksinis-semantinis centras – padalyvis var-

²³ Galūnė taisyta, ne visiškai aiški.

²⁴ Plg.: *Iei ne nori prissiwerstisi*, ghis sawa karda pagalanda BrB Ps 7,13.

²⁵ Pastaba parašėje ties 26 eil.

tojamas kaip tam tikras aplinkybės žodis ir dažnai nebesudaro atskiros izoliuoto pasakymo. Pavyzdžiui, sakinyje *Mums bekertant rugius, pradėjo lyti* susideda iš dviejų predikatyvinių vienetų: *mums bekertant rugius* ($\approx$ kai mes kirtome rugius) ir *pradėjo lyti*, kurių pirmasis yra subordinuotas antrajam. Tokiais atvejais padalyvinės konstrukcijos paprastai yra skiriamos intonacija. Sakinyje *Bekertant rugius, pradėjo lyti* taip pat dar galima įžiūrėti du pasakymus, bet konstrukcija *bekertant rugius* jau mažiau savarankiška. O sakinyje *Auštant pradėjo lyti* beasmenis padalyvis yra visai įjungtas į tarinio grupę ir atskiros pasakymo nebesudaro. Kaip ir kiti panašios reikšmės aplinkybiniai žodžiai, jis tiesiog nusako sakinyje žymimo veiksmo laiką (plg. *anksti* arba *iš ryto pradėjo lyti*).

Tačiau, kad ir neturėdamas atskiros subjekto, padalyvis paprastai išlaiko ant-racilio veiksmo reikšmę ir tuo skiriasi nuo kitų aplinkybės žodžių – prieveiksmių. Tikrai retkarčiais, neturėdamas priklausomų žodžių, jis pavartojamas vietoj būdo prieveiksmio, pvz.:

Kaip putas *régint* niksta... Taip žmogus tųj' išbliksta RG 516₃. Jáygu kur isireyksztu kokio tiktay auglaus tarnás bažnicžios | o žinant vžiwotu sáwowałno žiwatá sáwo... idant saugotumbitesi MP 276^a₁₉ (a *wiádomie wżywał* RP 189^a). ... Kurie žodczei Apaschtola *neabijoiént* jra imti isch Prarakistas Malachioschaus MT (PM) 16₂₀.

1600 m. kalvinų „Postilėje“ padalyvis *tariant* kelis kartus pavartotas prieveiksmiui *tartum* artima reikšme:

Cžionay iau *tárent* iszeisi kaip ižgi purwu; Cžia iau *tárent* turiu walią pasi-giárint MP 100 (Tu sie *rkzomo* dobywasz...thu sie iuž *rkzomo* masz wołą RP 64^a). Kitas... cziá iau penigu *tarent* nuogosná rankosná nenori imt | o maysziálin tacžiau duok MP 11^a₂₉ (pieniédzy *rkzomo* w gołą rękę brác niechce RP 280). ... Žmones tos tiktáy násrais sáwo artinos mánęsp... o szirdis iu toli ir nuog manę | o *tarent* mane biios del báymes žmoniu | ir pagal moksla iu MP II 320^a₄ (a *rkzomo* sie mnie boią RP 214). ...Ghiemus po dumáy destis | iog *tárent* Ponas Diewas ape iuos didesni rupesti turi | negi ápe wiernus sáwo MP 186^a₂₅ (iž sie im pomysli dzieie | iž Pan Bog o nich więtsza pieczą ma RP 126^a)²⁶.

Vis dėlto tai tėra pavieniai pavyzdžiai. Padalyvių adverbializacijos tendencija senųjų raštų kalboje yra silpna. Veiksmažodiniai padalyvio bruožai (linksnų valdymas, laiko kategorija) trukdo jam virsti prieveiksmiu. Dažniausiai padalyvis jungiamas su kitais žodžiais ir sudaro padalyvines konstrukcijas.

Kiek dažniau suprieveiksmėjusių padalyvių pasitaiko dabartinėje lietuvių kalboje, nors ir joje prieveiksmėja tik iš kai kurių veiksmažodžių kamienų padaryti padalyviai (plg. tokius padalyvius, kaip *netrukus*, *bematant*, *beregint*, *nedelsiant*, *verkiant* ir pan.), pvz.:

Visi vaikai *bematant* iš mokyklos išgurėjo Alk. Alus buvo apypiktis, ir *bežiūrint* visi išsismagino Grž. Jeigu taip eis, tai *beregint* mokinė mokytoją pralens ČiurlR III 95. Vežėjas, šveitęs arkliams po kirtį, dardėjo į pakalnę ir *beveizint* atsidūrė vienkiemio kieme ŽemR II 423. Reikia *nedelsiant* subružti ir imtis bū-

²⁶ Gal čia priskirtinas ir šis S. Vaišnoros sakinyje: Kurie jra tikrieji palinxminojmai... Pirmasis: Nuregeghimas Diewa / iog *tarent* neticzomis esme korojemi / bet szinanczem ir perleidenczem Diewui MT 183^a₁₄. Tačiau padalyvis *tariant* čia gali būti ir klaidingai pavartotas vietoje padalyvio *netariant*, S. Vaišnoros raštuose dažnai turinčio neiginio *ne* reikšmę (žr. § 147).

tinų reformų Myk-PutS 87. Mums kiaulininkus *verkiant* reikia statyti Vlkv. *Netrukus* pasirodė daktaro šeimininkė Morta LzPR II 47. Ir *netrukus* prigužėjo vėl pilni mūsų namai žmonių BaltPV I 294²⁷.

§ 122. Padalyvinių konstrukcijų, neturinčių išreikšto subjekto, funkcinės reikšmės yra panašios, kaip ir absoliutinių naudininkų. Tačiau, neturėdamos išreikšto subjekto, padalyvinės konstrukcijos esti mažiau savarankiškos, savo reikšme dažniau atitinka antrininkes sakinio dalis ir daug rečiau turi šalutinių sakinių vaidmenį. Nuo absoliutinių naudininkų jos skiriasi ir tam tikromis funkcinėmis reikšmių ypatybėmis.

Dažniausiai padalyvinės konstrukcijos eina laiko aplinkybėmis. Su laiko reikšme kartais siejasi ir priežasties (a) bei sąlygos (b) reikšmės, pvz.:

a) ...Idant | galetu nusidūti malda | kuri uschtrukoma stoies *weisdint ant musu newertjstes* MT 87^a. Ir [Wieschpatis] nuramditų schturma, Idant wilnis nutiltų. Ir anis dzaugtunse, *nutjkus* BrB Ps 107,30 (Vnd sie fro wurden | *das stille worden war* LB).

b) *Nessa teipo perskirus naturas bei iu wlosnastis* | tad sektussi ir perskirimas personas MT 24₁₀ (panašiai ir MT 25₂₀). Tadąg iam' täre: Tu ęssi Céphas... *Ką więną kartą* (467) *iszwidus* | abeióimo ne bus ne więno | ioğ czia Wieszpatis... kálba | tiektai apé pátį więną Pętrą DP 467–468 (*Co raz obaczywszy* | wát-pienia žadnego nie będzie W 779).

Eidamos su jungiamaisiais žodžiais *kaczei*, *norint*, padalyvinės konstrukcijos žymi nuolaidą, pvz.:

Kaczei wissur žaibaujent | Perkunui stulpus szaujent Nėwiens iškadoj' bus RG 423₂₀. Scheme musu wargu amszie | wissur ir smutkai rupesczei | *Norint ir gierai santi* SG 78^a₂₅.

§ 123. Gana dažnai padalyvinės konstrukcijos be išreikšto subjekto turi būdo aplinkybės reikšmę. Skirtingai nuo „pilnųjų“ absoliutinių naudininkų, tokių padalyvinių konstrukcijų predikato leksinė raiška nėra ribota, pvz.:

Wis tū czesu atkentus... kuna schwenta ischdeijus: Ir mostimi patepus: Schwents raschtas issipilde: Diewa rustumis nūsimalde MŽ 444₈. ... Nes tū būdies tikrasis nužėminimas... ir pildžęs darbái méylaszirdus | *peninti álkana* | *girdziant troksztantį* | *apwėizdint ligoni* etc DP 75₂₄ (*karmiac... nápawáiac... opátruiac* W₁₈₀). Turėtumbim' wel | ta wissą dīeną ant to pagręst' iz kur plátintų laupsė Diewo | kaip' tái dėstis | *mėldziantis* | *skaitant* | *knigás nōbažnas* | *dārant dārbus miela-szirdingus* (*iáko na modlitwie, w czytaniu* etc LdK 77). Nes kaip ne turi toy draugistey tą draugistes meylę | o tá draugistos nodieia nuduksintis | *weydzint ant mielu waykieliu sáwo* MP 69₂₈ (*pátrzáiac ná mile dziatki swoie* RP 422₄₁). Begwel palaikant tą buda ipaczos absolucies | didczaus Baszniczoie rodossi atskiris žokana bey Euangelias MT 143₈.

§ 124. XVI–XVII a. kalbos paminkluose randame keletą padalyvinių konstrukcijų, kurios yra siejamos su daiktavardžiais ir sakinyje sudaro pažyminines žodžių grupes (dažniausiai nominatyviniuose sakiniuose – antraštėse):

²⁷ Prieveiksmėti linę ir kai kurie latvių kalbos padalyviai, pvz.: *beidzot, negribot, nekavējoties* ir kt. žr. J. Endzelīns, Latviešu valodas gramatika, Rīgā, 1951, p. 1012; LPSR ZA Valodas un literatūras institūts, Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika, I, Rīgā, 1959, p. 663.

Perszegnohima Giesme *pabengent sluszbą Dieua* parent žmoniemis ing namus sawa MŽ 492₇. Giesme *pabengant sluszbą Dieua* SG 114₁₆. Graszij giesmie ijr raudinga ant giedoghima *pakasanti kuna nūmirusia szmogaus* MŽ 412₁₅. Giesme *pakasanti szmogaus kuna* MŽ 415₈. Kitta giesme *gultu ent* SG 92^a₁. Dėkawoiimas *Klentis* [t. y. Kelentis] *Nūg Wālgimo* DK 183₁ (Dziękowanie *wstając* LdK 158). Pėkiolika sənariu giwatos Wiėszpaties Iėsaus Christaus | ant dumōiimo | *biłant Rožių Wainiką* DK 178₉ (*mowiąc Rożany wianek* LdK 154). Maldá *gultu ent* ant nakties (Modlitwá *ná noc*) PK 39₁₈²⁸.

Kaip matome iš pavyzdžių, daiktavardžiai, kuriuos paaiškina padalyvinės konstrukcijos, yra arba nomina actionis, arba savo reikšme susiję su tam tikrais veiksmiais ar būsenomis (*giedojimas, dėkavojimas, dūmojimas; giesmė, malda*). Kadangi padalyviais bei padalyvinėmis konstrukcijomis įprasta žymėti veiksmų aplinkybes, jos ilgainiui buvo pradėtos vartoti ir tada, kai veiksmo sąvoka būdavo išreikšta ne veiksmazodžiais, o daiktavardžiais, nepriklausomai nuo pastarųjų vaidmens sakinyje. Kai kurias šių konstrukcijų galima suprasti ir kaip eliptines, plg.: Giesmie ape kuna... kurę... turij giedotij *priejmant Dieua kuna* MŽ 418₇, ir Giesme *pabengent sluszbą Dieua* SG 114₁₆; plg. dar aukščiau cituotą pavyzdį MŽ 412₁₅.

Skirtingai nuo pažyminines grupes sudarančių absoliutinių naudininkų su išreikštu subjektu (žr. § 108), kurie dabar beveik nevartojami, tokių padalyvinių konstrukcijų gana dažnai pasitaiko ir dabartinėje literatūrinėje lietuvių kalboje, pvz.:

Ir stropiausios šeimininkės bėgiojimas *jai* (t. y. kiaulaitei) *ėdalo beieškant* ne visuomet laimikiu baigiasi CvR III 157. Barasi už kelių bulvių išarimą *vagojant* Kp. Norisi kiek paabejoti, begu tik šisai paviršutinis, perdaug triukšmingas laikinas džiaugsmo išreiškimas, *matant savo brolius*, sutinka su tokiu pat vidaus džiaugsmu VaižgRR II 270. Kas apsakys abiedviejų senelių džiaugsmą, *atgavus sūnų!* LzPR II 222. Girdėjom ir apie tą jo nudžiugimą, *adatėlę radus* JablR I 604. Kalbų kalbos, *atidengus paminklą*. Jas taip pat žinote VaižgRR II 286.

Nelinksniuojamos dalyvių lytys (vad. „gerundijai“) gali turėti pažyminio funkciją ir sen. slavų kalbos paminkluose, plg.: molitva *sъvlačęšte сę* Glag. Sin. „malda nusirengiant“; molitva *цѣлующѣе крѣсто* II Euch. Sin. „malda bučiuojant kryžių“ ir pan.²⁹), o taip pat įvairiose kitose slavų kalbose³⁰.

§ 125. J. Bretkūno Biblijos vertime randame porą sakinių, kuriuose padalyvinė konstrukcija paaiškina vietos sąvoką:

Ir anis giwėna nug Heuila ikki Sur prisch Egiptą, *kieliauiant ing Assyrią* BrB I Moz 25,18 (bis gen Sur vor Ägypten, und *bis wo man gen Assyrien gehet* LB; Habitavit... usque Sur, quae respicit Aegyptum *introeuntibus Assyrios* Vulg). O lėdai bus ant Girrios *szeminiu ent* bei Miestas szemmai bus szėmas BrB Iz 32,19 (Aber Hagel wird sein *den Wald hin ab* LB; Grando autem *in descensione saltus* Vulg).

²⁸ Gal būt, čia priskirtina ir padalyvinė konstrukcija šiame sakinyje: Giwata gerá ir Diewo *biięntiś* yra didėii púsė mokslo DP 128²⁸ *Żywot dobry á pobożny* W1 144). Tačiau forma *biięntiś*, gali būti laikoma ir sangrąžinio mot. g. dalyvio vienaskaitos vardininku.

²⁹ Žr. J. Miklosich, *Vergleichende Syntax...*, p. 825, 828—829. J. Zubatý, *Studie a články*, II, Praha. 1954, p. 142; A. Ваїан, *Руководство по старославянскому языку*, Москва, 1952, p. 279.

³⁰ Žr. J. Miklosich, *min. veik.*, p. 829, 838—839.

Šios konstrukcijos taip pat turi atitikmenų vėlesnių laikų ir dabartinėje lietuvių kalboje, plg.:

Čia pakelėj, *einant į Plunge*, gyvena padorus bajoras ValPJ 24. Tokios kryžkelės *į Kretingą važiuojant* nēr Slnt. *Nuo čion pratekančio upelio plenta 170 žingsnių Guldapės link paėjus...* išsikel jau visai apgyventa kalvutė BsV 201.

§ 126. Padalyvinės konstrukcijos be išreikšto subjekto kartais eina su jungiamuoju žodžiu *iki* (vienu atveju – *ikkolei*) ir nurodo sakinio pagrindinio veiksmo ribą:

Weizdék koksái paklūsnumas io | *net' ik mirsztąi o mirimui Krįzeus* DP 147₁₁ (*dž do smierci* W₁ p 6). Dabar tatau iumus kalbu, idant kada bus nussidawę [paraštėje: *ik ne nusidawusis*], ius tiketumbit, iog³¹ esch esmi BrB Jon 13,19 (*ehe denn es geschicht* LB). Werscheli, kuri ius buwat padare, emens Vgnimi sukurenau... *ikki Dulkemis pawirstant*, ir dulkės annas įmecziau Vpelelęna BrB V Moz 9,20–21 (*bis es staub ward* LB). Ir Dowidas sake wienam isch Iaunikaiczių sawa, Eiksčę, ir uszmuschk ghį, ir ghis musche ghį *ikki Smerties (numirstant)* BrB II Sam 1,16 (*schlug jn das er starb* LB). Medų radęs walgik *ik pakankant* BrB Pat 25,16 (*Finstu Honnig | so iss sein gnug* LB). Kita [dalį Szuwies] apsude, idant turetų ant kelio, *ikkalei*³² *ischkąkant Miestą Rages Medų Szemeie* BrB Tob 6,6 (*bis sie kemen in die stad Rages in Meden* LB). Ir Szmones meldessi PoNop aukschcziausioiop idant sussimiltųse, *Ikki pabengus Diewosluszbą* BrB Sir 50,21 (*bis der Gottesdienst aus war* LB). Esch prisakau iumus... idant ius mana Prietalkos ne pabudintumbit nei krutintumbit, *ikki iei patczei įtįnkant* BrB GG 3,5 (*bis das jr selbst gefellt* LB)³³.

§ 127. M. Liuterio biblijoje vartojamą beasmenį posakį *bis man kommt* J. Bretkūnas kartais verčia padalyvine konstrukcija *iki atent* (vienoje vietoje: *iki iškankant*). Tokiais atvejais padalyvis tik paryškina prielinksnio *iki* reikšmę, pvz.:

Ius turrit skaititi nug didziu Marių kalnop Hor, ir nog kalno Hor *ikki atent ing Hamath* IV Moz 34,8 (*bis man kompt gen Hamath* LB). Ir ghis pakirta ios nog Aroer, *ikki atent ant Minnith*, dwideschimtį Miestų Teis 11,33 (*bis man kompt gen Minnith* LB). Bei Wirai Israelo ir Iuda kelessi, schukawa ir wija Philistus, *ikki išchkankant Lanka*, ir ikki wartu Ekron I Sam 17,52 (*bis man kompt ins Tal* LB)³⁴.

3. Padalyvinės konstrukcijos, siejamos su įvairiais linksniais

§ 128. Senuosiuose kalbos paminkluose pasitaiko sakinių, kuriuose padalyvio žymimo veiksmo atlikėjas yra išreikštas naudininku ar kitu linksniu, neįeinančiu į padalyvinės konstrukcijos sudėtį. Tokie padalyviai ir padalyvinės žodžių grupės savo reikšme yra artimos apozicinėms dalyvių bei pusdalyvių konstrukcijoms.

a) Padalyvinės konstrukcijos, siejamos su naudininku

§ 129. Padalyvio arba padalyvinės konstrukcijos subjektas sakinyje gali būti reiškiamas naudininku, priklausomu nuo tarinio ir turinčiu papildinio funkciją, pvz.:

³¹ Šalia pabraukto *kaip*.

³² Taisyta iš *ikki*.

³³ Pastarajame sakinyje padalyvis pavartotas beasmene reikšme. Atitinkamus pavyzdžius su gamtos reiškinius žyminčiais beasmeniais padalyviais žr. § 115.

³⁴ Kitos tokio pobūdžio konstrukcijos yra BrB I Moz 10,19; I Joz 13,4; I Sam 17,52; I Kron 6,18; II Kron 26,8; Teis 3,3.

Noprosnai ira iog... walgat dūna sawa rupescziu, Nesa prieteliams sawa ghis iē dūst *miegant* BrB Ps 127,2³⁵ (seinen Freunden gibt ers *schlaffend* LB). Gesme ape garbe Christaus karalaus | kurę iem dare szmones *inentz* ing Hierusalem MŽ 159₁₄. Kas ne liksminās? kas ne stiēpias | kuriam szirdis ne klukauia *girdint iog ii giria?* DP 440₄₈ (*slysząc że go chwałą* W 719). Tódrinağ pāpeiktas yra kłaiioimas ir apiakimas szios kartos Ewangelikų | kurie wīramus pērlaidžia wēst kitą mōtēri | *pirmą pamētus* DP 70₄ (*pierwsza opuściwszy* W₁ 72). O tū metų Diēwas átkerta nūg wīno liemeniēs wāsaruges ne naudingas kad' *dābar giwīemus sanī* | arbā rēgimai | arbā ne regimai atpūlt' iēmūs pērlaidžia DP 605₂₉ (*gdy ieszczę zą żywotą* W 741). Zmoguy ánt to swieta giwēnāncziāmuy nera daykta reykalin-giasnia ánt ižgánima káypo pāweykšlu tu Muytiniku prisiartinti Ponop... o *prie-tam grieku atlaydimą aptureius* sąžinę pābugusią ir nuludusią nuráminti SE 151₂₄. *Kojas táwa buczūjant* Ir Mostimis *tépant* | Tu Pon' *jei* szirdį apszwiete Ir griekūs atléidei RG 286₉. ...Anis su wilumi tatai dara | ieng ghiemus wierjtu | *norint ir melūient* MT 278₄. Duok mūs [t. y. *mums*] *priiēmus tawe garbintinay*, Giwent amžinay SIG I 149₅. Ne nauienā tau Pone *pakorojus* pāmeyłauti | *pābaudus* pā-głostit | *inwirkius* | palinksmint ir aszaras nuszuostit MKr 44₅.

XVI–XVII a. kalbos paminkluose tokios konstrukcijos yra gana retos. Vi-suose J. Bretkūno raštuose terandame vieną aukščiau cituotą pavyzdį. Nors dau-gumas taip pavartotų padalyvių yra iš lenkų kalbos verstuose tekstuose ir atitinka originalų nelinksniuojamus dalyvius su *-ąc* ir *-wszy*, jie nėra atsiradę dėl lenkų kalbos įtakos. Visiškai taip pat padalyviai ir padalyvinės konstrukcijos vartoja-mos vėlesniuose raštuose, dabartinėje literatūrinėje kalboje ir tarmėse, pvz.:

Lytus mums daugysk *taip dirbant* nugarą prausė DnR 73. Ramiam užėina (bėda) *begulint*, greitis pats užbėga Vžns. Žinot juk visi, kas *mėžiant* puolasi būrams DnR 45. Joniukui, *tų kalbų klausant*, drebėjo širdelė krūtinėje BilR I 159. *Daužant akmenis*, atskala pataikė man galvon Ds. Man ir nagai atbuko, *beknisinėjant tą mašiną* Alk. *Bežingsniuojant sumintu kelio pakraščiu*, Martynui pradeda degti padai SimVK I 305–306. *Grižtant namo*, man saulė kepino nu-garą VienR I 212. Jaunajam Riškui, *tą ketvertą žodelių išgirdus*, pasaulis ap-sisuko galvoje LzPR II 63. *Pagalvojus apie viską*, Kanopai ir vėl stingo rankos Gud-GuzKIT 598. *Jauną rytą anksti atsikėlus*, man ir tikrą žinią atnešė Klp. *Baigiant metus tarnauti*, liepė ponai užkrauti tam Leonui geležinius ant rankų ir kojų ŽemR II 383. *Katargoje būvant*, vis man galvoje: kaip čia su raštais dedasi ŽemR II 122. Taip paprato tingėti, jog, *apie darbą atsiminus*, kailis j a i kratėsi ŽemR II 228. *Rašant kalbėtąjį rašinį*, autoriui giltinė jau į akis žiūrėjo Jabl (DŽ III 303).

Tokios konstrukcijos yra būdingos ir dabartinei latvių kalbai, pvz.: Laimei žirgi nosviduši, *Tev vietīpas meklejot* „Laimei žirgai suprakaitavę, tau vietelės ieškant“. Aizsamirsa man dziesmīpas, *Grūtu mūžu dzīvojot* „Užsimiršo man dainelės, sunkų amžīų gyvenant“ ir pan.³⁵

Padalyvinės žodžių grupės, siejamos su sakinio tarinio valdomu naudininko linksniu, yra išriedėjusios iš apozicinių dalyvinių konstrukcijų (plg. § 5c), kuriose

³⁵ Plg. ...nesa prieteliams sawa ghis jē dūst *bemiegant* PsD 231.

³⁶ Žr. J. Endzelīns, K. Mūlenbachs, Latviešu gramatika, Rīgā, 1934, p. 176–177; A. Ozols, Latviešu tautasdziesmu valoda, Rīgā, 1961, p. 160 tt.; LPSR ZA Valodas un literatūras institūts, Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika, I, Rīgā, 1959, p. 662.

vietoje dalyvio naudininko įsigalėjo sustabarėjusi ir abiejų giminių bei skaičių reikšmė apibendrinta padalyvio forma. Tačiau apozicinių dalyvių naudininko ir čia aptariamų padalyvių funkcija tiek senuosiuose raštuose, tiek ir dabartinėje lietuvių kalboje jau nėra vienoda. Pavyzdžiui, palyginkime šiuos sakinius: *Man, tik dykai stovinčiam, atėjo tas klausimas į galvą* ŽemR I 243 ir *Man, tik dykai stovint, atėjo tas klausimas į galvą*. Apozicinio dalyvio funkcija pirmajame pavyzdyje yra dvilypė: reikšdamas aplinkybę, jis drauge išlaiko ir atributyvinį ryšį su įvardžio naudininku. Pakeitus dalyvį padalyviu, šis ryšys nutrūksta, ir konstrukcija gauna gryną aplinkybinę reikšmę.

Priebalsinio kamieno vyriškosios giminės vienaskaitos naudininko formos stabarėjimas bei apibendrinimas apozicinėse ir absoliutinėse konstrukcijose galėjo vykti lygiagrečiai, bet absoliutinio naudininko pavyzdys šiame procese veikiausiai suvaidino svarbiausią, lemiamą vaidmenį. Absoliutinio naudininko predikatu einanti dalyvio forma visiškai nebeturėjo atributyvinės reikšmės, todėl jos stabarėjimui nebuvo jokių sintaksinių kliūčių, ir ilgainiui ji visais atvejais virto nelinksniuojama. Apozicinėse konstrukcijose padalyviais virto tik tie dalyviai, kurių aplinkybinė funkcija buvo vyraujanti. Tais atvejais, kai svarbu nurodyti ne tik aplinkybinį, bet ir atributyvinį konstrukcijos ryšį su papildiniu einančiu daiktavardžiu ar įvardžiu, lietuvių kalboje iki šių laikų tebevartojamas linksniuojamų dalyvių naudininkas.

§ 130. Senuosiuose lietuvių kalbos paminkluose ir dabartinėse lietuvių bei latvių kalbose vartojamos padalyvinės konstrukcijos, kurių subjektas reiškiamas sakinyje papildinio naudininku, nebeturi dvilypės funkcijos ir iš tikrųjų yra nebe apozicinės, o tiesiog aplinkybinės žodžių grupės. Jos jau gerokai skiriasi nuo tų apozicinių konstrukcijų, kurios padėjo pamatą absoliutiniam naudininkui, ir negali būti laikomos jo prototipais³⁷. Kaip jau minėta § 7 tt., absoliutinis naudininkas tegalėjo išriedėti iš tų apozicinių konstrukcijų, kuriose daiktavardžio ar įvardžio naudininkas su linksniuojamu dalyviu sudarė sintaksinį-intonacinį vienetą. Tuo tarpu čia aptariamose aplinkybinėse konstrukcijose padalyvis yra sintaksiškai atribotas nuo sakinio papildiniu einančio naudininko, o turėdamas priklausomų žodžių, paprastai esti nuo jo skiriamas intonacija bei (rašomojoje kalboje) skyrybos ženklais³⁸. Naudininko su padalyviu susijungimas į absoliutinę konstrukciją tokiomis sąlygomis visiškai neįmanomas.

³⁷ J. Endzelynas, kalbėdamas apie absoliutinio datyvo kilmę, nurodė, kad jam pradžią padarė pasakymai, kuriuose esamojo laiko veikiamasis dalyvis, dabar paprastai turintis su-stabarėjusią ir po to apibendrintą datyvo formą su -t, kaip apozicija buvo jungiamas su datyvu (žr. J. Endzelins, Latviešu valodas gramatika, p. 1010). Šis teiginys autoriaus yra iliustruotas ne vienos rūšies pavyzdžiais: greta apozicinių konstrukcijų, galėjusių sudaryti absoliutinių konstrukcijų pamatą (*viņam gribuošam, negribuošam bīja jāklausa svešniecei*), minimos ir kitokios struktūros konstrukcijos (*man pazuda raibulīte, tavu dziesmu klausuoties*). Kai kurie kiti latvių kalbos tyrinėtojai (K. Miulēnbachas, J. Freidenfelds) absoliutinį datyvą jau tiesiog kildina iš pastarojo tipo padalyvinių konstrukcijų, žr. J. Endzelins, K. Miulēnbachas, min. veik., p. 176–177; I. Freidenfelds, Divdabja teiciens, kn.: „Rakstu krājums, veltījums akad. prof. Dr. J. Endzelinam“, Rīgā, 1959, p. 474.

³⁸ Dėl absoliutinio datyvo ir su papildinio naudininku siejamų aplinkybinių konstrukcijų skirtumo latvių kalboje žr. A. Ozols, Vārds datīvā kā teikuma loceklis, LUZR, 16, Rīgā, 1957, p. 56–57; Latviešu tautasdziesmu valoda, p. 160 tt. A. Ozolo nurodyti leksiniai-sintaksiniai šių konstrukcijų skyrimo kriterijai tinka ir lietuvių kalbai.

§ 131. Su naudininku siejami aplinkybinės reikšmės padalyviai bei padalyvinės žodžių grupės vartojamos ir beasmeniuose sakiniuose. Tokiais atvejais daiktavardžio ar įvardžio naudininkas paprastai žymi tarinio reiškiamo veiksmo ar būsenos loginį subjektą, pvz.:

Gana skarbo mumus butu buvus tawe turrint³⁹ BrB Tob 10,5 (*wenn wtr-dich nicht hetten weggelassen* LB). ...Teyp ir mumus pareitis darit | *nuwelkant ir nusegant nuog sawęs seanaghi žmogu | o kłoiant ghi po koioms Pona musu* SE 77–78. ...Mumus reykia | wieroy szwentoy ir giaruose dárbuose | wisad daugintis ir skaštintis *atsimenánt ánt to...* SE 34₁₈. Anie po kálnus | po marés | po pustinės weržes moksloþ iþgânimo: o múmus *givénant po warpu* sūku atėif bažniczion? DP 288₃₇ (*mieszkáiąc* W 481). Giedà bus mání *tenái átáius* žebrawot MP 281₁₈ (wstyd mię będzyc żebrać thám przyszedzsy RP 193). ... Piktá mumus *wáikscziot ne tobuloý sant wieroy* MP 363₃₃ (*w niedokończoney wierze* RP 245). O káipagi mumus prideretu *wisá ant świeto ápláidus* | nieko kito pilniaus ne ghieszkot MP 98₁₇ (*wszystko insze ná swiecie opuściwszy* RP 63).

Visiškai tokios pačios struktūros beasmeniai sakiniai gali būti vartojami ir be naudininko linksniu išreikšto būsenos subjekto. Juose padalyvinės konstrukcijos, genetiškai susijusios su čia minėtomis, žymi dar labiau apibendrintą ir nuo konkretaus veikėjo atitrauktą veiksmą (žr. § 118).

b) Padalyvinės konstrukcijos, siejamos su kitais netiesioginiais linksniais

§ 132. Su kitais netiesioginiais linksniais siejamų padalyvinių konstrukcijų senuosiuose raštuose pasitaiko tik retkarčiais.

Padalyvinės konstrukcijos veiksmo subjekas sakinyje gali būti išreikštas galininku, pvz.:

Szidai smarkei waikus bara | *Schlowinant* (162) *tawa brangu warda* MŽ 162–163. Nūg skados saugok *miegant* mus SG 93₉. Žegnôk waisus musu żywatôs | waisus musu galwyu | žėgnok mus ir *yent* | žėgnok ir *išent* KM 21₆. *Iszkientus wargus sunkibes* | Potám wesł mus ing linksmibes KN 180₁₉.

Padalyvinės konstrukcijos veiksmo subjektas sakinyje reiškiamas kilmininku, pvz.:

O kursáig kadai liežúwis išsakit gáli | kokiš tēn' búwo gailėiimas Wieszpaties Iesaus *régint' teip' primistą mótiną sawą* DP 174₂₅ (*widząc tak vtrapioną matkę swoję* W 299). ...Kokig tēnái anū mētų szirdiś tawa búwo | *regini ne kálta awineli widúi wilkú...* o ant' to *wisso girdini aną szaukúnų apszaukúną* DP 174₂₉ (*widząc... słysząc* W 299). O Mária... sudaužiusi sudeali isz Alábástrá | iszlieją ją ant gátwos io *sedint už stala* SE 245₉. Baysi Pawietris ne wiena pásmaugie | Tuło gráziausias akialás wšpauđe: *Be norint mielo swieto prisiweyżdet* | *Be norint sawu mielu prisimilet* KN 268₂₃. Musu budás ira | *łaymiej giwenant* | ir *sweykays esant* | ápe Poną Diewą maž adboti SE 238₅.

Dviejuose pavyzdžiuose padalyvinės konstrukcijos veiksmo subjektas išreikštas postpoziciniu vietininku:

³⁹ Užrašyta paraštėje. Tekste pabraukta: *Gana skarbo butumbim turreitę, ieib tawe ne ruleidę.*

Sacramentai... kurie wissotina žadejma Euangelias pastiprin ir uschzenklin | ir tą kiektopwienop *Sacramentus nobažnai* (171) *wartolient* | parentissi ludije MT 171–171^a. Saka Euangelista | Angela Diwio atėjusi piemenumpi *ant lauka banda be ganant* BrP I 83⁴⁰.

Visos tokio pobūdžio konstrukcijos yra naujos kilmės. Jos galėjo susidaryti tik po to, kai padalyvis prarado linksnio reikšmę ir virto nekaitomu aplinkybės žodžiu. Su galininko bei kilmininko linksniais padalyvinės konstrukcijos kartais siejamos ir dabartinėje lietuvių kalboje⁴¹.

§ 133. Atskirai paminėtini padalyviai, padaryti iš veiksmažodžio *mirti* kamieno. Neturėdami priklausomų žodžių, jie kartais yra siejami su įvairiais vardažodžių ar įvardžių linksniais:

Nū mētas atlaidimo pakutawōiatiemus: bet' *numirus* bus mētas átakių DP 122₁₁ (*po šmierci* W 211). Néssą tārų lāwōno žmōgaus ir maitós szunes | ne kokio *numirus* skīriaus ne rāsi DP 583₁₉ (*po šmierci* W 993). [Angelai] pralidi mus giwatosp amžinosp ir *numirus* duszias mūsų Diēwui afierawoia DP 516₂₆ (*po šmierci* W 882). Aná... atēia *mirsztant* pri pānnu daugibes, Tau ant linksmibes SIG I 113₁₇. Buk *mirsztant* kune gardžiausis, Mums ragaut statitas SIG I 138₁. Tu mums dūk wieros stipriste | Roczik *mirschtant* tatai dūti | Iog vsz mus gimeī szinoti MŽ 416₉. Gelb mus nūg smerties amszinas: Linksmink *mirsztant* musu duschas MŽ 385₆ (= SG 46₇).

c) Padalyvinės konstrukcijos, siejamos su vardininku

§ 134. XVI–XVII a. kalbos paminkluose randame aplinkybinės reikšmės padalyvių bei padalyvinių konstrukcijų, kurių žymimo veiksmo subjektas reikšiamas sakinio veiksniu. Tokiais atvejais padalyvinės aplinkybės ir tarinio veiksmų atlikėjai sutampa. Šis sutapimas gali būti visiškas arba dalinis.

Dalinį veikėjų sutapimą matome šiuose pavyzdžiuose:

Ir wakarą passiseda (pas) [paraštėje – *uszu*] Stalą su dwilikais. Ir *be walgant*, biloių BrB Mat 26,21. (*Vnd da sie assen* | *sprach er LB*). Bėf... kodrinağ wirui Iósephui bū su žiedūta?... idant' turētų sargą | prikūpeį | ir padėtoię arbá pá-szałpą | *bégant' inğ Egiptą* DP 440₁₂ (*wciekaiąc do Egiptu* W 718). PSALMAS L. ...Kurę giest *neschant nomirusigi grabapi* MŽ 63₁₈. *Atgedojus Hymna* | Kunigas ant Kozalniczas kozoni tur sawa apskirtaię sakiti MŽ 496₇. Bet *priminnus Diewa mus per wargus wadinnanti pakutospi* | weisdekem | kurū budu toliaus Diewas mus ant gero kelio alba giwenimo wed BrP II 479₁.

Šios padalyvinės konstrukcijos savo reikšme yra artimos absoliutiniam naudininkui su numanomu subjektu (žr. § 114a). Iš konteksto matyti, kad padalyvio veiksmą tokiais atvejais paprastai atlieka didesnis numanomų veikėjų skaičius, negu tarinio veiksmą, nors pasitaiko ir išimčių (plg. paskutinį pavyzdį). Tokios konstrukcijos vartojamos ir dabartinėje lietuvių kalboje, pvz.:

Dar pavakarę tebevalgant, Gaubys ėmė ir užtraukė, kiek kakarinė leido SimonVK I 277 [valgė visi, su jais ir Gaubys]. *Bulves valgant*, jis ko neužspringo Gs [valgė

⁴⁰ Dėl dalyvinių formų, atitinkančių padalyvius ir siejamų su įvairiais linksniais, bet turinčių atributyvinę reikšmę, žr. § 140.

⁴¹ Žr. V. Ambrazas, Padalyvinių žodžių grupių reikšmės ir vartojimas, „Kalbos kultūra“, 1, Vilnius, 1961, p. 20.

visa šeimyna]. *Bebėgant* Antanas Šimkūnas ties Andrioniškiu atsilikęs ir nežinia kur dingęs VnA 290 [bėgo keliese]. *Einant dviese*, žinoma, aš nebijoju nei smako, nei bieso VnA 125. *Parvažiuojant namo* savo pusbernio, kurs mums važnyčiojo, paklausiau ŽemR II 244. Iš pradžios [Baltaragis su Cinoku] ėjo tylomis, žinoma, abudu galvojo. *Artinantis prie dvaro*, Baltaragis prašneko ŽemR II 78. Vakarų kose ji persiauna ir šoka su savais batukais iki išnakčių, o *grįžtant* jau tingi persiaut BaltPV I 40. Kiekvieną vakarą, *prieš įmingant*, jis užsidegdavo žibintą BaltPV I 118. *Kiek kelio pavažiavus*, apsižiūri jis, kad neturi knygų Mrk [važiavo dviese]. *O išjokus naktigonėn*, vos bernai supančioja arklius ir paleidžia juos ganytis, Povi-liokas jau šaukia BaltPV I 257.

§ 135. Esamojo laiko padalyviai, kurių žymimo veiksmo subjektas visiškai sutampa su sakinio veiksniu, savo reikšme maždaug atitinka pusdalyvius, pvz.:

Daug Lútrų ir Kalwinistų... turėio... susitekėf ium̃p pulkáis iz wissų szalų | *ne láukiqt' idánt' iu powiėnq iėszkotu ir rinktų* DP 89₁₆ (*nie czekáiąc* W 151). *Wal-gant darbą sawo ranku* | teip busi paszłowintas tu | ir bus táwi wisur giara (*Iz prac rėku twych pożywasz*) PK 94₅. Chrikschtas ...natura grieku patáptaie | pamazu marin ir atnaughin | *pagerinant potam nauie schwiesa ir teisibe* MT 128₈. *Be taisant Knigas jiems tu Dangų pataisysi* C IX. Ó wisa mine zmoniu buwo ore, *besimeldziant hadynoŷ deganciu afieru* ChB₁ Luk 1,10 (*modląc się w godzinę ká-dzenia* GdB). Ó sztey, Moteriszkie... stowedama uszpaliy [t. y. užpakalyj] koju jo *werkiant*, pradejo szlapint kojas jo aszeromis ChB₁ Luk 7,38 (*plącząc poczełá łzami polewác* GdB). Nemirszkit sweciu pryemima: *to nes nekurie nezynant* pryeme Anjelus ChB₁ Hebr 13,2 (*nie wiedząc* GdB). O tie kurie ira and ziames stebasis... *beregint aną Zweri* ChB₁ Apr 17,8 (*widząc Bestya* GdB). Ó kiti Mokitiney atajo su łotelu, netoli nes buwo nog kraszta, bet ape du szymtu olaktu *wilkant* [taisyta iš *traukiant*] *tynkla su zuwimis* ChB₁ Jon 21,8 (*ciągnąc ścieć* GdB). Ó wisos zmo-nes (*tey*) *regint*, szlawino Diewa ChB₁ Luk 18,43 (*widząc* GdB). *Iau regint* | *tawo pápyke* | stokosime žegnōnes RG 429₈.

Būtojo kartinio laiko padalyviai tokiais atvejais turi apozicinių būtojo kartinio laiko veikiamųjų dalyvių vardininko reikšmę, pvz.:

Atlikus toki trumpa ischguldima | tur Kunigas | žmones | sawa klausitoius | Maldosp gaudinti Mž 496₁₇. Psalmus Latinischkus giedok... ne tus wienat wissa-da | bet kitus imdams diel atmainima | ir pabengima Psalteraus | *kuri pabengus* | isch nauja nūg pradzas pradesi Mž 495₁₅. *Bat iau tátáy átmetus szaln...* támuy prisiweyzdekim iog czionáy Ewāngelistá rászo MP 350₂₄ (*Ale iuz to odłóżywszy* RP 238). *Anksti pabudus nūg miega...* Diekawok Diewui mielamui SG 89₂₀. *O tatau ischkalbeius...* regimai aukschtin pakeltas est VEE 81₄ (*Vnd da er solchs gesagt* LB). Daugiel iszmano... kad giweno waykey Izraelaus Egypte, aba *iszejus* kielawo per girą pažadetoń žiameń ChB₃ Job Arg. O Anos toys *iszejus* izbego nog grabo ChB₁ Mork 16,8 (*A wyszedzsy prętko* | ućiekły GdB). Pirmiey... teypag eme pa graszy. Ó *emus* pradejo sznekiet priesz Wieszpati namu ChB₁ Mat 20,11 (*A wzięwszy* | szemráli GdB).

§ 136. Padalyvio vartojimą pusdalyvių ir būtojo kartinio laiko veikiamųjų dalyvių vardininko reikšmę XVI–XVII a. raštuose skatino lenkų kalbos įtaka. Visi tokios rūšies padalyviai, randami M. Daukšos „Postilėje“, atitinka originalo ne-

linksniuojamus dalyvius su priesagomis *-qc* arba *-wszy*. Jų visiškai nerandame J. Bretkūno raštuose, kurie sudaro didžiąją XVI a. lietuviškų tekstų dalį.

Lenkų kalbos įtaka jaučiama ir B. Chilinskio biblijos vertime. Prieš tiesioginę kalbą einantį Gdanskio biblijos nelinksniuojamąjį dalyvį *mowiąc* arba *rzekąc* B. Chilinskio vertime itin dažnai atitinka esamojo laiko padalyvis *kalbant*, kuris, kaip ir lenkiškame tekste, siejamas su veiksnio vardininku. Tokie pasakymai B. Chilinskio biblijoje kartojasi lyg tam tikros beveik standartinės formulės, pvz.:

O kad atsikielet ąsyt, tada prysakie Boaz waykamus sawo, *kalbant*, Teręka teypag terp pedu ChB Rut 2,15 (rozkazai sługom swoim, *mowiąc* GdB). Ó susiedkos dawe jam wardą, *kalbant*, Naomey ChB Rut 4,17 (dąły mu... imię, *mowiąc* GdB). O stebeios wisi, teyp jog kłauses wieni terp kitu, *kalbant*: Kas tey ira? ChB₁ Mork 1,27 (iz się pytali między sobą | *mowiąc* GdB). Miestas sujudo, *kalbant*: Kas tey ira? ChB₁ Mat 21,10 (wzruszyło się... *mowiąc* GdB). Nupoles tada kojump jo ans bendratarnis, prasze ghi *kalbant*: Pamilukiek ChB₁ Mat 18,29 (prosił go | *mowiąc* GdB).

Kiek rečiau su veiksnio vardininku siejami kitų panašios reikšmės veiksmažodžių padalyviai, atitinkantys Gdanskio biblijos nelinksniuojamuosius dalyvius, pvz.:

Tada tas, kuro ira anie namey, ateys, ir pasakis Kuniguy, *tarañt*, Regis mi kaypo butu raupey namose ChB₃ III Moz 14,35 (opowie to Kąplánowi | *mowiąc* GdB). ...Barnaboszius ir Powilas izgirdę (tey) perdreskie rubus sawo, ir szkoko terp mines *szaukiant* ChB₁ Apd 14,14 (wpádli między lud *wolając* GdB). Paszlawinti busite, kad jus kieýks ir persekios ir *mełojant* wis pikta kalbes priesz jus, del manęs ChB₁ Mat 5,11 (będą... mowić wszystko złe przeciwko wam *klamając* GdB). Ó kad Silas ir Timotheusz as atajo isz Macedonios, Powil(a)s spaustas buwo nog dwasi(os) *ludyiant* Zydamus ChB₁ Apd 18,5 (ściśniony był... *oświadczać* GdB).

§ 137. Pagrečiui su padalyviais B. Chilinskio biblijoje panašiomis aplinkybėmis vartojami ir pusdalyviai. Pavyzdžiui, konstrukcijų su pusdalyviais, padarytais iš veiksmažodžio *kalbėti* kamieno ir einančiais prieš tiesioginę kalbą, naujojo testamento rankraštyje randame apie 200, taigi kelis kartus daugiau, negu atitinkamų konstrukcijų su padalyviu *kalbant* arba *bekalbant* (jų yra 64). Kartais konstrukcijos su padalyviais ir pusdalyviais eina visai viena greta kitos, pvz.:

Bet visa minie szauke podraug, *kalbant* ChB₁ Luk 23,18 – Bet anis szaukie priesz tey, *kalbėdami* Luk 23,21. Ó Faryzeuszey ir Mokiti-Raszte murmejo *kalbant* ChB₁ Luk 15,2 – Ir pasakie jems tą pryloginima, *kalbedams* Luk 15,3. Jr wisi kurie tey girdejo dejo tey szyrdin sawo, *kalbant* ChB₁ Luk 1,66 – Ó Zacharioszius... pranaszawo *kalbedams* Luk 1,67.

Iš B. Chilinskio rankraščio taisyčių matyti, jog vertėjas pats abejojo taip pavartotų padalyvių taisyklingumu. Rankraščio pradžioje (iki 19 lapo, t. y. Mat 2 – Mat 15) wisi kalbos veiksmažodžių (verba dicendi) padalyviai, siejami su vardininku, pakeisti pusdalyviais (27 taisymai). Tolimesnėse rankraščio vietose (20–44 lapuose) tokių taisyčių terandame keletą⁴², o nuo 45 lapo su vardininku siejami padalyviai į pusdalyvius nebetaisomi, bet vartojami jau žymiai rečiau, ir tik pasku-

⁴² T. y. Mat 21,23; Mork 2,12; 11,9.

tinėje rankraščio dalyje (203–217 v, t. y. Apr 1–22) jie vėl plūste užplūsta vertimo kalbą⁴³, beveik išstumdami atitinkamos reikšmės pusdalyvius⁴⁴.

§ 138. Su vardininku siejami padalyviai B. Chilinskio vertime kartais atitinka ne tik Gdansko biblijos nelinksniuojamuosius dalyvius su priesagomis *-qc* ir *-wszy*, bet ir asmenuojamas veiksmazodžių formas, pvz.:

...Atajo Petrop tie kurie muyta rŷnko, *kalbant* ChB₁ Mat 17,24 (przystąpił do Piotra... y rzekli GdB). IR kalbejo WIESZPATs Mayżeszausp, ir Aaronop, *ta- rañt jump* ChB₃ III Moz 11,1 (y rzekł do nich GdB). Faryzeuszey nes ir wisi Zydey newalgo, net (pirm) *nuprausius* [taisyta iš *nusiprausia*] *kielis kartus rąkas* ChB₁ Mork 7,3 (Zydzi nie jedzą | *jesliby pilnie ręku nie umyli* GdB).

Kaip matome, B. Chilinskis padalyvinės konstrukcijas vietomis siejo su vardininku net tada, kai to neskaitino atitinkamos lenkiškojo teksto vietos. Tai rodo, kad tokie pasakymai vertėjui nebuvo visiškai svetimi, juoba, kad Gdansko biblijos negalima laikyti vieninteliu ir svarbiausiu B. Chilinskio vertimo originalu. Vien tik originalų įtaka sunku paaiškinti ir atitinkamas konstrukcijas, vienur kitur pavartotas M. Mažvydo, S. Vaišnoro, K. Sapūno, M. Petkevičiaus raštuose. Tam tikras pamatas padalyvio ir pusdalyvio bei aplinkybinės reikšmės būtojo kartinio laiko veikiamųjų dalyvių vardininko funkcijos maišymui turėjo būti ir liaudies šnekamojoje kalboje, kuria daugiau ar mažiau rėmėsi visi minėtieji autoriai. Patyrinėję padalyvių vartojimą dabartinėse lietuvių kalbos tarmėse bei tautosakoje, matome, kad ten irgi pasitaiko sakinių, kuriuose padalyvinės aplinkybės ir tarinio veikėjai visiškai sutampa, pvz.:

Beperkant arklį ir balną nuderėjau Btg. Maišus siūk *atàduriant*, kad būt stipriau Ds. Jei nebus pistono, *šaunant* nepadegsi parako Grk. Nusipiovėm augojų. *Bepiaunant* matėm vieną beržą ir panorėjom šakų PŽT 76. Kunigas mišias *laikant* traukia į nosį taboką Pgg. Aš *sėjant* visada priakėju Dov. Zuikys *bebėgant* užsimušė Mit. Tave, viščiuke, *einant* nunešiu į tvartą Mit. Taip buvau pavargęs, kad *einant* užmigau SIm. Per pievą *beeinant*, užmatė jiedvi begulinčią kumelę Vlkv. Briste apsibridau poteries *kalbant* J I 63. Vieną kartą *ganant* atradau dziegorėlį Zr. (G 24, BsP II 329). Saulės dukrytė *verkiant* surinko tris metelius LCh I 167, N 2. Bitys, nuilsusios *belekiant*, sukrito in medį J (DŽ IV 60). Šluosi aslelę, par ašarėles šluotos *nematant* JsD 754. *Beeinant* namo, susitikau susiedo vyrus BsP II 116. Pagriuvau su vežimu *bevažiuojant* J (DŽ III 624). Su vartužiu *bekalbant*, dumeles *bedūmojant*, o aš pamačiau savo bernelį JD I 439. *Beeinant* užėjo jisai didį mišką LM I 280. Prausė mane mamužytė jauną *beauginant* Klvd 111. *Einant* ir *važiuojant* keliu, žmonės pamatė ties kryžium kadamuojant žmogų BsP III 37. Jasius karą kariavo, Marė *sergant* dejavo JD II 843. Aukštą kalną *kasant* ir vėl pasilsėsiu Klvd 59. Raganos galėjo užkerėti žmogų *iduodant* valgi BsMt II 146.

⁴³ Šioje vertimo vietoje veiksmazodžio *kalbėti* padalyvių, siejamų su vardininku, ir atitinkamų pusdalyvių santykis yra 20 : 2.

⁴⁴ Kitų reikšmių veiksmazodžių padalyviai, siejami su vardininku, į pusdalyvius ištaisyti tik keliuose vietose; *bestowint* — *stowedami* Mat 6,5 (*stojač* GdB); *szaukiant* — *szaukdami* Mat 9,27 (*wolajac* GdB); *bejeszkant* — *jeszkodama* Mat 12,43 (*szukajac* GdB); *bewerkiant*, ir *beraudojant* — *werkdami*, ir *raudodami* Apr 18,15 (*placzac y narzekajac* GdB). Vienur kitur tokie padalyviai pakeisti veiksmazodžiais bei būtojo kartinio laiko veikiamaisiais dalyviais: *atelus* — *ateycio* Mat 2,8 (*przyjachawszy* GdB); *iszwidus* — *iszwidusios* Mat 9,8 (*ujrzawszy* GdB); *sugryzus* — *sugryzo* Luk 19,15 (*gdy się wrocil* GdB).

Eketėn *patekus* patsai gelbėkis, kitais nepasikliaudamas Ktk (KrvP II 42). Buvau antsibādęs kažinką kieta, *atkasus* veiziu — kūlis Grg. Ale *atjojus* daugel kelio, užjojo [karalius] į vieną girią labai didelę Grl (LM I 217). Ant atjaurinės dirvos rugius *pasėjus*, klok šiaudus J (DŽ II 400). Neškim, neškim, kai parnešme, ir *parnešus* suvalgysme! JD III (Priedai I 15). Susėdo svetukų penkiolika <...> *Suvalgius* žvirblelį *sutriuškinus*, išgėrė alučiaus du bertainius Klvd 151. Pirmą kart pavasaryje *išgirdus* griausmą, žmonės skubinas tekini pas buto langą Vlkv (MLLG II 179). Kur nudėstava turtą *mirus* J (DŽ II 307)⁴⁵.

§ 139. Pagal padalyvio reiškiamo antraeilio veiksmo santykį su veikėju čia aptariamoms konstrukcijoms atitinka absoliutinius naudininkus, kurių subjektas sutampa su sakinio veiksniu (žr. § 73). Taigi, formaliai šias konstrukcijas galėtume kildinti iš absoliutinių naudininkų su numanomu subjektu⁴⁶ (plg.: *Man beprausiant baltai burną*, nuploviau žiedatį N 3 ir *beprausiant baltai burną*, nuploviau žiedatį). Tačiau absoliutiniai naudininkai, kurių subjektas sutampa su sakinio veiksniu, šnekamojoje kalboje pasitaiko labai retai (daug rečiau, negu čia aptariamoms konstrukcijoms) ir padalyvių vartosenos ryškiau paveikti negalėjo.

Daug daugiau įtakos tokioms padalyvinėms konstrukcijoms atsirasti veikiaušiai turėjo padalyvių ir padalyvinių žodžių grupių vartojimas beasmeniuose sakiniuose, kur padalyvio veiksmo atlikėjas irgi sutampa su tarinio reiškiamo veiksmo ar būsenos loginiu subjektu (numanomu ar išreikštu naudininko linksniu), pvz.: Šalta jai buvo *išvažiuojant*, šalta buvo *parvažiuojant* SimonVK I 234. *Ilgai mylėjus*, sunku pamesti Ppr 113 (plačiau žr. §§ 118, 131). Dėl panašaus santykio su veikėju padalyvio forma iš beasmenių sakinių galėjo sporadiškai prasiskverbti ir į asmeninius, plg.: *Einant arti*, reik arklys gerai pašerti Msn — *Einant arti*, užmiršo arklių pašerti Dg; *Dirbant* nėr ko varnas gaudyti Jnš — *Dirbant* varnų nešaudyk Mrk.

Padalyviams skverbti į pusdalyvių bei būtojo kartinio laiko dalyvių vartosenos sritį padėjo ir apozicinių būtojo kartinio laiko veikiamųjų dalyvių moteriškosios giminės vienaskaitos vardininko formos sutrumpėjimas, dėl kurio ši forma daugeliu atvejų sutapo su būtojo kartinio laiko padalyviu. Būtojo kartinio laiko dalyvių vardininkas, turintis aplinkybės arba antraeilio tarinio funkciją, su būtojo kartinio laiko padalyviu sutinka maždaug taip, kaip pusdalyvis su esamojo laiko padalyviu (t. y. *nuėjęs*, *-usi*: *nuėjęs* ≈ *eidamas*, *-a*: *einant*). Būtojo kartinio laiko veikiamojamajam dalyvio mot. g. vardininko ir būtojo kartinio laiko padalyvio formoms sutapus, šioje koreliacijoje atsirado spraga, nes formos *nuėjęs*, *grįžus* ir pan. sakinyje ėmė reikšti ne tik veiksmo, bet ir pašalinio veikėjo atliekamą antraeilį veiksmą — aplinkybę. Plg. kad ir šiuos B. Chilinskio biblijos sakinius:

Bet Mortha turejo ką weykt tarnaudama daugiel, ir *atajus* arti, tare ChB₁ Luk 10,40. — Ó *nuejus* jems [t. y. joms] pirkt, atajo Swotas ChB₁ Mat 25,10.

§ 140. Šiaurinėse ir rytinėse Lietuvos tarmėse, trumpinančiose galūnes, su padalyviu supanašėjo arba visiškai sutapo ir esamojo laiko veikiamųjų dalyvių moteriškosios giminės vienaskaitos vardininkas. Vienur (pavyzdžiui, Biržų tarmėje) formos *dirbunt*, *eĩnunt*, *sākunt*, *dũdunt* ir pan. turi ir es. l. mot. g. dalyvių

⁴⁵ Plg. dar A. Schleicher, Litauische Grammatik, Prag, 1856, p. 321; R. Gauthiot, Le parler de Buividze, Paris, 1903, p. 67; J. Otrębski, Wschodnio-litewskie nazecze twreckie, I, Kraków, 1938, p. 405.

⁴⁶ Žr. J. Endzelīns, Latviešu valodas gramatika, Rīgā, 1951, p. 1012.

vienaskaitos vardininko, ir es. I. padalyvio reikšmę; kitur bent dalis mot. g. dalyvių vardininko ir padalyvio formų skiriasi kirčiu, pvz.: *dirbuīt, einuīt, raunuīt* Dgl, Lnm, Ktk, Mit, Škn (es. I. veik. dal. mot. g. vns. vard.) ir *dirbunt, einunt, ráununt* (es. I. padal.). Tokių sutrumpėjusių ir (bent grafiškai) su padalyviais sutapusių es. I. veik. dalyvių vns. vardininko formų vietomis randame XVI–XVII a. kalvinų raštuose, kuriuose ir aplinkybinės reikšmės padalyviai, kaip jau matėme, dažniau siejami su vardininku, pvz.:

Ans átáilsī mání mielą dará | kur *ziálent* žolė (= *buyna* trawa) sawa žiedus
kiačia PK 50. Negáleio ilgiaus iszkiešt ana *neturint* gało mieloszirdiste MP III 2₃₈
(ono *nieskończonego* miłosierdzya Bostwo RP 270). O turi wártot káip ir *kiencziēnt*
ir *pádedanti* duma io MP 172₃₂ (iako iest *trwála* a *pomocna* rádá iego RP 117₃₄).
Swetimá wierá turi but *pádedant* kitámuy MP II 347^a – 348 (cudza wiárá ma być
pomocna drugiemu RP 233). Atajo jop Moteriszkie, *beturint* sudeli Alabostra
ChB₁ Mat 26,7 (*májqca* słojek GdB). Marya atsiliko *sedint* namie ChB₁ Jon 11,20
(ále Márya domá *śiedziáta* GdB). O ira... sodzauka, kurią zydyszkey wadyna
Bethesda, *beturjnt* pėkis gonkus ChB₁ Jon 5,2 (sadzawká... *májqca* pięć gankow
GdB).

Šios esamojo laiko padalyvius atitinkančios formos kalvinų raštuose retkarčiais pavartojamos ir kitų es. I. veikiamųjų dalyvių linksnių reikšme, pvz.:

Asz esmi Pons... pámsťiēs ánt tewu *darant* piktay | iki giminey kietwirtay
(mszeżąc się *zagrzeszenia* Oycowskiego) PK 107₁₈. Nes ant tos žiames grinos *sant*
piłnos pyktibes | Paweyzd Pone kayp kiānciu KN 58₁₃. Ponas... regi máziausia
žinksni kožna žmogaus sáwimp páduksi *turint* MP 119₂₈ (człowieká sobie wiernie
dufáiqcego RP 78). Ó stey, balsas isz debesies *kalbant*: Tey ira Sunus mano ChB₁
Mat 17,5 (A oto głos z obłoku *mowiący* GdB). Nieko mielesnio | musu wisogális
Ponas áprinkt nesíteykie | tiktáy nekaltą szirdi žmogaus wierną | o deiwistey
io tikráy páduksi *turint* MP 173 (serce człowieká wiernego | á bosthwu iego
wiernie *dufáiqcego* RP 118)⁴⁷.

Vis dėlto tokios formos sudaro tik labai nežymią minėtuose tekstuose aptinkamų esamojo laiko veikiamųjų dalyvių dalį. Kai kurios iš jų galėjo būti pavartotos ritmo sumetimais ar tiesiog dėl vertėjų neapdairumo.

§ 141. Apibendrinant reikia pasakyti, kad padalyvio skverbimasis į pusdalyvių ir veikiamųjų dalyvių vardininko vartosenos sritį XVI–XVII a. kalbos paminkluose yra tik sporadiškas. Daugumoje dabartinės lietuvių kalbos tarmių aplinkybinės reikšmės padalyviai su vardininku irgi siejami palyginti retai. Tokios konstrukcijos galėjo atsirasti tik po to, kai padalyvis prarado naudininko reikšmę ir virto specialia aplinkybinių santykių raiškos priemone.

Daug labiau atitinkamų nelinksniuojamų dalyvių su priesagomis *-ot* ir *-dams*, *-a* vartoseną yra sumišusi latvių kalboje. Čia dalyviai su priesaga *-ot* daugeliu atveju atstoja dalyvius su priesaga *-dams*, *-a*, ir netgi literatūrinėje kalboje šios formos dažnai vartojamos visai panašia reikšme, pvz.: *ejot* (*eidams*) dzirdēju, ka

⁴⁷ Plg. dar šiuos L. Zengštoko ir J. Bretkūno giesmynų pavyzdžius: Dievs gelbt *milint* sawe SG 76a₄; Tad ie be daugiaus apiūktu / *Mirrus* [=mirusio] szmogaus moksła baisu / Irgi netikietu iam BrGD 126. Surinkit manó ischrinktūsius... Ne *mirschus* wale mana / Bet *padarus* ta SG 84a₂ (= BrGD 129). L. Zengštoko giesmyne neretai pasitaiko ir kitų dalyvinių formų nutrupėjusiomis galūnėmis, pvz.: Waikelei... *siūbūdam* tur nussiwerkti 109a₁₄; *kalbam* est 76₁, Tulszis... su Vksūsu *inpilt* buwa 21₅; kaulai *lauszit* buwa 21₃.

šāva „einant (eidamas) girdējau, kad šovē“; viņi gāja pa ceļu, draudzīgi savā starpā *sarunājoties (sarunādamies)* „jie ējo keliu, draugiškai tarp savēs kalbantis (kalbēdamiesi)“⁴⁸.

Lietuvių kalba, skirtingai nuo latvių kalbos, iki šių dienų gerai išlaikē padalvīo ir kitų aplinkības reiškiančīų dalyvīnīų formų vardinīko diferenciacijā. Tai atspīndī ir literatūrīnē kalbojē, kur padalyvīnēs aplinkībēs ir tarīnio veiksmū atlikējo visīškas sutapīmas (īšķyrus beasmenīus sakīnīus) laikomas nukrypīmu nuo normas.

4. Įterptinės padalyvinės konstrukcijos

§ 142. Iki šiol aptartos padalyvinės konstrukcijos, išskyrus retus atvejus, sakinyje žymi pagrindinio veiksmo aplinkybes. Nors ir neturėdamos išreikšto subjekto, jos dažniausiai išlaiko sintaksinį-intonacinį savarankiškumą. Izoliuota padėtis įgalino kai kurias konstrukcijas ir semantiškai labiau atsiriboti nuo sakinio. Tokias padalyvines konstrukcijas, kurios papildo, paaiškina sakinio turinį, bet neturi aplinkybinės reikšmės, vadinsime įterptinėmis.

Tarp aplinkybinių ir įterptinių konstrukcijų aiškia ribą sunku nubrėžti. Kai kurias konstrukcijas, reiškiančias sakinio turinį papildančią pastabą, galima laikyti ir sąlygos aplinkybėmis, pvz.:

Yra dwitukstantis ir tris schimts dienų, *nug Wakaro prisch Pietus rakoient BrB Dan 8,14 (von Abend gegen morgen zu rechen LB)*. ...Mūsų wissas amžias | *niēko iz io ne ātimant'* | taciau teip trumpas yrā DP 580₄₀ (*nic z niego nie wymuiq W 989*). ...Ischkei regime rasbainikus sugaunamus ir maischtinikus ant muku wādamus | ir *wissotinai weisdint* apginimus žmogischkūsius tolie silpnesnius sant | nekaip turētu apsaugoti uredus MT 216₃. Kuri jra causa instrumentalis musu Apteisinojma? *Ant Diewa weisdint* | jra žadeimas (83) ...*Antgi musu weisdint* | jra Tikejmas MT 83–83^a.

Vis dėlto, jei šias konstrukcijas pakeistume šalutiniais sakiniais su jungtuku *jei*, jie irgi būtų artimi įterptiniams, nes realaus priežastinio ryšio tarp padalyvinės konstrukcijos ir sakinio turinio čia neįaučiame.

§ 143. XVI–XVII a. kalbos paminkluose vartojamos įterptinės padalyvinės konstrukcijos yra labai vienodos. Jų predikatas – padalyvis – esti daromas tik iš tam tikros leksinės reikšmės veiksmazodžių kamienų. Daugiausia randame konstrukcijų su padalyviais, padarytais iš kalbėjimą reiškiančių veiksmazodžių (verba dicendi) kamienų. Padalyvis *kalbant* tokiais atvejais jungiamas arba su galininku, arba su kitais linksniais per prielinksnius, arba su prieveiksmiais, pvz.:

a) Konstrukcijos su galininku: Dideis *tiesą kalbānt* | tātāy ira kožnam wiruy džiauksmas (*zaprawdę*) PK XLII₂₅. Bei *thiesą kalbant*, Moterų, ir waikų, Brolių ir Prietelių Nebespiecznastj anis teip didei ne adboia BrB II Mak 15,18. Bei *tiesą kalbant*, iem tikrai nussidawe todelei, iog ghis kitas Szmones... warginens buwa BrB II Mak 9,6 (*vnd zwar LB*).

b) Konstrukcijos su kitais linksniais ir prielinksniais: Bei *isch tiesos kalbant*, kas man isch to, kaczei esch scho cziesu... karoghimą ischwengcziau BrB II Mak

⁴⁸ Plačiau žr. J. Endzelīns, K. Mūlenbachs, Latviešu gramatika, Rīgā, 1934, p. 178–179; J. Endzelīns, Latviešu valodas gramatika, p. 1012; LPSR ZA Valodas un literatūras institūts, Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika, I, Rīgā, 1959, p. 661 tt. Visi trys padalyviai, aptikti senovės prūsų kalbos paminkluose, taip pat yra siejami su veiksnio vardininku (žr. §§ 13, 14 išnašas).

6,26 (vnd zwar, was habe ich dauuon LB). Geramuiem kosnadieiui... wissi daiktai scheme swiete | *kalbant ape io ureda* | gerai tures sektisi BrP II 169₁₄. Teipaieg ir *ape Smerti kalbant* | Smertis netur szmogaus apgaleti BrP I 75₉. *A iau nekalbant ape* | *szidis* [sic!], *bet apleiziant ios*, Ir isch kriksczanių daug | bua takių WP (Gaig 147₁₃).

c) Konstrukcijos su prieveiksmais: Bei kada Szmogus schitaipo gaileiens... pradest... griekus kiek primana wenkti | *Tatai prastai kalbant* ira pakuta BrP II 300₁₇. Tiesa sunku ira swietui... Bet *tikrai kalbant* mumus tokias liggas ir wargai labai ger esti BrP II 369₁₃. *Trumpai kalbant* wissi daiktai pabaiseia ir szmones... buwa didei issiganduses BrP II 142₂₂. Teypagi *wisotinay kalbunt* destis su waldonays | kurie paskuy wireshius sawo eyt SP I 126₁. Nauiessis paklusnumas *wlosnai kalbant*... jra | westi gera karzigiste MT 139_{a1}.

Padalyvis *kalbant* su vardažodžio galininku arba prieveiksmiu dažnai sudaro pastovius žodžių junginius. Tokios konstrukcijos, kaip *tiesą kalbant*, *trumpai kalbant* ir pan. daug sykių kartojasi įvairiuose senuosiuose raštuose.

Įterptinės konstrukcijos su kitais panašios leksinės reikšmės padalyviais (*tariant*, *bylant*, *sakant*) yra žymiai retesnės. Dažniausiai šie padalyviai sudaro junginius su prieveiksmais, pvz.:

...Ir *tiesiogui bilant'* | kas tuř nopikantoie brólį sawą | tai yra razbáinikas DP 339₂₁ (A *iednym slowem* W 560). *Trumpai bilánt'* wis kitáip atwírtu DP 271₃₇ (Owa W 454). Nes' kursáig žmógus... to ríko | kurió *wieżliwai bilant'* iszeigoie wartóio | norétų wel wartóř skomiéiř sawáip DP 95₁₉ (*vczćiwie mowiac* W₁ 100). *Trumpai sákant* | wissas zókonas Diwew vřrakínas saldžesusēmę prissákimę mēiles DK 88₁₃ (Owa že LdK 86). ...Szitái izğ bédro ézero péną sáw gamíno | *wiénu zódzių taręni* búwo *žwęęis* DP 377₃₃ (owa *iednym slowem* W 622).

Kaip matome, šios XVI–XVII a. kalbos paminklų konstrukcijos nepriklauso nuo originalų įtakos. Pavyzdžiui, M. Daukša jomis vertė tokius lenkų kalbos žodžius ir posakius, kaip *zgola*, *owa*, *koniecznie*, *iednym slowem*, ir tik vienoje vietoje (DP 95₁₉–W₁ 100) – konstrukciją su nelinksniuojamuoju dalyviu *mowiac*. J. Bretkūno biblijoje įterptinių konstrukcijų apskritai reta (daug mažiau, negu „Postis leje“); paprastai jomis verstas posakis *und zwar*.

Įterptinių konstrukcijų su būtojo laiko padalyviais, padarytais iš kalbėjimą reiškiančių veiksmažodžių kamienų, XVI–XVII a. raštuose neaptikta.

§ 144. Įvairiomis sakinio dalimis reiškiamoms sąvokoms susiaurinti senuosiuose raštuose vartojamos konstrukcijos su padalyviu *išėmus*. Jos yra labiau susijusios su sakiniu, negu aukščiau aptarti įterptiniai žodžių junginiai, tačiau, kaip ir pastarieji, jos nežymi jokių aplinkybių, tiksliai patikslina sakinio turinį. Padalyvis paprastai eina konstrukcijos pradžioje ir valdo galininką (vieną arba su priklausomais žodžiais), pvz.:

Wisso Surinkimo, kaip wieno wiro, buwa keturi deschimts ir du tukstantis, trisdeschim ir scheschideschimts. *Ischemus ių Tarnus ir Tarnaites* BrB, Ezd 2,65 (*Ausgenomen jre Knechte vnd Megde* LB; *exceptis servis* Vulg). ...Ner newieno, kursai po akim Karaliaus tatai sakiti galetų. *ischemus deiwes, kurie tarp Szmonių ne giwen* BrB Dan 2,11 (*ausgenomen* | *die Götter* LB; *exceptis diis* Vulg). ...Karâlus táwasis... stoiós tau wissamē patógumi | *iszėmus nūdemēs* DP 2₅₃ (*oproczechu* W 3). ...Wissá žēmę Egipto dáwe dónį Pharáonui | *tięktái iszėmus kunigų žēmę*

kuritii búwo lúsa DP 395₃₀ (*oproc Káplánskiey ziemie | ktora byla wolna* W 650). Wisi dwaroniey kloniojas jamuy, *iszemus tykt Mardocheusza* ChB Est 3 Arg.

Kartais prie padalyvio *išėmus* jungiamos aplinkybinės žodžių grupės ir net šalutiniai sakiniai, pvz.:

Toktai ius turrit PONVI dariti ant iusu Schwenties, *ischemus, ką ius szadat ir isch geros walios dūstet ant sudeginamų affierų* BrB IV Moz 29,39 (*ausgenommen | was jr gelobt* LB). ...Iei kás pámėta móterį sawa (*iszėmus. del' swetimwírawimo*) tassai nudestís DP 70₁₀ (*chybá dla cudzolośćwá* W 121). Néssą niekas ne gal' igirt' didúmo ios galibes ir geribes: *iszėmus tiektaí iei kas arbá tam' ne tikėtų ioğ súnus Diėwo gėrbia mótinq sawą: arbá galėtų... abeiot'* DP 616₄₀ (*chybáby kto abo temu nie wierzył* W 833). Nessą ir mes | kad' turime melstis... tad' nūğ žmonių atskirtis (*iszėmus kad' bažniczioi meldžemes*) ir ant' ípaczios wiėtos eit' túrime DP 619₂₁ (*wyíawszy gdy się w kóściele modlimy* W 846). Iey nebiłosime ne teysos priesz artymu... neyszreksime nusideimu ne žynomu (*iszėmus del sugidymo iu, aba wel, del kokio kito giėro dáyktu, ir tey tyktáy tám, kuriam pridera iszréykszt*) nopkałbėsime (*chybáby dla wżenia ich*) AK 84.

Dauguma tokių pavyzdžių yra tekstuose, verstuose iš lenkų kalbos. M. Daukša konstrukcijomis, kuriose padalyvis *išėmus* valdo galininką, paprastai versdavo J. Vujeko „Postilės“ žodžių junginius su prielinksniu *oproc*, o konstrukcijomis, kuriose prie šio padalyvio jungiamos aplinkybinės žodžių grupės bei šalutiniai sakiniai — įterptinius posakius su *chyba, chybaby, chybabysmy*. 5 konstrukcijos (iš 28) atitinka lenkiško originalo nelinksniuojamą dalyvį *wyíawszy* su priklausomais žodžiais. J. Bretkūno biblijos vertime randame tik 7 konstrukcijas su padalyviu *išėmus*; juo J. Bretkūnas vertė dalyvį *ausgenommen*.

Visuose peržiūrėtuose raštuose aptikta tik viena konstrukcija su esamojo laiko padalyviu *išimanti*(?): Wencziawaniste s: *wissemus newenā ischimanti* pawelta ira WP 60a (Gaig 234)⁴⁹. Trijose konstrukcijose šis padalyvis eina su neiginiu:Kursai — kelių gatawija — *wissemus newena neischimanti* WP 18a (Gaig 234). ...*Ne wena ne ischimanti* ira prisakimas Diewa WP 62a (Gaig 234). Tie wisi dali-kay... turi but nuog wisu ažlaikiti, *ne iokio žmogaus neiszymant* UG 151₁₇.

§ 145. Tam pačiam reikalui, kaip konstrukcijos su *išėmus*, senuosiuose raštuose vartojami žodžių junginiai su padalyviais *apleidžiant, neskaitant, lenkus*, valdančiais galininką arba kilmininką, pvz.:

O kas vžguli Bažnčzių budawóť W. Diewui ant atminimo szwětúių |*kitús apláidziqni* ansai didįsis Konstantinas... teip ių dāųg pabudawóio DP 540₅₀ (*inszych opuszczę* W 922). Toiağ pariamia lūdiimai wissų senúių Dáktarų bažnčzios: iau *apláidžęni Dioniziusą Areopagitą | Klimantą ...ir kitus*: Ambražieiu S. meldžes vž brólį sawą numirusį DP 545₄₂ (*opuszczę Dyonizyuszá Areopagitę* W 931). Isz to ką pateks rąka jo bus... and degamos-afieros, *neskaytant walgamosafieros* ChB₃ III Moz 14,31 (*z ofiárą śniedną* GdB). *Neskaytant tu skaytymu*, užsirakina toy Knigoy daugiel kitu dayktu ChB₂ IV Moz Arg. Néssą kuris czę pėketu dūnos pa-penėio pėkės tūkstanczės žmonių | *ne skáitani mótėrų nei waikų...* tassái ...dābar yra gīwas DP 125₃₀ (*nie licząc białychglów ani dzieci* W₁ 139). Wissas kitas Sectas

⁴⁹ Diakritinis ženklas ant α žodyje *newenā* rodo, kad po šios raidės praleista n. Tai gali būti senoji galininko forma (*newenan*), tačiau garsas n gali priklausyti ir po jos einančiam žodžiui. Pastaroju atveju čia taip pat turėtume padalyvį su neiginiu (*n'išimanti*).

lenkus tikroses Baszniczės... tiek tai dalėle Zokana temokin MT 4^a. Moyses chus ir Helios chus... atsiskirre nūg kitu wissu numirusiu žmoniu | lenkus Enocha MT 269₈.

Su padalyviu *išskyrus*, kuris dabartinėje lietuvių kalboje tokiais atvejais dažniausiai vartojamas, XVI–XVII a. raštuose aptiktas tik šis vienas pavyzdys: Toi szios dienós szwėtė | *ižskirus aną pagėrbimą | kurią per wissą pasąulį nupėlnė | ipacziu ir tikrūių mūsų miėsto džėugsmu tur būt’ pagerbta DP 609₇ (procz oney czėi W 784).*

§ 146. Artimos įterptinėms yra konstrukcijos su padalyviu *pradėjus*. Dau-gumas jų – sustingę, „štapuoti“ posakiai. Juose padalyvis, formaliai žiūrint, valdo kilmininką per prielinksnį *nuog*, bet iš tikrųjų jis paprastai tik pabrėžia šio prielinksnio reikšmę, pvz.:

Ir wissi Prarakai, *pradeius nug Samuėlo* ir paskui, kiekia ių kalbeio, thie ape sches Dienas pranesche BrB Apd 3,24 (*von Samuel an vnd hernach LB; a Samuel, et deinceps Vulg*). Schitaigi ira Szemes prisch Schaure, *nog didziu Iurų pradeius*, nug Hethlon ikki Zedad BrB Ez 47,15 (*von dem grossen Meer an LB; a mari magno Vulg*). Psalmus Latinischkus giedok isch Psalteraus... ir eilė ik gala Psalteraus | *nug pradzas pradeius Mž 495₁₂*. ... Kas nórinf gėma ižg wiro ir motėriszkes | *pra-deius nūg Adómo | net’ ik’ gáli pasaulio | tai wissa nūdemese pradėstis ir gėma DP 393₆ (poczqwszy od Adámá W 645)*. Paskui ką wel’ atėio wissas kráuies tėisusis | iszlietas *pradėius nūg kráuio Abėlo tėisaus | net’ ik’ kráuiai Zachariós Sunáus Ba-rachióš DP 409₄₅ (poczqwszy ode krwie Ablá W 671)*. Karalawo tieg smertis *nuog Adamo pradeius | iki Mayžiesiu (od Adámá | až do Moyžeszá) SP II 146₂₄*.

Didžioji dalis tokių konstrukcijų (apie 75%) sudaryta pagal vienodą modelį: *pradėjus nuog... (net) iki... J. Bretkūnas* jomis vertė žodžių junginius su prielinks-niais *von... an*. Visos konstrukcijos su padalyviu *pradėjus*, randamos M. Daukšos ir J. Morkūno postilėse, atitinka lenkiškųjų originalų konstrukcijas su nelinks-niuojamuoju dalyviu *poczqwszy*. Matyt, lenkų kalba darė įtakos šių konstrukcijų plitimui raštuose. Jų vartojimą skatino ir ta aplinkybė, kad lietuvių kalbos būtojo kartinio laiko padalyvio ir moteriškosios giminės apozicinio dalyvio vardininko formos daugelyje tarmių sutapo. Kartais net galima abejoti, ar konstrukcija da-lyvinė, ar padalyvinė, pvz.: Nes’ iei Powilas S. trozsko skirtis su kunu... kaipąg toli daugiasn’ ii to trozsko | *pradeius nūg daguñ žėgimo sunaus sawo DP 494₆*. Su esamojo laiko padalyviu *pradedant*, kurio forma nesutampa su dalyviu, visuose peržiūrėtuose XVI–XVII a. tekstuose radome tik vieną pavyzdį: Schiteipo emem thu czesu Szemę, isch rankos dweiu karalių Amoritų, anapus Iordano, *nog Vpeles bei Arnoną pradedant*, ikki kalno Hermon BrB V Moz 3,8 (*von dem Bach bey Arnon an LB*). Padalyvis *pradedant* čia turi visiškai tokią pat reikšmę, kaip *pradėjus* aukščiau minėtuose sakiniuose. Apskritai, padalyviams būdinga santykinė laiko reikšmė tokio pobūdžio konstrukcijose yra išblankusi.

M. Daukšos „Postilėje“ randame porą konstrukcijų su panašios reikšmės padalyviu *ėmus*, kurį čia taip pat galima laikyti ir moteriškosios giminės būtojo kartinio laiko dalyviu:

Turėio rástis falsziwi pránaszái | kurié turėio... klepót’ szwėntás ir wissatimes io Ceremoniás... kurės Bažnįczia *ėmus nūg Apástalų ir nūg Apástalisku wirú sergt’ DP 319₆ (wziqwszy od Apostołow W 529)*. Néssą pīrmieus iszmėte afiėrą ... kurią

bažnicžia (kaip' Irenėus biło) *ėmuš nūg Apāstaų...* afierawōie DP 142₂₈ (wziqwszy od Apostolow W₁ 164).

§ 147. Atskirai paminėtinos konstrukcijos su padalyviu *netariant*, M. Daukšos „Postilėje“ vartojamu neigimui pabrėžti ar sustiprinti, pvz.:

Ne ižgirsi czia ne wiėno žódžio ne reikaligo *ne tārēt' pikto* DP 474₃₉ (*nierzkąc złego* W 795). ... [Áwjs] swėtimo bāłso ne pažįsta | ir labái kad' iį ižgirsta tui vž nūtarema ir bēga po akim io | *ne tāriant' idant' turētų surįktis iop* 248₂₃ (*nierzkąc aby się miały gromādzić do niego* W 414). Ir kurių szirdis aprēpt' | *ne tarent' liežuwis galės ižkalbēt' | koki garbė...* tēnai bus? DP 555₉ (*nierzkąc ięzyk wysłowieć bēdzie mogł* W 945).

Visos tokios konstrukcijos (jų yra 13) atitinka originalo posakius su nelinksniuojamuoju dalyviu *nierzkąc* ir, matyti, yra paveiktos lenkų kalbos.

S. Vaišnoras padalyvį *netariant* dažnai tiesiog vartoja vietoje neiginio *ne*, pvz.:

Melchisedech jra dūna ir wina pakėles | *netarent* Diewui | bet Abrahamui ir io tarnamus MT (PM) 13^a. Kas jra ... nudalijmas vředu? Ira kalbeimas *netarent* žodischkas | bet daiktischkas MT 24^a ... Daugiausei dabokites, *netarent* tiekai wienu žodczu (19) bet geriaus paties brandula MT Ljž 19–20. Pageidimas Krikschte jra atleidczemas | *netarent* idant nebutu | bet idant nebutu priskaititas MT 57^a. Kaipio wissi daiktai jra Sutwert? *Netarent* neticzomis | neigi isch reikalingos kokios priwoles | bet walna wale Diewa MT 40₁. DIEWAS dangu ir žeme... isch nieka padare | *netarent* isch kokio pirm sancza daikta MT 38₁₂. Sunus Diewa... kuna ir krauie | (14^a) prieme | ciela | *netarent* ios koke dali MT 14^a–15.

S. Vaišnoro raštuose randame 30 tokių neigiamų posakių su padalyviu *netariant*. Išskyrus pastaruosius du pavyzdžius, jie sakiniuose eina prieš teigiamus posakius, pradedamus jungtuku *bet*. Vieną tokį sakinį randame ir J. Bretkūno „Postilėje“: Diewas kartais sawūsius nustoku spaudz | *netariant* nuweigdams | bet Tewischkai megindams I 317₂. Kituose XVI–XVII a. raštuose jų nepastebėta.

§ 148. Įterptiniai ir kiti jiems artimi žodžių junginiai su padalyviais, aptarti šiame skyriuje, sudaro maždaug trečdalį visų XVI–XVII a. raštuose randamų padalyvinių konstrukcijų be išreikšto subjekto. Tačiau, kaip matėme, jų tėra keli tipai, kurie nuolat kartojasi. Iš 202 tokio pobūdžio konstrukcijų 166 yra sudarytos su padalyviais *pradėjus, išėmus, kalbant* ir (*ne*)*ariant*. Semantinis šių konstrukcijų skurdumas rodo, kad jos yra linkusios stabarėti, virsti daugiau ar mažiau pastoviais frazeologiniais junginiais.

Daugumas įterptinių padalyvinių konstrukcijų savo struktūra atitinka absoliutinius naudininkus, neturinčius išreikšto subjekto⁵⁰. Tačiau jų reikšmė ir funkcijos jau gerokai skiriasi. Įterptinėse konstrukcijose subjekto sąvokos visiškai neįjaučiame, ir, bandydami ją „atstatyti“, gautume dirbtinius, lietuvių kalbai svetimus posakius (pvz., *man tiesą sakant*, aš nieko nežinū). Įterptinės padalyvinės konstrukcijos – tai tam tikri beasmeniai posakiai, kuriuos galima gretinti su panašios reikšmės beasmeniais ir įterptiniais posakiais, plačiai vartojamais ir kitose

⁵⁰ A. Bylenšteinas latvių kalbos įterptines nelinksniuojamųjų dalyvių konstrukcijas (*īsi sakot, vārdū sakot* ir pan.) tiesiog laikė absoliutiniais naudininkais be išreikšto subjekto, žr. A. Bielenstein, *Lettische Grammatik*, Mitau, 1863, p. 370. K. Miulēnbachas, aptardamas jas kartu su absoliutiniais naudininkais, jau nurodė jų savitumą, žr. J. Endzelīns, K. Mūlēnbachs, *Latviešu gramatika*, Rīgā, 1934, p. 177.

dabartinėse kalbose (plg. rusų k. *так сказать, без лести сказать, правду говоря, говоря откровенно* ir tt.; vokiečių k. *um es kurz zu fassen, sozusagen, ausgenommen* ir pan.). Absoliutinis naudininkas nei senuosiuose raštuose, nei dabartinėje lietuvių kalboje įterptinių žodžių grupių nesudaro. Tai leidžia manyti, jog įterptinės padalyvinės konstrukcijos nėra tiesiog išriedėjusios iš absoliutinių naudininkų, bet buvo pradėtos vartoti po to, kai kalboje jau buvo plačiai įsigalėjusios aplinkybinės reikšmės padalyvinės konstrukcijos, neturinčios išreikšto subjekto.

Įterptinėse ir kitose joms artimose konstrukcijose padalyvis prarado ne tik subjekto sąvoką, bet ir aplinkybinę reikšmę, kuri sudaro jo vartojimo pamatą. Todėl čia jis kartais tik paryškina prielinksnio reikšmę arba tiesiog virsta pleonazmu (plg. konstrukcijas su padalyviais *pradėjus, netariant*). Kitais atvejais jis pats priartėja prie prielinksnio kategorijos. Padalyviai *išėmus, apleidus* ir pan. savo vaidmeniu sakinyje maža tesiskiria nuo prielinksnio *be*⁵¹.

§ 149. Iš padalyvinių konstrukcijų apžvalgos matyti, kad XVI–XVII a. padalyvis, pradėjęs naudininko linksnio reikšmę, buvo jau virtęs tam tikru aplinkybės žodžiu, turinčiu veiksmažodžio ir prieveiksmio ypatybių. Tačiau visos aplinkybinės bei įterptinės padalyvinės konstrukcijos savo struktūra, santykiu su kitomis sakinio dalimis, o daugeliu atvejų ir funkcijomis yra dar glaudžiai susijusios su absoliutiniu naudininku. Vienos jų yra tiesiog išriedėjusios iš absoliutinių naudininkų, kurių subjektas būdavo praleidžiamas, kitos susidarė pagal jau išvirtinusių kalboje padalyvinių konstrukcijų pavyzdžius. Nors kai kuriuos padalyvius ir galima kildinti iš sustabarėjusių vietininko formų (žr. §§ 20, 116), bet pačios padalyvio gramatinės kategorijos susiformavimui absoliutinis naudininkas turėjo didžiausią, lemiamą vaidmenį⁵².

Absoliutinio naudininko santykis su aplinkybinėmis bei įterptinėmis padalyvinėmis konstrukcijomis, neturinčiomis išreikšto subjekto, senuosiuose raštuose yra kitoks, negu dabartinėje lietuvių kalboje. Palyginus su absoliutiniu naudininku, padalyvinės konstrukcijos be subjekto XVI–XVII a. kalbos paminkluose vartojamos daug rečiau. Visame J. Bretkūno biblijos rankraštyje jų randame tik 103 pavyzdžius, t. y. beveik šešis kartus mažiau, negu absoliutinių naudininkų. Kituose iš vokiečių kalbos verstuose raštuose jų irgi reta (pvz., B. Vileto „Evangeliuose ir epistolose“ — tik 4 pavyzdžiai). Be abejo, vertimas iš vokiškų originalų, kur atitinkamų konstrukcijų nebuvo, trukdė padalyviams patekti į raštus. Tačiau lygiai taip pat jis apsunkino ir absoliutinių naudininkų vartojimą. J. Bretkūno „Postilėje“, kuri bent iš dalies yra originalus darbas, padalyvinės konstrukcijos be subjekto taip pat kelis kartus retesnės, negu absoliutiniai naudininkai. Reikia manyti, kad absoliutinių naudininkų ir kitų padalyvinių konstrukcijų bei pavienių padalyvių santykis minėtuose tekstuose bent apytikriai atspindi jų santykį to meto gyvojoje kalboje.

⁵¹ Dabartinėje lietuvių kalboje padalyvis *išskyrus* vartojamas tik su galininku. Visiškai neteko pastebėti sakinių, kuriuose prie jo būtų jungiamos aplinkybinės žodžių grupės arba šalutiniai sakiniai (pastaraisiais atvejais paprastai vartojamos konstrukcijos su *nebent*). Atrodo, kad šio padalyvio „prielinksninėjimas“ dabartinėje lietuvių literatūrinėje kalboje yra dar labiau pasistūmėjęs į priekį.

⁵² Plg.: „Właściwym miejscem rozpowszechnienia form partycyplalnych typu *dirbant(i), juokianti-s(i); dirbus(i), dirbusi-s(i)* była i jest konstrukcja dativus absolutus“. J. Otrębski, Gramatyka języka litewskiego, III, Warszawa, 1956, p. 277.

Kiek dažniau padalyvinės konstrukcijos vartojamos raštuose, verstuose iš lenkų kalbos. Tačiau daugeliu atvejų čia aiškiai jaučiama originalų įtaka. Beveik 2/3 visų padalyvių, aptiktų M. Daukšos, J. Jaknavičiaus, M. Petkevičiaus raštuose bei 1600 m. kalvinų „Postilėje“, atitinka lenkiškų originalų nelinksniuojamus dalyvius su *-qc* ir *-wszy*.

Dabartinėje lietuvių kalboje padalyvinės konstrukcijos vartojamos ne tik įvairiau, bet ir žymiai dažniau. Pavyzdžiui, iš 3.000 aplinkybinių bei įterptinių padalyvinių konstrukcijų, autoriaus nuosekliai išrinktų iš įvairių XIX–XX a. rašytojų kūrinių, tautosakos rinkinių bei šnekamosios kalbos (tarmių) užrašų, apie 1.700, t. y. daugiau negu pusę, sudaro konstrukcijos be išreikšto subjekto (likusios konstrukcijos – absoliutiniai naudininkai).

§ 150. Išriedėjęs iš aplinkybinės reikšmės konstrukcijų, padalyvis ilgainiui buvo pradėtas vartoti ir kitokios reikšmės posakiuose. Matyt, dar palyginti neseniai jis prasiskverbė į *accusativus cum participio* tipo konstrukcijas. Šių konstrukcijų vartoseną ir suvestinio papildinio su padalyviu formavimasis – atskiras, platus klausimas. Čia tik pažymėtina, kad kai kurie XVI a. kalbos paminklai dar įgalina mus įžvelgti į pačią šio proceso pradžią. Pavyzdžiui, J. Bretkūno „Postilėje“ suvestinis papildinys su padalyviu paprastai daromas tik tada, kai galininko linksniu eina bevardės giminės įvardžiai ar būdvardžiai (pvz.: *regesit tatai prassidædant* I 15₁₀; *rodik tatai pikt sant* I 372₇); kitais atvejais (išskyrus retas išimtis) veiksmas, einantis tarinio veiksmo objektu, reiškiamas linksniuojamais dalyviais. Tuo tarpu dabartinės literatūrinės kalbos suvestiniame papildinyje padalyvio forma vyrauja, o dalyviai paprastai vartojami tik pereinamojo tipo konstrukcijose, kuriose tarp daiktavardžio ar įvardžio galininko ir dalyvinės formos dar jaučiamas atributyvinis ryšys.

Apskritai, padalyvinės konstrukcijos lietuvių kalboje yra produktyvios ir linkusios sparčiai plisti.

Santrumpos

Ad	— Adutiškis, Švenčionių raj.
AflGr	— Archiv für lateinische Lexikographie und Grammatik, Leipzig.
AfslPh	— Archiv für slavische Philologie, Berlin (nuo 1876 m.).
AJPh	— The American Journal of Philology, Baltimore (nuo 1880 m.).
AK	— Katechizmas arba pamokimas wienam kvriamgi kriksczonivy reykiamas Paraszitas Nuog D. IOKVBO LEDESMOS... pergulditas Lietuwisz kay, ir Vntrukárt iszpáustas Wilnivy... (Anoniminis 1605 m. katekizmas, cituojamas pagal leidinį: Der polnische Katechismus des Ledezma und die litauischen Katechismen des Daugsa und des Anonymus vom Jahre 1605... interlinear herausgegeben von Ernst Sittig, Göttingen, 1929.
Ak	— M. Akelaičio raštai.
Alk	— Alksnėnai, Vilkaviškio raj.
Als	— Alsėdžiai, Plungės raj.
APh	— Archivum Philologicum, I–VIII, Kaunas, 1930–1939.
ASpr	— Die altpreussischen Sprachdenkmäler. Einleitung, Texte, Grammatik, Wörterbuch von Dr. Reinhold Trautmann, Göttingen, 1910.
BaltPV I	— J. Baltušis, Parduotos vasaros, I, Vilnius, 1957.
BB	— Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen, herausgegeben von A. Bezzenberger, I–XXX, Göttingen, 1877–1906.

- BgŽ — K. Būga, Lietuvių kalbos žodynas, I—II, Kaunas, 1924—1925.
- Biel — A. Bielenstein, Lettische Grammatik, Mitau, 1863.
- BilR — J. Biliūnas, Raštai, I—II, Vilnius, 1954.
- Bl — R. Blaumanis, Daildarbu izlase veenā sējumā, Maskavā, 1936.
- BrB — Biblia tatau estī Wissas Schwentas Raschtas Lietuwischkai pergulditas per Janā Bretkunā Lietuvos Plebonā Karaliaczuie. (1579—1590 m. rankraštis. Cituojama iš Vilniaus universiteto bibliotekoje saugomos fotokopijos).
- BrGD — Giesmes Duchauinas / isch Wokischka ing Lietuwischka lieszuwi / per nekuris Plebonus Hercigistes Prusu / pergulditas. Isspaustas Karaliauczuie / per Iurgi Osterbergera 1589. (J. Bretkūno giesmyno, esančio Upsalos universiteto bibliotekoje, fotokopija, saugoma Lietuvos TSR Knygų rūmų bibliotekoje).
- BrGDR — Giesmyno rankraštis, turintis 23 puslapius, rašytas J. Bretkūno ranka ir įrištas drauge su BrGD, BrKol ir BrK (knygos gale, po kancionalo). Rankraštyje yra 14 giesmių, iš jų 8, kiek pagedaguotos, yra išspausdintos J. Bretkūno giesmyne (BrGD). Cituojama iš Upsalos universiteto bibliotekos rankraščio fotokopijos, saugomos Lietuvos TSR Knygų rūmų bibliotekoje.
- BrK — Kancionalas nekuru Giesmiu / Baszniczioie Diewa / ant didziun Schwencziun sœnu budu giedamui Isspaustas Karaliauczuie / per Gurgi [sic!] Osterbergera 1589. (Įrišta drauge su BrGD, originalas Upsalos universiteto bibliotekoje, cituojama iš Lietuvos TSR Knygų rūmų bibliotekoje saugomos fotokopijos).
- BrKol — Collectas Alba Paspalitas Maldas / prastasu Nedeliasu ir didzосу Schwentesu... giedamas / isch Wokischko lieszuwio / ing Lietuwischka pergulditas / Per Iana Bretkuna M. D. LXXXIX. (Įrišta drauge su BrGD, originalas Upsalos universiteto bibliotekoje, cituojama iš Lietuvos TSR Knygų rūmų bibliotekoje saugomos fotokopijos).
- BrP I—II — Postilla tatau estī Trumpas ir Prastas Ischguldimas Euangeliau... Per Iana Bretkuna... Karaliauczuie... 1591. (Cituojama iš Vilniaus universiteto bibliotekoje esančio originalo).
- BrstB — Biblia swięta / Tho iest / Księgi Stárego y Nowego Zakonu / własnie z Zydowskiego / Greckiego / y Látínskigo / nowo na Polski ięzyk z pilnością y wiernie wyložone... drukowano w Brześciu Litewskim... Roku Páńského, tysiącnego, pięćsetnego, cześćdzieśiąthego trzećiego. (1563 m. Bresto biblija, cituojama iš Lietuvos TSR Mokslų akademijos bibliotekoje esančio originalo).
- Bržn — Bėržininkai.
- BSL — Bulletin de la Societė linguistique de Paris (nuo 1869 m.).
- BsMt — J. Basanavičius, Lietuviškos pasakos. Medega lietuviškai mitologijai, I—II, Shenandoah, Pa (1898—1902).
- BsP — Lietuviškos pasakos yvairios, surinko Dr. J. Basanavičius, I—IV, Chicago, 1903—1905.
- BsV — Iš gyvenimo vėlių bei velnių, surinko Dr. J. Basanavičius, Chicago, 1903.
- Btg — Betýgala, Ariogalos raj.
- Btr — Butrimónys, Jiezno raj.
- Bzsl — Byzantinoslavica.
- BŽ — Lexicon Germanico = Lithvanicvm et Lithvanico = Germanicvm... von Iakobo Brodowsk ý Praecentore Trempensi, I—II. (LTSR MA bibliotekoje saugomas rankraštis).
- C — Compendium Gramaticae Lithvanicae Theophili Schultzens Past: Cattenov, Regiomonti... 1673.
- ChB — Biblia tatey ira Rasztas Szwėtas Seno ir nauio TESTAMENTA, Pirmą kartą dabar perguldytas Lietuwiszkañ liežúwini ūzmariose nog Samuelies Baguslawo CHylinska. Lietuwniko. (Vilniaus, vėliau Leningrado egzemplioriaus ištraukos, paskelbtos E. Volterio, žr. Э. А. Вольтеръ, Объ этно-

- графической поизгкѣ по Литвѣ и Жмуди лѣтомъ 1887 года, Санктпетербургъ, 1887, p. 74 — 102).
- ChB₁ — Versionis Bibliorum in Lingvam Lithvanicam. Tomus VII. Novm Testamentum... Lithvanicâ Lingvâ donatum. (B. Chilinskio biblijos Naujojo testamento rankraštis, paskelbtas leidinyje: Biblia litewska Chylińskiego, Nowy Testament, t. II — Tekst, wydali Cz. Kudzinowski — Jan Otrębski, Poznań, 1958).
- ChB₂ — B. Chilinskio biblijos spausdintos dalies Berlyno egzemplioriaus ištraukos, žr. H. Reinhold, Die Bibelübersetzung von S. B. Chylinski, MLLG, IV, p. 207 tt.; tekstas p. 228—267.
- ChB₃ — B. Chilinskio biblijos spausdintos dalies Berlyno egzemplioriaus ištraukos, paskelbtos leidinyje: Senieji lietuvių skaitymai, I, Kaunas, 1927, p. 281—298.
- CvR — P. Cvirka, Raštai, I—XI, Vilnius, 1949—1953.
- ČiurIR — S. Čiurlionienė-Kymantaitė, Rinkiniai raštai, I—III, Vilnius, 1956.
- ČR — Československá rusistika, Praha.
- DB — Budą Senowes — Lėtuwiū Kalnienū ir Zamajtiū iszrasze Pagal Senowes Rasztū Jokub's Łaukys, Petropilie, 1845.
- DD — S. Daukantas, Darbay senuju Lituwiu yr žemaycziau, 1822. Kaunas, 1929.
- Dgl — Daūgailiai, Utenos raj.
- DK — Kathechismas arba mokslas kiekvienam krikščionii priwalvs... Išgulditas iz Lięzuwio Łankiszko ing Lietuviszka per Kuniga Mikaloju D a u g s z a... Wilniue... 1595. (Cituojama iš VVU bibliotekoje esančio originalo).
- DK₁ — M. Daukšos katekizmas, cituojamas iš E. Zitigo 1929 m. perspausdinto teksto (žr. AK).
- DK(TB) — Trumpas Budas Pasisākimo... (Irišta drauge su DK, numeracija vieninga. Cituojama iš Vilniaus universiteto bibliotekoje esančio originalo).
- Dkš — Dauksiai, Simno raj.
- DLKŽ — Dabartinės lietuvių kalbos žodynas, ats. red. J. Kruopas, LTSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, Vilnius, 1954.
- DnR — K. Donelaitis, Raštai, Vilnius, 1950.
- Dov — Dovila, Gargždų raj.
- DP — Postilla Catholica... Per Kūniga Mikaloiv D a v k s z a Kanonika Médniku iz lėkiszko pergūldita... Wilniui... 1599. (Cituojama iš Vilniaus universiteto bibliotekoje esančio originalo ir 1926 m. fotografuotinio leidimo).
- Ds — Dusetos.
- DŽ — Lietuvių kalbos žodynas, I—V, LTSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, Vilnius, 1941—1959.
- EndzGr — J. Endzelins, Latviešu valodas gramatika, Rīgā, 1951.
- Erž — Ežvilkas, Skaudvilės raj.
- Ev — Ewangelie Polskie y Litewskie... Vilnæ... 1674. (Cituojama iš Vilniaus universiteto bibliotekoje esančio originalo).
- G — L. Geitler, Litauische studien, Prag, 1875.
- Gaid — Gaidė.
- GB — Die gotische Bibel, hrsg. von W. Streitberg, 2 Aufl., Heidelberg, 1919.
- GGN — Nachrichten von der königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, Philologisch-historische Klasse.
- GdB — Biblia święta: to iest, Księgi Pisma Świętego starego y nowego przymierza z zydowskiego y greckiego Ięzyká ná polski pilnie y wiernie przetłumáčzone, á teraz podług Gdąńskiego exemplarzâ przedrukowane w Amsterodamie, w drukárni Chryzstoffá Cunrádá. Roku MDCLX. (Cituojama iš Lietuvos TSR Mokslų akademijos bibliotekoje esančio egzemplioriaus).
- GK — Gimtoji kalba, Kaunas (1933—1941).
- Glotta — Glotta, Zeitschrift für griechische und lateinische Sprache, Göttingen (nuo 1909 m.).

- Gmž — S. Gimžausko raštai.
- Grk — Giřkalnis, Raseinių raj.
- Grl — Garliavà, Kauno raj.
- Grš — Griřkabūdis, Naumiesčio raj.
- Grv — Gervėčiai, Baltarusijos TSR, Astravo raj.
- Grž — Grūžiai, Joniřkelio raj.
- GU — Gromata arba istatimas Vrbono Aszmoio Popiežiaus: kaip tur užsilaikit krikščionis... 1689. (Cituojama iš: Collectanea Constitutionum Synodaliū Dæcesis Samogitiensis. Vilnae... 1690, p. 146—151).
- Gud-GuzKIT — A. Gudaitis-Guzevičius, Kalvio Ignoto teisybė, Vilnius, 1952.
- IF — Indogermanische Forschungen, Strassburg, Berlin und Leipzig (nuo 1892 m.).
- ИОРЯС — Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесности С.-Петербургской академіи наук (nuo 1869 m.).
- ИСЯ — Исследования по славянскому языкознанию, АН СССР, Советский комитет славистов, М., 1961.
- J — Литовскій словарь А. Юшкевича с толкованіем словъ на русскомъ и польскомъ языкахъ, I—III. Петроградъ, 1897—1922. (Ta pačia santrumpa žymimi pavyzdžiai ir iš nespausdintos A. Juškos žodyno dalies).
- Jabl — J. Jablonskio lapeliai DŽ kartotekoje, kuriuose nenurodytas šaltinis.
- JablRR — J. Jablonskis, Rinkiniai raštai, I—II, Vilnius, 1957—1959.
- JablR — Jablonskio raštai, I—V, Kaunas, 1932—1936.
- JD — Lietuviškos dāgnos užrašytos par Antaną Juškėvičę apigardoje Pūšlačiu ir Velūnės iš žodžių lietuviu dainininku ir dainininkiu, Kazanь, 1880—1882.
- JF — Isch malanes Diewa / mes Iurgis Friderichas... (Georgo Fridricho 1578 m. įsakymas, cituojamas iš LCh I, p. 96—101).
- JF₁ — Isch Diewo malones / Mes Iurgis Fridriks... (Kitas Georgo Fridricho 1589 m. įsakymas, cituojamas iš leidinio: Prūsijos valdžios gramatos, pagraudeni-mai ir apsakymai lietuviams valstiečiams, Vilnius, 1960).
- JnR — К. Явнись, Діалектологіческія особенності литовскаго языка въ Рос-сіенскомъ уѣздѣ, кн.: Памятная книга Ковенской губерніи, 1893.
- Jnš — Jōniškis.
- JsD — Lietuviškos svotbinės dāgnos, užrašytos par Antaną Juškėvicę... Pet-ropŃlė, 1883.
- Jz — Jiėžnas.
- KG — D. Klein, Naujos Giesmų Knigos Bažnyčioms bei wisiems Krikščionims, Karalauzuje, 1705.
- KIC — M. Danielis Kleinii Compendium Litvanico-Germanicum, Oder Kurtze und gantz deutliche Anführung zur Littauschen Sprache... Königsberg... M. DC. LIV.
- KIG — Grammatica Litvanica... primūm in lucem edita à M. Daniele Klein, Pas-tore Tils. Litv. ...Regiomonti... CIO. IOС. LIII.
- Klp — Klaipėda.
- KlvD — Prūsijos lietuvių dainos, surinko... Vilus Kalvaitis, Tilžėje, 1905.
- Klvr — Kalvarijà.
- KM — Naujos labbay Privvalingos ir duszoms naudingos Maldu Knygeles... Sutaisy-tos ir... Prusu Lietwoj' isdūtos nūg M. Danielo Kleinio... Karalauzuje... 1685. (Cituojama iš Vilniaus universiteto bibliotekoje esančio originalo).
- KN — Книга Nobaznistes Krikščioniszkos... antra karta perdrukawota... Kieday-nise... 1653 (giesmynas, įriřtas drauge su SE, Mkr, Mkr (Kat). Cituojama iš Vilniaus universiteto bibliotekos originalo).
- Kp — Kūpiškis.
- Kps — Kapsūkaskas.
- Krn — Krūonis, Kaiřiadorių raj.
- Krt — Kařtena, Kretingos raj.
- KrvP — V. Krėvė-Mickevičius, Patarlės ir priežodžiai, I—III, Kaunas, 1934—1937.

- KrvR — V. Krėvė, Raganius, Vilnius, 1958.
- Ktk — Kūtkišės, Utenos raj.
- KTV — J. Aleksandravičius, Kretingos tarmės veiksmazodis, Vilniaus valst. ped. instituto Mokslo darbai VIII, 1959, p. 107—141.
- Kv — Kvėdarna, Silalės raj.
- KvB — Biblia Tai esti wissas szwentas rasztas Séno ir Naujo Testamento Mokytojų Lietuvoj' Lietuwisz kay perstattytas. Karalauczuje, 1735.
- KvB₁ — Biblia, Tai esti: Wissas Szwentas Rásztas... antrą kartą izspáustas. Karalaučiuje, 1755.
- KZ — Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen, begründet von A. Kuhn, Göttingen (nuo 1852 m.).
- Lang — Language. Journal of the Linguistic Society of America, Baltimore (nuo 1925 m.).
- LB — Biblia: Das ist: die gantze heilige Schrifft: Deudsch Auff new zugericht. D. Mart. Luth. Wittemberg. Gedruckt durch Hans Lufft. 1549.
- LB₁ — [Biblia]... Verdeutschet durch D. Mart. Luth. Gedruckt in der Keyserfreyen Reichstadt Gosslar... Im Jahr 1617.
- LBr — Litauische Volkslieder und Märchen aus dem preussischen und dem russischen Litauen, gesammelt von A. Leskien und K. Brugmann, Strassburg, 1882.
- LCh — E. Volteris, Lietuviška chrestomatija, I—II, Санктпетербургъ, 1903—1904.
- LCM — D. Martini Lutheri Catechismus minor, germanico-polonico-litvanico-latinus. Królowice, 1720 r.
- LdK — Navka Chrzescianska Abo Kátechismik dla dżiatek. Przez D. Iákubá Ledezmá. (Cituojama iš leidinio: Der polnische Katechismus des Ledezma und die litauischen Katechismen des Daugša und des Anonymus vom Jahre 1605, hrsg. von E. Sittig, Göttingen, 1929).
- LF — Listy filologické. Vydávají se nákladem jednoty českých filologů v Praze.
- LKK — Lietuvių kalbotyros klausimai, Vilnius (nuo 1957 m.).
- LM — Litauische Mundarten, gesammelt von A. Baranowski... herausgegeben von Dr. F. Specht, I—II, Leipzig, 1920—1922.
- LP — Léipalingis, Veisiejų raj.
- LT — Lietuvių tauta, Lietuvių mokslo draugijos raštai, I—V, Vilnius, 1907—1936.
- LTV — A. Ozols, Latviešu tautasdziesmu valoda, Rīgā, 1961.
- LUZR — Pēteris Stučka Latvijas valsts universitāte, Zinātniskie raksti.
- Lz — Lazūnai, Baltarusijos TSR, Jurotiškių raj.
- Lzd — Lazdijai.
- LzPR — La zd yn ų Pe lė d a, Raštai, I—VII, Vilnius, 1954—1955.
- LŽT — Lietuvių žvejų tarmė Prūsijoje, surašė J. Gerulis ir Chr. Stangas, Kaunas, 1933.
- Mar — Quattuor evangeliorum versionis palaeoslovenicae, Codex Marianus glagoliticus, characteribus Cyrillicis transcriptum, Edidit V. Jagić, Berolini, MDCCCLXXXIII.
- Mik — Litauische Volkslieder aus dem handschriftlichen Nachlass prof. J. J. Mikolas, übersetzt und herausgegeben von Eino Nieminen, Helsinki, 1949.
- Myk-PutS — V. Mykolaitis-Putinas, Sukilėliai, I, Vilnius, 1957.
- Mit — Mituvos upyno tarmė (žr. E. Grinaveckienė, Mituvos upyno tarmės fonetika, LKK, I, p. 119 tt.; Mituvos upyno tarmės daiktavardis, LKK, III, p. 161 tt.).
- MKr — Maldos Krikščioniszkos, Wisokiam meatui ir reykalamis bendriems prigulincios... Kiedaynise... 1653. (Cituojama iš Lietuvos TSR Mokslių akademijos bibliotekoje esančio originalo).
- MKr (Kat) — Katechismas Aba Trumpas Pamokslas Wieros Krikščioniszkos del waykialu mažu (įrašta kartu su MKr).

- MLLG — Mitteilungen der litauischen litterarischen Gesellschaft, I—VI, Heidelberg, 1883—1912.
- MP — Postilla Lietvviszka Tātai est / Išguldīmās prāstas Ewangeliju ant kožnos Nėdelios ir Szwentės per wisus metus / ... išduotā... Wilnivy per Iokubą Mor-
kuną ...Metuose... 1600. (MP III — šios postilės trečioji dalis su atskira pusla-
pių numeracija. Cituojama iš dviejų originalo egzempliorių, esančių Vil-
niaus universiteto bibliotekoje. Abu egzemplioriai defektuoti: trūksta pasku-
tinių 46 lapų).
- Mrk — Merkinė, Varėnos raj.
- Ms — Mósėdis, Skuodo raj.
- MSL — Mémoires de la Sociétė de linguistique de Paris (nuo 1868 m.).
- MT — Margarita Theologica, Collecta et conscripta à M. Adamo Francisci... O nu:
Lituwischkai jra perguldita per Simona Waischnora warnischki Ple-
bona Ragaines. Ischspausta Karaliaucziue Prusu... mėtūsā... 1600. Knygoje
yra šios dalys su atskira puslapių numeracija (arba nenumėruotos): 1) loty-
niška autoriaus pratarmė (sutr. MT, Praefatio); 2) Z. Blotno lietuviška pra-
tarmė (sutr. MT Blž.); 3) S. Vaišnoro lietuviška įžanga (sutr. MT Lž.);
4) Žemčvga schwentoia raschta, Ape dvsches... (sutr. MT); 5) Ape popie-
szischkaie missche, sutr. MT (PM); 6) Malda ieib ischganitingai numirtum-
bei (sutr. MT, Malda); 7) Errata. Cituojama iš Vilniaus universiteto biblio-
tekoje esančio originalo.
- Mž — Mažvydas. Seniausieji lietuvių kalbos paminklai iki 1570 metams, Kaunas,
1922.
- Mžš — Miežiškiai, Panevėžio raj.
- N — Novum testamentum graece et latine. Utrumque textum cum apparatu criti-
co ex editionibus et libris manu scriptis collecto imprimendum curavit
Eberhard Nestle. Stuttgart, 1921.
- Nm — Kudirkos Naūmiestis.
- Nmj — Nemajūnai, Lazdijų raj.
- Ns — Litauische Volkslieder gesammelt, kritisch bearbeitet und metrisch übersetzt
von G. H. F. Nesselmann, Berlin, 1853.
- NS — A. R. Niemi ir A. Sabaliauskas, Lietuvių dainos ir giesmės šiaur-
rytinėje Lietuvoje, Ryga, 1911.
- NT — Naujas Testamentas mūsų Pono bey Išganytojo... Karalauczuje, mette 1735.
- NTS — Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap, Oslo nuo 1928 m.).
- Ostr — Остромирово Евангеліе 1056—57 года съ приложеніемъ греческаго
текста Евангелій и съ грамматическими объясненіями, изданное А. Во-
стоковымъ, Санктпетербургъ, 1845.
- Pabr — Pabrėžos (1771—1849) raštai.
- Pc — Pociūnėliai, Šeduvos raj.
- PG — Pagėrintos Giesmju Knygos... Iš Naujo pėrweizdetos per F. Kursatį, Kō-
nigsberg, 1888.
- Pg — Pagiriai, Ramygalos raj.
- Pgg — Pagėgiai.
- PgrT — Pagramančio tarmė, aprašė P. Jonikas, Kaunas, 1939.
- PK — Polski z Litewskim Katechism... Nakładem Iego Mści Páná Málcherá Piet-
kiewicz á... W Wilnie... Roku 1598. (Cituojama iš J. Balčikonio 1939 m.
fotografuotinio leidimo).
- Pln — Plūngė.
- Ppr — Patarlės ir priežodžiai, Vilnius, 1958.
- Ppn — Prienai.
- PsD — Psalteras Dowido ing Lietuwischkus szodzius pirmiausei ischgulditas per
K. Iona Bretkuna... bet nu dabbar... per K. Iona Rehssa... su pilnaste
atnaugintas... Karaliautzoie Prussu... 1625. (Cituojama iš A. Becenbergerio
nuorašo, esančio Vilniaus universiteto bibliotekoje).
- Pšlv — Pāšlavantis, Prienų raj.

- Pun — Punia, Jiezno raj.
- PФВ — Русский Филологический Вѣстникъ.
- RG — Naujos su pritarimu vissû Bažicôs musu Lietuvoje Mokitojų pagérintos Giesmju Knygos Taipojog Maldu Knygeles... Patogiej sutaistos ir szwežey iszdutos per M. Iona Rikowia Norkičû Kleboną. Karalaucuje... 1685. (Cituojama iš Vilniaus universiteto bibliotekoje esančio originalo).
- RKr — Rakstu krājums, veltījums akad. prof. dr. J. Endzelīnam, Rīgā, 1959.
- Rm — Ramýgala.
- RP — Świętych słow áspraw Pánskich... Kroyniká álbo Postillá / Polskim ięzykiem á prostym wykładem / też dla prostakow / krotce wczyniona... 1556. (M. Rėjaus „Postilė“, cituojama iš Lietuvos TSR Mokslų akademijos bibliotekoje esančio originalo).
- RS — Rituale sacramentorum ac aliarum ecclesiae ceremoniarum... Vilnae... 1675. (Cituojama iš Vilniaus universiteto bibliotekoje esančio originalo).
- Rš — Rimšė, Dūkšto raj.
- Rt — Rietāvas.
- Sav — В. Щепкинъ, Саввина книга, Сбг., 1903.
- Sch — Compendium Gramaticæ Lithvanicæ Theophili Schuitzens Past: Cattenow. Regiomonti... 1673.
- Schl — A. Schleicher, Litauisches lesebuch und glossar, Prag, 1857.
- SE — Summa Abá Trumpas iszguldimas Ewangeliv... Kiedaynise... 1653. (Irišta kartu su KN, MKr, MKr(Kat). Cituojama iš Vilniaus universiteto bibliotekoje esančio originalo).
- Sept — Ἡ παλαιὰ διαθήκη κατὰ τοὺς ἑβδομήκοντα. Hoc est Vetus Testamentum ex versione Graeca Septuaginta interpretum... ex optimis codicibus expressum... Halae (I, II — 1759; III, IV — 1760; V — 1766).
- SG — Giesmes Chrikszczionischkos ir Duchauischkos... Nu Diėwui ant garbes... per Lazaru Sengstak Lietuwos Plebona Karaliauczios atnaugintos. Anno CIO IOC XII (1612). Ischspausτος Karaliaucziue Prusu. (Cituojama iš Lietuvos TSR Mokslų akademijos bibliotekos originalo).
- SimR — I. Simonaitytė, Raštai, I—VI, Vilnius, 1957—1958.
- SimVK — I. Simonaitytė, Vilius Karalius, I—II, Vilnius, 1956.
- Skp — Skāpiškis, Pandėlio raj.
- Slavia — Slavia. Časopis pro slovanskou filologii, Praha (nuo 1922 m.).
- SlavŽv — P. Slavenas, Žvaigždės, Kaunas, 1948.
- SIG I — Giesmes tikieimuy Katholickam pridiarancias. Auctore Salomone Mozerka Slawoczynski... Wilnae... 1646. (Cituojama iš Lietuvos TSR Mokslų akademijos bibliotekoje esančios fotokopijos).
- SIG II — Antra dalis giesmių kvr dedase giesmes arba psalmų Dowida S. (1—67). Trecia dalis giesmių tvlv (68—112). Gale 12 nenumuotų puslapių (I—XII). Cituojama iš fotokopijos.
- Slm — Salāmiestis, Vabalninko raj.
- SInt — Salantai.
- SP I — Punkty Kazan... Litewskim ięzykiem, z wytłumáczeniem ná Polskie Przez Księdzā Konstantego Szyrwida... W Wilnie... Roku MDC XXIX.
- SP II — Punkty Kazan na Post wielki ięzykiem Litewskim Przez W. X. Constantego Szyrwida... W Wilnie... 1644. (Cituojama iš Vilniaus universiteto bibliotekos originalo).
- SP₁ — Šyrwids Punktay sakimu (Punkty kazań), mit kurzer grammatischer Einleitung herausgegeben von. F. Specht, Göttingen, 1929.
- Sr — F. Sragio (1860—1951) lapeliai DŽ kartotekoje.
- SruogR — B. Sruoga, Raštai, I—VI, Vilnius, 1957.
- ST — Smulkioji lietuvių tautosaka XVII—XVIII amžiuje, paruošė Jurgis Lebedys, Vilnius, 1956.
- St. balt. — Studi baltici, Roma, Instituto per L'Europa Orientale.

- StnD — Daynas Zemajcziau surynktas yr ysždutas par Symona Stanewicze... Wyniuje... Metuose 1829. (Skaitmenys rodo dainų numerius. Cituojama pagal J. Lebedžio 1954 m. fotografuotinį leidimą).
- Supr — Супрасльская рукопись. Памятники старославянского языка, II, I. Изд. С. Северьянова, Санктпетербургъ, 1904.
- Sv — Svėdasaī, Anykščių raj.
- S — Lietuvių ir rusų kalbų žodynas, sudarė J. Šlapelis, Vilnius, 1921.
- Škn — Šakyna, Žagarės raj.
- Švnč — Švenčionys.
- Trg — Tauragė.
- TS — Trumpas Mokslo Krikščionizmo Surinkimas / Nuog Roberto Bellármino Kárdynolo párášitas 1677. (Ištraukos, paskelbtos E. Volterio, LCh I, p. 90—96).
- TŽ — Tauta ir žodis. Humanitarinių mokslų fakulteto leidinys, I—VII, Kaunas, 1923—1931.
- Ub — Ūbiškė. Telšių raj.
- Уч. зап. ЛГУ — Ученые записки Ленинградского ордена Ленина государственного университета имени А. А. Жданова, Серия филологических наук, Ленинград.
- Уч. зап. ЛПИ — Ученые записки Ленинградского государственного педагогического института имени А. И. Герцена, Ленинград.
- УЗЮ — Ученые записки императорского Юрьевского университета, Юрьев.
- Ut — Utena.
- Ūt — Naujoji Ūtā, Prienų raj.
- VaižgRR — Vaižgantas, Rinktiniai raštai, I—II, Vilnius, 1957.
- ValPJ — [M. Valančius], Palangos Juze, Wilniuje 1863.
- VčR — P. Vaičaitis, Rinktinė, Vilnius, 1956.
- VE — Enchiridion / Catechismas maszas... isch Wokischka lieszuwia ant Lietuwiszka pilnai ir wiernai pergulditas / per Baltramiejū Willentha... Ischspaus-tas Karalauczui... M. D. LXXIX. (Cituojama iš Vilniaus universiteto biblio-tekos originalo).
- VEE — Euangelias bei Epistolas / Nedeliu ir schwentuju dienosu skaitomosias... pilnai ir wiernai pergulditas ant Lietuwischka Szodzia / per Baltramiejū Wil-lenta... Ischspaus-tas Karalauczui... Metu M. D. LXXIX. (Cituojama iš Vilniaus universiteto bibliotekos originalo).
- VEi, VEEi — Vilento raštai, cituojami iš leidinio: Bartholomäus Willent's litauische Ueber-setzung des Luther'schen Enchiridions und der Episteln und Evangelien... herausgegeben von Fritz Bechtel, Göttingen, 1882.
- VienR — A. Vienuolis, Raštai, I—IV, Vilnius, 1953—1954.
- Vlk — Valkiniškai, Eišiškių raj.
- Vlkv — Vilkaviškis.
- VnA — A. Vienuolis, Iš mano atsiminimų, Vilnius, 1957.
- VP — M. Valančius, Patarles Zemajcziau, Tlžė, 1867.
- BTM — Вопросы теории и методики изучения русского языка, Саратов, 1959.
- Vulg — Biblia sacra Vvlgatae editionis Sixti Qvinti pont. max. ivssv recognita atque edita Romae... MDXCIII.
- Vžns — Výchonos, Utenos raj.
- W — Postille... Przez D. Iakoba Wv y k a... w Krakowie... 1617 (šeštasis leidimas).
- W1 — Postilla Catholica mniesza... Przez D. Iakuba W u y k a... w Poznaniu Ro-ku Pańskiego MDLXXXII (antrasis leidimas).
- W1p — W1 dalis, pavadinta Passia, su atskira paginacija.
- WB — Biblia / To iest / Księgi Starego / y Nowego Testamenta / wedłvg Łacin-skiego / przekładu stáręgo... ná Polski język... przelożonę... Przez. D. Iakvba Wv y k a z Wągrowca... w Krakowie... Roku... M. D. XCIX.
- WK — Wajku kningiele su abrozdejs, 1868.

- WP — Ischguldimas Evangeliv per wisvs Mettvs svrinktas dalimis isch Davgta Pastillv... Anoniminė 1573 m. postilė. Cituojama iš leidinių: W. Gaigalait, Die Wolfenbütteler litauische postillenhandschrift aus dem jahre 1573. Tilsit, 1900 (=MLLG, V, p. 1—57; 117—165; 231—247); Senieji lietuvių skaitymai, I, Kaunas, 1927.
- ZfrPh — Zeitschrift für romanische Philologie, herausgegeben von Dr. Gustav Gröber, Halle (nuo 1877 m.).
- Zfsl — Zeitschrift für Slavistik.
- ZfslPh — Zeitschrift für slavische Philologie, herausgegeben von Dr. Max Vasmer, Leipzig (nuo 1925 m.).
- Zogr — Quattuor evangeliorum codex glagoliticus olim Zographensis nunc Petropolitanus.. edidit V. Jagić, Berolini, MDCCCLXXIX.
- Zr — Zarasaĩ.
- ZZ — Zeitschrift für deutsche Philologie, begründet von Julius Zacher, Halle (nuo 1869 m.).
- ŽemR — Žemaitė, Raštai, I—VI, Vilnius, 1956—1957.
- Žvr — Žvirgždaičiai, Kudirkos Naumiesčio raj.

ДАТЕЛЬНЫЙ САМОСТОЯТЕЛЬНЫЙ В ПАМЯТНИКАХ ЛИТОВСКОГО ЯЗЫКА XVI—XVII вв.

В. АМБРАЗАС

Резюме

I

Дательный самостоятельный (dativus absolutus) в древнелитовской письменности отличается некоторыми особенностями, позволяющими лучше понять развитие этого оборота и образование новой грамматической категории — деепричастия.

Исследование дательного самостоятельного и других деепричастных конструкций в настоящей работе построено на материале почти всех доступных текстов XVI—XVII вв. Для освещения истории исследуемых оборотов использованы также данные более поздних источников, современных диалектов и литературного языка.

Сопоставление переводных текстов XVI—XVII вв. с немецкими, польскими и латинскими оригиналами показало, что подавляющее большинство абсолютных конструкций не зависит от влияния других языков и отражает факты живой речи исследуемого периода. Чаще всего дательным самостоятельным и обстоятельственными деепричастными конструкциями переводятся придаточные предложения оригиналов. Например, в переводе библии И. Бреткунаса около 95% всех самостоятельных оборотов соответствуют придаточным обстоятельственным предложениям немецкого оригинала. Такая практика перевода свидетельствует о большом распространении дательного самостоятельного в разговорном языке, так как переводчики текстов XVI—XVII вв. старались точно придерживаться оригиналов, не отступить от них даже в мелочах. В переводах с латинского языка (а также в тех случаях,

когда переводчик пользовался латинским текстом как вспомогательным источником) дательный самостоятельный нередко соответствует обороту *ablativus absolutus*. Однако абсолютные конструкции латинского языка, за исключением редких оборотов, не оказали заметного влияния на структуру и употребление дательного самостоятельного.

На распространение дательного самостоятельного в древнелитовских текстах отражаются синтаксические особенности говоров исследуемого периода. Дательный самостоятельный, как и другие причастные и деепричастные конструкции, чаще всего применяется в памятниках, для которых свойственны черты жемайтского и западно-аукштайтского диалектов (в трудах И. Бреткунаса, С. Вайшнораса и др.).

II

В древнелитовской письменности, в отличие от современного языка, употребляются две разновидности дательного самостоятельного: конструкция дательного с деепричастием и конструкция со склоняемой формой причастия. Более древнего типа является конструкция со склоняемой формой причастия, которая по своей структуре и падежу соответствует абсолютным оборотам старославянского, древнерусского, готского и др. языков. В этой конструкции действительное причастие настоящего или прошедшего времени еще правильно согласуется с дательным падежом имени или местоимения, напр.: *Nesa czesu rudens daugėsni ira dregnumo ir schlapumo nei wasaros czesu / Saulei dregnuma isch dziawinanczei* BrP II 406 «Ибо осенью бывает больше сырости и слякоти, чем летом, когда солнце высушивает сырость (досл.: солнцу сырость высушивающему)». *Numirusiam Husam, io wieton karaliumi tара Hedad* BrB I Moz 36, 34 «Когда умер Гусам (досл.: умершему Гусам), на его месте стал королем Гедад». При анализе этих оборотов обнаруживается их близкое родство с т. н. аппозитивными причастиями и причастными конструкциями, которые, еще сохраняя атрибутивную связь с именами или местоимениями, по своей функции тяготеют к глаголу-сказуемому. Аппозитивную функцию в литовском языке чаще всего имеет именительный падеж действительных причастий прошедшего однократного времени, однако иногда так употребляются и конструкции других падежей, в том числе дательного падежа. Сравнение этих конструкций с данными других индоевропейских языков указывает на их большую древность. Между аппозитивными конструкциями дательного падежа и дательным самостоятельным со склоняемой формой причастия в древнелитовских текстах наблюдаются промежуточные обороты, напр.: *Bet Petruī ataiusiam ing Antiochia, passistengiau esch ing akis, nes buwa ant ia skunsta* BrB Gal 2,11 «Однако, когда Петр пришел в Антиохию (Петру пришедшему в Антиохию), я воспротивился, так как на него были жалобы». Обороты такого типа дают возможность понять процессы формирования дательного самостоятельного, протекавшие, по всей вероятности, еще в общебалтийскую эпоху. Эти обороты соответствуют аналогическим «переходным» конструкциям старославянского и готского языков, интерпретацию которых силь-

но затрудняет влияние греческих оригиналов. С синтаксической изоляцией аппозитивных оборотов и превращением их в дательные самостоятельные связаны также общие для упомянутых языков конструкции, субъект которых еще раз выражается в предложении дательным падежом, напр.: *A iau iam beeimćiám [=beeimćiám] žiemin / tarnáu vžtiekieio i á m Ev 132₈* «А когда он шел вниз (а идущему ему вниз), слуги встретили его». Сравнение дательного самостоятельного и родственных ему оборотов литовского и латышского языка с соответствующими конструкциями славянских и германских языков указывает на общую тенденцию предикативно-обстоятельственного употребления причастных конструкций, имеющих форму дательного падежа.

Дательные самостоятельные с причастиями составляют лишь около 12% всех самостоятельных оборотов, обнаруженных в памятниках XVI—XVII вв. В большинстве случаев предикатом дательного самостоятельного является деепричастие (*padalyvis*), которое также выступает в формах настоящего (с суффиксом *-ant/-int*) и прошедшего однократного времени (с суффиксом *-us*). В памятниках XVI—XVII вв. и в диалектах некоторые деепричастия еще сохранили окончание *-i* (напр.: *liepanti* WP 109, *szōkinėiānti* DP 472₁₂, *atenti* MP III 148, *sánti* PK 64₁₅, *einanti* NS 341; *sutemusi* Pc), которое наблюдается также в возвратных формах (*nėšantis, praūšantis; nėšusis, praūšusis*). Наряду с окончанием *-i* в возвратных формах обнаруживается окончание *-ie* < **-ei*, напр.: *mūšanties, sūkanties; mūšusies, sūkusies*, ср. латышск. *vēdoties, celoties*, др.-прусск. *stānintei, giwāntei*. Сравнительный анализ этих образований подтверждает мнение исследователей (К. Бругманна, Я. Эндзелина, Я. Отрембского и др.), считающих деепричастия застывшими причастными формами дательного падежа единственного числа склонения основ на согласный. Следует полагать, что дательный самостоятельный сформировался еще в ту эпоху, когда вышеупомянутые формы причастий с окончаниями *-i, *-ei* имели значение дательного падежа и, подобно соответствующим греческим дативам причастий (*φέροντι, ὑράφοντι* и т. п.), согласовались с дательным падежом имен и местоимений ед. ч. мужского рода. После того, как атрибутивно употребляемые причастия мужского рода получили новые окончания дательного падежа основ на *-io*, древние формы этого падежа в абсолютных и некоторых аппозитивных конструкциях сохранились, потеряли системную связь с атрибутивными причастиями, а также согласование с именами или местоимениями, и с течением времени превратились в несклоняемые слова — деепричастия. Сохранению древних форм дательного падежа и превращению их в деепричастия способствовали предикативность и обстоятельственная функция, которыми обладало причастие в самостоятельном обороте. Так как локатив основ на согласный в балтийских языках также имел окончание *-i*, тому могли способствовать также гипотетически предполагаемые причастные формы локативного значения. Реликтами этих локативных форм можно считать некоторые одиночные деепричастия (особенно безличных глаголов), напр. *auštant, temstant, lyjant, sningant* и т. п.

В древнелитовских памятниках наблюдается последний этап совместного существования обоих типов дательного самостоятельного: с деепричастием и со склоняемыми формами причастий. Превращение дательного падежа причастия в деепричастие изменило место абсолютной конструкции в системе синтаксических средств литовского языка и было главной причиной, из-за которой этот оборот сохранился.

III

Исследование грамматической формы и значений предиката дательного самостоятельного показало, что деепричастия по временным и видовым значениям в исследуемых конструкциях почти не отличаются от соответствующих причастий. Они имеют относительное значение времени. Видовые значения так причастий, так и деепричастий настоящего и прошедшего однократного времени в абсолютных конструкциях являются противоположными: формы настоящего времени выступают со значением несовершенного вида, а формы прошедшего однократного времени, которые в дательном самостоятельном употребляются гораздо реже, всегда имеют значение совершенного вида.

По способам грамматического распространения деепричастия в самостоятельных оборотах также соответствуют причастиям и имеют многие общие черты со спрягаемыми формами глагола. Деепричастие в сочетании с именем существительным, прилагательным и с другими частями речи иногда образует составной предикат и является его связочной частью. К нему может присоединиться и неопределенная форма глагола. Так как причастия и деепричастия литовского языка сохранили возможность глагольного управления, в абсолютной конструкции к ним часто примыкают разные падежи, предложные конструкции и наречия. Таким образом, в дательном самостоятельном образуется сложная группа предиката, похожая на группу сказуемого в предложении. К предикату дательного самостоятельного иногда примыкает придаточное предложение или даже несколько придаточных предложений, которые освещают разные стороны действия, выраженного причастием или деепричастием.

Лексические значения предиката дательного самостоятельного не являются ограниченными, хотя и намечается тенденция более частого употребления причастий и деепричастий, образованных от глагольных основ со значением движения и речи (*verba eundi et dicendi*).

Субъект дательного самостоятельного в древнелитовской письменности выражается главным образом именем существительным (47%) и личным местоимением (38%). Другие местоимения, имена прилагательные и числительные в качестве субъекта самостоятельного оборота выступают редко. Как и в соответствующих конструкциях языков старославянского, древнерусского и готского, субъектом дательного самостоятельного чаще всего является лицо.

Подавляющее большинство самостоятельных оборотов имеют особый субъект, отличный от подлежащего предложения. Совпадение субъекта дательного самостоятельного с подлежащим предложения в памят-

никах XVI—XVII вв. наблюдается редко. В таких случаях дательный самостоятельный всегда занимает препозитивное положение, напр.: *Ir staigisi ęst, iem atlikusam Vreda sawa pareia ghis namusna sawa BrB Luk 1,23* «И случилось, когда он закончил службу, он пришел в свой дом». *Mumus wissiem's mirrus / Palaidoti mės busim RG 388₁₇* «Когда мы все умрем, мы будем похоронены».

Дательный самостоятельный иногда присоединяется к предложению соединительным словом *iki* «до, пока», который в литовском языке чаще всего употребляется как предлог. Соединительное слово *iki* резко изменяет временное значение предиката. Причастия и дэспричастия обоих времен в таких конструкциях обозначают законченное действие, более позднее, чем действие, выраженное сказуемым предложения, напр.: *Schiteipo passilikka io Rankos ischtissas, ikki nussileident Saulei BrB II Moz 17, 12* «Так остались его руки протянутыми до заката солнца». *Siunsk, ir atwesdink ghi, nesa mes nepassisesim ikki iem ateiuss BrB I Sam 16,11* «Посылай и приведи его, так как мы не сядем до его прихода». Есть основание предполагать, что такие обороты — древнего происхождения и связаны с употреблением слова *iki* в качестве предлога, управляющего дательным падежом.

Абсолютные конструкций с другими соединительными словами (*pirgm* «до, перед», *kur* «где», *prieg* «при», *pet, pei* «нежели, если не», *kaęei* «хотя», *kad* «когда») в древнелитовских текстах встречаются реже. В современном языке они совсем отсутствуют.

IV

В древнелитовских памятниках, как и в современном языке, дательный самостоятельный часто употребляется как синтаксический эквивалент придаточного обстоятельственного предложения. Однако синтаксическая роль дательного самостоятельного и придаточного предложения не является тождественной. Дательный самостоятельный отличается от последнего некоторыми специфическими особенностями:

а) Функциональные значения дательного самостоятельного менее дифференцированы, чем придаточного предложения, и более зависят от контекста. Многие самостоятельные обороты заключают в себе несколько значений и допускают возможность различного толкования.

б) Дательный самостоятельный является более связанным с предложением. Когда конструкция состоит только из двух слов, обозначающих время суток, а особенно тогда, когда ее субъект совсем опускается, дательный самостоятельный по функции приближается к второстепенным членам предложения — обстоятельствам.

Область применения дательного самостоятельного в памятниках XVI—XVII вв. уже, чем соответствующих придаточных предложений с союзами *kaip, kad* и др.

Самостоятельные обороты в древнелитовской письменности имеют следующие функциональные значения:

1. *Значение времени.* Большинство исследуемых оборотов выражают временные отношения второстепенного действия к главному. В

зависимости от грамматической формы предиката это отношение может быть двояким:

а) Дательные самостоятельные с причастиями или деепричастиями настоящего времени выражают действие или состояние, совпадающее с действием предложения (значение одновременности), напр.: *Ig ghi nakti kelusis eme mana Sunu nog mana schalies (schonu) tarneitei tawa be mieganczei, ir pagulde ghi ant sawa ranku* BrB I Kar 3, 20 «И она встала ночью, взяла моего сына от моего бока, когда твоя служанка спала, и положила его на свои руки». *Sakikite io pasiuntinei nakti ateie /ghi pawage/ mums bemiegant* BrB I 402₁₄ «Скажите, что его посланники ночью пришли и украли его, пока мы спали».

б) Самостоятельные обороты с причастиями или деепричастиями прошедшего времени имеют значение разновременности и чаще всего служат для обозначения следующих один за другим законченных действий, напр.: *Praeijusiam tam metu, ateija iopi antra meta* BrB I Moz 47, 18. «Когда минул этот год, пришли к нему в следующем году». *Tam tada balsui nusidawus/susieia daugibe szmoniu* VEE 847. «Когда слышался тот голос, собралось много людей».

Разные оттенки значения исследуемых оборотов связаны с временными и видовыми отношениями предиката дательного самостоятельного и сказуемого предложения, а также и с лексическим выражением предиката. Для конструкций со значением одновременности более свойственно употребление причастий и деепричастий, образованных от глагольных основ, обозначающих состояние или речь (*verba existendi et dicendi*). Наоборот, в конструкциях со значением разновременности предикаты, образованные от глагольных основ, имеющих значение состояния, вовсе не употребляются, а преобладают причастные формы, обозначающие движение. Большинство дательных самостоятельных со значением времени в предложении имеют препозитивное положение.

2. *Значение причины.* Для выражения причинных отношений дательный самостоятельный употребляется реже. Обычно значение причины переплетается со значением времени, напр.: *O aniemus prieschta-rauiant ir blusniant, ischkrate ghis Rubus, biladams iemus* BrB Apd 18,6 «А так как они сопротивлялись и ругались, вытряхнул он свою одежду и сказал им». По мере выдвижения на первый план причинных отношений, слабеет свойственное причастным формам значение относительного времени.

3. *Значение условия.* Почти все самостоятельные обороты, выражающие условие, указывают и время протекания действия главного предложения, напр.: *Kas nor tawa Prota ischtirti? Taw ne duodant Ischminti* BrB Iŝm 9,17 «Кто желает твой разум познать? Если (когда) ты не даешь мудрости».

4. *Значение образа действия.* Некоторые самостоятельные обороты, обозначая сопутствующие обстоятельства, тем самым поясняют способ совершения действия предложения, напр.: *Daug szmoniu... tare wissi daiktai niekam neszinant patis teip radosi* BrP II 176₁₄. «Многие люди считали, что все вещи без ведома кого-либо сами так возникли». Такое

значение чаще всего имеют обороты с причастиями и деепричастиями, образованными от глаголов *regėti* «видеть», *girdėti* «слышать», *žinoti* «знать». Все они занимают в предложении только постпозитивное положение.

Сопутствующие обстоятельства, выраженные дательным самостоятельным, поясняют действие главного предложения, но обычно не влияют на его протекание. Самостоятельные обороты, обозначающие «активные» сопутствующие обстоятельства, являются исключениями, свойственными только для некоторых авторов.

5. *Другие функциональные значения* являются очень редкими. Имеется несколько примеров, в которых дательный самостоятельный обозначает уступку. Иногда (особенно в номинативных предложениях) он относится к подлежащему и приближается к функции определительного словосочетания, напр.: *Malda Pistojeńczu / Ligony jau nebkalbant /, arba nebgirdint KM 176* «Молитва присутствующих, когда больной уже не разговаривает или не слышит».

Дательный самостоятельный в древнелитовской письменности по объему функциональных значений примерно соответствует аппозитивным причастным конструкциям литовского языка, а также самостоятельным оборотам старославянского и других родственных языков. Все функциональные значения дательного самостоятельного связаны с значением времени, наиболее свойственным для всех причастных конструкций, имеющих обстоятельственную функцию.

V

В древнелитовской письменности употребляются деепричастия и деепричастные конструкции, которые обозначают разные обстоятельства, но не имеют дательным падежом выраженного субъекта. Но своей структуре, отношению к другим членам предложения и функциональным значениям они тесно связаны с дательным самостоятельным. Одни из них возникли прямо из самостоятельных оборотов с опущенным дательным падежом имени или местоимения, другие образовались по образцам бессубъектных конструкций, уже укоренившихся в языке. После того, как древняя форма дательного падежа причастия в самостоятельном обороте превратилась в неизменяемое слово, ее грамматическая зависимость от субъекта ослабела. Отделившись по форме от атрибутивных причастий, она стала специальным средством выражения второстепенного действия и обстоятельств. Эти особенности несклоняемой причастной формы в дательном самостоятельном способствовали расширению границ ее употребления. Хотя некоторые деепричастия (особенно безличных глаголов) могли возникнуть из локативных форм причастий ед. ч. мужск. р., однако в развитии грамматической категории деепричастия дательный самостоятельный сыграл самую важную, решающую роль.

Действие некоторых деепричастий и деепричастных конструкций иногда относится к дополнению, выраженному дательным падежом, напр.: *Nesa prieteliams sawa ghis ję dūst bemiegant PsD 231* «Ибо при-

ятелям своим он дает его (т. е. хлеб), когда они спят». Обороты такого типа возникли из аппозитивных причастных конструкций. С аппозитивными конструкциями, имеющими форму дательного падежа, связано и употребление деепричастия в безличных предложениях. Деепричастные обстоятельственные обороты, действие которых относится к другим падежам (напр., именительному, винительному, родительному), являются по происхождению более поздними.

Обособленное положение деепричастных конструкций создало возможность их использования в качестве вводных оборотов. Вводные словосочетания, потерявшие обстоятельственное значение, в памятниках XVI—XVII вв. составляют одну треть всех деепричастных конструкций без выраженного субъекта. Однако по лексическому составу они очень однообразны. Чаще всего здесь встречаются деепричастия, образованные от глагольных основ со значением речи (*verba dicendi*), напр.: *tiesą kalbánt* PK XLII₂₅ «правду говоря»; *wissotinay kalbunt* SP I 126, «вообще говоря»; *tiesiógui bilant'* DP 339₂₁ «прямо говоря» и т. д. К вводным словосочетаниям примыкают также обороты с деепричастиями *išėmus, išskyrus* «исключая», *neskaitant* «не считая», *pradėjus* «начиная» и т. п., которые уточняют содержание предложения, однако не выражают никаких обстоятельств. Хотя такие обороты формально еще сохранили сходство с дательным самостоятельным, но по своему значению они уже далеко отошли от последнего. После потери обстоятельственной функции деепричастие в них иногда приближается к предлогу. Например, деепричастные обороты типа *išskyrus* + винительный по своему значению часто соответствуют конструкциям с предлогом *be* «без». Однако и в таких случаях обособленность деепричастного оборота сохраняется.

Деепричастные конструкции без субъекта, выраженного дательным падежом, в памятниках XVI—XVII вв. употребляются гораздо реже, чем «полные» самостоятельные обороты. Большинство из них находится в текстах, переведенных с польского языка, где они соответствуют главным образом несклоняемым причастиям оригиналов.

Другое положение наблюдается в современном литовском языке, где обстоятельственные конструкции без выраженного субъекта употребляются очень часто. Кроме того, уже в эпоху письменной традиции деепричастия широко распространились в конструкциях типа *accusativus (genetivus) cum participio*. Если в некоторых текстах XVI в. (напр., в трудах И. Бреткунаса) наблюдается только начало проникновения деепричастия в этот оборот, то в XIX—XX вв. составное дополнение с деепричастием уже является господствующим. Деепричастные конструкции в современном литовском языке отличаются большой продуктивностью.